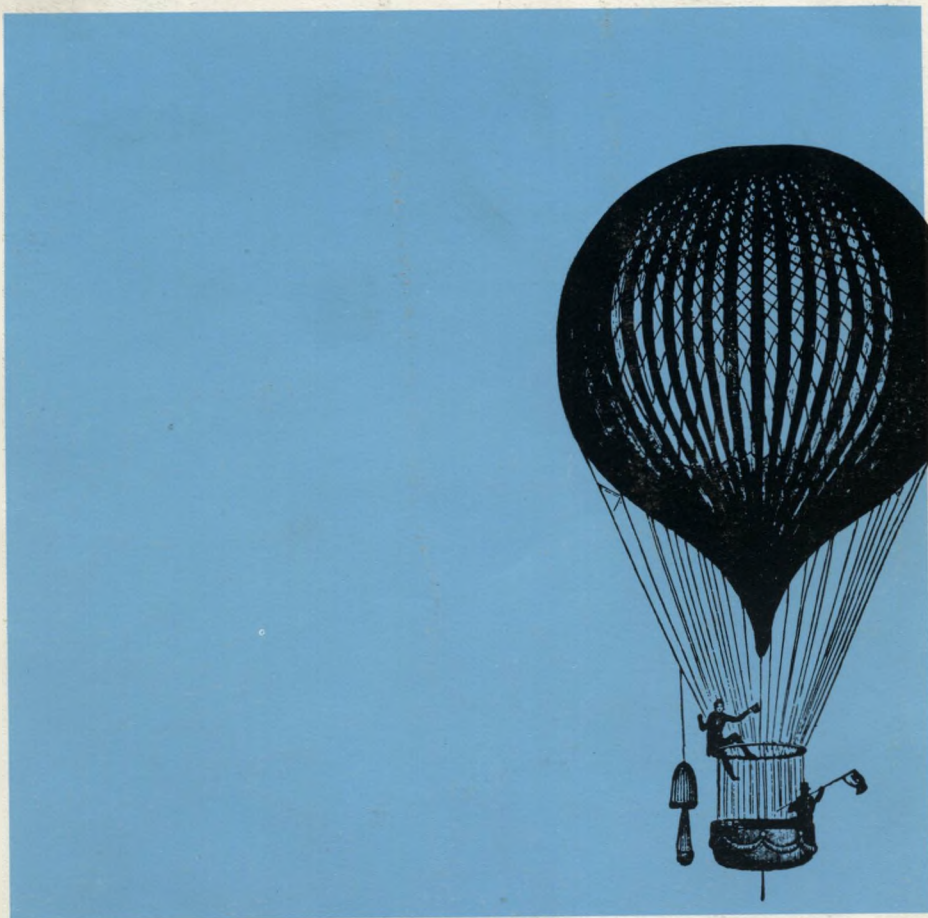

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Μηνιαία επιθεώρηση • Αύγ. – Σεπτ. 1982 • αριθμ. τεύχ. 53 • τιμή 100 δρχ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Κέκροπος 2, Άθήνα 119 (Πλάκα), τηλ. 3239645.
Μηνιαία επίθεωρηση, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1982, αριθ. τεύχ. 53, τιμή 100 δρχ.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδα Λουλούδης, Αριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

ΠΑΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άγγελου Έλεφάντη Καί πάλι, μπροστά στις δημοτικές εκλογές, κολλημένοι στον τοίχο
Κώστα Ζουράρι Ό άποστάτης Παναγούλης καί ή διαλεκτική πρασινάδα
Γιώργου Καρρά Περί πανεπιστημιακού άσυλου καί πολιτικής άσυλίας
Λεωνίδα Λουλούδη Ό τύπος τής κρίσης του Τύπου
Φιλοκτήτη Σαλαμίνιου Στην Έλλάδα του χτές, του σήμερα, του πάντα
Μιχάλη Παπαγιαννάκη Τα κυβερνητικά μέτρα για τήν οίκονομία θά περιμένουν
τόν τρίτο γύρο των δημοτικών εκλογών
Άριστείδη Μπαλτά Άναγκαία παρέκβαση μετεκλογικού χαρακτήρα
Γιώργου Καρρά Λήθη άλαλάζουσα
Γιάννη Τσιώμη Η χρησιμοποίηση τής ιστορίας: τεχνικό εργαλείο καί πολιτισμική
στάση για τήν σύγχρονη παραγωγή χώρου
Σταύρου Λυγερού Ό άγώνας του Πολισάριο, τά άδιέξοδα του Μαρόκου
καί άμερικανικές έπεμβάσεις στη Δυτική Σαχάρα
Νικήτα Λιανέρη Λογικοσημειολογική άνάλυση μελέτης του κ. Γιώργου Χουρμουζιάδη (Β΄ μέρος)

Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελου Έλεφάντη, • «Σοσιαλισμός καί κουλτούρα» του Άντόνιο Γκράμσι • «Κουβεντιάζοντας στην Πολωνία» του Γιάννη Καψή

ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

**Παρακαλούμε νά σημειώσετε τήν άλλαγή του τηλεφώνου μας
ό νέος αριθμός
3239645**

Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας καί Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκόπταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 751.63.33 • Άναπα-
ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • Έκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 •

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπης: εξαμηνη
650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια 1500 • Για Όργανισμούς, Τράπεζες,
Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 • ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: θιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τιμισκλή 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί πάλι, μπροστά στις δημοτικές εκλογές, κολλημένοι στον τοίχο

Τό δεινοπαθημένο πλάσμα πού είναι ο άριστερός τής ανανέωσης, ο ένταγμένος κι ο ανένταχτος, βρέθηκε άλλη μιά φορά κολλημένος στον τοίχο. Δέν κατέληξε μέ δική του εϋθύνη εκεί, τόν έφεραν τσουβαλιαστό οι έπιλογές εκείνων πού έχουν αναλάβει τήν πορεία τής ανανεωτικής άριστεράς, και τών όποίων τό αντί δέν ιδρώνει μέ τίποτε.

Άφου, λοιπόν, οι δημοτικές εκλογές έχουν βαθιά πολιτικό χαρακτήρα και έφουσον ή σημερινή πολιτική φάση άπαιτεί τήν πιό πλατιά συμπαράταξη δημοκρατικών, πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, τών κομμουνιστών, τών σοσιαλιστών και τών άλλων, για τό βάθεμα και τό πλάτεμα τής άλλαγής, για τήν παραπέρα προώθηση τών κατακτήσεων, για τήν πραγματική συμμετοχή του λαου και τό άνοιγμα του δρόμου προς τό σοσιαλισμό, γι' αυτούς ακριβώς τούς λόγους, έπρεπε οι άριστεροί τής ανανέωσης να χαθούν από προσώπου γής, να λουφάξουν, να ποτίσουν τό δένδρο τής πράσινης ΕΑΔΕ, να διεκπεραιώσουν μέ εϋσυνειδησία και πάθος ξένες υποθέσεις. Αυτό είναι τό καθήκον πού επιβάλλει ή συγκυρία και ο καιρός.

Άλλά επειδή ο άριστερός τής ανανέωσης, παρόλα ταϋτα, δέν πολυκατάλαβε γιατί θά' πρεπε άπλως να πλασάρεται σε συνδυασμούς ως έπιλαχών και ανεξεταστέος τής ιστορίας, γιατί θά πρέπει να στηρίζει χρεωκοπημένα δημοτικά συμβούλια, βροντώδεις πλην άπόντες δημάρχους και κοινοτάχες, γιατί ν' άποδομηθεί και ν' αναδομηθεί άλλη μιά φορά κατά πως ταιριάζει στη βολή και τις βουλές τής έξουσίας.

επειδή έχει σοβαρές υπόνοιες δι η ΑΤΑ μάλλον δέν τόν προφύλαξε από τόν πληθωρισμό, κι δι τό νέφος μάλλον άφέθηκε στις καλές προθέσεις του βοριά, του μαίστρου και του γαρμπή.

επειδή φάνηκε δι η θρυλική μάχη πού διεξήγαγαν οι εκφωνητές τής ΕΡΤ κατά χονδρεμπόρων και άρτοποιών εκόπασε μέν ένδόξως για τούς ήρωϊκώς λαλίσαντες άδόξως δέ για τούς καρτερικώς έλπίσαντες.

επειδή, και παρά τά πάλοι ποτέ λεγόμενα, μέ τη συμπαράταξη τής αντιπολίτευσης και τής συμπολίτευσης, κύριο λαϊκό αίτημα ανακηρύχθηκε τό πανωσήκωμα, ή επέκταση, τό εκτός (και πλέον δριστικώς έντός) σχεδίου - τόσο πού ο Γιάννης Ίωάννου άπαίτησε να αναγερθεί μνημείο στον «Άγνωστο Οίκιστή».

επειδή αυτός ο μέσος άριστερός τής ανανέωσης κάτι καταλαβαίνει τέλος πάντων από πολιτισμό, έπιστήμη και παιδεία μπάφιασε στον εκπολιτισμό του τσάμικου και τής προοδευτικής λογοτεχνίας και άποσβολώθηκε από τήν κοινωνιολογίζουσα πολυλογία, μόνος σχεδόν αυτός μαθητής, τών «άνοιχτών» και «λαϊκών» πανεπιστημίων και άλλων λαϊκότροπων μορφωτικών θεσμών.

επειδή και παρά τις παραινέσεις τής Τοπικής Αϋτοδιοίκησης ν' αγοράζει ελληνικά προϊόντα δέν βρήκε άλλο τρόπο για να μεταφέρει τό σαρκίο του από τόπο σε τόπο έξόν τό Ντάτσουν και τά Φιάτ.

επειδή μετά τις 100 αλλά και τις 360 ήμέρες τής άλλαγής δέν ξέρει κατά πού θά φυσήξει ο άνεμος τής οικονομίας, τί τάχα θά γίνει - θά κοινωνικοποιηθεί, θά ιδιωτικοποιηθεί, θά δημοσιοποιηθεί, πώς θά έπιτευχθεί ή άριστοποίηση τής παραγωγής και πώς θά προωθηθεί ή βελτιστοποίηση τών επενδύσεων και τών αποδόσεων.

επειδή τό νϋν συμπολιτευτικό «γουργούρισμα έπαναλαμβάνεται περίπου άπαράλλαχτα και μέ τη βοήθεια τής γενικολογίας και τής υπερπολιτικοποίησης πού είναι οι δυο μαστοί τής σημερινής μας πολιτικής τροφής» - όπως έλεγε κι ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης άπ' αυτήν έδώ τή θέση για τις πρό τετραετίας δημοτικές εκλογές (Πολίτης τ.21 'Οκτ. 1978).

επειδή, ναί μέν δέν είναι τής αρμοδιότητας τής Τοπικής Αϋτοδιοίκησης να μάς βγάλει από τό ΝΑΤΟ και τήν ΕΟΚ, να διώξει τις βάσεις, ν' άπελευθερώσει τήν κατεχόμενη Κύπρο, να καταργήσει τόν ιμπεριαλισμό και τόν καπιταλισμό, άλ-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

λά ωστόσο, μέ σχετικές επιτροπές πού δημιουργήθηκαν επί τούτου, μέ λαϊκές εκδηλώσεις και διαδηλώσεις πού ὀργάνωσαν γιά τά παραπάνω οἱ δημοτικοί ἄρχοντες, δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι οἱ ἐν λόγω στόχοι ἀποτελοῦν τούς «ἀκρογωνιαίους λίθους» τῶν καθηκόντων τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης – πλὴν ὅμως ἀπό ἐνδεκαμήνου, ἐνῶ ὡς γνωστόν δέν ἔγιναν σημαντικά δῆματα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ἐκείνοι ἐσιώπησαν σιγὴν μεγάλην στό πλαίσιο τῆς συμπαράταξης λαοῦ καὶ κυβέρνησης.

ἐπειδὴ πράσινο ἀκούμε καὶ πράσινο δέ βλέπουμε – παρόλο βέβαια πού ἂν πιστέψει κανεὶς τίς ἀπολογητικὲς στατιστικὲς δειροφυτεύσεων τοῦ κ. Μπέη ἢ Ἄθῆνα μοιάζει μέ τό Μέλανα Δρυμό, κι ἂν πάλι δώσει βάση στίς δειροφυτευτικὲς ὑποσχέσεις τῶν κ.κ. Τζανετάκη καὶ Εὐφραιμίδη ἢ Ἄθῆνα θά κάνει καὶ ἐξαγωγή ξυλείας.

ἐπειδὴ παιδότοποι, πεζοδρομοὶ καὶ παιδικὲς χαρὲς ἀναγγέλθηκαν πολλοὶ κι ἄλλοι βρίσκονται στά σκαριά ὡστόσο τά παιδιά μας λαχταροῦν καὶ νοσταλγοῦν τίς τελευταῖες ἀλάνες τοῦ λεκανοπεδίου – φταίει γι' αὐτό ἴσως ἡ ὑπεργεννητικότητα τῶν Ἀθηναίων.

ἐπειδὴ οἱ γερόντοι πρέπει νά μετοικήσουν ὁμαδικῶς εἰς κύριον, μιά καὶ πού ἔξερεις ἴσως ἐκεῖ ὑπάρχει κανένα καφενὲς ἢ κανένα πεζοδρόμιο πού δέν τόχουν καταπατήσει γιωταχῆδες ἢ μαγαζάτορες.

ἐπειδὴ, ἐν πάση περιπτώσει, τά 8 χρόνια, καὶ δύο συναπτὲς τετραετίες, εἶναι χρόνος πολὺς γιά νά φανεῖ τό βάρος, ἡ ἐμπνευση καὶ ἡ δημιουργικότητα τῶν ἀρχόντων τῆς δημοκρατικῆς παράταξης – πλὴν δέν ἐφάνηκε· κι ἐπειδὴ ἐκεῖ πού εἶχαν ἀναλάβει οἱ δεξιοὶ τά πράγματα συνήθως ἦταν τρισχιρότερα ἀλλά καὶ ὅπου ὑπερίσχυσαν οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐπνευσε ὁ ἴδιος ἄνεμος ἀδράνειας καὶ φανφάρας.

ἐπειδὴ τό προηγούμενο κράτος τῆς δεξιᾶς ἀγκάλιαζε ἀσφικτικά τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ὥστε ὄντως οἱ δυνατότητές της ἦταν ἀπό λίγες ὡς ἐλάχιστες, ἀλλά καὶ τό κράτος τῆς ἀλλαγῆς στόν ἀδηφάγο ὑπερκρατιστικὸ συγκεντρωτισμὸ του, τό μὲν τῆς κλαδικῆς τό δέ τῶν ὑπουργείων, βαδίζει στά ἴδια χνάρια.

ἐπειδὴ, καὶ ἐπιπλέον, ὁ ἀριστερὸς τῆς ἀνανέωσης συνήθησε νά μὴν ἔχει θεό ἀλλά πρέπει νά ὑμνεῖ τό Θεό τῆς ἀλλαγῆς – ἢ νά θεωρεῖ σάν σοσιαλισμὸ τὴν ἄνωθεν ἐπίνευση, καὶ νά ἀνέχεται τὴν πολιτικὴ βούληση ἀρχηγοῦ καὶ ἀρχηγίσκων «κάθετα» νά κακομεταχειρίζονται τὴ νοημοσύνη, τὴν εὐαισθησία καὶ τά συμφέροντά του.

ἐπειδὴ, λοιπόν, ὁ ἀριστερὸς τῆς ἀνανέωσης, καὶ μόνο αὐτός γιά τὴν ὥρα – οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου τούτου ἔχουν τά δικά τους – μπορεῖ νά μακρύνει τὸν κατάλογο ὅσο θέλει, γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους οἱ σκυθρωπὲς σκέψεις καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνη τῆς ἀρχῆς γιά τό ἀδιέξοδο καὶ τό κόλλημα στόν τοῖχο δέ λένε νά ξεκαρφωθοῦν ἀπ' τό μυαλό του καθῶς, πλησιάζοντας πρὸς τίς κάλπες, ἔχει νά «διαλέξει» ἀνάμεσα στή δεξιά, καὶ τὴ δημοκρατικὴ συνεργασία ἢ νά ἀφεθεῖ ἀπ' αὐτὸν στό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, νά διαλέξει ἀνάμεσα στίς ἀποστερήσεις του καὶ τίς ἀποστροφές του, νά «διαλέξει» δηλαδή, αὐτός ὁ παθιασμένος γιά τὴ λαϊκὴ συμμετοχὴ, τούς πάντες ἐκτός ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἐκτός ἀπὸ τὴν κρίση του, τὴν εὐαισθησία του, τά ὁράματά του, τίς ἀπόψεις του, νά ταχθεῖ μέ τίς τύψεις του, τίς ἀρνήσεις τους καὶ τίς κατακρίσεις του, κι ἔτσι χωρὶς περηφάνεια, χωρὶς πρόσωπο, χωρὶς ἀγῶνα νά γίνεῖ ὁ πιλοφόρος συμπαρασάτης τῆς «ἀλλαγῆς». Ἔτσι, ἐναντι πινακίου, κενοῦ φακῆς. Φαίνεται ὅμως ὅτι τέτοιες λεπτότητες δέν ταιριάζουν μέ τό ρεαλισμὸ τῶν Σαλαμίνιων, πού ἔλεγε κι ὁ μακαρίτης ὁ Παζολίνι.

Ὁ ἀστικός τρόπος ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας σέ συνδυασμὸ μέ τό χυδαιότερο λαϊκισμό πού χαρακτηρίζουν μέχρι τώρα τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν (οἱ ἐξαιρέσεις σάν τῶν Ἀνωγείων, τῆς Θήβας τῆς Καλαμάτας καὶ μερικῶν ἄλλων, ἐλάχιστων, πού ἀνταποκρίθηκαν στά στοιχειώδη τους καθήκοντα ὑπάρχουν γιά νά θυμόμαστε τί θά μπορούσε νά γίνεῖ ἀλλὰ δέ γίνεται) κι αὐτὴ τὴ φορά θά εἶναι τό ἐπαθλο τῶν ἐπικείμενων ἀγῶνων. Τά μέταλλα εἶναι προκαταβολικά καὶ ἐρήμην τῶν αὐτοδιοικουμένων ἀποννημένα ἀπὸ τίς κλαδικὲς καὶ τίς διακομματικὲς.

Γιά τούς δημότες ἀπομένει ἡ αὐτοδιοίκηση τοῦ παραγκωνισμοῦ τους. Ἄπο κεί ἴσως κάτι κάποτε βγεῖ.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο άποστάτης Παναγούλης καί ή διαλεκτική πρασινάδα

Σε τί όφείλεται ό άλλεργικός κραδασμός πού προκάλεσε ό κ. Παναγούλης στό ΠΑΣΟΚ καί στόν κ. Παπανδρέου προσωπικά;

Στήν πρόσφορη στιγμή;

Όχι βέβαια. Τό κατακαλόκαιρο κατακυριεύει κατ’ έτος τούς Έλληνες καί ή πολιτική, βαρυστημένη, έφησυχάζει στά θέρετρα. Οί δημοτικές εκλογές ήταν μακρτά.

Στό προσφορότερο όνομα;

Ναί. Καί σ’ αυτό. Τό όνομα του Παναγούλη άνήκει στό μαρτυρολόγιο τής σύγχρονης Έλλάδας καί ό λαός του ΠΑΣΟΚ, πού κατ’ έξοχήν λειτουργείται μέσα στή λαϊκή άγιογραφία, εισακούει τόν κ. Παναγούλη, άποτασσόμενος τόν κ. Πέτσο καί άδιαφορώντας για τή χορεία τών κκ. Φωτήλα, Δρεττάκη καί όσων έτέρων άναδομηθέντων.

Ήταν λοιπόν έπανάγκες για τόν πρωθιερέα καί τούς ιεράρχες του κινήματος, νά έξαποστείλουν εϊς τό πύρ τό έξώτερον τόν άγγελο πρωτοστάτη, πού σαγηνεύει τϊς λαϊκότερες ψυχές.

Κάπου άλλοϋ όμως τούς πόνεσε πολύ ό κ. Παναγούλης: στό πολιτικό τους μαλακό ύπογάστριο.

Διότι τό ΠΑΣΟΚ, πέρα από τήν πανσπερμία τών, πολιτικά, παραπηγματούχων του, άνεξάρτητα από τή νεφελοκοκκυγία του, στεγάξει μικρές έκατοντάδες στελεχών καί κάποιες χιλιάδες - όχι μεγάλες - μελών πού προσπαθούν νά εϊναι, ή νά γίνουιν σοσιαλιστές.

Σ’ αυτούς μίλησε ό κ. Παναγούλης κι αυτούς θέλησε νά βραχυκυκλώσει ό κ. Παπανδρέου. Διότι αυτοί αποτελούν τό άλας του ΠΑΣΟΚ καί λόγω τής εϋπιστίας αυτών, μπορεί ό κ. Παπανδρέου νά χτίζει στήν άπειρη άμμο τών άλλων.

Καί αυτοί οί σοσιαλιστές του ΠΑΣΟΚ κινδύνευαν νά προσχωρήσουν πολιτικά στόν πολιτικό καταπέλτη του κ. Παναγούλη. Ήπειδή τό κείμενο, πού έδωσε στή δημοσιότητα, έσπασε τό φράγμα τής πολιτικής σιωπής, μέσα στό ΠΑΣΟΚ, έπειδή τό κείμενο έχει μιá σοσιαλιστική συνοχή καί έπειδή οί εκτροπές πού σπηλιτεύει έγιναν έτσι, όσες καί όπως τϊς καταγγέλλει.

Έάν ό κ. Παναγούλης φατριάζεται άσυστόλως καί έάν τό κείμενο χαλκεύθηκε έν συστολή στά χαμαιτυπεία τής ΣΙΑ, αυτά καί άλλα εϋδιακριτως σκοτεινά, δέν αίρουν τή σοσιαλιστική ύψη του κειμένου. Ό κ. Παναγούλης ή έν άδυναμία αυτού, τά γνωστά χαλκεία, έπληξαν τό μαλακό καί σοσιαλιστικό ύπογάστριο.

Καί τί είδαμε κατόπιν τούτου;

Είδαμε αυτό καί μόνο, πού δέν μπορούσαν παρά νά μάς δείξουν. Ότι, δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ καί ό κ. Α. Παπανδρέου προσωπικά, έχουν τόση σχέση με τό σοσιαλισμό, όσο ή διαλεκτική με τήν πρασινάδα.

Ό κ. Παπανδρέου καί τό καθαρήριο συμβούλιο του ΠΑΣΟΚ πού καθάρισε τό παναγούλειον άγος τόσα γρήγορα όσο ράθυμα συγκαλείται ή Κεντρική Έπιτροπή, τά δύο αυτά λοιπόν όργανα του σοσιαλιστικού κινήματος, δέν άπάντησαν στίς αίτιάσεις, δέν άμφισβήτησαν τά γεγονότα, πού περιέχονται στήν έπιστολή Παναγούλη.

Μέ μανική καταφορά καί παραληρηματική άποφορά κατέφυγαν στή διαλεκτική δαιμονολογία, ανακάλυψαν τό Σατανά μέσα στή διαλεκτική του κινήματος.

Ναί, τό κοινοβούλιο ύποβιδάζεται, ναί, οί έξωκοινοβουλευτικοί εϊναι ύπουργοί, ναί, οί δάσεις δέν θά ξηλωθούν, ναί, οί καπιταλιστές θά επιχορηγηθούν, καί τά μέλη θά φιμωθούν, όμως έσύ τά λές, άρα εϊσαι άποστάτης.

Καί έπειδή εϊσαι άποστάτης, τά πραγματικά πού καταγγέλλεις, παύουν νά εϊναι πραγματικά...

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Φτού, τής βασκανίας. Μ' ένα σμπάρο δυό τρυγόνια: καθαρίζοντας τόν μαρό, εξαφανίζουμε τίς άμαρτίες τίς ύπάρχουσες, πού μάς καταλογίζει ό μαρός.

Διότι, κι άν άκόμη είναι έτσι, όπως τά λέει ό Παναγούλης, ποιός σοσιαλιστής τολμά νά ντύσει τά λόγια του μέ τή στολή του άποστάτη;

Σοσιαλιστές, δύο και δύο δέν κάνουν ποτέ τέσσερα, άν αυτό τό λέει ένας άποστάτης.

Σοσιαλιστές, δύο και δύο δέν κάνουν πάντοτε τέσσερα. Έξαρτάται από τίς άνάγκες του κινήματος. Άν επιμένετε άσχέτως τών συγκεκριμένων συνθηκών, γίνεστε άποστάτες.

Ή άλήθεια είναι πράσινη.

Ή διαλεκτική οδηγεί στην πρασινάδα

Πώς δενόταν τ' άτσάλι και πρασίνιζε ή ΕΑΔΕ

*Θά 'ρθουν όμίχλες νά σέ συναντήσουν
έξαντλημένο από τήν παραχάραξη
νά όμνύεις στή γοητεία τής αίρεσης
Δημ. Σέκερης*

Τό ΠΑΣΟΚ, ως κομματική μηχανή, είναι ένας άφασικός καταυλισμός μικρο-μεσαιών κοτζαμπάσηδων, πού έλκουν τήν καταγωγή τους από τήν τεχνοδρομή του κεφαλαιοκρατικού σώματος (μηχανικοί, χωροτάκτες, οίκονομέτρες και εργονόμοι) και οίστηλατούνται από τήν άθροιστική άσυναρτησία τών κατακερματισμένων μυθεμάτων τους. Ή μηχανή, ως κομματική λιτανεία έκκωφαντικών παραφωνιών μέ αυτόσκοπό τήν έξουσία, ποδηγετείται από τόν έξισοροπιστικό κατευνασμό, πού άσκει ή χάρις του Προέδρου.

Έπομένως όλη αυτή ή ήμισα σοσιαλιστική πανδαισία, δέν μπορούσε παρ ά νά κροταλίσει τήν καταληπτική της στοναχή.

Τό ΠΑΣΟΚ και ό κ. Παπανδρέου προσωπικά, στην περίπτωση Παναγούλη μίλησαν εκ θαθέων. Κι όταν μιλάς μέ τή φωνή τής ψυχής σου, δηλώνεις πάντοτε αυτό πού είσαι...

■ Ποιά είσαι όμως εσύ, φωνή τής κομμουνιστικής ανανέωσης;

Τό ΚΚΕ έσωτερικού, επίσημως, κάλυψε τήν ύπόθεση μέ τήν άπουσία του. Αυτό, χωρίς νά είναι ιδιαίτερο δείγμα κομμουνιστικής τόλμης, δέν είναι και πρós θάνατον.

Τήν επίσημη όμως σιωπή τήν υπερφαλάγγισε στίς στήλες τής *Αύγης*, ή λαλιστατη διαλεκτική έπωνύμων μελών τής Κεντρικής Έπιτροπής.

Έτσι, υπό τόν τίτλο «Άντιπολίτευση πρós τό Λαό, τή Δημοκρατία και τήν Άλλαγή», ό Σταύρος Καρας, ως διαλεκτικός κυβόλιθος τής ανανέωσης, μάς δίνει ένα όρθόδοξο παράδειγμα άναπαλαιωμένης διαλεκτικής, όπου διασώζονται μέ άκραιφνή συγκίνηση, αθθεντικά ράκη τής σταλινικής ευαισθησίας.

Κατ' άρχήν, τό διαλεκτικό άλμα: *Ή Ριζοσπάστης* και ό Θεοδωράκης, κρίνοντας τά Παναγούλεια, είπαν πώς ή μεθοδολογία πού διάλεξε τό ΠΑΣΟΚ μέ χαρακτηρισμούς περί άποστασίας και τά τοιαύτα άτεκμηρίωτα, είναι άπαράδεκτα.

Ή διαλεκτικός Καρας είδε τό λαυράκι: Μ' ένα σμπάρο δυό τρυγόνια: Θά δώσουμε ένα μάθημα διαλεκτικής τεχνουργίας στό *Ριζοσπάστη* και ταυτόχρονα θά παρουσιάσουμε πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης στό ΠΑΣΟΚ.

Ήδού ή διαλεκτική σύνθεση τών άσυνθέτων:

«Και τή στιγμή άκριβώς, πού ή επίθεση τής Δεξιάς κορυφώνεται, ό «*Ριζοσπάστης*» θεώρησε καλό νά συμπαραταχθεί ουσιαστικά σ' αυτή τήν επίθεση, πράγμα για τό όποιο όλος ό δεξιός τύπος δέν παρέλειψε νά πανηγυρίσει».

Ή όρμηγός έντείνεται:

«Πρίν απ' όλα θά θέλαμε νά υπενθυμίσουμε στό Θεοδωράκη και τούς υποβολείς του, πώς άποτελεί ύψιστη εκδήλωση ύποκρισίας νά μιλούν αυτοί για άπαράδεκτη μεθοδολογία χαρακτηρισμών μέ σκοπό τό πνίξιμο κάθε αντίθετης γνώμης. Γιατί τό κόμμα του Φλωράκη έχει πάρει άριστα σ' αυτή τή μεθοδολογία τής ιδεολογικής τρομοκρατίας».

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί έπεται ή διαλεκτική χρηστομάθεια:

«...καί οί πίο σωστές γνώμες, όταν δέν έκφράζονται ορθά, μέσα στά πλαίσια καί τίς άπαιτήσεις τής συγκεκριμένης κατάστασης, χάνουν κάθε πρακτική άξία καί μποροϋν μάλιστα νά λειτουργοϋν προς μιά τελείως διαφορετική κατεύθυνση».

Ή ίδια άπασαλωμένη διαλεκτική επανέρχεται, καλλυντήρια, μέ τήν αρχαία σκουριά τοϋ Κυριακοϋ Λόγου τοϋ Λ. Κύρκου:

«Ο Στ. Παναγούλης, δέν έπραξε σωστά, γιατί ανεξάρτητα από τίς θετικές του προθέσεις, όλη ή υπόθεση άλειψε βούτυρο στο ψωμί τής Δεξιάς».

Τυπικό δείγμα διαλεκτικού σκυροδέματος:

«...ό Ριζοσπάτης θεώρησε καλό νά συμπαραταχθεί οϋσιαστικά» (Στ. Καράς)

«Ο Παναγούλης...ανεξάρτητα από τίς θετικές του προθέσεις». Οί λέξεις «οϋσιαστικά» καί «ανεξάρτητα» είναι τά κλειδιά τής έγκιβωτισμένης σκέψης μέ τά όποια άναιρείται ή σχέση τοϋ υπό εξέταση γεγονότος μέ τήν πραγματικότητα καί παραμένει γυμνό τό άποτέλεσμα, όπως τό έρμηνεύει ό έκάστοτε διαλεκτικός Προκρούστης.

Ο Ριζοσπάτης δέβαια δέν συμπαράτασσεται μέ τή δεξιά, διότι άλλου τό πάει ό ένας καί άλλου ή άλλη. Ο Καράς τό γνωρίζει, γνωρίζει όμως καί τή σταλινική του βουλγακία: έκσφενδονίζει λοιπόν τό «οϋσιαστικά» κι έτσι ό μή συμπαράτασσόμενος Ριζοσπάτης οϋσιαστικά είναι δεξιός

■ Ή διαλεκτική είναι ή κατ' έξοχήν χορευτική τέχνη. Ο Λ. Κύρκος είναι χορευτής. Δεινός.

Ο Παναγούλης είναι «ανεξάρτητος» τών θετικών του προθέσεων. Ο Παναγούλης άπ' τή μιά κι οί θετικές του προθέσεις άπ' τήν άλλη, δέν άθροίζονται διαλεκτικά. Οί θετικές προθέσεις πάνε στο βρόντο καί ό Παναγούλης διορίζειται λιπαντής τής δεξιάς βουτυρίδος.

Ή διαλεκτική είναι ή τέχνη τής ράθυμης ήδονής: σου δίνει πάντοτε αυτό, πού επιδιώκεις...

Ή διαλεκτική είναι όμως πάντοτε, πάνω άπ' όλα, ή τέχνη τής *diminutio caritatis* καί τοϋ άπορρέοντος από αυτήν έξοστρακισμού τοϋ έπιμάχου θέματος:

Ο Ριζοσπάτης είναι υποκριτής, άφου κάνει κι αυτός τά ίδια. Έπομένως κάθε γεγονός πού έπισημαίνεται από τόν Ριζοσπάτη είναι έπισφαλές ή άνύπαρκτο, λόγω τής άναξιοπιστίας του. Δύο καί δύο, δέν κάνουν τέσσερα, εάν τό διαπιστώνει ό Ριζοσπάτης.

Διαλεκτικές όμίχλες, μαρξισμός έξαντλημένος από τήν παραχάραξη.

Κι όμως ό πρώτος παραχαράκτης ύπήρξε πίο γόνιμος μαρξιστής από τούς έπιγόνους.

Ύπενθυμίζω: «Μερικοί υποστηρίζουν ότι ή αυτοκριτική είναι επικίνδυνη για ένα κόμμα, πού ξεσκεπάζοντας τά λάθη του, παρέχει έτσι όπλα στους έχθρους του έναντιόν τοϋ έαυτοϋ του. Ο Λένιν θεωρούσε τήν αντίρρηση αυτή, ως στερημένη σοβαρότητας καί βάθους». (Ίω. Στάλιν: «Ο Λενινισμός στη θεωρία καί τήν πράξη») Δηλαδή ό Γενάρχης Στάλιν παραπέμπει στον Λένιν, πού λέει ότι καλά έκανε ό Παναγούλης, πού τούς τά έψαλλε καί καλά έκανε ό Ριζοσπάτης, πού τόν επιδοκίμασε. Ο Στάλιν άλλωστε καταχωρεί τό αντίστοιχο έδάφιο τοϋ Λένιν από τήν «Παιδική άρρώστεια τοϋ κομμουνισμού»:

«Ή στάση ενός πολιτικού κόμματος προς στά σφάλματά του είναι ένα από τά κριτήρια τά πίο σημαντικά καί τά πίο άσφαλή τής σοβαρότητάς του, τής ικανότητάς του ν' ανταποκρίνεται στα καθήκοντά του, άπέναντι τής τάξης του καί τών εργαζομένων μαζών. Ή φανερή άναγνώριση ενός σφάλματος, ή άποκάλυψη τών αιτίων, ή άνάλυση τής κατάστασης πού τό προκάλεσε, ή προσεκτική εξέταση τών μέσων τής επανόρθωσής του, αυτά είναι δείγματα ενός σοβαροϋ κόμματος, αυτό σημαίνει για ένα κόμμα νά έκτελεί τό καθήκον του, νά διαπαιδαγωγεί τήν τάξη καί συνεπώς καί τή μάζα».

Κι ενώ αυτά λέει ό παρωχημένος Λένιν, ό έγχώριος δημιουργικός μαρξισμός έπιμένει νά καυτηριάζει επαλείψεις τής Δεξιάς καί πράσινα άλογα, μέσα από μιά διαλεκτική πού πρασίνισε από τόν υπερεκχειλίζοντα κομπογιανντισμό τής.

Καί ναι μέν ή Αγγή όλοπρασινίζει έπαξίως «τόν δρόμο π' άνοιξ' ό Όχτώβρης», αλλά είναι άπορίας άξιον, πώς δύο διαπρεπείς ίέρρακες τοϋ δημιουργικοϋ μαρξισμού, άδυνατοϋν νά εφαρμόσουν έναν στοιχειώδη έστω, λογικό σταλισμό.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ουρά ή άπλά;

*Μά τί γυρεύουν οι ψυχές μας
πάνω σέ καταστροφώματα κατελυμένων καρδιών...
μουρμουρίζοντας σπασμένες σκέψεις από ξένες γλώσσες*

Γ. Σεφέρης

■ Δέν ξέρω – και μέ αφήνει παγερά αδιάφορο – αν ή 'Αλλαγή πάει καλά. Ξέρω όμως – και μέ πονάει – ότι ή κομμουνιστική ανανέωση πάει από τό κακό στό χειρότερο. Κάποτε είχαμε τήν αντιδικτατορική μαρκεζινο-δικτατορική κατανόηση, μετά αποκτήσαμε τήν γαλανόλευκη ΕΑΔΕ (Έθνική αντιδικτατορική δημοκρατική ένότητα) και τώρα τό ΚΚΕ έσωτερικού εμφανίζεται ως βαστάζος του μυθεύματος τής 'Αλλαγής.

Είναι φανερό, ότι μέ τή συνεχή εμφάνιση του κόμματος ως ουραγοῦ άλλοτριών υποθέσεων, ή κάθε διαμόρφωση τής «ιδιαιτέρας» φυσιογνωμίας του κόμματος, πάει περίπατο.

Τό Έσωτερικό δέν θά μπορέσει νά πείσει ότι καλύπτει αυτοτελείς ανάγκες τής πολιτικής ζωής, εάν δέν αποκτήσει αυτοτελή συμπεριφορά. Και δέν θά τήν αποκτήσει, όταν υιοθετεί μέ διαλεκτική άκρυσία, τά συνθήματα, τά μυθεύματα, τή φλυαρία του ΠΑΣΟΚ.

Δέν θά πείσει τό Έσωτερικό για τήν αυθυπαρξία του, όταν μιλώντας για άξιοκρατία στους συνδυασμούς των δημοτικών έκλογών, σκύβει τόν αυχένα σέ κάθε φατριαζόμενο σοσιαλομεσαίο, πού του επιβάλλει ή σοσιαλοθολούρα του ΠΑΣΟΚ.

Και τίς οργανώσεις του θά διασπάσει και τήν ευγνωμοσύνη του ΠΑΣΟΚ δέν θά κερδίσει.

Η ευγνωμοσύνη στην πολιτική κερδίζεται δια τής πυγμής. Όχι θεθαίως μέ τήν έννοια τής πυγμής για τήν πυγμή, αλλά μέ τήν έμπεδωμένη πολιτική βούληση πού άσκει τήν κριτική χωρίς νά ξεφουσκώνει στον αντιδιαλεκτικό έκβιασμό: ή τό ΠΑΣΟΚ ή ή Δεξιά.

Τό έσωτερικό πρέπει νά άπολακτίσει τήν μικρομεσαία κατεργαρία των κοτζαμπάσηδων του ΠΑΣΟΚ και νά τολμήσει επιτέλους τόν άπογαλακτισμό του.

Ο Φλωράκης μέ τόν κατά προσέγγιση μαρξισμό του είπε τέλος πάντων, ότι τά κότσια του ΠΑΣΟΚ βαστάνε μέχρι τόν άστικό έκσυγχρονισμό.

Θά ήταν ίσως πλησιέστερο προς τό δημιουργικό μαρξισμό, νά τολμήσει επιτέλους τό Έσωτερικό νά ψελλίσει ότι τό ΠΑΣΟΚ και ό κ. Α. Παπανδρέου προσωπικά, μάς οδηγούνε, χαζοχαρούμενους, προς τόν άστικό ολοκληρωτισμό.

Στό μεσοδιάστημα όμως ό μέν Στ. Καράς θά πρέπει νά άφομοιώσει δημοურγικά τόν Στάλιν, ή δέ Αγγή νά διαβάσει επιτέλους Λένιν.

Κώστας Ζουράρις

Περί πολιτικού άούλου και πολιτικής άουλίας

Μπορεί τό ΠΑΣΟΚ πράγματι, όπως λέει, νά παγιδεύτηκε, νά άφησαν νά έννοηθεί ότι δέν έχουν αντίρρηση και έπειτα νά τό γέλασαν, νά είχε ήδη στήσει τά περίπτερα του κι άντε νά τά ξηλώνει. Άλλά ποιός είπε ότι ή πολιτική είναι εύκολο πράγμα; Βγές, κύριε, νά τό καταγγείλεις. Και μπορεί ή άπόφαση των πρυτανικών αρχών νά πάρθηκε μέ κριτήρια πολιτικά (αν και γιατί θά 'πρεπε τάχα νά κάνουν τά φεστιβάλ τους οι κομματικές νεολαίες στο Πολυτεχνείο; Ή μήπως δέν πρέπει όλες;). Άν είναι έτσι, πές το, κύριε, στον κόσμο και προχώρησε σέ πολιτική αντιπαράθεση. Και μπορεί ακόμα νά μίν σου άρέσουν οι πρυτάνεις. Φέρε τότε νέο νομοσχέδιο και πρότεινε νά άποφασίζουν από σήμερα άλλοι για τή διάθεση του πανεπιστημιακού χώρου.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Μέχρι τότε όμως ο νόμος, ο δικός σου νόμος που πέρασε θριαμβευτικά προό διμήνου, ισχύει και ορίζει ποιοι αποφασίζουν. Έκανες λοιπόν την αίτησή σου. Και δέν σου έδωσαν άδεια. Άλλά στού κάθε Παρισάκη τό χαβά θά χορεύουμε τώρα;

Συνέχισες λοιπόν σάν κύριος κατέλαβες τό χώρο, έκανες τό φεστιβάλ σου και, ενώ έκκρεμει άπόφαση του δικαστηρίου, ήρθε και ο άρχηγός και συνεπήρε τά πλήθη. Μέ δυό λόγια καταπάτησες τό πανεπιστημιακό άσυλο. Εϋθέως και ιδιαζόντως άπροκάλυπτα. Άκόμα κι άν στην άρχή σέ ξεγέλασαν.

Και δέν έγινε αυτό επειδή θεωρείς έαυτόν επανάσταση ή όποια, ως γνωστόν, φτιάχνει δίκαιο. Έγινε άπλως γιατί είσαι εξουσία, άφου ούτε πέρσι ούτε πρόπερσι θά σου πέρναγε ποτέ από τό μυαλό κάτι τέτοιο, και ο Γ. Ράλλης θύμησε προχθές τά παλιότερα λόγια του πρωθυπουργού περί βίας στα πανεπιστήμια και περί καταλήψεων. Τί έκανε λέει; Άν ο πρύτανης καλούσε, ως είχε υποθέτω δικαίωμα, την άστυνομία νά παρέμβει; Σιγά τά ώά. Δικός μας δέν είναι ο προϊστάμενος της ο Σκουλαρίκης;

Και σέ όλα τούτα τό ΕΔΠ και οί φοιτητές και μαζί ο πράσιнос τύπος (της Αύγης συμπεριλαμβανομένης) έσιώπησαν. Διότι οί μέν πρώτοι, όχι βέβαια οί πασοκικοί και έν πάση περιπτώσει οί άριστεροί, γνώριζαν βέβαια ότι ή Νεολαία του και τό ΠΑΣΟΚ δέν φέρθηκαν τέλεια· αλλά μέ τόν μισητό Παρισάκη, τόν άρχιτέκτονα των διώξεων και των πειθαρχικών παραπομπών, τόν εκπρόσωπο των καθηγητών, την προσωποποίηση του αντιπάλου μας ως βοηθών, ως φοιτητών, μέ αυτόν θά είμαστε;

Διότι πώς νά μιλήσουν όσοι ότιδήποτε έχει σχέση άμεση, έμμεση ή ακόμα και άχνη μέ τό πανεπιστήμιο τό ζούν μόνο ως βοηθοί, έπιμελητές, φοιτητές. Και όταν αυτό άνταμώνει εκείνη την άλλη, τή διαφορετική αλλά και συγγενική, αντίθεση δεξιά-άλλαγή, τότε ο συνδυασμός άποδίνει εκρηκτικός. Ποιός θά τολήσει νά αναζητήσει τίς άποχρώσεις του γκριζου όταν караδοκει πάντα ο κίνδυνος - αυτός ο κίνδυνος που είναι, που θά 'πρεπε νά 'ναι, ο «μεγάλος σύμμαχος μας» - νά ξεφύγει καμιά πινελιά μαύρου και νά βρεθοϋμε εκτεθειμένοι; Ή υπεράσπιση λοιπόν των θεσμών άφημένη στην ιδιοτέλεια της δεξιάς. Στο όνομα πάντα της πάλης εναντίον της.

Άλλά όταν οί πρυτανικές άρχές παραιτήθηκαν σέ ένδειξη διαμαρτυρίας - και ποιός άφελής θά άρνηθεί ότι οί καθηγητές κάνουν την πολιτική τους, αντίπαλοι, σχεδόν, στο σύνολο τους σέ κάθε άλλαγή στο Πανεπιστήμιο, και ότι ή υπόθεση σέ πολλούς ήρθε κουτί για νά "έξωτερικεύσουν" την αντίθεσή τους; - και ή δεξιά τους άγκάλιασε και ο ύπουργός Παιδείας πέρασε στα μουλαχτά την «άδλαδή» τροπολογία του, τότε όλοι θεώρησαν ότι τώρα πιά (!) τό ζήτημα μάς άφορά. Τό ΕΔΠ και ή ΕΦΕΕ βρήκαν τό χαμένο παλμό τους («υπονόμηση του ουσιαστικού εκδημοκρατισμού στο ίδρυμα») και οί φωνητικές χορδές της Αύγης αναζωογονήθηκαν: «Επίθεση κατά του νέου νόμου για τά ΑΕΙ από τό καθηγητικό κατεστημένο». Χίλιες φορές κάτω, κάτω ή άσθαιρεσία των καθηγητών. Και ή άσθαιρεσία της εξουσίας; Μά αυτή παραδιάζει άπλως τους «τύπους». Τό λέει και τό όνομα: τυπική δημοκρατία. Και μεις έχουμε νά άσχοληθοϋμε μέ την ουσία. Πολλή ουσία.

Και μιά «λεπτομέρεια» για νά τελεώνουμε. Τό πανεπιστημιακό άσυλο δέν ύπάρχει για νά 'χουν τά φοιτητικά νειάτα μας άπλα για δίτερμα. Άλλά για νά διαφυλάσσεται ή έλευθερία της έκφρασης, της διδασκαλίας και της έρευνας, ή άπρόσκοπτη λειτουργία των Πανεπιστημίων. Γιατί εκεί μέ δυό λόγια γίνεται, θά 'πρεπε νά γίνεται, κάποια δουλειά. Και γινόταν, κουτσά στραβά, στίς άρχές Σεπτεμβρίου: ύπήρχαν διαγωνισμοί. Και ο γράφων έκανε επιτήρηση υπό τους λαρυγγισμούς του Χρύσανθου στη διαπασών. Και που νά δεις στο προχθεσινό διαγώνισμα που δοκίμαζαν τά μεγάφωνα, μου είπαν οί σπουδαστές. Κι όταν μάλιστα επιχείρησα νά ξαναμπώ στο χώρο του Πολυτεχνείου μου ζήτησαν στην είσοδο είσητήριο. Και πολλά θά είχαν νά πουν, και είπαν, οί εκατοντάδες σπουδαστές που μένουν στη Φοιτητική Έστία και ξενοχτοϋσαν διαβάζοντας.

Σοσιαλισμός, λέει, ή βαρβαρότητα. Μά για διαζεύξεις που χωρίζουν είμαστε τώρα που άπαιτείται έθνική όμοψυχία και ένότητα;

Γιώργος Καρράς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο τύπος τής κρίσης του Τύπου

Λέγεται ότι ο Τύπος βρίσκεται σέ κρίση. ‘Ωστόσο δέν είναι και βέβαιο ότι όσοι μιλοῦν γι’ αὐτή τήν κρίση ἐννοοῦν τά ἴδια πράγματα. Τό γεγονός δέν ἀποτελεῖ ἐξάιρεση. Οἱ ἀμφισβησίες, ἀμφιλογίες καί ἀντιφάσεις στό λόγο καί τή πράξη ἔγραφε ὁ Στέφανος Πεσμαζόγλου στόν τελευταῖο *Πολίτη* χαρακτηρίζουν ὅσο ποτέ ἄλλοτε τή σημερινή ‘Ελλάδα. ‘Από τήν ἀτελείωτη σειρά τῶν συγχύσεων αὐτή τής «κρίσης τοῦ τύπου» ἀποκτᾶ ἕνα πρόσθετο ἐνδιαφέρον καθώς συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ποιότητα τοῦ δημοκρατικοῦ διαλόγου σέ μία ἐποχή – ὅπως ἐπίσης λέγεται – σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ τής χώρας. Γιά παράδειγμα ἀπό τόν πρωθυπουργό πού ἐνδιαφέρεται μονάχα γιά τίς προοπτικές ἀποδοτικότητας τής ἐκδοτικῆς ἐπιχείρησης, μέχρι ἐκεῖνους πού ὑπερασπίζονται τό λειτουργήμα τοῦ τύπου ἀπέναντι στήν ἀστοργία τοῦ κράτους κοινή παραδοχή ἄν καί ἄρρητη, φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ποιοτική ἐπάρκεια τῶν δυσπραγούντων ἐντύπων. ‘Ετσι ἡ κρίση τοῦ τύπου ἀποδίδεται στίς δυσχέρειες προσαρμογῆς του στά νέα τεχνολογικά δεδομένα, στίς συνθήκες διανομῆς τῶν πρωϊνῶν ἐντύπων, τόν ἀθέμιτο συναγωνισμό τής τηλεόρασης, τέλος τήν οἰκονομική ἀποδοτικότητα τής ἐκδοτικῆς ἐπιχείρησης.

Πόση σχέση μέ τήν πραγματικότητα ἔχουν αὐτές οἱ ἐκτιμήσεις ἀποδεικνύει ἡ ἐκ τῶν ἐνδον κριτική τοῦ Δ. Παπαναγιώτου (ἐφ. *Καθημερινή* 5-6/9/82), πού εὐστοχα συνδέει τήν πολιτικά ἀόριστη «κρίση τοῦ τύπου» μέ τήν κοινωνική της ἐνταση, τήν «κρίση τοῦ ἀναγνώστη», διαπιστώνοντας μία ἐπικίνδυνη ἀμοιβαιότητα ἀναπόφευκτη καί συνεχούς ὑποβαθμίσεως τοῦ ἐπιπέδου ἐφημερίδας καί ἀναγνώστη, ἀναγνώστη καί ἐφημερίδας. ‘Η καίρια αὐτή παρατήρηση ὄχι μόνο θίγει τήν ποιοτική ἀνεπάρκεια τοῦ τύπου ἀλλά καί ἐξ αἰτίας αὐτῆς, καθιστᾶ τήν προσφυγή τῶν ἐκδοτῶν στό κράτος, λιγότερο ἀθῶα καί περισσότερο ἐνδιαφέρουσα γιά συζήτηση. Οἱ ἐκδότες φαίνονται νά αἰτοῦν στήν οὐσία τήν κρατική ἐπιδότηση γιά νά συνεχίσουν τήν ὑποβάθμιση τῆς ἐφημερίδας καί τῶν ἀναγνωστῶν της. Καί οἱ ἀναγνώστες ἀποφασισμένοι νά ὑπερασπιστοῦν τό δίκαιωμά τους στήν ἐνημέρωση. ‘Υποτίθεται ὅτι ἡ ὀριστική ἤ ἐπικείμενη διακοπή κυκλοφορίας τριῶν πρωϊνῶν ἐφημερίδων ἀποδεικνύει ἔμπρακτα τήν ἀπαίτηση ὀρισμένων ἀναγνωστῶν «συνεχῶς ἐνημερωμένων ἀπό τήν τηλεόραση ἔστω καί κρατική», γιά τόν μεταειδησεογραφικό ἀναλυτικό πολιτικό σχολιασμό πού λείπει ἀπό τό σημερινό τύπο. Μ’ αὐτό τό δεδομένο, ὁ ἴδιος ἀρθρογράφος, σ’ ἄλλο κείμενό του (περ. *‘Αντί* τ. 213) προχωρεῖ στήν πρόταση οὐσιαστικῆς προσαρμογῆς τοῦ τύπου στά ἐνδιαφέροντα τοῦ σημερινοῦ τηλεθεατῆ-ἀναγνώστη.

Στίς τελευταῖες αὐτές παρατηρήσεις θά ἤθελα νά παρατηρήσω μία ἀθέλητη ἴσως ἐπιστροφή στήν οὐδετερότητα τής «κρίσης τοῦ τύπου», μία βιαστική διαγραφή τοῦ ὄρου «κρίση τοῦ ἀναγνώστη». Γιατί ἄν ἡ διακοπή ἐκδόσεως ἐφημερίδων ἀποτελεῖ ἐκφάνση τοῦ μονογενούς καί δικατάληκτου φαινομένου «κρίση τοῦ τύπου» – «κρίση τοῦ ἀναγνώστη», ὁ σύγχρονος ἐκδοτικός θρίαμβος τοῦ εὐφυῶς ἀποκαλουμένου σοσιαλπαρδαλοῦ «‘Εθνους» τί μπορεῖ νά σημαίνει; ‘Από τήν ἄλλη μοῦ φαίνεται ὅτι ὑποτιμοῦμε σταθερά, καί τό γεγονός ὅτι ἡ καθ’ ἡμᾶς τηλεοπτική ἐνημέρωση, φορᾶει κα θ η μ ε ρ ι ν ἄ σέ ἐννέα ἑκατομμύρια θεατές τούς διορθωτικούς φακούς τοῦ ‘Υπουργείου Προεδρίας, ἀλλά καί τίς δυνατότητες ἀνατροπῆς αὐτῆς τῆς κατάστασης. ‘Η ὀλοκληρωτική ἐπικυριαρχία τοῦ ἐκάστοτε κυβερνῶντος κόμματος στά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης, ἀπό συστάσεως τους, ὄχι μόνο δέν πληροῖ τούς ὄρους συνεχούς ἐνημέρωσης τοῦ πολίτη, ἀλλά ἀντίθετα ἀπεργάζεται συστηματικά καί καταθλιπτικά τήν ἀπώλεια ἀκριβῶς αὐτῆς του τῆς ιδιότητος. Δεῖ δὲ λοιπόν εἰδήσεων καί ἀνευ τούτων γιά ποιό σχολιασμό νά μιλάμε. Στήν ἐλληνική μας πραγματικότητα ἡ κρατική τηλεόραση κυρίως, καί ὁ πολιτικός τύπος, ὀφείλουν ἀπό τήν ἀποψη ὑπέρβασης τῆς κρίσης τοῦ δευτέρου, νά βρίσκονται σέ διαρκή καί ἀσυμφιλίωτη ἀντιπαλότητα ὕψους καί περιεχομένου. ‘Ομως συνέβη καί συμβαίνει τό ἀντίθετο. Καί κάπου ἐδῶ ἀρχίζουν καί τά παθήματα τοῦ τηλεθεατῆ-ἀναγνώστη, ἡ παθολογία τῆς «κρίσης τοῦ ἀναγνώστη».

‘Αντιπαλότητα ὕψους καί περιεχομένου καθώς ἡ ἀμεσότητα τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἡ μαγεία τῆς εἰκόνας, ἡ κατ’ οἶκον διανομή της, ἐνισχύουν τίς τάσεις

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

γιά αναπαντικότερη ενημέρωση. Ἀπαρχῆς ὁ ἔντυπος λόγος καί μάλιστα αὐτός πού ἀπαιτεῖ ἐργήγορση καί συμμετοχή τοῦ ἀναγνώστη δέν φαίνεται νά ἐναρμονίζεται ἱκανοποιητικά μέ τά καθημερινά ἄγχη τοῦ σύγχρονου βίου. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ «Ἐθνους» ὀφείλεται κυρίως στήν «τηλεοπτική» σύλληψη τῆς ἐκδόσεώς του. Πολυχρωμία, συντομία, κατακερματισμός τῆς ἐπικαιρότητας σέ ἰσόκυρες, ἀδαθεῖς, κατά παράταξη πληροφορίες γιά θεατές-ἀναγνώστες πού πληροφοροῦνται ἀλλά δέν γνωρίζουν τά γεγονότα. Τό κυριότερο, καθώς ὁ λόγος βρῖσκεται σέ διωγμό, τό πέρασμα ἀπό τό μερικό στό γενικό εἶναι ἀδύνατο, καί ἡ πραγματικότητα προσπλάνεται μετέωρη στή μυωπία τοῦ κοινού νοῦ. Ἡ πραγματικότητα ἀσχολίαστη δέν γίνεται πραγματικότερη, καί σχολιαζόμενη «τηλεοπτικά» γίνεται ἀγνώριστη. Ὅμως αὐτές οἱ ἐξελίξεις στήν ενημέρωση δέν θά εἶχαν τήν καθολική ἐπιτυχία πού συναντοῦν σήμερα, ἂν ὄλες οἱ κυβερνήσεις, ὅπως ἤδη εἶπαμε, ἀπό συστάσεως τῆς ἐθνικῆς τηλεόρασης, δέν ἀπέβλεπαν στήν ἐδραίωση τῆς πολιτικῆς τους ἐξουσίας, μέσω αὐτῆς τῆς διορθωμένης πραγματικότητας. Συμμεριζόμενη κυβερνητικές εὐθύνες, αὐτή ἡ νέου τύπου ενημέρωση δέχθηκε ἀμέριστο τό ἐνδιαφέρον τῶν ὑψηλῶν προστατῶν τῆς. Τά δημόσια ταμεία ἀλλά καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία ἐγιναν πρόθυμοι ἀρωγοί στά θαύματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καί τό γεγονός δέν ἄφησε ἀσυγκίνητη τή «μαχομένη δημοσιογραφία». Καί νέο θαῦμα συνετελέσθη. Σταδιακά οἱ διπλές θέσεις, καί κυρίως οἱ διπλοὶ μισθοὶ παραῆταν δελεαστικοὶ γιά νά ἀποφευχθεῖ τό ἐνιαῖο τηλεοπτικό ἔφος, καί τό ἐλαττωμένο κριτικό ἦθος τῆς «μαχομένης δημοσιογραφίας». Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἴσως λιγότερο κραυγαλέο δείγμα ἀλλά πολιτικά σημαντικότερο εἶναι τό «*Βῆμα τῆς Κυριακῆς*» ἐκδοτικό ἐπίτευγμα τοῦ σημερινοῦ διευθυντῆ τῆς ΕΡΤ.

Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς θεώρησης ἡ «κρίση τοῦ ἀναγνώστη» ἴσως ἀποδειχθεῖ μακροβιότερη τῶν βραχυπρόθεσμων ἀνακατατάξεων τῆς «κρίσης τοῦ τύπου». Καί μόνο εἰρωνεία προκαλοῦν οἱ ἐκκλήσεις πρὸς τήν κυβέρνηση νά σώσει τά κινδυνεύοντα ἔντυπα μέ σύγχρονες ἐπικλήσεις στό «λειτουργήμα» τοῦ τύπου διὰ ὅλοι γνωρίζουν δυό ἀπλές ἀλήθειες. Πρῶτον, ὅτι ἡ σημερινή κυβέρνηση ὅπως καί οἱ προηγούμενες μᾶλλον δυσπιστοῦν πρὸς τή πολυφωνική ενημέρωση. Μιά ματιά στήν «Ἐξόρμηση» ἀποδεικνύει τήν παγερή ἀδιαφορία τῆς κυβέρνησης γιά κάθε δεύτερη σκέψη ὡς πρὸς τίς πρῶτες ἐπιλογές τῆς. Ἀντίθετα ἡ ἀποδυνάμωση ἰσχυρῶν ἐκδοτικῶν συγκροτημάτων μέ ἔντονη ἐμπλοκή στά πολιτικά καθέκαστα τοῦ τόπου, δέν μπορεῖ παρά νά ἐλκύει μία κυβέρνηση πού δέν συγγέει τίς ἀποκεντρωτικές τῆς διακηρύξεις μέ τή διάθεση κηδεμόνευσης τοῦ ἐσχάτου ἐξωραϊστικοῦ συλλόγου. Καί δεύτερον, ὅτι τό περίφημο «λειτουργήμα», κατά κανόνα ἐξασκούμενο μέ ταυτόχρονη ἄνεση σέ δύο καί περισσότερους Κυρίους, ἴσως κάποτε νά ἀποτελοῦσε τό ἄλλοθι ἀπέναντι στίς σκανδαλώδεις προνομίες πού εἶχαν ἀποσπάσει ἀπό τήν ἐξουσία οἱ κατοχοὶ του, ἀλλά σήμερα καί ποιός δέν τό ἐπικαλεῖται. Ἀπό τοὺς τραπεζικούς μέχρι τίς ἱπτάμενες συνοδοὺς τήν εὐτυχή αὐτή χώρα δέν κατοικοῦν παρά «λειτουργοί». Καί ἐπειδή ἀκριβῶς ἡ «κρίση τοῦ ἀναγνώστη» προβλέπεται μακροβιότερη μιά λογική ἀνακατάταξη ἀπό πλευρᾶς τύπου εἶναι καί ἡ ἐξῆς: Οἱ ἀπολυόμενοι δημοσιογράφοι ἀπορροφοῦνται (ἄχ αὐτές οἱ λέξεις!) στά κρατικά μέσα ενημέρωσης. Αὐτά ἀναλαμβάνουν κατ' ἀποκλειστικότητα τήν «ἐνημέρωση». Τρεῖς, δύο ἢ καί μία σοσιαλπαρδαλή τόν «μεταειδησιογραφικό σχολιασμό». Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ὑπάρχουν καί πιό αισιόδοξα σενάρια ἀλλά μέ τό προτεινόμενο ἐκλείπουν ἐντελῶς οἱ πιθανότητες γιά μιά νέα «κρίση τοῦ τύπου» στό ἀπώτερο μέλλον. Καί κυρίως ἐκλείπουν ἐντελῶς οἱ ἀμφισημίες, ἀμφιλογίες καί ἀντιφάσεις πού συνοδεύουν ἐνοχλητικά τό φαινόμενο στή σημερινή ἐκδοχή του.

Λεωνίδας Λουλούδης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Στήν Έλλάδα του χτές του σήμερα του πάντα

Στους άπτικους αίθρες μαίνεται ή άσφαιρη άερομαχία ανάμεσα στο «πολιτικό νέφος» τής Δεξιός και τήν «πολιτική βούληση» τής Άλλαγής.

Στούς άθηναϊκούς δρόμους «δακτύλιοι» χωροθετούνται και «κυψέλες» έξυφαινόνται.

Μυστικά, αϊφνιδιαστικά, ευκαιριακά. Μέ άνύπαρκτες συγκοινωνίες. Μέ άπέθαντα καπνογόνα λεωφορεία. Μέ τά ταξί τής πάσης Έλλάδος νά συρρέουν για τήν μέ τό άζημίωτο συμβολή τους στήν κυβερνητική προσπάθεια. Μέ τό αυτοκίνητο μέσο καταστροφής αλλά και τρόπο διαφυγής από τήν κατακερματισμένη πόλη. Μέ τήν ιδεολογία τέλος πού έθρεψε και θέριεψε τό Ι.Χ. πανταχού παρούσα άναντικατάστατη, κυρίαρχη και στή «σοσιαλιστική» μας πολιτεία.

Έντός έκτος και επί τά αυτά του δακτυλίου προβληματικές βιομηχανίες και μη προνομιούχες βιοτεχνίες άπεργάζονται φιλότιμα τήν έξοδο τής χώρας μας από τήν οικονομική στενωπό.

Χωρίς ούτε μία φάμπρικα ή φαμπρικούλα νά κλείσει, νά μεταφερθεί, νά έκσυγχρονισθεί, νά φιλτραρισθεί, νά άναδομηθεί τέλος πάντων έπειδή έτσι «ό λαός ήθελε και τό Π.Α.Σ.Ο.Κ. μποροΰσε».

Χωρίς ό επί του Νέφους Ύπουργός νά έχει νομοθετήσει έστω και μία μικρή διάταξη πού νά καθορίζει, νά έλέγχει, νά περιορίζει και νά τιμωρεί τίσ βιομηχανικές έκπομπές.

Χωρίς ούτε ένας από τούς ρυπαντές πού οφείλονται στή βιομηχανική δραστηριότητα νά έχει μειωθεί σε μόνιμη βάση έστω κατά ένα έκατομμυριοστό του γραμμαρίου από τότε πού «έφτασε επιτέλους ή εύλογημένη ώρα τής Άλλαγής».

Νά πούμε και τά χειρότερα πλύν άνομολόγητα;

Σήμερα ή μόνη νομοθεσία πού έλέγχει τό τί έκπέμπουν οί βιομηχανίες εξακολουθεί νά είναι τό προεκλογικό προεδρικό διάταγμα του Μάνου. Ή πρώτη και μόνη μεγάλη ρυπαντική πηγή πού έκλεισε είναι ή Δ.Ε.Η. στο Κερατσίνι. Και ή άναδρομή στήν προηγούμενη φιλολογία περί μεταφοράς του φωταερίου μάλλον δυσάρεστες έκπλήξεις έπιφυλάσσει...

Τί συμβαίνει λοιπόν; Έπαψαν «οί μεγαλοβιομήχανοι άσύδοτοι νά μολύνουν ή νά ρυπαίνουν άλλοτε τή θάλασσα και άλλοτε τήν άτμόσφαιρά μας» ή ακόμα «νά έξυπηρετούνται τά συμφέροντα τής οικονομικής όλιγαρχίας σε βάρος τής υγείας και αυτής τής ζωής του άπλου μέσου Έλληνα» όπως δήλωνε προεκλογικά ό Πρωθυπουργός; Μήπως και για τή ρύπανση φταίνε οί νεοαποκαλυφθέντες άθλιοι μεσάζοντες; Έλαχε ή δέν έλαχε έντέλει ό κλήρος στο Π.Α.Σ.Ο.Κ. νά προχωρήσει έστω πούς περιστασιακούς έκσυγχρονισμούς τών προκατόχων του;

Στίς περιφέρειες τής Άθήνας και σ' όλες τίσ μεγάλες πόλεις τής Έλλάδας ή άποκέντρωση τών εργολάβων άνασυνθέτει επ' άντιπαροχή τούς καλλίγραμμους άρχιτεκτονικούς όγκους τής πρωτεύουσας. Άνεμπόδιστα, άπροκάλυπτα. Μόνο πού τώρα οί εργολάβοι δέν είναι πιά οί «εϋνοούμενοι τής Δεξιός». Είναι οί άφανείς πρωτεργάτες τής οικοδομικής μας αναθέρμανσης.

«Έθνικούς λόγους» θλιβερής μνήμης και αϊνιγματικής έρμηνείας επικαλείται ό επί τής Θαλάσσης Ύπουργός για νά παραχωρήσει μέ γαλαντομία κι άλλες περιοχές στο παράκτιο ένταφιασμό τής ποντοπόρου ναυτιλίας μας.

Όπου έθνικό και έφοπλιστικό και σοσιαλιστικό μπλέκουν σ' άξεδιάλυτο κουβάρι κι άντε τώρα έσύ κάτοικε του Γαλαξειδιου νά έξηγήσεις τά άνεξήγητα.

Σέ λίγο ή «ESSO» τής Θεσσαλονίκης και ή «Λάρυμνα» του Μποδοσάκη κρατικοποιούνται. Για νά ραντίζον τότε μέ τά τίμια κοινωνικοποιημένα τους

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ἀπόβλητα τούς διψασμένους για ἀλλαγή ἰθαγενεῖς.

Χαλυδουργεῖα, ἀλουμίνια καὶ διυλιστήρια φωτίζουν μέ τήν ἄσβεστο φλόγα τῶν ὑψικαμίνων, τους τήν τερατογόνο πορεία τῆς φυλῆς.

Τά πετροχημικά ἐντάσσονται κι αὐτά στό μονόδρομο τῆς κοινωνικῆς μας ὀλοκλήρωσης. Ἄλλο Νιοχώρι κι ἄλλο Καβάλα. Ὅλα ἀναβαπτίζονται στή μεγάλη μας σοσιαλιστική κολυμβήθρα κι ὄλα ἐξαγνίζονται.

Ἄ-πολιτικοί τεχνοκράτες καὶ ἑσαεὶ πειθήνιοι γραφειοκράτες χαράζουν τόν τριτοδρομικό μας σοσιαλισμό μέ τά ἐργαλεῖα πού ὁ προηγμένος καπιταλισμός ἄρον-ἄρον διώχνει ἀπό τίς μητροπόλεις του. Καί τίς κωμοπόλεις του. Ὅλα ἐρήμην τῆς κοινωνίας, τῶν πολιτῶν. Μέ τή «λαϊκή συμμετοχή» θλιβερό ράκος τῶν προεκλογικῶν λαβάρων νά βολοδέρνει τά ξέφτια του στούς ἀέρηδες τῆς ἀναδομημένης παραγωγικότητας καὶ τῶν προσδοκουμενῶν πολυεθνικῶν, τριτοκοσμικῶν ἢ ὑπαρκτοσοσιαλιστικῶν ἐπενδύσεων.

Μέ τήν ἐπίσημη πληροφόρηση νά ἀσφυκτιᾷ ἀνάμεσα στίς ὑπουργικές δηλώσεις - κοινότυπες στίς θριαμβικές τους ἀτέρμονες ἐπαναλήψεις - καί στίς περιληπτικότητες ἀναφορές για κάποια ἐπιτρεπόμενα - αὐθαίρετα στόν καθορισμό τους - ὄρια.

Μέ τό δημοκρατικό καὶ κριτικό διάλογο μάταια νά ἀναζητᾷ μιά μικρή θέση στά κρατικά μέσα ἐνημέρωσης.

Ἔστω καί στό περιθώριο τοῦ δοῦναι καί λαβεῖν τῆς λαχαναγορᾶς.

Μέ τήν κοινωνική κρίση νά μεταμφιέζεται σέ πολιτικό δερμπαλισμό, τό ἱστορικό νά γίνεται κομματικό καί τό ρεαλισμό τοῦ ὄνειρου νά γιουχάρεται καθημερινά ἀπό τήν μικρομεσαία κομπορημοσύνη.

Ἔδῶ καί φόρα λοιπόν. Πρός τά πού ὄμως ἀρμενίζουμε;

Φιλοκτῆτης Σαλαρίνιος

**3 000 000 ΕΛΛΗΝΕΣ
τὴν προτιμοῦν.
Γιατί;**

Μέ τὴ δυναμικὴ παρουσία της σὲ ολόκληρη τὴ χώρα καὶ τὸ ἐξωτερικό, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα εἶναι ἡ σπονδυλικὴ στήλη τῆς οικονομίας τοῦ τόπου καὶ τὸ στήριγμα κάθε παραγωγικῆς επιχειρηματικῆς δραστηριότητας. Τώρα, βοηθῶ ἰδίαιτερα τίς ἀναρίθμητες βιοτεχνικῆς ἐπιχειρήσεις νά ἀνοίξουν νέες δημιουργικῆς προοπτικῆς καὶ νά πραγματοποιήσουν τοὺς παραγωγικοὺς τοὺς στόχους. Τὴν προτιμοῦν 3.000.000 Ἕλληνες, γιατί εἶναι ἡ Τράπεζα τῶν μεγάλων δυνατοτήτων.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τά κυβερνητικά μέτρα γιά τήν οίκονομία θά περιμένουν τόν τρίτο γύρο τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν

τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Ὁ λόγος τοῦ Πρωθυπουργοῦ στή Διεθνή Ἐκθεση Θεσσαλονίκης θά συμπλήρωνε, ὅπως εἶχε ἀνακοινωθεί, τίς δηλώσεις τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Κ. Ἀρσένη πάνω στά «πλαίσια τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς» στά μέσα τοῦ Αὐγούστου. Εἶχε πράγματι κριθεῖ καί κρίνεται καί τώρα ἀναγκαῖο νά διασαφηνιστοῦν μιά σειρά σημεία τῶν κυβερνητικῶν προθέσεων σχετικά μέ τίς σημερινές οἰκονομικές δυσκολίες καί τίς μεσο-μακροπρόθεσμες ἐξελίξεις.

Τόσο ὁμως ὁ κ. Ἀρσένης, ὁ ὁποῖος παρέπεμψε στόν κ. Πρωθυπουργό, ὅσο καί ὁ κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος παρέπεμψε στό πενταετές πρόγραμμα ἀνάπτυξης (πού θά δημοσιευθεῖ στό τέλος τοῦ χρόνου, ὅπως εἶπε) δέν ἀνταποκρίθηκαν στήν ἀναμονή πού οἱ ἴδιοι εἶχαν δημιουργήσει.

Τά προβλήματα τῆς συγκυρίας...

Ὁ κ. Πρωθυπουργός ἐλάχιστα ἢ καθόλου δέν ἀναφέρθηκε στά σημερινά, ἄς ποῦμε, διαχειριστικά προβλήματα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Ὅτι αὐτά ἔχουν τίς ρίζες τους στήν οἰκονομική ἐξέλιξη καί πολιτική τῶν τελευταίων δεκαετιῶν εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὅσο ἀκριβῶς καί τό ὅτι σήμερα γίνεται κάθε μέρα πιά φανερό ὅτι ἡ Ἑλληνική καί ἡ διεθνῆς συγκυρία δέν ἐπιτρέπουν πιά νά ξεπερνιῶνται ὅπως στό παρελθόν. Ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν δέν συγκρατεῖται ὅπως στίς περασμένες δεκαετίες ἀπό τήν περιορῆουσα ἀνεργία καί τά τότε ὑπάρχοντα περιθώρια αὐξησης τῆς παραγωγικότητας ἀπό τήν ἔστω καί ἀπλή ἐκτατική ἀνάπτυξη καί τήν εἰσαγωγή τεχνολογίας πού σήμερα χαρακτηρίζουμε «παραδοσιακή». Τά ἐξωτερικά ἀνοίγματα δέν μποροῦν πιά νά καλύπτονται, καί μάλιστα σέ

βελτιωνόμενο βαθμό κάλυψης ὅπως στό παρελθόν, ἀπό τίς σωτήριες πηγές τοῦ μεταναστευτικοῦ- καί ναυτιλιακοῦ- συναλλάγματος καί τοῦ τουρισμοῦ. Πράγματα γνωστά ἀπό πολύ καιρό (βλ. καί «Πολίτης» 9, «Ἡ ἀνάπτυξη τῶν νοτιοευρωπαϊκῶν χωρῶν», 1977...) ἀλλά πού πολλοί χρειάστηκαν καιρό νά τά συνειδητοποιήσιν.

Ὡς ἐκ τούτου, σήμερα δέν ἀρκεῖ, ἂν καί εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο, νά μιλάμε γιά τίς ἀναγκαῖες καί ἐπιθυμητές διαρθρωτικές ἀλλαγές στίς ἐπενδύσεις καί τήν ἀναπτυξιακή στρατηγική τοῦ μέλλοντος. Αὐτά, ἂν καταφέρουν νά πάρουν μορφή, θά φέρουν ἀποτελέσματα μεσοπρόθεσμα, σέ 3-5 ἢ παραπάνω χρόνια. Ἄν εἶχαν ἀποφασιστεῖ (κκ. Ἀβέρωφ, Ἐβερτ, Κόλμερ καί ἄλλοι μέ βραχεῖαν τήν μνήμη) παλιότερα, τότε ἴσως τά πράγματα ἦσαν διαφορετικά. Δέν ἀποφασίστηκαν ὁμως καί ὁ κ. Παπαληγούρας, ἂν θυμᾶμαι, ἔχασε καί τή θέση του, ἐνῶ κάποιες δηλώσεις τοῦ κ. Καραμανλή πρὸς τέτοιες κατευθύνσεις θάφτηκαν ἐπιμελῶς, ἐνῶ ἡ τότε Ἀντιπολίτευση δέν ἔκανε τίποτε γιά νά τίς ἐνθαρρύνει, τό ἀντίθετο μάλιστα. Ἐπομένως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά μὴ γίνει δυνατό νά ἀποφασιστοῦν ἢ νά μεθοδευτοῦν ποτέ, ἐφόσον τά σημερινά δείγματα τῆς κρίσης (πληθωρισμός, δημοσιο ἔλλειμμα, ἐξωτερικό ἔλλειμμα, πτώση τῆς διομηχανικῆς παραγωγῆς) εἶναι ἰκανά, ἀνά πάσα στιγμή, νά ἀπαγορεύσουν ὁποιαδήποτε διάθεση καί διαθεσιμότητα γιά τέτοιες ἀλλαγές. Ποῖος ἐπενδύει ἢ δανερίζει σέ συνθήκες ἀστάθειας, ποῖος μπορεῖ νά ἐξαγάγει ἢ νά προγραμματίσει ἐξαγωγές σέ συνθήκες πτώσης τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῶν τιμῶν του, ποῖος προγραμματίζει σοβαρά σέ συνθήκες πτώσης τῆς παραγωγικότητας, κοινωνικῆς, κλαδικῆς καί κατά ἐπιχείρηση;

Ἐπείγει, λοιπόν, παράλληλα μέ τόν ἐνδεχόμενο σχεδιασμό διαρθρωτικῶν ἐπεμβάσεων, νά ἐφαρμοστούν συνεκτικά καί βραχυπρόθεσμα μέτρα πού θά τίς στηρίξουν. Κι αὐτά τά μέτρα δέν μποροῦν παρά νά εἶναι μέτρα λιτότητας καί αὐστηρότητας στή διαχείριση τοῦ δημοσίου τομέα ἐσόδων του καί τῶν ἐξόδων του, τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς οἰκονομίας. Βέβαια κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια παλαιότερων συνθημάτων καί ὑποσχέσεων, λίγοι εἶναι ἀκόμη πεπεισμένοι γιά τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς. Καί ἡ ἀνησυχία γιά τό ἀποτέλεσμα τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν κάνει τοὺς ὑπόλοιπους νά τήν ἀποκρύπτουν ἢ καί νά τήν παραμερίζουν. Ὅμως μόνο « ἕνας δρόμος ὑπάρχει. Ὁ δρόμος τῆς εἰλικρίνειας» (Πρωθυπουργός στή Θεσσαλονίκη). Κάθε μέρα, κάθε ἑβδομάδα καθυστέρησης στήν ἔναρξη τῆς πορείας πάνω σ' αὐτόν τόν δρόμο ἀποδυναμώνεις ἐκ τῶν προτέρων κάθε μετέπειτα προσπάθεια νά τόν βαδίσει κανεῖς...

Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη πεποίθηση πού δημιουργεῖται σέ ὅποιον ἀκουσε προσεκτικά καί τίς δύο παρεμβάσεις τῶν δύο κύριων ὑπεύθυνων γιά τήν πορεία τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

Ὑπάρχει καί μιᾶ δεύτερη. Πουθενά δέν φάνηκε, στόν ἕνα ἢ στόν ἄλλο, ἔστω καί ἡ ἀρχή τῆς περιγραφῆς τῶν πρώτων κατευθύνσεων τῆς πολιτικῆς πού σκοπεύουν βραχυχρόνια νά ἐφαρμοσοῦν. Τά διλήμματα δέβια εἶναι σκληρά. Δέν μποροῦν ὅμως νά διαιωνίζονται. Ἀποφάσεις ὅπως ἡ μείωση τῆς πληθωρικῆς ἀπασχόλησης στό δημόσιο τομέα, ἡ ὀρθολογική περικολή τῶν δαπανῶν του, ἡ ἐφαρμογή ἐπιτέλους τῶν νόμιμων φορολογικῶν διατάξεων πού ἀφοροῦν τά μικρομεσαία στρώματα καί τήν «παραοικονομία», ἔτσι γιά νά ἀναφέρουμε μόνο μερικά, ἔχουν ἀσφαλῶς κάποιο ἄμεσο γιά ὀρισμένους κόστος. Ἡ ἀκίνησια ὅμως καί ἡ ἀπραξία ἔχουν ἀσφαλῶς ἕνα μεγαλύτερο πού θά τό πληρώνει ὅλη ἡ κοινωνία καί πού σίγουρα θά ἔχει διεθνείς ἐπιπτώσεις. Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει δέν δοκιμάστηκε ἀκόμα ἡ δύναμη τῆς ξεκάθαρης ἐξήγησης τῶν προβλημάτων στό λαό καί τῆς ἐπίδειξης σταθερῆς ἀποφασιστικότητας γιά τή λύση τους σέ προοπτικές πολιτικά διάφορες ἀπό κείνες πού καταλογίζονταν μέχρι τώρα στήν Ν. Δημοκρατία. Μόνο ὅμως ἔτσι θά ἦταν δυνατό νά ξεκινήσει ἡ «...σταυροφορία σέ ἔθνικο ἐπίπεδο» πού ἀπαιτεῖται σύμφωνα μέ τόν κ. Πρωθυπουργό (λόγος του στή Θεσ/νίκη)

...καί οἱ διαρθρωτικές διακηρύξεις

Ἄλλά καί στίς μακροπρόθεσμες προοπτικές πού διά μακρῶν ἀναπτύσσονται καί στίς δύο παρεμβάσεις, πολλά ἐρωτήματα δημιουργοῦνται καί μένουν τουλάχιστο ἀναπάντητα.

Ἐτσι εἶναι ἀπορίας ἄξιο τό τί σημαίνει ἡ «αὔξηση τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῆς Βιομηχανίας χωρίς ὅμως αὐτή ἡ αὔξηση νά εἶναι σέ βάρος τῆς πρωτογενούς ἢ τοῦ τριτογενούς τομέα». Δέν ὑπάρχει ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα σ' αὐτούς τοὺς τομεῖς ὡς πρός τή συμμετοχή τους στά συνολικά κέρδη, στή χρήση τῆς ἀποταμιεύσεως, στήν ἀναζήτηση ἐργατικῶν χερῶν κλπ. Ἡ τό βάρος τῆς βιομηχανίας πού θά αὔξηθεῖ δέν θά εἶναι καί τόσο εἰδικό;

Πῶς, ἔστω καί πολύ γενικά, θά προωθηθεῖ ἡ «ἀναδιάρθρωση καί ἐξυγίανση» τοῦ τριτογενούς τομέα πού «ὑστερεῖ σημαντικά στήν ποιότητα τῶν παρεχο-

μένων ὑπηρεσιῶν», καί ἐν πάσῃ περιπτώσει πού ὀφείλονται τά ὄσα τοῦ καταμαρτυροῦνται, ἔστω καί στό τμήμα του πού ἐλέγχεται ἀπό τό Δημόσιο;

Τί σημαίνει ἡ «προώθηση τῆς κτηνοτροφίας καί ἡ ἀναδιάρθρωση τῶν φυτικῶν καλλιεργειῶν», ἀπαραίτητη ὄντως πολιτική γιά τή γεωργική ἀνάπτυξη; Θά πει ἐπιτέλους, ἡ κυβέρνησις στοὺς ἐνδιαφερόμενους διότι δέν μποροῦν τά προϊόντα τῆς νά ἔχουν παντοειδή κρατική κάλυψη, προστασία καί ἐξασφαλισμένη διάθεση ἂν δέν ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς, ἐσωτερικῆς καί διεθνούς; Θά τοὺς ἐξηγήσει διότι ἡ φιλολογία περί «εὐγενῶν», «ἐθνικῶν» καί «παραδοσιακῶν», προϊόντων δέν ἀρκεῖ, οὔτε διά μαγικῶν ἐπικλήσεων, γιά νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἀναγκαῖες ἀλλαγές; Θά τοὺς πείσει διότι οἱ νέες μορφές ὀργάνωσης, ὅπως ὁ πολυθρύλητος ἀγροτοβιομηχανικός συνεταιρισμός δέν εἶναι δυνατό οὔτε νοητό οὔτε ἔκτατο νά εἶναι κρατικά δημοιοργήματα ἀλλά προϊόντα ζημώσεων καί ἀγῶνων, καί δὴ ἀντ-κρατικῆς ὑφῆς καί προέλευσης, ὅπως παντοῦ ὅπου πραγματικά ἀναπτύχθηκαν;

Σέ τέτοια καί ἄλλα ἀνάλογα ἐρωτήματα, κρίσιμα πιά, γιατί ἤλθε ἡ ὥρα τῶν ἀποφάσεων, δέν ἀνοιξαν δρόμοι σκέψης, συζήτησης, ἀντιπαράθεσης καί τελικά νέας ἀντίληψης τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐπικύηση ἐνός ἰδεώδους στόχου, «ὁ λαός ἐπιλέγει καί ἡ κυβέρνησις ἐκτελεῖ» (λόγος τοῦ Πρωθυπουργοῦ στή Θεσ/νίκη) ὡς πραγματικότητα ἐν δράσει, καλεῖται τελικά νά ἐξορκίσει ἐκ τῶν προτέρων τήν ἔλλειψη αὐτή καί φυσικά τό μόνο πού καταφέρνει εἶναι νά ὑποθαμίσει τό ἴδιο τό σύνθημα, ἀφοῦ τό περιεχόμενό του μένει ἔωλο.

Καί τέλος τό κράτος

Οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δίνουν μέ ὅλες τίς ἀπαραίτητες ἀποχωρήσεις καί ἐπιφυλάξεις, ἰδιαίτερο βάρος στό κράτος καί στό ρόλο πού καλεῖται νά παίξει στίς ἐπιθυμητές ἀλλαγές. Καί ναί μὲν φαίνονται νά δέχονται ἔμμεσα τουλάχιστον σ' ἕνα βαθμό, τήν ἀναξιοπιστία του καί τήν ἀφερεγγυότητα του, ἀλλά παράλληλα καί προφανέστατα δέν ἐπιθυμοῦν νά ὑποδείξουν ἢ δέν γνωρίζουν τά αἷτια καί τά αἰτιατά τῆς διαδικασίας καταβαράθρωσης του. Ἐτσι ἀρθρώνουν κάποιες γενικές προτάσεις περί μεταρρυθμίσεων καί περί βελτιώσεων, ἀλλά σπεύδουν πρὶν καταλήξουν σέ ὅ,τιδήποτε συγκεκριμένο νά τοῦ ἀναθέσουν καί ἄλλες ἀρμοδιότητες ἢ νά τοῦ ἀποδώσουν ἐπαίνους καί μετάλλια πού δημιουργοῦν τουλάχιστον ἀμηχανία. Ἐτσι μαθαίνουμε διότι τό πρόγραμμα ἀνάπτυξης (τοῦ κράτους...) «βγαίνει μέσα ἀπό δημοκρατικές διαδικασίες» (;) καί διότι προχωράει ἕνα «σύστημα λειτουργίας τοῦ δημοσίου Τομέα μέ καινούργια κατανομή ἀρμοδιοτήτων μεταξύ Κυβέρνησης καί Δημοσίου Ὄργανισμοῦ καί Ἐπιχειρήσεων, μεταξὺ Κέντρου καί Περιφέρειας», καί ἀκόμη διότι τό «σχῆμα (;) αὐτό ἐξασφαλίζει τήν ἐνεργοποίηση τοῦ πολίτη, τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τοῦ Δημοσίου Τομέα καί τή μείωση τῶν διαχειριστικῶν ἐλλειμμάτων». Τώρα πῶς ἡ ἐνδεχόμενη (γιατί ἀκόμη δέν εἶδαμε δείγμα τῆς) ἀνακατανομή ἀρμοδιοτήτων βελτιώνει, αὐτή καθαυτή, τήν ἐνδεχόμενη (καί σαφῶς ὑπαρκτή, μὴ κρυβόμαστε...) κακοδιαχείριση, τόν ἀνορθολογισμό, τήν εὐθυνοφοβία, τόν αὐταρχισμό, τήν ἀνικανότητα τῆς διαφθοράς, τήν ἀσυνέπεια καί ἄλλα σοβαρότερα νοσήματα τοῦ καθενός φορέα πού

έπωφελείται από την ανακατανομή αυτή, αυτό λογικά είναι αδύνατο να γίνει κατανοητό. Και τό πώς και γιατί έτσι ο πολίτης ενεργοποιείται, τό Δημόσιο έντατικοποιείται στή δράση του και νοικοκυρεύεται στήν έξισορρόπηση έσόδων και έξόδων των, αυτό πιά προκαλεί ακόμη και τή μέση κατά κεφαλή έμπειρία του μέσου Έλληνα πολίτη. Για να μήν έπιμένουμε βέβαια, και προκαταρκτικά, στό ότι τέτοιες προσπάθειες ανακατανομής, άποκέντρωσης κλπ. δέν είδαμε ακόμη ούτε στά χαρτιά. Έτσι καταλήγει κανείς στή μόνη δυνατή για τήν ώρα, έρμηνεία: έξορκισμός των κακώς κειμένων, ως να περάσουν οι έκλογές, να καταλήξουν και σέ προτάσεις τά νέα κυβερνητικά όργανα, και μετά βλέπουμε.

Ός τότε ζητείται από τούς εργαζόμενους «ύπομονή και αύτοσυγκράτηση» και από τό σύμπαντα λαό πανστρατιά για τήν αύξηση τής παραγωγής τής παραγωγικότητας, των έξαγωγών (ή τηλεόραση μέ ειδικό διαφημιστικό σπότ μās καλεί όλους να σκεφτούμε τί

μπορούμε να έξαγάγουμε...). Έντυπωσιακή ή ζωτικότητα τής πανάρχαιης πίστης στίς άπεριόριστες δυνατότητες του λόγου πάνω στήν άψυχη πραγματικότητα: άνοιξε «σησάμι» και ά του θαύματος...

Βέβαια ο κ. Πρωθυπουργός σέ νέα όμιλία του, στους δημοσιογράφους αυτή τή φορά, δήλωσε ότι άποσείει τήν κατηγορία ότι δήθεν ο λόγος του ήταν άσαφής. Ήταν σαφέστατος ως πρός τίς γενικές κατευθύνσεις και τούς θεσμούς, είπε, αλλά δέν είχε καμιά άνειλημμένη ύποχρέωση να παρουσιάσει «άριθμούς» και «μέτρα», πράγματα πού θά περιλαμβάνονται στό πενταετές πρόγραμμα. Έμεις βέβαια άλλα είχαμε καταλάβει μετά τό λόγο του κ. Αρσένη, προφανώς όμως γελιόμασταν. Έστω. Δέν μένει τώρα παρά να πειστούν, για μιά ιδιότυπη έκκεχειρία, και οι τιμές, ή παραγωγή, τά έλλείμματα, ο δανεισμός, οι εργαζόμενοι, οι εργοδότες, οι άερητζήδες και οι σπεκουλάτορες. Και ή Παναγία Σουμελά να βάλει τό χέρι της.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΤΡΙΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. Σειρά Σύγχρονη Σκέψη

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ: ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ένας σημαντικός τόμος με βασικά κείμενα πολιτικής-πολιτικής παρέμβασης του μεγάλου ιταλού συγγραφέα.

2. Σειρά Ξένη Λογοτεχνία 25 + 6 ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Όλες οι αριστουργηματικά αποδομένες ποιητικές μεταφράσεις του μεγάλου μας ποιητή. Ο Καρυωτάκης μεταφράζει με το μοναδικό-του τρόπο Βερλαίν, Μπωντλαίρ, Βιγιόν, Χάινε.

3. Σειρά Σύγχρονοι Έλληνες Συγγραφείς ΜΙΧΑΛΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΠΑΝΑΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Ένα βιβλίο που φιλοδοξεί να προκαλέσει ένα δημιουργικό διάλογο πάνω στα σημαντικά προβλήματα που απασχολούν το λαϊκό-μας κίνημα.

Ιπποκράτους 6, Ε' ΟΡΟΦΟΣ, τηλ. 3601956

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

Ο 16ος τόμος του ANTI
Α' εξάμηνο 1982
(τεύχη 196 - 208)

Ζητείστε-τον στα γραφεία του
περιοδικού «ANTI»:
Δημοχάρους 60 (Τ.Τ. 601)
Τηλ.: 7232.713 και 7232.819

Λήθη ἀλαλάζουσα

του Γιώργου Καρρά

«Θά ήταν εὐχῆς ἔργον ἂν ὄλοι οἱ Ἕλληνες ἦταν στερημένοι πολιτικῶν πεποιθήσεων καὶ κοινωνικῶν ιδεολογιῶν καὶ ἔκαναν τὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ κατακτητῆ μόνο σάν Ἕλληνες πατριῶτες. Ἀλλά αὐτό εἶναι οὐτοπικό...» (Π. Κανελλόπουλος).

Ἦχι καὶ οὐτοπικό τὸ εὐχῆς ἔργον. Σέ ἄλλες συνθήκες καὶ μέ ἄλλους ὄρους ἀπολύτως δυνατό. Ἄμ' ἔπος, λοιπόν, ἄμ' ἔργον. Καὶ καιρός ἦταν γιατί τὰ πράγματα ἤδη βοοῦσαν: δέν θά ἀναγνωρισθεῖ ἐπιτέλους ἡ ἐνιαία Ἐθνική μας Ἀντίσταση, δέν θά ἐπιτέσει ἐπιτέλους μαχαίρα λήθης ἐπὶ δικαίων τε καὶ ἀδικῶν; Καὶ μαζί, μέ τὴν ἴδια ἀνάσα, ἔλεγαν: δέν θά βρεθεῖ ἓνας χριστιανός νά πράξει τὸ αὐτόνότητο· νά ἀδράξει δηλαδή αὐτό τὸ σκέλεθρο πού λέγεται ΕΑΜ καὶ περιφέρεται στὰ χεῖλη ὄλων, στὰ προγράμματα τῶσων καὶ στὰ μυαλά κανενός, νά τὸ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ τελευταία ψαχνά, νά τὸ ξεπλύνει στὴ δεξαμενὴ τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης ἀφήνοντας τὸ ΚΚΕ νά πιεῖ τὰ ἀπονίμματα στὴν ὑγεία του καὶ νά τὸ σηκώσει κροταλίζον φλάμπουρο ἐθνικῆς ἐνότητας καί, ἐπομένως, ἀμέτρητης πολιτικῆς ιδιότητος; Τὸ μακάθριο τῆς εἰκόνας δέν εἶναι ἠθελημένο· ἄλλωστε ὠχρῶ μπροστά στὴν «ὕλοποίησή» τῆς.

Καὶ ὁ χριστιανός (οἱ γονυκλισίες τοῦ πρωθυπουργοῦ τὸ πιστοποιοῦν) βρέθηκε. Ἔτσι τὸ ΠΑΣΟΚ, σηλαδὴ ἡ Λήθη, ἡ φερόμενη ὡς ἀδελφὴ τοῦ Ὑπνου καὶ τοῦ Θανάτου, θριαμβεύσε. Ἔχασε ἡ ἀναμόχλευση. Δηλαδή κυρίως ἐκεῖνη ἡ δεξιὰ πού θέλει τὸ ΕΑΜ (τὸ δικό τῆς, ἐννοεῖται, ΕΑΜ) ὀλοζώντανο. Ἀλλά καὶ ἡ ὑπόλοιπη δέν τὰ πῆγε καλύτερα· ἀπλῶς ἀκολουθεῖ ἀσθμαίνοντας. Ἔχασε ὅμως ἡ ἀναμόχλευση θά πει ἀκόμα, ἀπὸ μία ἄλλη μεριά, ὅτι καὶ ἡ ἀριστερά καλεῖται διὰ νόμου πλέον νά ἀναμοχλεύει μόνο κοινούς τόπους πού, ὅπως ἔλεγε κάποιος, συχνά εἶναι τόποι κενοί. Καὶ ἐνίστε κρανίου.

«Ἡ ἐγχείρηση πέτυχε, ἡ ἀριστερά πετάχτηκε στὸ περιθώριο καὶ ὁ χειρουργὸς στὴν κοινὴ συνείδηση φάνταζε χασάπης... Ὁ θύτης χρειάζοταν κάθαρση, ἔπρεπε νά θυσιαστεῖ». Καὶ ἐνμέρει ἤδη θυσιάσθηκε. Τώρα, χρόνια πολλά μετὰ τὴν παρατεταμένη ἐγχείρηση, ὁ ἐπὶ τῶν ζώντων αὐτοδίδακτος ἀλλ' ἀποτελεσματικός χασάπης ἔχασε μοιραία τὴ θέση του ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του, τὸν ἐπὶ τῶν ὄστων ὀρθοπαιδικό. Εὐκόλη ἡ δουλειὰ τοῦ τελευταίου, μέ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσθενοῦς ἐξόχως συνεργάσιμα.

Λήθη, λήθος, βύθος καὶ κῶμα κομμουνιστικό.

Ἄν τὸ ΠΑΣΟΚ ἐξέρχεται λοιπόν ἐπικεφαλῆς καὶ δικαιομένο ἀπὸ τὰ ὅσα ἐπ' εὐκαιρία τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴν Ἀντίσταση διαδραματίστηκαν, δέν εἶναι τό-

σο γιατί αὐτό εἶχε τὴν πρωτοβουλία, ὅσο γιατί ἡ ὄλη συζήτηση πραγματοποιήθηκε μέ ιδεολογικούς ὄρους ἀκραιφνῶς πασοκικούς. Ἦ, πράγμα ἰσοδύναμο, γιατί τὸ ΠΑΣΟΚ ἦταν στὴν ὑπόθεση αὐτὴ διαχειριστὴς ἰδεῶν πού εἶναι πλέον παντοδύναμες. Ἰδεῶν καὶ τῆς ἴδιας τῆς σημερινῆς ἀριστερᾶς.

Ἄς συνοψίσουμε τὰ βασικά. Τὸ εὐλογο αἴτημα νά ὑπάρξει λήθη, αἴτημα προφανῶς ὀλόσωστο καὶ πρὸς ὄφελος ὄλων ἂν σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά ἴμαστε σήμερα στὰ μαχαίρια μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἤμασταν στὰ μαχαίρια ἐκεῖνη τὴ δεκαετία, μοιραία συνεπαγόταν, μέ τὸν τρόπο πού τέθηκε, ἓνα σοβαρὸ πρόβλημα: μιλώντας σήμερα γιὰ τὸ τότε δέν μπορεῖ παρά νά τσακωνώμαστε καὶ νά διχαζόμαστε ἀφοῦ διχασμένοι ἦταν τότε οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴ δέν γίνεται λοιπόν νά τὰ βροῦμε γιὰ τὰ τῆς ἱστορίας μας, τὸ αἴτημα μετατράπηκε στὸ νά μὴ μιλάμε καθόλου γιὰ τὸ τότε· ἡ κυρίως, καὶ αὐτό εἶναι τὸ μεγάλο εὔρημα, νά μιλάμε μόνο ἐπὶ τοῦ ἐνός σκέλους: μόνο ἐπὶ ὅσων μᾶς «ἐνώνουν», λέει, κι ὄχι ἐπὶ ὅσων μᾶς «χωρίζουν».

Καὶ τί μᾶς χωρίζει; Ὁ ἐμφύλιος κατ' ἀρχὴν. Μιλάμε ἐπομένως μόνο γιὰ τὴν Κατοχὴ, καὶ μάλιστα ὄχι μέχρι τῆς 12.10.44 ἀλλὰ μέχρι τῆς «18 Ὀκτώβρη» (τὴ σύμπτωση...). Καὶ οἱ συγκρούσεις, οἱ ἀντιπαλότητες τῆς Κατοχῆς; Αὐτές εἶναι οἱ λεγόμενες «σκιές» (σκιές στὴν ἀκτινογραφία ρωμαλεῶν ὀργανισμοῦ) πού θά μείνουν ἀπέξω, ἀντάμα μέ τοὺς δοσίλογους. Τὸ αἴτημα τῆς λήθης εἶναι σήμερα ταυτόχρονα καὶ αἴτημα δάναυσου κατακερματισμοῦ· συνέχειας ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἀσυνέχεια· καὶ ἀσυνέχειας ἐκεῖ πού ὑπάρχει συνέχεια. Μέσω τοῦ κατακερματισμοῦ φθάνουμε ἔτσι στὴν ἐνότητα...

Ποιά ἐνότητα; Ἐπειδὴ λοιπόν λέχθηκε κατὰ κόρον ὅτι «εἴμαστε πάλι μέ ἀποκαταστημένη μνήμη» (Γλέζος) καὶ ὅτι ξαναδίνουμε σήμερα στὸ λαὸ μας τὴν «ἐθνικὴ μνήμη» (Παπανδρέου), αὐτό πού τελικὰ εὐοδώνεται μπροστά στὰ μάτια μας εἶναι ἡ σφυρηλάτηση μιᾶς ἐθνικῆς ἐνότητας πάνω σέ μιὰ κοινὰ ἀποδεκτὴ μίνιμουμ πλατφόρμα ἐθνικῆς μνήμης.

Ποιοὶ μένουν ἀπέξω; Ἐπειδὴ τὰ «ἀναμοχλευτικά» προβλήματα σχετίζονται ὄλα, καὶ διόλου τυχαία, μέ τὴ δράση τῆς ἀριστερᾶς, ἐκείνο πού πρῶτα ἀπ' ὄλα πρέπει νά μείνει κατεπειγόντως ἀπέξω εἶναι τὸ πραγματικό παρελθόν τῆς. Καὶ ἡ ἀφελῆς, εὐπειστη ἀλλὰ καὶ ριζοσπαστικὰ ριζοτόμος ἀριστερά εἶναι πρόθυμη νά τὰ ξεχάσει ὄλα. Οἱ ἄλλοι ὅμως τὰ θυμοῦνται ὄλα· ἔστω κι ἂν δέν τὰ ἴχουν ὄλα στὸ μυαλό τους, αὐτὰ ὑπάρχουν «ἐνσωματωμένα» στὴν πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας τους. Ἦ ἐξουσία ξέρει καλά νά «ξεχνᾷ» ὅταν ἐρχεται τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ἦ μίνιμουμ αὐτὴ πλατφόρμα ἐθνικῆς μνήμης εἶναι καὶ μᾶξιμουμ πλατ-

φόρμα άριστερης άμνησίας. Άλλά έδω θά έπανέλθουμε.

Ποιοί άλλοι μένουν άπέξω; Άρθρο στην Έλευθεροτυπία, 20.8.82, άπτηεί τις κυβερνητικές και τις διάχυτες άπόψεις με άφοπλιστική μαιευτική δεξιότητα: «ή Έθνική Άντίσταση σάν ιστορική μητέρα και μαμμή τών νεότερων άγώνων για Δημοκρατία και Έλευθερία κατά τών ξενόφερτων βασιλιάδων, της άκρας δεξιάς, της δικτατορίας». Ίδού, λοιπόν, κύριοι της φωτισμένης δεξιάς, ό αντίπαλος: άρρητα, άνομολόγητα και διά παρακάμψεως ή άριστερά· ρητά, όμολογημένα και διά μετωπικής συγκρούσεως οί ξένοι και οί ξενόφερτοι, ή άκρα δεξιά και ή δικτατορία. Μήπως είσαστε με κανέναν άπό δαύτους και δέν τό ξέραμε;

Η φωτισμένη δεξιά δέν είναι με κανέναν άπό δαύτους (άν και όταν έχει νά διαλέξει...). Φορτωμένη με τά άγχη της, τόν άπολογητισμό της, και πνιγμένη στίς αντιφάσεις της είναι ύποχρεωμένη νά άκολουθήσει, και εδτηχώς πού ύπάρχει ό Ε. Άβέρωφ νά της κρατάει τά μπόσικα (και περι αυτού θά ξαναμιλήσουμε). Νά άκολουθήσει θά πεί νά άποκτήσει επί του θέματος κοινή γλώσσα με τό ΠΑΣΟΚ. Η όνομαζόμενη έθνική ένότητα είναι έδω, στους ιδεολογικούς της όρους, ένότητα θαθύτατα άστική. Και ή τρανή άνευ έτέρου άπόδειξη: σέ μία ύπόθεση πού άφορά πρίν άπ' όλους τήν άριστερά, τήν ιστορία της και τούς νεκρούς της, τό λόγο μονοπώλησαν χωρίς ντροπή κι αιδώ μονολογούντες για λογαριασμό τους δεξιοί, κεντρών και κεντροδεξιοί· και ή τραγωδία είναι ότι είχαν κάθε δικαίωμα: αυτοί, στό κάτω κάτω, μάς άναγνωρίζουν.

Αυτή λοιπόν ή ένότητα, πού άπό τή μεριά της συμμαζεύει όσο μπορεί αυτά πού ή σημερινή σύγκρουση ΠΑΣΟΚ-δεξιάς σκορπά, πραγματοποιείται ύπό τήν αϊγίδα του ΠΑΣΟΚ. Γιατί αυτό κατ' άρχήν τή θέλει, τήν πολιτική δηλαδή ένότητα όλων κατά τό δυνατόν: προνομίων και μή. Άλλά και γιατί αυτό τήν μπορεί, σήμερα άμόλυντο κι άσπίλωτο καθότι τότε άπόν· γιατί αυτό μπορεί νά μιλάει με άνεση περι δοσιλόγων και νά επικαλείται, με τήν έκatéρωθεν καλή μαρτυρία, τό ΕΑΜ (τό μέχρι τά μέσα Όκτωβρίου μείον οί σκιές)· γιατί αυτό τό ίδιο, έν μέση έξουσία, συμβολίζει τήν ένότητα πασπαλισμένο καθώς είναι όχι μόνο με κεντρώνους, κεντροαριστερούς ή και χουντίσαντες αλλά και με άντιστασιακούς, τούς όποιους μπορεί ανά πάσα στιγμή νά πετάξει στό τραπέζι τών διαπραγματεύσεων (μήπως έξάλλου, κατά τή συζήτηση στή Βουλή και κατά παράβαση φαίνεται του πρωτόκολλου, δέν έκασαν πλάι στον πρωθυπουργό οί δύο πρώην Έλασίτες της κυβέρνησης; Και παραδίπλα ό πρώην Έδεσίτης;). Γιατί αυτό μπορεί, με δυό λόγια νά άποκαθάρει σήμερα τήν έξουσία και τό κράτος της, και νά κάνει τούς άριστερούς άγνούς κι άγνώριστους.

Κοινή λοιπόν γλώσσα. Γιατί, τελικά, τί διαφέρει τό «ό καθένας μας δικαιούται νά έχει τή δική του άποψη, τίς προσωπικές του πικρές άναμνήσεις, δίπλα στό δικό του άναμμένο καντήλι» του Ά. Παπανδρέου άπό τό «νά τεθεί σέ δεύτερη μοίρα αυτή ή κακή πλευρά της ιστορίας» του Π. Κανελλόπουλου; Η τό «θεδαίως δέν μπορεί νά παραγνωρίζει κανείς και όρισμέ-

να πράγματα» του Εύ. Γιαννόπουλου, ή «άποσύνδεση της δόξας με τήν κατάρα» του Βήματος, τό «άσχετα άπό τά λάθη και έγκλήματα άκόμα» του Σπ. Λιναρδάτου στην ίδια εφημερίδα (και άκόμη ή αντίθεση «ιερή παρακαταθήκη-κατάρα» του Θ. Τσουπαρόπουλου στην Αύγή) άπό τά «μελανά σημεία» και «τή λαμπρή σελίδα της ιστορίας μας πού θά 'πρεπε νά διαχωρίζεται άπό τά όσα άκολούθησαν...» του Π. Κ. Καλλιγά στην Καθημερινή;

Άλλά ή κοινότητα της γλώσσας παίρνει και έθνικοεθνικιστικές διαστάσεις πολλαπλά επικίνδυνες: «Είμαστε πάλι με άποκαταστημένη μνήμη. Είμαστε και τώρα έτοιμοι νά άντιμετωπίσουμε όποιοδήποτε εισβολέα» (Γλέζος) και νά προωθήσουμε «τήν διεθνή προβολή της πρόσφατης ιστορίας, της έθνικής φυσιογνωμίας και τών δικαίων του λαού μας» στην «παγκόσμια συνείδηση» (Λιναρδάτος). Η Άντίσταση μάλιστα, κατά τόν Π. Κ. Καλλιγά της Καθημερινής, «ύπηρεξε έκφανση της "κατηγορηματικής προσταγής" πού διέπει άταλάντευτα τή στάση ζωής τούτης της φυλής, άπό τήν εμφάνισή της στό προσκήνιο της ιστορίας: κάλλιο ό θάνατος παρά ή δουλεία». Σιγόντο στον επικολυρικό Γεννηματά πού συγκινήθηκε στή Βουλή γιατί, λέει, «άφουγκραζόμαστε έδω τούς χτύπους της καρδιάς ενός Έθνους, της καρδιάς πού δέν έπαψε νά πάλλει έδω και τρεις χιλιάδες χρόνια».

Και όλα τούτα μέσα σέ ένα κλίμα πού επιβάλλει μονίμως τή σύνδεση της Άντίστασης με τή σφρηγλάτηση της, «τόσο άναγκαίας και σήμερα πού μάς κυκλώνουν τόσο κίνδυνοι και άπειλές, έθνικής όμοψυχίας» (Λιναρδάτος), σήμερα δηλαδή πού τά έπίσημα χείλη μάς διαβεβαιώνουν συνέχεια ότι ό έλληνισμός άπειλείται με συρρίκνωση. Αυτά τά τερατώδη, λοιπόν, μυθικά πρόσωπα, προς άνάρτηση στα δημοτικά σχολεία για τήν έξ άπαλών δυνάμεων «άπολήθωση» τών μικρών, μπορούσε νά γεννήσει ή μίνιμουμ πλατφόρμα κεντροδεξιού και κεντροαριστερού διαλόγου και αυτά γεννησε: Βελουχιώτης ό Τουρκοφάγος, Νικηταράς ό Μαυροσκούφης, Μιλτιάδης ό Καραμπουζουκλής.

Μέσα σέ όλα τά παραπάνω βέβαια τό ΠΑΣΟΚ δίνει διέξοδο και στό δικό του σύμπλεγμα με τό ΕΑΜ. Μή ύπάρχον τήν εποχή εκείνη -και ούδεις έξάλλου τό κατηγορεί γι' αυτό- προσπαθεί άπεγνωσμένα νά αυτοσυνδεθεί, σήμερα πού οί καιροί τό επιτάσσουν, με τό ΕΑΜ μέσω άποσωπήσεων ή και ευθέως παραχαράξεων (ό Γ. Γεννηματάς μάς μίλησε μάλιστα, «ώς υπεύθυνος ύπουργός Έσωτερικών, για τή μεγάλη προσπάθεια λαϊκής συμμετοχής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης πού έγινε στα χρόνια της Έθνικής μας Άντίστασης». Και πράγματι: έχουν μείνει άξέχαστες οί μνημειώδεις συγκρούσεις Μπέη-Τζαννετάκη στην όρεινή Έλεύθερη Έλλάδα). Με τό νά τό θεωρήσει δηλαδή κορυφαία στιγμή της τρισχιλιετούς πορείας του έλληνισμού πού προαγγέλλει τήν έξίσου κορυφαία της δικής του εκλογικής νίκης. Τό ΠΑΣΟΚ είναι με τό ΕΑΜ· αλλά χωρίς τούς έαμίτες. Είναι με τούς έαμίτες· αλλά χωρίς τά κόμματά τους. Είναι με τό παλληκάρι Άρης αλλά χωρίς και ένάντια στην πολιτική του ταυτότητα πρίν τήν Κατοχή και στή διάρκειά της. Είναι με τό «έθνικό» ΕΑΜ, τό δικό του ΕΑΜ, τό ΕΑΜ όλων μας. Τό ΕΑΜ, κοντολογίς, πού δέν ύπηρεξε.

Όλα τά παραπάνω, πρίν απ' όλους, τά συμβολίζει ό ίδιος ό πρωθυπουργός. Γι' αυτό και μίλησε όμιλία πού «άποτελεί τό ιστορικό άπαύγασμα δεκάδων έτών άγώνων του έλληνικού λαού» (Γιαννόπουλος)· ή, κριτικότερα, μίλησε «σάν έθνικός ήγέτης, υπερασπίζοντας τήν έθνική ένότητα πού συμβολίζει ή έαμική έθνική αντίσταση» (Στ. Καρράς στήν Αύγή).

Αυτή λοιπόν ή ένότητα πού πραγματοποιείται σήμερα, μιά έθνική ένότητα τής τρέχουσας πολιτικής αλλά μέ βαθύτερες ιδεολογικές προϋποθέσεις, ανταποκρίνεται θέβαια στίς ανάγκες τής έξουσίας αλλά, όπως κάθε πολιτική ένότητα, φέρει μέσα της και τό σπέρμα του συγκυριακού, του τρέχοντος συσχετισμού των δυνάμεων. Έτσι, μοιραία αφήνει κάποιους απέξω, έδώ τόν Ε. Άβέρωφ, και διασπᾶ τή Νέα Δημοκρατία. Ό άρχηγός τής άκουσε πολλά, και δικαίως. Δικαιούται όμως νά άκούσει κι άλλα γιατί πολύ εύκολα ξεμπερδέψαμε μαζί του μέ τά περί δικασμού.

Η ένότητα τής έξουσίας λοιπόν έχει και μιά άλλη καιρία πλευρά. Αυτή δηλαδή πού τό ΠΑΣΟΚ έχει σήμερα τήν πολυτέλεια όχι φυσικά νά καταπολεμάει, ούτε καν ευθέως νά άρνεϊται, αλλά νά τήν άποσιωπᾶ ή νά τή μεταμφιέζει. Και τό κήρυγμα Άβέρωφ είναι πρίν απ' όλα, και παρά τά φαινόμενα, κήρυγμα μιάς ένότητας, σέ ένα άλλο επίπεδο, μέ όλους άκριβώς εκείνους πού τόν αφήνουν απέξω. Ένότητας, γιατί μιλάει τή γλώσσα τής συνέχειας τής έξουσίας. Άλλοι τσοντάρον τό παρόν. Στόν Ε. Άβέρωφ «έλαχε» νά τσοντάρει τό παρελθόν. Τό πρώτο, όσο και νά μήν τ' άρσει, δέν υπάρχει χωρίς τό δεύτερο.

Και ή μπρούτα αυτή γλώσσα (του παρελθόντος) είναι θεβαιώς αντίπαλη τής γλώσσας (του παρόντος) πού μιλάει ή κυβέρνηση. Άλλά είναι και συμπληρωματική· όσο άκριβώς αντίπαλα και συνάμα συμπληρωματικά είναι τά αίματοδαμμένα χέρια του κομπογιαννίτη μέ τά γαντοφορεμένα του όρθοπαϊδικού. Η γλώσσα αυτή τής συνέχειας τής έξουσίας, στήν άκραία της μάλιστα έκδοχή, είναι γλώσσα άκραιφώς ταξική. Και όσο άπεχθής και νά τούς είναι, όλοι—πλήν άριστεράς— τήν καταλαβαίνουν, μέ τόν τρόπο του ό καθένας, και τήν άποδέχονται. Άλλοι, όπως οί φωτισμένοι δεξιοί, αντίστέκονται στήν άκρότητά της και συνάμα μοιλιάζουν μέ αυτήν τό λόγο τους. Άλλοι, όπως ό πρωθυπουργός, σκύβουν μπροστά της σιωπηλά τό κεφάλι.

Η φωτισμένη λοιπόν δεξιά (και έδώ, γιά νά μήν έπεκαθούμε, μπορούμε νά κάνουμε έξαίρεση τής άτομικής περίπτωσης πού άποτελεί ό πρεσβύτες Π. Κανελλόπουλος) έχει σήμερα τή δυνατότητα νά συμφωνεί έθνικά μέ τήν αναγνώριση τής Άντίστασης: όταν ό χασάπης αναλαμβάνει τίς ευθύνες, οί νοσοκόμοι μπορούν νά άποτραδηχθούν στό βάθος του χειρουργείου. Όμως ή ταυτότητα, μέχρι νά αλλάξει ή νά χαθεί, έπιμένει. Έπάγγελμα: νοσοκόμος. Και αυτό, όταν τά πράγματα φθάσουν στό άμην, δίνει λαλίστατο παρόν. Άκούστε λοιπόν ένα έκτεταμένο άπόσπασμα από τήν Καθημερινή—ναί, τήν Καθημερινή— τής 1.9.82: «Η επέτειος τής νίκης του έλληνικού στρατού στόν Γράμμο και τό Βίτσι δέν έχει καμιά

σχέση μέ τή ρύθμιση στήν όποία προέβη ή κυβέρνηση στό θέμα τής Έθνικής Άντιστάσεως. Γιά τόν λόγο αυτόν είναι άνούσιος και άνεδαφικός ό χαρακτηρισμός τής Άκρας Άριστεράς περί "έορτής μίσους". Έξίσου όμως άτυχής είναι και κάθε άπόπειρα διασυνδέσεως τής επέτειου μέ ύποπιτες επιδιώξεις έξτρεμιστικών στοιχείων του άλλου άκρου. Τό πλήθος των 50.000 και πλέον Έλλήνων πού συνέρρευσσε στό χώρο του έορτασμού» άπλώς «άπέτισαν φόρο τιμής στους χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες του έλληνικού στρατού πού έδωσε τή νικηφόρο μάχη υπέρ τής Έλευθερίας και τής Δημοκρατίας (...) Η νίκη άποτελοϋσε πανηγυρική έκφραση του έλεύθερου και δημοκρατικού φρονήματος τής συντριπτικής πλειοψηφίας του έλληνικού λαού».

Μά, ως προς τό κύριο, τί παραπάνω είπε τάχα ό Ε. Άβέρωφ, ειδικά όταν άπευθύνθηκε προσωπικά στόν Ά. Παπανδρέου στή Βουλή; Σέ δική μας έλεύθερη άπόδοση, άπόδοση άπαραίτητη γιατί και τά ώμότερα πράγματα μπορούν νά λεχθούν διακριτικά, είπε τά έξής: τή δεκαετία εκείνη, κύριε πρωθυπουργέ, παίχθηκε τό αν θά βρισκόσαστε έσεις σήμερα στή θέση πού βρισκόσαστε· καθαρίσαμε, δηλαδή, και γιά πάρτη σας. Αυτό μαρτυρούν τά γραπτά του άειμνήστου πατρός σας—τόν όποιο «Γέρο τής Δημοκρατίας» έγώ, ό αναμοχλευτής και διχαστικός Άβέρωφ, συνιστώ ως πηγή έξόχως αντικειμενική και έθνικόφρονα—, αυτά λέτε και σεις όταν στά βιβλία σας τόν τσιτάρετε. Έχω άδικο; Ό πρωθυπουργός έδωσε άπάντηση του τύπου «ό καθένας έχει τίς δικές του μνήμες, αντίληψεις, έρμηνείες», άπάντηση πού χαιρετίστηκε ως κατακεραυνωτική. Δηλαδή έσκυψε σιωπηλά τό κεφάλι. Και ό λαός πού, ως νέος Χάρν Κλύν, «παρακολουθεί τήν έλληνική Βουλή πάνω σ' αυτό τό έθνικό θέμα και χειροκροτεί και ύμνει και δοξάζει και δοξάζεται», πανηγύρισε διά στόματος Αύγης: «μιά έντυπωσιακή επιδειβαίωση τής έθνικής ένότητας γύρω από τήν έκτίμηση τής ιστορίας μας». Τί πειράζει λοιπόν πού μās κλείνουν όριστικά τό σπίτι; Έμεις έτσι κι άλλως τελούμε, μέ τό ντουφέκι μας πάντα στόν ώμο σέ πολιτείες και χωριά, υπό μετακόμιση.

Τή στάση του αυτή ό Ε. Άβέρωφ, έτσι μονοσήμαντη πού ύποχρεώθηκε νά είναι, δέν μπορούσε παρά νά τήν τραθήξει στά άκρα, μέχρι τήν κάλυψη των επέτειων (και πόσο άκρο είναι αυτό ή Καθημερινή ήδη μās τό έξήγησε), ώστε «πιστοί στους όρισμούς των νεκρών»—τοίς κείνων ρήμασι πειθόμενοι, πού λένε: περί τρισχιλιετούς ιστορίας δέν όμιλούν όλοι;— θά «προχωρήσουμε άκαμπτοι στή σιράτα στήν όποία εκείνοι ήρωικά έπορεύθησαν».

Δέν θά θέλαμε νά ύποτιμήσουμε σοβαρότατους παράγοντες όπως ότι οί διεργασίες γιά τό διαχωρισμό κεντροδεξιάς και άμιγούς δεξιάς ίσως και νά προχωρούν ή ότι ό άρχηγός τής ΝΔ. ήταν ούτως ή άλλως καταδικασμένος νά πράξει έτσι άφου ήταν παντελώς άνέτοιμος γιά ότιδήποτε άλλο. Μπορεί έτσι, από μιά άποψη, νά πήγαινε σάν πρόδατο έπί σφαγήν. Άπό μίαν άλλη σημαντικότερη όμως—έξαγνίζοντας τή φωτισμένη δεξιά αλλά και δίνοντας τά έρείσματα νά διατηρηθεί ή ευρύτερη ένότητα τής ένγένει δεξιάς παράταξης, και μαζί μιλώντας τόν ώμο λόγο του ευρύτερου ταξικού συμφέροντος, θέτοντας έτσι τό ΠΑ-

ΣΟΚ πρό τῶν προβλημάτων του καί ἀναδεικνύοντας, γιά ὄσους θέλησαν νά τίς δοῦν, τίς βαθύτερες ἀντιφάσεις του ὡς κόμματος ἐαμόφιλου συνάμα καί ἀστικῶν- τελικά προσέφερε, θά λέγαμε, καλή ὑπηρεσία στήν παράταξή του. Γιατί ἔσωσε καί τήν ἄλλη της διάσταση. Ἄν δέν ἦταν αὐτός, κάποιος ἄλλος θά ἔπρεπε νά θρῆσκόταν.

Ἄλλά, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ τό ὀξύμωρο, καλή ὑπηρεσία προσέφερε θά λέγαμε καί στήν ἀριστερά. Γιατί ἡ λογική, ἡ ταξική λογική του, ἐνδιαφέρει τήν ἀριστερά ἀπείρως περισσότερο ἀπ' ὅτι τὰ φληναφήματα τοῦ ὁποιοῦδήποτε γιά τόν Ἄνδρουτσο ἢ τόν Μακρυγιάννη. Καί ἡ λογική αὐτή, σχεδόν ρητά διατυπωμένη ἀπό τόν ἴδιο τόν Ε. Ἀβέρωφ στή Βουλή, λέει: καλῶς ἡ ἀντίσταση κατά τοῦ κατακτητῆ· ὑπάρχει ὅμως καί τό ἄλλο, τό *μεῖζον*: ἡ Ἐλευθέρι Ἑλλάδα, ὁ Δεκέμβρης, ὁ ἐμφύλιος. Μέ δύο λόγια, τό πολιτικό-κοινωνικό στοιχεῖο τῶν συγκρούσεων μιᾶς δεκαετίας πού εἶναι ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ἀπό σκοπιά μακροϊστορική. Κοντολογίς, λέει ὁ Ε. Ἀβέρωφ, τὰ πρωτεῖα στήν τάξη τῶν τάξεων.

Μάλιστα, κύριε Ἀβέρωφ. Τή λογική σας ἡ ἀριστερά θά ἔπρεπε ἐκείνη νά τήν μιλῆσει, ἀπό τή δική της σκοπιά. Δέν ἐννοοῦμε μέ αὐτό ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐπιδοθεῖ σέ «κρηγύματα μίσους», οὔτε βέβαια πάλι ὅτι ἡ ἀριστερά θά ἔπρεπε νά ἔρθει σέ ... κριτική συμπάρταξη μέ τόν ἀρχηγό τῆς ΝΔ, οὔτε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀντιτεθεῖ στήν ἀναγνώριση καί τό νομοσχέδιο. Κάθε ἄλλο. Γιά τήν ἀκρίβεια δέν ἔχουμε κἄν νά προτείνουμε ἄλλο νομοσχέδιο. Καί μνημεῖα νά στηθοῦν, καί τὰ παιδιά στά σχολεῖα νά μάθουν ὅ, τι μάθουν, καί οἱ συντάξεις νά δοθοῦν ὅσο πιό ἀπλόχερα γίνεται στούς κατατρεγμένους ἀγωνιστές. Καί ἡ κατάργηση τῆς 29ης Αὐγούστου ὡς ἡμέρας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἔχει μεγάλη συμβολική σημασία. Ἄλλ' οἱ νόμοι, καί οἱ καλοί καί οἱ κακοί, ἔχουν καί τίς ἀθέατες πλευρές τους: ὅσα προβλήματα κλείνουν τόσα καί μεγαλύτερα ἀνοίγουν. Ὁ ἐν λόγῳ νόμος, καί κυρίως τό ἰδεολογικό κλίμα πού τόν περιβάλλει, ἔχει πρῖν ἀπ' ὅλα ἓνα στόχο: τήν κοινή ἀποδοχή ἀναγόρευση τῆς ἀριστερᾶς σέ ταξιδιώτη χωρῖς ἀποσκευές.

Γιατί καθοριστικό μέρος τοῦ χθές, τῶν «ἀποσκευῶν», τῆς ἀριστερᾶς εἶναι τό ΕΑΜ ὡς ὑπῆρξε. Γιατί μέ τό ΕΑΜ ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά (πού θά ἔλεγε καί τό ΠΑΣΟΚ) ἓνας συνασπισμός πού περιλαμβάνει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἀριστερά κόμματα, μέ πρῶτο φυσικά τό ΚΚΕ, γιατί μόνα αὐτά ἀναζητήσαν τή λαϊκή συνέργεια καί αὐτενέργεια, γιατί αὐτῶν ἡ ἰδεολογική εὐαισθησία ἀντιστοιχοῦσε στίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων· ἓνας συνασπισμός πού «ἀπό ταξική καί πολιτική ἀποψη εἶναι μιά μορφή λαϊκῆς συμμαχίας, χωρῖς ἔχγος συμμετοχῆς ἀστικῶν κομμάτων». Ἡ φράση εἶναι ἀπό ἄρθρο τοῦ Α. Ἐλεφάντη πού δημοσιεύτηκε σέ αὐτό τό περιοδικό πρῖν ἕξι χρόνια. Ἡ Ἀντίσταση λοιπόν, ὅπως γραφόταν κι ἐκεῖ, δέν ὑπῆρξε οὔτε ὡς Ἐθνική οὔτε ὡς ἐθνική, καίτοι τό ΕΑΜ καί τό ΚΚΕ τό ἐπιδίωξαν, πολλές φορές ἐπίμονα. Ἄλλά οἱ ἀστικές δυνάμεις δέν τό θέλησαν, καί τό ἤθελαν ἀλληλοπροσεγγιζόμενες ὅλο καί λιγότερο ὅσο πλησίαζαν τὰ πράγματα πρὸς τήν ἀπελευθέρωση. Ὅμως ἄς μὴν

μείνουμε στίς προθέσεις: γιατί καί τῶν ἀριστερῶν ἡ ἐπιδίωξη ἦταν φαίνεται παρά φύσιν· ἀλλά καί γιατί ἡ ἄρνηση τῶν ἀστικῶν κομμάτων ἀπλῶς μετέφραζε τή δυναμική ἐνός λαϊκοῦ συνασπισμοῦ πού, ὡς εἶδος, τὰ ἀφηνε ἀπέξω.

Ὅταν ἀρχίζει νά φτιάχνεται τό ΕΑΜ δέν ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα μόνο κενό ἐξουσίας· οὔτε μόνο πολιτικό κενό, μέ τήν ἐννοια ὅτι ἀπουσιάζουν ἀπό τό προσκήνιο οἱ ὁργανωμένες πολιτικές δυνάμεις. Ὑπάρχει, εὐρύτερα, κενό πολιτικῆς. Ἄν τό ΕΑΜ ἀντλεῖ τή νομιμότητα τῆ δική του καί τῶν στόχων του, πού διαμορφώνονται μέσα στίς συγκρούσεις, ἀπό τόν ἑαυτό του, ταυτόχρονα ἐπιβάλλει καί τή «νομιμότητα» τῆς πολιτικῆς του, τῶν μορφῶν μέ τίς ὁποῖες αὐτή ἀσκεῖται, τοῦ ὕφους της. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε λοιπόν τήν κλασική διάκριση, δέν εἰσάγονται πλέον μόνο νέοι στόχοι ἀλλά καί νέα μέσα. Καί τοῦτο ἔχει καθοριστική σημασία: τὰ μέσα ἀγιάζουν τόν σκοπό γιατί ἀπό αὐτόν ἀπορρέουν.

Ἡ κοινωνική ἀπελευθέρωση, μέ δύο λόγια, δέν ἐκφωνεῖται διακηρυκτικά ἀπό τίς πρὸς τοῦτο ἀρμόδιες ἐπιτροπές· διώνεται ὡς ὄραμα, ἀνάγκη μαζί καί δυνατότητα (διώνεται θά πεῖ *ὑπάρχει*) ἀπό τίς λαϊκές μάζες καθὼς εἰσβάλλουν πλέον, ἀποδοσευμένους ἀπό τὰ παραδοσιακά ἀλλά ξένα διλήμματα τοῦ παρελθόντος, στό προσκήνιο: «ὄχι σάν ψηφοφόροι ἐκλογικῆς ἐκστρατείας (ὅπως πρῖν, μετά καί σήμερα) ἀλλά σάν φορεῖς τῆς ἱστορίας τους». Ἡ δική τους, πρωτοφανέρωτη γιά τήν Ἑλλάδα τοῦ αἰῶνα μας, διαλεκτική σκοποῦ-μέσων εἶναι ἔτσι σέ ἐφ' ὄλης τῆς ὕλης ἀντιπαλότητα μέ τήν μέχρι τότε ἀγαστή διαλεκτική τῆς ἰθύνουσας τάξης.

Τό ΕΑΜ, μέ δύο λόγια, ὅπως κάθε ἐπαναστατικό κίνημα, ἦταν φαίνεται ἀναγκασμένο νά φτιαχτεῖ «φτιάχνοντας» καί τοὺς ἀντιπάλους του. Καί δέν μιλάμε, ἀγαπητή *Ἐλευθεροτυπία*, γιά χαφιέδες, δοσίλογους, βασιλιάδες καί δικτάτορες· ἀλλά γιά ἀντιπάλους πλέον ταξικούς, τῶν ὁποίων τὰ πολιτικά συγκροτήματα εἶχαν, καί ἐκ τῶν πραγμάτων καί ἀπό τή δράση τῶν ἐαμιτῶν, καταστρεῖ παροχημένα (παροχημένα, ἀλλά βέβαια ἀνθεκτικά καί πάντα ἐπίκαιρα). Γι' αὐτό καί ἡ σύγκρουση, ἡ διαδοχή φάσεων «θερμοῦ καί ψυχροῦ πολέμου», δέν σταμάτησε μέ τήν ἀπελευθέρωση ἀλλά μέ τήν κατά κράτος ἦττα τοῦ ἐαμικοῦ κινήματος. Μπορεῖ αὐτό τό κίνημα νά ἀποδεκατίστηκε, νά ἔσπασε στά δύο, μπορεῖ τό ἓνα μέρος του νά ἐξοντώθηκε πολιτικά καί ἠθικά, νά διάστηκε, νά φυλακίστηκε, νά διώχτηκε, νά ἐξορίστηκε ἢ ἀκόμα καί νά στρατευτήκε ὥστε σήμερα, πού ὅλα τοῦτα θεωροῦνται ὡς ἐκ παραδρομῆς γεγονότα, νά αἰσθάνεται «δικαιωμένο», μπορεῖ τό ἄλλο του νά ξαναπῆρε τὰ βουνά μέχρι νά σταλεῖ, πολιτικά καί κοινωνικά ἐξουδετερωμένο, στίς στέπες τῆς Ἀνατολῆς γιά νά μονάσει ἀνεργό κι ἀλλότριο, ὥστε σήμερα νά μὴ ἔχει τό κουράγιο νά αἰσθανθεῖ τό ὀδιδῆποτε. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐαμικοῦ κινήματος, ὅπως καί νά ἔναι, κλείνει μέ ὀριστική ἦττα στό τέλος ἐκείνης τῆς δεκαετίας. Καί ἡ δεκαετία αὐτή κόβει τήν ἱστορία μας στά δύο. Ὅπως στά δύο ἦταν κομμένη τότε ἡ κοινωνία μας.

Καί ἡ ἀντίσταση, ἀφοῦ περὶ αὐτῆς πάντα ὁ λόγος, κατά τοῦ κατακτητῆ; Ἀντίσταση ἔκαναν ὅλοι. Καί δεξιοί καί ἀριστεροί, καί ἀστοί καί ἐργάτες. Ποιᾶ

λοιπόν ή διαφορά; Καί γιατί δέν αναγνωριζόταν μέχρι τώρα ή αντίσταση του ΕΑΜ;

Η διαφορά δέν έγκειται τόσο στο ότι οί μέν έκαναν και έδωσαν περισσότερα, οί δέ λιγότερα. Άλλά στο ότι οί λαϊκές δυνάμεις του ΕΑΜ και τά κόμματά τους, έχοντας σαν πρώτο στόχο την άπελευθέρωση της χώρας, μοιραία ήρθαν αντιμετώποι με τά προβλήματα της διαδοχής άφου οί άπελευθερώσεις ουδέποτε άφορούν την, άνύπαρκτη άλλωστε, σφαίρα του άμυχώς «έθνικού». Προβλήματα όχι τόσο θεωρητικά όσο πρακτικά, γιατί κάπως και με κάποιους έπρεπε να διαξαχθεί ο άγώνας και, καθώς ή σταδιακή άπελευθέρωση της χώρας άρχισε από νωρίς, ή Έλευθέρη Ελλάδα κάπως έπρεπε να ύπάρξει, να διοικηθεί, να άναπαραχθεί. Ξέρουμε ότι ή άπάντηση που δόθηκε δέν ήταν ή Άξιοκρατία αλλά ή Λαοκρατία. Καθώς δηλαδή ή έαμική αντίσταση δέν πραγματοποιείται με τίς άστικές δυνάμεις ούτε ως έμπροσθοφυλακή ούτε ως όπισθοφυλακή· καθώς δηλαδή οί μορφές και τό είδος της διαδοχής δέν είναι πλέον πράγματα άυτόνοητα και εκ των προτέρων λυμένα διά στόματος κυρίαρχης ιδεολογίας, ή έαμική αντίσταση ήταν ύποχρεωμένη να άναζητήσει και να φτιάξει τούς δικούς της κοινωνικούς όρους αντίστασης και άπελευθέρωσης. Καί έτσι τό κοινωνικό, μέσω του έθνικού, ξεπετάχτηκε άσυγκράτητο, τό πήρε σάβρανα. Δηλαδή τό προσάρμοσε στις άνάγκες του, τό ένσωμάτωσε· γιατί, διάολε, ή άπάντηση του ΕΑΜ ήταν άπάντηση που άπευθυνόταν στο ίδιο τό έθνος.

Άν λοιπόν δέν αναγνωριζόταν μέχρι τώρα ή δράση του ΕΑΜ κατά των Γερμανών είναι γιατί και μόνη ή λέξη έφερε στο νοϋ τούς πραγματικούς έαμίτες. Η, ειπωμένο άλλως, αν ήταν μέχρι τώρα άπαγορευμένη ή ιστορία της λεγόμενης καθολικής έθνικής αντίστασης, αυτό είναι γιατί ή ιστορία αυτή είναι, πάνω από ότιδήποτε άλλο, ή ιστορία της σύγκρουσης ανάμεσα σε ριζικά διαφορετικές «άντιστάσεις». (Λόγος άλλωστε, για τόν όποιο ή ιστορία αυτή εξακολουθεί να είναι, με άλλους τρόπους, «άπαγορευμένη».)

Οί καιροί όμως πέρασαν, οί λέξεις ξεθώριασαν, τά νοήματά τους ξάσπρισαν, οί μνήμες ένέδωσαν. Οί έαμίτες, οί άριστεροί, οί κομμουνιστές, άνήγαγαν την άναγνώριση της έθνικοποιημένης αντίστασής τους σε υπέρτατο νόμο, όχι μόνο λόγω ιδεολογικών επιλογών αλλά και για να μπορέσουν κάποτε όχι να τιμηθούν αλλά τουλάχιστον να επιδιώσουν, να γλιτώσουν τόν κατατρογμό, να άνασάνουν. Οί καιροί λοιπόν πέρασαν και «όλα όσα τό δίκαιο αίτημα του λαού και της Άριστεράς περιελάμβανε, ήδη από τό 1974 έχουν κιάλας, ως προς τό κύριο, άναγνωρισθεί». Άλλα διά νόμου κι άλλα σιωπηρά. Τώρα ήρθε και ή έφ' όλης της ύλης ρητή άναγνώριση.

Γιατί, τώρα πιά, τό μεγάλο τμήμα της δεξιάς είναι επιτέλους διατεθειμένο να άναγνωρίσει ότι τό ΕΑΜ όντως πολέμησε τούς Γερμανούς. Γιατί και ή άριστερά αυτό ζητάει. Έλεγε απλώς ο συνδετικός κρίκος. Καί ήρθε καινούργες και θυελλώδες τό ΠΑΣΟΚ, ως υπεράνω ύποψίας μεσολαβητής και με τό άζημίωτο, να αναλάβει την προσέγγιση. Ώστε να δροντοφωνάζουμε σήμερα όλοι άδελφωμένοι: ναί, και τό ΕΑΜ primus, έστω, inter pares) και όλοι μας πολεμήσαμε τόν κατακτητή, όπως τόν πολέμησαν και οί πρόγονοί

μας στην άδιατάραχτη συνέχεια της τρισχιλιετούς πορείας του έλληνισμού μας. Όπως και θά πολεμήσουμε τόν Τουρκο άμα χρειασθεί.

Καί έτσι ή πανεθνική αυτή μυριόστομη άναγνώριση καταστρέφει —κοινή άποδοχή και λήθη— μιά άλλη άναγνώριση. Του ΕΑΜ που, όσα και να πήρε από τούς άγωνιστές του 21, δέν ήταν παρά προίον της κοινωνίας, του κοινωνικού σχηματισμού, των πατεράδων μας και της δικής μας, γέννημα των δικών της αντίφάσεων. Του ΕΑΜ που, ένοπλα αντιμετώπιζε με τη σκληρή αντίθεση έθνος-κατακτητής, μοιραία άντάμωσε και τό βασικό έρώτημα της κοινωνίας μας και του 'δωσε την άπάντηση που του 'δωσε. Καί που σήμερα μπορεί να «δικαιώνεται» έπειδή έχασε.

Αυτό τό ΕΑΜ, που ο νόμος άγκαλιάζει για να κρύψει, ή άριστερά είναι ύποχρεωμένη να άναζητήσει και να ξαναανακαλύψει σήμερα. Έκείνο τό ΕΑΜ που ουδείς της άναγνώρισε και που ούτε οί τεχνικοί της έξουσίας, ούτε τό Τεχνικό Έπιμελητήριο, ούτε οί τεχνικοί τό έπάγγελμα και τόν νοϋ, κύριε Γεννηματά, δείχνουν την παραμικρή διάθεση να της τό «άναγνωρίσουν». Έκείνο τό ΕΑΜ που, όσο λιγότερο της τό άναγνωρίζουν, τόσο καλύτερος θά είναι ο δρόμος που έχει πάρει.

Καί μιά και ο λόγος ήρθε στον πρωτεργάτη ύπουργό Έσωτερικών, άς κλείσουμε με μιά συνέντευξη του στο Βήμα, 22.8.82: «Πάντοτε ήταν τ' όνειρό μου ή έθνική συμφιλίωση. Θυμάμαι παιδί, περπατούσαμε στους δρόμους και σκοντάφταμε σε πτώματα, συναντούσαμε κρεμασμένους με πινακίδες. Οί πινακίδες άλλαζαν μόνο. Έβλεπα ότι οί νεκροί ήταν παιδιά που πίστευαν σε κάτι. Καί δέν μπορούσα να χωνέψω ποτέ ότι ήταν δυνατόν να έχουμε θύματα ανθρώπους που λίγο πριν πάλευαν μαζί ένατίον του κατακτητή και που θά 'πρεπε ξανά να παλέψουν μαζί». Καί ο μέν Γεννηματάς, ως παίς, που να καταλάβει και που να χωνέψει. Έμεις όμως γιατί θά 'πρεπε, σώνει και καλά, να ζήσουμε μέχρι μυελού όστέων την ιστορική όπτική του παιδός Γεννηματά;

Ἐναγκαία παρέκβαση μετεκλογικοῦ χαρακτήρα

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιτᾶ

Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει κάποτε ἔγιναν καί οἱ ἔκλογές. Ὁ κ. Ράλλης ἀναλογίστηκε μέ δέος τίς κακουχίες τῶν ψηφοφόρων ἀπό τά χιόνια, τίς θύελλες καί τούς τυφῶνες πού μάστιζαν ἀνεκαθεν τόν πράγματι βαρῦ ἑλληνικό χειμῶνα καί ἀφοῦ μουρμούρισε μέσα ἀπό τά δόντια του ποιήκλους ἐπιθετικούς προσδιορισμούς σχετικούς μέ τήν κακή του τύχη, χαλάλισε στό τέλος τό παλιάμπело καί εισηγήθηκε δίσθυμα ἕνα ἐλαφρό κουτσούρεμα τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου. Καί ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος, ἀδημονώντας ἐπιτέλους νά παίξει τό ρόλο πού εἶχε ἀναθέσει στόν ἑαυτό του, ἐπεφέρετο ὡς πνεῦμα ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἔσπευσε νά τόν εἰσακούσει. Καί μέ συνταγματική ἀνεση εἶπεν ὁ Θεός. Γεννηθήτω διασκευή στίς 18. Καί ἐγένετο σοσιαλισμός στίς 18. Καί εἶδεν ὁ Θεός τήν ἀμοιβαίαν μετάταξιν, ὅτι καλόν. Καί εἶπεν ὁ Θεός. Ὁ πρωτότοκος υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὅπως κι ἄν λείι τόν ἑαυτό του, ἄς κυττάξει τώρα νά τά βγάλει πέρα καί εἰμεις ἐδῶ εἴμαστε. Καί ἐγένετο οὕτως. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία. Καί εἶπεν ὁ πρωτότοκος υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὦν ὁ ἦν καί ὁ ἐρχόμενος σοσιαλιστής. Γεννηθήτωσαν Φωτήλες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπί τῆς γῆς. Καί ἐποίησεν Αὐτός, τούς Φωτήλας τούς μεγάλους καί τούς Φωτήλας τούς ἐλάσσονας. Καί ἔθετο αὐτούς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ ὥστε φαίνειν ἐπί τῆς γῆς καί ἀρχεῖν τῆς ἡμέρας καί τῆς νυκτός καί διαχωρίζειν ἀνά μέσον τῶν πρασίνων ἀμνῶν καί τῶν λοιπῶν ἐριφίων. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα ἕκτη. Καί συνήχθη τό ὕδωρ τό ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ καί ὤφθη ἡ ξηρά καί ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου. Καί εὐλόγησεν ὁ υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὦν, ὁ ἦν καί ὁ ἐρχόμενος σο-

σιαλιστής χόρτα, δένδρα, φυτά, κουνιά καί κλαδικές λέγων. Αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς. Καί ἐγένετο οὕτως. Καί συνετελέσθησαν ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ καί νόμοι καί μέτρα καί δέσμαι μέτρων καί πολιτικά βουλήσεις καί πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα ἑκατοστή. Καί εἶδον ἐγώ τά πάντα ὅσα ἐποιήθησαν καί ἰδοῦ καλά λίαν. Καί γιά νά εἶμαι σίγουρος ἄφησα νά γίνουν ἡμέραι ὀκτώ καί δέκα καί διακόσiai, ἦτοι μήνες σοσιαλισμοῦ ἑπτά καί κάτι ψιλά, πρίν λάβω ἐκ νέου τήν γραφίδα. Καί ἰδοῦ ὁ λόγος περί μαύρων ὀπῶν, σάν ἔτοιμος ἀπό καιρό σά θαρραλέος, δύναται ἀδιάστως νά περιηγηθεῖ καί ἐν μέσω τοῦ νέου καθεστώτος. Μ' ἄλλα λόγια, ἐδῶ ἤρθαμε πᾶμε νά φύγουμε.

Μ' ὅλα ταῦτα, ἡ γένεση τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα εἶναι γεγονός πού δέν ἐπιτρέπει, τουλάχιστον σέ μένα, καμιά ὑπέρμετρη σπουδή. Καθώς αὐτό ὀλοκληρώνει ὀριστικά τήν ἱστορική διαδρομή τῆς μετεμφυλιακῆς ἀντίθεσης ἐπισφραγίζοντας καί στό συμβολικό ἐπίπεδο τήν πλήρη ἐξάντληση τοῦ εἰδικοῦ πυρηνικοῦ καυσίμου πού κινούσε τόν τόπο καί τό λαό ὀλόκληρο αὐτό τό διάστημα, κρύβοντας ἢ καλλωπίζοντας τά στόμα τῶν ὀπῶν πού τόν κατέκλυζαν, οἱ ὑποχρεώσεις πού, ἄφρων, ἀνέλαβα ἀπέναντι στίς ἑλληνικές τρύπες, τῆ σημερινῆ κατάσταση καί τήν ἱστορία τους, μοῦ ἐπιβάλλουν νά κάτσω ὥσπου νά φύγω γιά νά χαιρετίσω, τουλάχιστον, αὐτή τήν ὀλοκλήρωση. Ἄλλωστε, ἡ ἐμφυτη εὐγένεια τοῦ χαρακτήρα μου καί οἱ καλοί τρόποι πού μέ δίδαξε ἡ μητέρα ὑποδεικνύουν πῶς ἔτσι κι ἄλλιῶς δέν ἀρμόζει νά ἀγνοήσω παλιούς γνωστούς καί φίλους, νά ἀδιαφορήσω γιά τούς κόπους καί τό ἔργο τους καί νά ἐκλάβω ὑπεροπτικά καί ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἀπλή παραλλαγή τοῦ παρελθόντος τά ὅσα συγκροτοῦν καί διαμορφώνουν τό νέο σοσιαλιστικό ἦθος καί τό

– Τό παρόν συνιστᾶ τήν πρώτη γραφή ἐνός κεφαλαίου τοῦ πονηματίου μέ τίτλο «Μαῦρες Ὀπές» πού μέλλει νά ἐκδοθεῖ κάποιο φθινόπωρο ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ὀδυσσεάς».

ἕφος πού πλάθει ἡ πολιτική τους. Ἀλλαγὴ, ἐναλλαγὴ, ὑπομονὴ λοιπόν, καὶ ἡ αἰνιγματική φύση τῶν συναφῶν ἀσυνχειῶν καὶ συνηχήσεων κάπως μπορεῖ νά φανερώσει κάποια ἀπὸ τὰ μυστικά της καθὼς θά ψήνεται ὁ καφές.

Καὶ εἶδον λοιπόν ἐγὼ καὶ ὄλοι μας καὶ ἰδοῦ. Μὲ τὴν ἀπόσταση ἀσφαλείας πού παρέχουν οἱ μνημῆες πού προηγήθηκαν καὶ ἐνόσω ὁ ὄργανισμός μου ἀφομοιώνει τὸ ποσόν σοσιαλισμοῦ πού φάγαμε καὶ ἤπιαμε μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἰσχυρίζομαι συνειδητὰ, μὲ παρηρσία καὶ τόλμη, ὅτι ἡ ἐκλογικὴ νίκη τοῦ κ. Μαύρου καὶ ἡ ἀνοδος τῆς ΕΔΑ στὴν ἐξουσία προέκυψε, κατὰ τίς κύριες κοινωνικὲς διαστάσεις τοῦ φαινομένου, ἀπὸ τὴν ἀλληλοενισχυτικὴ συμβολὴ δύο κυμάτων μὲ διαφορετικὴ ὕψη. Πρῶτα, ἓνα κύμα πού ἀνέβλυζε ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ παρελθόντος φέροντας μαζί του μνημῆες ἀνεξίτηλες ἀπὸ τραύματα, πάθη, θυσίες, αἶμα, αὐταπάρηση, ὄνειρα, τὰ ὅποια, ὅσο κι ἂν μέσα ἀπὸ τίς συνεχεῖς διαψεύσεις καὶ τίς ἀλλεπάλληλες προδοσίαι εἶχαν πιά ξεθωριάσει καὶ χάσει ἀπὸ τὸ σφρίγγος, τὴ λάμψη καὶ τὴν ὀδύνη τους, διατηροῦσαν ὡστόσο ἀμείωτο τὸ συμβολικὸ φορτίο ἐνὸς ἱστορικοῦ αἰτήματος καὶ μιᾶς βιολογικῆς, τελικὰ, ἀνάγκης. Αἶτημα καὶ ἀνάγκη πού συνοψίζονταν, χωρὶς περιθώρια παραπέρα προσδιορισμοῦ, συζήτησης ἢ ἀνάλυσης, σὲ μιὰ μόνον στενὴ καὶ μονοσήμαντη καὶ γι' αὐτὸ, μπροστὰ στὴν ἀναμέτρηση, ἀκόμη πιο ἄκαμπτη καὶ ἀποτελεσματικὴ φράση: «Νά φύγει ἡ Δεξιὰ». Ὑστερα, ἓνα κύμα παράγωγο τῆς μεταπολιτευτικῆς ἐξαψης, προῖόν τῆς ἀποσάθρωσης τοῦ κοινωνικοῦ ἰστοῦ καὶ τῆς ἐξάρθρωσης τῶν ἰδεῶν πού δώρισε ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, μείγμα ἀξεδιάλυτο ὄργης, κινδύνου καὶ ἀνάγκης, κράμα καὶ ἀμάλγαμα ἐκείνου τοῦ ριζοσπαστισμοῦ καὶ ἐκείνης τῆς σύγχυσης γιὰ τὰ ὅποια ὄλες οἱ ἀπόψεις εἶναι σωστές, ὅλα τὰ αἰτήματα δίκαια, ὄλες οἱ ἀπλουστεύσεις ἐπιτρεπτές, ὄλες οἱ ἐπιθυμίες νόμιμες, ὄλες οἱ ὑποσχέσεις πιστευτές, ὄλοι οἱ κύκνοι μαῦροι. Μέσα στὸ κλίμα πού δημιουργοῦσε ἡ διφορούμενη παρουσία τῆς νέας ἐξουσίας μιᾶς παλιᾶς δεξιᾶς, ἡ γενικὴ ἀριστερὴ ἀνυποληψία καὶ ἡ γοερῶς ἀτεγκτὴ εὐλικρίνεια τοῦ ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση κατατεθέντος σήματος «πάρτε βοήθεια ἀπὸ τὴ Μόσχα», τὸ ὑπεράνω παντός σοσιαλισμοῦ ἐπὶ τῆς τακτικῆς ὄντως σπάνιο τάλαντο τοῦ υἱοῦ κατόρθωσε στὸ τέλος νά καταλύσει τὴ θετικὴ συμβολὴ τῶν δύο αὐτῶν κυμάτων. Τρεῖς τοῦ Σεπτέμβριου αὐτοοργάνωση καὶ τετράπτυχο ὄραμάτων, ζιβάγκο καὶ ὄργανωτικὸς τσαμπουκάς, κεντρῶες καταβολές, κληρονομίες καὶ προνομίες, ΕΟΚ καὶ ΝΑΤΟ τὸ ἴδιο συνδικάτο, γλώσσα τραχειά, πλέρια δημοτικιά, ἡ αὐτόδηλη ἀθωότητα τῶν κ.κ. Ἀλευρᾶ καὶ Χαραλαμπούλου ὡς πρὸς πᾶσαν ὑπερ ριζοσπαστισμοῦ

ὑπόνοιαν, κατεστημένο καὶ περηφάνεια, κίνημα καὶ ὄχι κόμμα, ΕΛΕ, μὴ προνομιούχοι καὶ συγκροτήματα τύπου, ἀποτελέσαν τὰ συστατικά μιᾶς βαφῆς μὲ ιδιότητες πιο θαυμαστές κι ἀπ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ νερὸ τοῦ Καματεροῦ. Μὲ τὴ βοήθειά της, τὸ ἱστορικὸ πολιτικὸ αἶτημα ἀποχρωματίστηκε, ἀπὸ κόκκινο βάφτηκε πράσινο καὶ μπόρεσε ἔτσι νά ἐκδηλωθεῖ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τοὺς παρελθόντες φόβους γιὰ νά ἐκκληφθεῖ πλατιά ὡς ἄμεσα ἐφικτό. Συγχρόνως, μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια φυσικοχημικὴ διεργασία, Κίνημα καὶ Ἀρχηγὸς πολυσυνέλεξαν μὲ τὴ μεθοδικότητα ἐντομολόγου φυσιοδίφης κάθε ἐτερόκλητο συντεχνιακὸ ἴζημα, αἶτημα, ἀποψη, ἀνάγκη ἢ ἐπιθυμία, ἔβαφαν αὐτὸ καὶ τὸν ἐκφραστή του ἐπιμελῶς πράσινο καὶ τὸ διοχέτευαν προσεκτικὰ στὴ μεγάλη τρύπα πού ἔφερε τὴν ἐπιγραφή ὅτι ἀπὸ τὸ '74 ὡς τὸ '81 τίποτε δὲν ἄλλαξε ἐνῶ ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον καὶ μετὰ θ' ἀλλάξουν ὄλα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μέσα στὴν πράσινη ἀχλύ πού κάλυψε τὸν τόπο καὶ τὸ λαὸ ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο καθὼς τὰ χρησιμοποιούμενα γιὰ τὴ βαφὴ ἀέρια βάφονταν κι αὐτὰ κατὰ τὴ διαδικασίαν πράσινα, τὸ πολιτικὸ μπόρεσε ἐπιτέλους νά ἀρθρωθεῖ μὲ τὸ κοινωνικὸ καὶ, κατὰ τὴν ἀνδρεοπαπανδρεϊκὴ ἐκδοχὴ τοῦ λενινισμοῦ, νά ἀναδειχθεῖ στὸν γνήσιο, προεκλογικὰ μόνον βέβαια, προστάτη καὶ προαγωγὸ του. Ἔτσι, τὰ δύο κύματα ἀλληλοενισχύθηκαν μέχρι συντονισμοῦ καὶ, ὑπὸ τὸ συμβολικὸ πλὴν εὐδιάκριτα εὐμενὲς βλέμμα τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος, οἱ Πράσινοι, μετὰ ἀπὸ χίλια τετρακόσια πενήντα περίπου χρόνια, κέρδισαν ἐκτός ἔδρας καὶ μὲ μεγάλο σκόρ τὸν ἐπαναλαμβανόμενο ἐπαναληπτικὸ ἀγῶνα μὲ τοὺς Βενέτους καὶ προκρίθηκαν νά ἀναλάβουν τὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας.

Αὐτὴ ἡ σιωπηλὴ, συνταγματικῶς ἄψογη, συγκατάνευση τοῦ Ἀνωτάτου στὴν καθιέρωση τοῦ προαιρετικοῦ πολιτικοῦ γάμου δὲν ἦταν ἀπλά καὶ μόνον ἡ αὐτονόητη συνέπεια τῆς νέας δημοκρατικῆς του συνείδησης. Γιατί, Αὐτός, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς περισσότερους νέους πού σπουδάζουν Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἰταλία, πρὶν γυρίσει καὶ στεφανωθεῖ ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, ὄντως ἐμαθήτευσε κοντὰ σ' ἐπιφανεῖς δασκάλους καὶ διάβασε πολὺ. Ἔτσι, μὲ σύνεση, ἐπιμέλεια καὶ σκληρὴ δουλειά, ἐπρόκοψε Αὐτὸς στὴν ξενητεία κι ἔφερε πίσω γιὰ προικιά του, χῶρια τὰ γαλλικά του, τὸν Λαμπρία καὶ τὴν ἔγχρωμη Τιβί, μιὰ δική του ἔμμονη ἰδέα καὶ μιὰ γνώση πού εἰδικὰ οἱ Νεοἕλληνες, ἰδιαίτερα δύσκολα ἀποκτοῦν. Ἐμμονη ἰδέα, ὁ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς (ἀστικός βέβαια πάντοτε) ἐκσυγχρονισμὸς τῆς πατρίδας· γνώση, ἢ μὴ ἀναγκαῖα σύμπτωση μακροπρόθεσμου καὶ βραχυπρόθεσμου συμφέροντος. Γι' αὐτὸ, ὅταν Αὐτὸς θεώρησε, σωστά ὡς συνήθως, ὅτι κατὰ τὴν ἔμμονη ἰδέα του περιθώρια τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος εἶχαν πλέον ἐξαντληθεῖ, πῆρε κατὰ μέρος τὸν Ἐαυτὸ του καὶ τοῦ

ἀπευθύνθηκε ανοιχτά με τὰ παρακάτω λόγια:

«Άκου νά δείς. "Ως ἐδῶ καί μ' ἕνα κόμμα σάν κι αὐτό πού βρῆκες κι ἐφτιαξες δέν τὰ πῆγες κι ἄσχημα, οὔτε μέσα οὔτε ἔξω. Τό νερό τό 'ριξες στ' αὐλάκι, τό πῶς θά παίζονται τὰ πράγματα τό ξεκαθάρισες ἔτσι πού ὅλοι τό κατάλαβαν καί τήν Ἄλλαγή πού φωνάζει ὁ ἄλλος Ἐσὺ ἤδη τήν ἔκανες. "Ὅσο λοιπόν εἶναι καιρός ἀκόμη, καί πρὶν γυρίσει ἀνάποδα τό πράμα, Σοῦ λέω Ἐγώ ν' ἀφήσεις πιά ἐλεύθερα τὰ τρέχοντα καί νά γίνεις αὐτό πού, ὅ,τι κι ἂν λένε, δέν ὑπάρχει κανεὶς πού νά μὴ θέλει: ἐπίσημος καί μόνος ἐγγυητής τοῦ ἔργου τοῦ δικοῦ Σου. Ἄφοῦ ἐπιμένεις, παίξε Ράλλη, κακό δέν πρόκειται νά κάνει, ἀλλά ὀφείλεις ἀπό τώρα νά γνωρίζεις πῶς μόνο ὁ ἄλλος τελικά μπορεῖ νά βγάλει ἀπό τή φωτιά τίς κουκουναρές, Γιατί ὅσα κι ἂν λείει, ἀκόμη κι ἂν ὁ κόσμος ὅλος τόν ψηφίσει, τό πόσο καί τό πού μπορεῖ νά κινήθῃ Ἐσὺ καλά τό ξέρεις ἀφοῦ ὀλόκληρο τό πλαίσιο ἤσουν Ἐσὺ λίγο ὡς πολύ πού τό καθόρισες. Οἱ ἀλλαγές πού ἐπιτρέπεται νά κάνει καί Σένα μεταξύ μας τελικά δέν θά Σοῦ κακοφαινονταν, ἄσχετο ἂν οἱ συσχετισμοί μέ τούς δικούς Σου δέν σ' ἀφῆσαν νά προχωρήσεις ὅπως θά 'θελες. Ὁ ἄλλος, γιά νά κυβερνήσει δέν μπορεῖ παρά νά συγκρουστεῖ μ' ὄλο ἐκεῖνο τό πράμα πού τόν ἔφερε ἐπάνω, νά τοῦ κόψει τὰ φτερά καί νά τόν στείλει σπίτι του δείχνοντας καθαρά καί παστρικά καί χωρίς ἐδῶ οὔτε Ἐσὺ οὔτε ἡ παράταξή Σου νά 'χουν πιά καμιά εὐθύνη ποιά εἶναι τὰ ὅρια τῆς σωστῆς δημοκρατίας. Ἄσε πού ἔτσι αὐτός θά πάψει νά φωνάζει, θά φτιάξει πείρα, στελέχη καί κόμμα συνετό, καί θά μπορεῖ νά συνδιαλέγεται ὅταν πρέπει μέ τὰ κομμάτια πού γρήγορα ἢ ἀργά θά βγοῦν ἀπό τό κόμμα τό δικό Σου. Στό τέλος, γυιός τοῦ πατέρα του αὐτός, μπορεῖ νά γίνει καί καλός δικός Σου διάδοχος. Κομμουνιστής οὔτε εἶσαι οὔτε πρόκειται ποτέ νά γίνεις καί μέ τό ὑλικό πού σήμερα κυκλοφορεῖ ἄλλο δρόμο γιά νά γίνουμε Εὐρώπη δέν βλέπω νά ὑπάρχει».

Αὐτά εἶπε ὁ Ἀνώτατος στόν καθρέφτη του καί μετά ἐσίγησε. Καί ἐμπιστευόμενος αὐτή του τή σύλληψη ἀποκλειστικά καί μόνο στήν κρίση τῆς συζύγου του Ἱστορίας ἀφησε τούς ἀριστεροῦς θεωρητικούς, τούς πολιτικούς σχολιαστές καί τόν κ. Λιναρδάτο νά μετατρέπουν τήν ἀμήχανη αὐταρέσκεία τους σέ σελίδες γεμάτες σεμνότυφη σιωπή ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀρχισε αἶθριος, γαλήνιος καί πατρικός νά προσυπογράφει ὄλους ἀνεξαιρέτως τούς δομικούς καί ἀναδομικούς νόμους πού μέ ἐμφανές τράκ τοῦ παρουσίαζαν ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον οἱ νεοφώτιστοι ὑπουργοί

τῆς πρώτης (καί τῆς δεύτερης) σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης τῆς χώρας.

Ἄν προεκλογικά τὰ δύο κύματα συνέβαλαν ἀλληλοενισχυτικά, μετά τίς ἐκλογές, ἡ σχετική φάση μεταξύ τους ἀλλάξε καί ἡ ὑπέρθωση μετατράπηκε σέ ἀμοιβαία ἀναιρετική. Τό πρώτο ἔχασε τήν αἰχμή τοῦ δόρατός του, τό δεύτερο ἀνέστειλε τίς διεκδικήσεις του κι ἔκοψε τή βαβούρα καί κόμματα, συγκροτήματα, ἀνθρωποι καί φορεῖς βρέθηκαν ἀναυδοί μέσα σ' ἕνα χαρωπό κενό νά αἰνοῦν ὅλοι μαζί τήν Ἄλλαγή καί νά περιμένουν μέ ἐμπιστοσύνη τό πότε αὐτή θά δεήσει νά ἐκπληρώσει τούς πόθους τους γιά νά λάβουν ἐπιτέλους τὰ ὄνειρα ἐκδίκηση. Μόνη παραφωνία στήν εὐφρόσυνη καί ἀμήχανη αὐτή ἀφασία ἀποτέλεσαν οἱ συμπαθεῖς κοινωνικές κατηγορίες τῶν ἱεροδούλων, τῶν ποινικῶν κρατουμένων καί τῶν πολιτικτικῶς ἀστέγων χύδην νέων, οἱ ὁποῖες, ἀνεξάρτητα μέ τήν ὅποια σχέση τους μέ τήν ἰνδική κἀνναβι, καθῶς δέν εἶχαν ἀκόμη κατορθώσει νά ἐθιστοῦν στή χρήση τῆς πολιτικῆς ὡς μονίμου εἰς τό διηνεκές διαμεσολαβητοῦ τῶν ὁραμάτων τους, πίστεψαν μέ ἀφοπλιστική ἀφέλεια πῶς πραγματικά ἐδῶ καί τώρα ἦρθε ἡ ὥρα γιά ἀλλαγή, ἀλλαγή, λαϊκή συμμετοχή καί ἀνέλαβαν τίς πρωτοβουλίες πού ἀντιστοιχοῦσαν στά αἰτήματά τους. Ἄλλά ὅσο κι ἂν κέρδισαν ἔτσι μιά ἐφήμερη δημοσιότητα, ὁ τόπος καί ὁ λαός παρέμεινε συνετά ἀδιάφορος καί ἀπαξίωσε ν' ἀσχοληθῇ μέ τήν πραγματική κοινωνική γνησιότητα αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος. Βέβαια, ἀρκετά ἀργότερα καί μέσα σ' ἕνα ἐντελῶς διαφορετικό κλίμα κάποιες ἐλάχιστες, μετρημένες στά δάκτυλα, ἑτερόκλητες συντεχνιακές ἡγεσίες ἀναρωτήθηκαν μπάς καί κάποιος τούς κοροϊδεύει καί ἀρχισαν ὑπουλα νά ὑπονομεύουν τὰ θεμέλια τῆς Ἄλλαγῆς. Ἄλλά νά πού τό πρώτο σοσιαλιστικό καλοκαίρι ἔφτασε κιόλας, ὁ δακτύλιος καταργήθηκε, ἡ ἀναδόμηση ἐπετεύχθη, ἡ Ἰταλία ἐκέρδισε ἀνέλπιστα τό Μουντιάλ, τὰ δάση κἀηκαν, οἱ Παλεστίνιοι ἀπεχώρησαν ἀπό τή Βηρυττό, τό ραντεβού εἶναι γιά τό Σεπτέμβρη μέ τίς καλύτερες ταινίες τῆς διεθνούς καί ἑλληνικῆς παραγωγῆς καί ὡς τότε γειά σας.

Βέβαια, τὰ ὑλικά ἐπιτεύγματα τῆς εἰρηνικῆς ἐπανάστασης τοῦ Ὀκτώβρη, αὐτούς τούς πρώτους μήνες τῆς ἐπικράτησης τῆς δέν εἶναι διόλου εὐκαταφρόνητα. Ὀφείλουμε ὅλοι, συμπολιτευόμενοι, κριτικά ὑποστηρίζοντας καί ἀριστεροί διαφωνοῦντες, νά παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τῶν Δημάρχων νά καταθέτουν στεφάνι ὅποτε θέλουν, τῶν κοριτσιῶν νά εἰσάγουν τή μόδα στά σχολεῖα ἐάν θέλουν, τῶν ἀνδρῶν καί γυναικῶν νά ἀναπτύσσουν κατὰ τό δοκοῦν τίς ἐνδοοικογενειακές συγκρούσεις γιά νά παντρευτοῦν ὅπως θέλουν καί τῶν νέων νά ψηφίζουν στά 18 ὅ,τι θέλουν εἶναι μέτρα πού ἀναμφισβήτητα πλάτυναν καί βάθυναν

τήν προϋπάρχουσα δημοκρατία. Ἀκόμη, ὅτι ἡ αἰφνίδια μεταστροφή τῆς ΕΟΚ ἀπό ἰμπεριαλιστική ἐξαρτημένη σέ οἰονεῖ ἀνεξάρτητη, ἡ ἐναρξη συζητήσεων καί ὄχι καταλήψεων γιά τίς βάσεις, τό ἱστορικό βέτο καί ἡ ἐνταξη τῆς Ἰσπανίας στό ΝΑΤΟ, ἡ ἐπανεγγραφή τοῦ Μπουμπλή σέ ἀργεντινὸ δημοτολόγιο καί ἡ μεταγραφή τοῦ Λαλίγκ στόν Παναθηναϊκὸ βελτίωσαν ὁπωσδήποτε τὴ διεθνή θέση τῆς χώρας. Ὅπως ἐπίσης, ὅτι ἡ διαγραφή τῆς πρόθεσης «ἀντί» ἀπὸ τὸ ἀνεπίσημο ὄνομα τοῦ νέου νόμου γιά τὸ συνδικαλισμὸ, ἡ ἀντιγραφή τοῦ παλιοῦ νόμου γιά τὰ κίνητρα καί ἡ παραγραφή τοῦ ΦΑΠ ἀποτέλεσαν μιά ἀναγκαία δέσμη μέτρων πού πραγματικά ἐπέβαλε ἡ στενωπὸς ἀπ' ὅπου σήμερα διέρχεται ὁ τόπος καί ὁ λαός. Ὑπάρχουν βέβαια καί πράξεις οἱ ὁποῖες παρόλη τὴν ἐκφρασμένη πολιτικὴ βούληση παραμένουν ἀμφιλεγόμενες. Χάριν παραδείγματος ἀναφέρω τὸ νέο μουσικὸ σήμα πού ἐπέλεξε ἡ ΕΡΤ γιά τίς ἐιδήσεις, τὴν ἀνάθεση στό ΚΚΕ ἐσωτ. τῆς ἐξυγείανσης τοῦ ἐργατικῶν συνδικαλισμοῦ μέσω τῆς προσφορᾶς τῆς ἡγεσίας τῆς ἐργατικῆς τάξης στό γραμματέα τοῦ ΑΕΜ, τὴν αὔξηση τῶν ἐπιτροπομένων ὁρίων γιά τὴ ρύπανση, τὴ θέση τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ κ. Πέτσου ἐκτός κινήματος, τὴν προσφορὰ τῆς Νομαρχίας Κυκλάδων στὴ φίλη μου τὴ Μπέττυ, τὴ συμπερίληψη τῶν γνωστῶν προσώπων στό πολιτικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ὑπουργοῦ Νέας Γενιάς καί τὴν ἀνάθεση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας στόν κ. Κατσιφάρα. Ἀλλὰ ἐκεῖ πού ἡ κυβέρνησις τῆς ἀλλαγῆς ξεπέρασε πραγματικά τὸν ἑαυτὸ τῆς καί ἐπέτελεσε γνήσια ἐθνικὸ ἔργο προωθώντας παρὰ ἅλλα μέ ἀποφασιστικὴ τὸν τρίτο δρόμο εἶναι ὁ τομέας τῆς γλώσσας τῆς παιδείας καί τοῦ πολιτισμοῦ γενικότερα. Μέσα σ' ἕνα παραλήρημα ἀκατάσχετο ἐνθουσιασμοῦ καί μὲ γνήσιο ἀναγεννητικὸ οἴστρο αὐτὴ κατάργησε ἀδίστακτα τοὺς τόνους, ὄξυνε τὰ πνεύματα, γενέκευσε τίς γενικὲς, πολιτικοποίησε τίς καταλήξεις, τόνισε ὅλες τίς προπαραλήγουσες, διέσπειρε παντοῦ τὴ δημοτικὴ, ἐπλασε καί μετέπλασε λέξεις, βάθυνε καί πλάτυνε νοήματα, ἀνωτατοποίησε μὲ τροπολογία τίς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες, συνολικοποίησε τὴ χρῆση τῶν εὔηχων ἀρχικῶν, ἐλληνοποίησε τὸν τρόπο ζωῆς, ἀνέσκαψε τίς πολιτιστικὲς ρίζες, ὀνόμασε τὸν ἀνασχηματισμὸ ἀναδόμησι καί τὴν ἰσχνὴ συμμετοχὴ κοινωνικοποίησι, κατονόμασε τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀλλαγῆς, μετονόμασε τοὺς ἐπιμελητὲς σέ λέκτορες, ἀντικατέστησε τίς πανελλήνιες ἐξετάσεις μὲ πανελλαδικὲς ἐξετάσεις καί προσέγγισε τὴ ζηλευτὴ ἐκείνη γλωσσικὴ νιρβάνα ὅπου κάθε λέξη μπορεῖ μόνη, ἐλεύθερη, αὐτεξοῦσια καί ἀπερίσπαστη νὰ πλανηθεῖ ἀνάλαφρα παντοῦ, νὰ θροῖσει ἀνάμεσα στοῦ λεξικοῦ τὰ φύλλα, νὰ γευθεῖ εὐπλαστὴ τὸν πλοῦτο τῶν μορφῶν, ν' ἀγγίξει τίς μυστικὲς χορδὲς τῶν κρυφῶν νοημάτων

καί, ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν ὅποια προηγούμενη γραμματικὴ συντακτικὴ ἢ σημασιολογικὴ τῆς δέσμευσις, νὰ προσφέρει ἀπλόχερα, πειθήνια καί νωχελικά τὸ κορμί, τὴ ρίζα, τὴν ψυχὴ καί τίς καταλήξεις τῆς σέ ὅσα ἐπιθυμεῖ καί τῆς ζητήσει ἢ ἀρρενωπὴ πολιτικὴ βούλησις τῆς τηλεόρασις, τοῦ ὅποιου ὑπουργοῦ καί τῆς κάθε κλαδικῆς.

Εἶναι γεγονός πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση ὅτι ἡ χώρα σήμερον διαθέτει ἕναν ἀπόλυτα ὑπαρκτὸ πρωθυπουργό. Εἶναι ἀκόμη μᾶλλον δεδομένο ὅτι, ὅπως ἄλλωστε καί τὸ Σύνταγμα ἐπιτάσσει, καί ἡ κυβέρνησις διατηρεῖ μιά ἐπισηφελὴ ὑπόστασις, ὅση βέβαια ἐπιβάλλουν τὰ ὄρια τῆς φυσικῆς ἀντοχῆς τοῦ προκαθήμενου τῆς καί ὅση ἀνέχεται ἡ μακρόθυμη βούλησις του. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης σίγουρο ὅτι τὸ φερώνυμο ὡς κυβερνητικὸ κόμμα, στὴν πραγματικότητι, δέν ὑπάρχει. Αὐτὸ εἶναι εἶδωλο, παραίσθησις, φαντασίωσις, πλάσμα.

Τὸ ΠΑΣΟΚ, ὅπως καί ἡ ΑΕΚ, εἶναι ἰδέα, ἡ σύστασις, ἡ συνοχὴ καί οἱ ἀρχές του, τὸ πρόγραμμα, οἱ θέσεις καί ἡ γραμμὴ του, τὰ ὄργανα, τὰ στελέχη, ἡ λειτουργία καί ἡ πρακτικὴ του δέν, ἔχουν αὐθύπαρκτη ὄντοτητα, δέν διατυπώνουν οὔτε προωθοῦν τίποτε ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ, δέν δεσμεύουν πουθενά καί κανένα. Εἶναι εὐπλαστὰ ἀποκνήματα τῆς διανοίας τοῦ Ἀρχηγοῦ προσωρινὰ μορφώματα τῆς ἐπιθυμίας του, εὐπροσάρμοστες στοὺς συσχετισμοὺς χίμαιρες, ὕλικές σκιές φτιαγμένες γιά νὰ μεταβάλλονται ἐλεύθερα καί νὰ ὑποτάσσονται κάθε στιγμὴ ἀπολύτως στίς ἀδήριτες ἀνάγκες τῆς τακτικῆς πού ἐπιλέγει Ἐκεῖνος. Τὸ ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει σκοπὸ, εἶναι μέσον. Εἶναι τὸ τζίνι τοῦ Ἀρχηγοῦ του, κατασκευὴ αὐτὴ πού μὲ τὸ τρίψιμο τοῦ λυχαριοῦ ὑπακούει καί ἐκτελεῖ, ἐξυψώνεται ἢ καταργεῖται, διαλύεται καί ξαναφτιάχνεται μὲ παρεμφερῆ ὕλικά καί τοὺς ἴδιους ἢ διαφορετικούς ἀνθρώπους. Καί κανένας δέν μπορεῖ νὰ κατηγορήσει τὸν Ἀρχηγὸ ὅτι δέν ἐξάντλησε ἐδῶ τὰ ὄρια τῆς πατρικῆς του στοργῆς καί δέν πρόνοησε μὲ φρόνησι καί διεισδυτικότητι γιά τὸ μέλλον τοῦ γόνου του δείχνοντας συγχρόνως ἐν προκειμένῳ καί μιά παράξενα ὑψηλὴ αἴσθησις γλωσσικῆς εὐθύνης: γιατί Αὐτὸς κατάλαβε ἀμέσως πὼς μιά, ὑπὸ τὸν ἐλεγχό του, βέβαια, πάντοτε, ἐλαφρῶς ἀκαταλόγιστη ἐλευθεριότητα ταιριάζει στό παιδί πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὴν ὅποια-δήποτε συνοφρομένη τυπολατρία καί τὸ δήλωσε στό ληξιαρχεῖο ὡς Κίνημα καί ὄχι ὡς Κόμμα. Καί συγχρόνως τοῦ ἔταξε ν' ἀλισβερίζεται μὲ τοὺς μὴ προνομιούχους συμπολίτες του καί ὄχι μὲ τίς παροχημένες ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ τους κοινωνικὲς δυνάμεις, τάξεις καί στρώματα καί κατηγορίες ἀφοῦ ἔτσι τὸ παιδί θά μπορούσε νὰ παίξει ἐλεύθερα καί μόνον Αὐτὸς θά ἐπωμιζόταν τὸ δυσάρεστο καθήκον νὰ ὀρίζει κάθε φορὰ τὸ πότε τὸ πὼς καί τὸ γιατί ἐφοπλιστὲς, ἀρχιεπίσκο-

ποι, τραπεζικοί, εργάτες, αγρότες και φοιτητές είναι ή δέν είναι προνομιοῦχοι.

Όμως ἂν τό ΠΑΣΟΚ δέν εἶναι πολιτικό ὑποκείμενο εἶναι κοινωνική πραγματικότητα. Ἄν δέν εἶναι σέ θέση νά τοποθετηθεῖ ἀπέναντι στήν κοινωνική κρίση νά τήν βαθύνει ἤ νά τήν ξεπεράσει, νά προωθήσει τό σοσιαλισμό ἤ τήν ἀστική προσαρμογή, δέν παύει ὡστόσο νά εἶναι αὐτό τό ἴδιο παράγωγο καί προϊόν της, ὁ καθρέφτης της, ἡ ἴδια ἡ κρίση αὐτοπροσώπως. Τό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεῖ νά εἶναι ὁ πολιτικός φορέας τῆς ΕΛΕ γιατί εἶναι τό ἴδιο ΕΛΕ, γιατί δέν εἶναι παρά ἡ ὀλογραφική ἀπεικόνιση τῆς κοινωνίας του καί τῆς κοινωνίας μας. Ὀλογραφική ἀπεικόνιση, δηλαδή φωτογραφία τρισδιάστατη πού λαμβάνει μέ σύμφωνο φωτισμό καί σύγχρονες μεθόδους, πού περιλαμβάνει ὅλες τίς φανερές καί κρυφές λεπτομέρειες τοῦ πρωτοτύπου, πού μπορεῖ νά κοπεῖ σέ κομματάκια καί κάθε τέτοιο τμήμα νά εἶναι, παράδοξα, πλήρες καί πιστό ἀντίγραφο τῆς ἀρχικῆς εικόνας, δείγμα πού περιέχει ὅλες τίς πληροφορίες, ὅλες τίς γραμμές ὅλα τά ἐπίπεδα, ὅλες τίς σκιές. Τάξεις, στρώματα, ἰδεολογίες, χρώματα, ἀντιθέσεις, συγκρούσεις καί διαφορές, ἀριστεροί, Παναθηναϊκοί, κεντρῶοι καί Πανοικτῆδες, ὑπάλληλοι, Ὀλυμπιακοί καί ἀεριτζῆδες, δεξιοί, χουντίσαντες καί ἐργολάβοι, ἔμποροι καί ἰδεολόγοι, ἐργάτες, αγρότες καί γυμνιστές, θρησκόληπτοι καί βιομήχανοι, ψηλοί, κοντοί, καί μικρομεσαῖοι, νησιῶτες, χαμουτζῆδες καί βόρειοι, ρυπογόνοι, νεφρόπληκτοι καί ἀδιάφοροι, ἐθνικιστές καί διεθνιστές, ἐπιστήμονες καί ἄνθρωποι, φιλόδοξοι καί ἀνιδιοτελεῖς, θερμαστές καί ποδηλάτες, Ἑλληνίδες καί Ἑλληνες, ἀδούλωτα νεῖατα καί περήφανα γηρατειά, ὅλα ὅσα ἀπαρτίζουν, διαμορφώνουν ἤ διατρέχουν τόν τόπο καί τό λαό καί ὅ,τι τά ἐκάστοτε μπωφόρ ἐπιβάλλουν νά συμπεριληφθεῖ ἐκεῖ, τσακώνονται καί τά βρῖσκουν, συμφωνοῦν, διαφωνοῦν, πείθονται, ὑποτάσσονται ἤ διαγράφονται, ἀλλά συνυπάρχουν, τή βρῖσκουν, καί συγκροτοῦν ὅλοι μαζί, ὑπό κλίμακα καί μέ τίς ἴδιες χονδρικά ἀναλογίες, τό πιστό εἶδωλο τῆς μητέρας τῶν πάντων κοινωνίας μας, τό σημερινό νεοελληνικό ὀλογράφημα. Συνιστοῦν δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ καί περικλείονται οἰκειοθελῶς στούς πλατιοῦς καί γενναιοδωροῦς κόλπους του.

Ἔτσι τό ΠΑΣΟΚ οὔτε πρόβλημα τό ἴδιο ἀποτελεῖ οὔτε εἰδική ἀντιμετώπιση χρειάζεται. Εἶναι αἷμα μας, σάρκα ἀπό τή σάρκα μας, καθρέφτης καί καμάρι μας. Τό ΠΑΣΟΚ εἶμαστε ἐμεῖς κι ὁποῖος τό ψηφίζει πραγματικά ψηφίζει τόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί γιά νά μήν μείνουμε στυφοί καί περιθῶριοι τιμητές τῶν νεοελληνικῶν μυστηρίων, μισάνθρωποι καί στεγνοί κάτοχοι τῆς ὁποίας γνώσης, ἕνα ἄψυχο οὐδέν, χαλκός ἤχων καί κύμβαλο ἀλαλάζον δέν ἔχουμε παρά νά ἐνδώσουμε σ' αὐτό, ὅπως ἐνδίδουμε στίς

τροφερές ἀδυναμίες μας, νά τοῦ δοθοῦμε μέ προσήνοια καί ἐπιείκεια, νά τ' ἀγαπήσουμε τόσο ἀκριβῶς ὅσο ἀγαπᾶμε τόν ἴδιο τόν σημερινό ἑαυτό μας. Μ' ἐκείνη τήν ἀγάπη πού εἶναι πολιτικό θεμέλιο καί ἠθικό ὄραμα ὀλόκληρου σχεδόν τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Τήν ἀγάπη πού μακροθυμεῖ, ἀγαθοποιεῖ, δέν φθονεῖ, δέν αὐθαδιάζει, δέν ἐπαίρεται, δέν ἀσχημονεῖ, δέν ζητᾶ τά ἑαυτῆς, δέν παροξύνεται, δέν διαλογίζεται τό κακόν. Τήν ἀγάπη πού πάντα ἀνέχεται, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Αὐτό ζητάει ἀπό μᾶς τό ΠΑΣΟΚ. Κι ἂν τοῦ ἀφεθοῦμε, ἂν τοῦ προσφέρουμε τά μάτια τῆς ψυχῆς, τούς μύχιους θησαυρούς μας, ὅ,τι πολιτιμότερο ἔχουμε ὡς κοπέλες, τότε θά στέρξει αὐτό γιά μᾶς, θά μεριμνήσει γιά τά πραγματικά συμφέροντα καί τή συμμετοχή μας, θά ἀνοίξει τήν καρδιά καί θά σφίξει στήν ἀγκάλη του ἐμᾶς τό κράτος καί τήν κοινωνία ὀλόκληρη, κι ὅλοι μαζί πολίτες, ὀπλίτες καί ὑπουργοί, ἰδρύματα, θεωρία καί θεσμοί, τάξεις, πράξη καί μηχανισμοί, θά γίνουμε Ἕνα καί θά συνεχίσουμε νά ἀναπαράγουμε μακάριοι τή σημερινή Ἀρμονία εἰς τούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

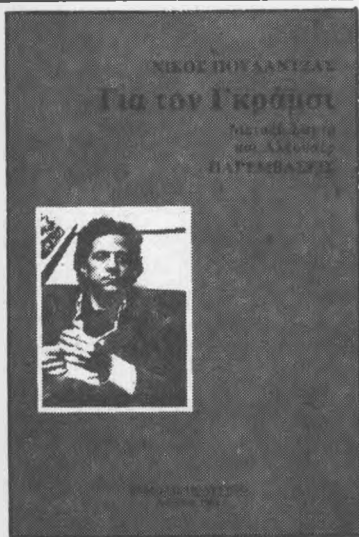
Όμως ὅσο κι ἂν ἡ δεκαοχτώ Ὀχτώβρη εἶναι ἱστορικός σταθμός, πέρα ἀπό τά σχετιζόμενα μέ τήν ἐξάντληση τοῦ πυρηνικοῦ καυσίμου καί γιά τόν πρόσθετο λόγο ὅτι ἕνα ἀπόλυτα γνήσιο καί ἐγγυημένο ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κοινωνίας μας κατέλαβε, γιά πρώτη ἴσως φορά, τίς ὄρατες κορυφές τοῦ κράτους, καί ἀνέλαβε τά κυβερνητικά καί παρακυβερνητικά πόστα, ἡ μεγάλη Ἀρμονία πού ὑπόσχεται αὐτή ἡ κατάληψη σκοντάφτει σέ μία συστατική ἀσυμμετρία τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἀσυμμετρία ἡ ὁποία δέν εἶναι εὐθέως ἀντιμετωπίσιμη μόνο μέ τήν ἀγάπη. Ὁ προσεκτικός μελετητής θά συμφωνήσει, βέβαια, ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἀποτελεῖ μέν τή μία καί μόνη κοινωνική δύναμη πού σήμερα πραγματικά ὑπάρχει ἀλλά συγχρόνως δέν θά λείψει νά διαπιστώσει, ὅτι ἀπέναντι τῆς διατίθενται δύο στρατηγικές συλλήψεις πού δέν ἀντιστοιχοῦν (αὐτή πού ἐπιδιώκει τήν ἀστική ἐκλογίκευση καί ἐκείνη πού προετοιμάζεται νά περιμένει τήν ὑπαρκτή εὐδαιμονία τοῦ ἐπέκεινα στρατοπέδου) ὅπως καί ὅτι δροῦν τρεῖς πολιτικές δυνάμεις (Ὁ Ἀνώτατος αὐτοπροσώπως, ὁ οἰκείος σοσιαλιστής υἱός ὡς πρόσωπο ἐπίσης, καί τό γνωστό Συγκρότημα, ἀπλῶς ὡς συγκρότημα), οἱ ὁποῖες κι αὐτές, ὅσο κι ἂν συχνά ἐδῶ τά φαινόμενα ἀπατοῦν, στήν οὐσία δέν τήν ἐκφράζουν ἀλλά ἀπλά καί μόνο τήν χρησιμοποιοῦν. Ἔτσι, καθώς καύσιμο δέν ὑπάρχει πιά, καθώς ἡ ἀσυμμετρία αὐτῆς τῆς διάταξης ὑποσκάπτει τήν προοπτική τῆς ἁρμονίας, ἕνα ἐντελῶς ἀνεξερεύνητο πεδίο νέων ἐκδοχῶν καί ἐνδεχομένων δημιουργεῖται, οἱ σταθερές βεβαιότητες σαρώνονται, οἱ ἀσφάλειες, οἱ συνήθειες, τά ἀνανακλαστικά ὑποχωροῦν, ἀκυρώνονται ἤ παραλύουν,

Όλα φαίνονται ξαφνικά εξίσου πιθανά και απίθανα, οί εκτιμήσεις για τό μέλλον γίνονται επισφαλείς, τά σενάρια και τά τεχνήματα αμήχανα. Σήμερα, στην πέτρα της ύπομνησης, καθώς ή περιπου άριστερά υποσιτίζεται, εύχαρις και άμέριμη παρά τούς πόδας τών ισχυρών, καθώς δέν είναι ή πολιτική του άγνωστου σοσιαλισμού αλλά τό όραμα της άπλης αναλογικής πού σιγανά και ταπεινά τήν τρέφει και όσο από τό ιστορικό της πείσμα νά επιδιώκει, πού εξακολουθεί μόνον αυτό νά τήν συνέχει, καθώς τά μεγάλα και τά άνεκτίμητα Εύγε δέν βρίσκουν πλέον θιασώτες και όλοι φεύγουν όδηπόροι για τά Σουσα, σήμερα, τό μόνο πού δικαιούται νά έκκρεμεί, τό μόνο πού μπορώ νά περιμένω είναι ένας κάποιος όργισμένος αλλά άνοιχτόκαρδος σοφός και έπεικής σύγχρονος κοινωνικός προφήτης. Έστω και ήσων. Ένας σύγχρονος Όβιδιού Ίωήλ ή Σοφονίας για νά μου εξηγήσει επιτέλους τί νά κάνω.

Πάντως, έδω πού κάθομαι προσμένοντας τό θάμα πού άνοίγει τά έπουράνια και είναι όλα βο-

λετά αισθάνομαι τό χρέος νά έκφράσω μιά προσωπική χαρά και εύγνωμοσύνη. Έδω και τώρα υπάρχει ένα ευτύχημα για μένα. Τή μέρα πού γεννήθηκε τό μέλλον, εκεί φθινόπωρο του χρόνου έπτά μετά τόν ήλιο του Ίουλίου, μέ τή δεξιά μαζί έπεσε και τό πέπλο τό έβδομο, πού θόλωνε τό νοϋ και άνύψωνε τή φαντασία σ' έβδομους ουρανούς, καθώς μισόκρυβε μέ νάζι τό χνοϋδι κάθε όπης. Έτσι είναι αυτές σήμερα γυμνές, άκάλυπτες και ξάστερες, έλεύθερες νά παιχιδίσουν χωρίς πρόσχημα ή άλλοθι, νά δοκιμάσουν τά πεδία τους, ν' άσκήσουν τή σαγήνη τους, νά θέλξουν και νά έλξουν όσο τραβάει ή ικανότητα και όσο βαστάει ή ανάγκη τους. Ό λόγος για τίς τρύπες δέν έχει, άρα, πιά νά άρει αυλαίες, νά άνασηκώσει τό μανδύα, νά αναζητήσει κρύπτες μυστικές, νά ψάξει τίς πτυχές και τίς έσθητες, νά άνιχνεύσει τίς άπόκρυφες δυνάμεις. Τό εύθύ γυμνό βοηθάει τό λόγο και κάνει τήν περιήγηση εύκολότερη.

Άθήνα 23.8.82

Κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

το τελευταίο βιβλίο του

ΝΙΚΟΥ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ:

Για τον Γκράμσι

Μεταξύ Σαρτρ και Άλτουσέρ

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Μία σύνοψη των αναζητήσεων και της προβληματικής του ΝΙΚΟΥ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ στο μαρξισμό, τη σύγχρονη φιλοσοφία, τη θεωρία του κράτους και τον Ευρωκομμουνισμό.

Τα περιεχόμενα του βιβλίου:

- *Πορεία προς έναν προβληματικό Ευρωκομμουνισμό*
- *Γκράμσι: Μεταξύ Σαρτρ και Άλτουσέρ - Προλεγόμενα στη μελέτη για την ηγεμονία στο Κράτος*
- *Το Κράτος του κεφαλαίου*
- *Για το πρόβλημα της εξουσίας*
- *Η κρίση των πολιτικών κομμάτων*

‘Ο αγώνας του Πολισάριο

τά αδιέξοδα του Μαρόκου και οι αμερικανικές επεμβάσεις στη Δυτική Σαχάρα

του Σταύρου Λυγερού

“Όταν τό Μάη του 1973 ιδρύθηκε τό μέτωπο Polisario κι άρχισε ή ένοπλη πάλη εναντίον τών Ισπανών άποικιοκρατών, τό πρόβλημα τής Δυτικής Σαχάρας δέν ήταν παρά μία τυπική περίπτωση άποαποικιοποίησης. ‘Ο όλιγάριθμος λαός τών Σαχραουί, διεκδικούσε τό στοιχειώδες δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης-άνεξαρτησίας του,¹ και μάλιστα μέ μία χρονική υστέρηση από τίς υπόλοιπες χώρες τής περιοχής. Τό γεγονός ότι ο δρόμος είχε ήδη άνοιχτεί, ότι τά θλιβερά ύπολείμματα τής άποικιοκρατίας δέν είχαν κανένα μέλλον, έδειχνε νά διευκολύνει τόν αγώνα του Polisario. ‘Ωστόσο, αυτή ή χρονική υστέρηση, συνδυασμένη μέ τό μικρό μέγεθος του λαού τών Σαχραουί, τήν οικονομική και γεωπολιτική σημασία τής χώρας του, έμελλε νά λειτουργήσει άρνητικά.

Τό Μαρόκο, τοπική δύναμη χειραφετημένη πρό πολλού από τήν άντιαποικιοκρατική ευαισθησία και μέ έπεκτατικές βλέψεις, έδειξε από νωρίς τήν πρόθεσή του νά καλύψει τό κενό πού θά άφηνε ή άποχώρηση τών Ισπανών.

Τό υπόβαθρο του μαροκινού έπεκτατισμού

Τρεις είναι οι λόγοι, ο καθένας ξεχωριστά και οι τρεις μαζί, πού διαμόρφωσαν τήν έπιθετική πολιτική του Χασάν Β', βασιλιά του Μαρόκου, στη Δ. Σαχάρα.

‘Ο πρώτος λόγος ήταν ιδεολογικός. Αναφερόταν στό δράμα του μεγάλου Μαρόκου πού σφυρηλατήθηκε στα

χρόνια τής άποικιοκρατίας κι απέκτησε ρίζες στις λαϊκές τάξεις. Βέβαια, ο προσανατολισμός προς τό μεγάλο Μαρόκο πού θά συμπεριλάμβανε τή Δ. Σαχάρα, τή Ν.Δ. Άλγερία και τή Μαυριτανία², δέχτηκε άλλεπάλληλα πλήγματα. Τό πρώτο ήταν ή ήττα του Μαρόκου από τήν Άλγερία στόν πόλεμο τής έρήμου τό 1963. Τό δεύτερο, ή ίδρυση τής Ισλαμικής Δημοκρατίας τής Μαυριτανίας τό 1960 και τό «κακό» τρίτωσε μέ τήν ανάπτυξη του άντάρτικου τής έρήμου από τό Polisario. Είναι κατανοητό, ότι ή κατάληψη και ένσωμάτωση τής Δ. Σαχάρας, θά άποτελούσε σοβαρή έπιτυχία του Μαρόκου. ‘Ο βασιλιάς δέν εγκατέλειψε ποτέ τίς έπεκτατικές του βλέψεις, συναρτημένες πάντα μέ τήν έκφρασμένη πολιτική του βούληση νά παίξει ήγετικό ρόλο στην κεντρική και Β.Δ. Άφρική. ‘Η προσήλωσή του στη Δύση, ή έξαιρετικά σημαντική στρα-

1. ‘Η άπόφαση 2.072 (xx) του ΟΗΕ στα 1965, είναι ή πρώτη πού μιλάει για τό δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης του λαού τής Δ. Σαχάρας. Τόν επόμενο χρόνο ο ΟΗΕ μέ τήν 2229 (xx1) άπόφασή του, θά ταχτεί συγκεκριμένα κι άνεπιφύλακτα υπέρ τής αυτοδιάθεσης στό πλαίσιο τής γενικής θέσης του 1960 για τήν άποαποικιοποίηση. Τότε τό πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας δέν ήταν παρά ένα τυπικό πρόβλημα άποαποικιοποίησης. Δέν είναι τυχαίο ότι εναντίον τών άποφάσεων 2072 και 2229/1966 ψήφισαν μόνο ή Ισπανία και ή Πορτογαλία.

2. ‘Όπως επανειλημμένα είχε δηλώσει (1958) ο ‘Αλάλ ‘Ελ Φασί άρχηγός του ‘Ιστικλάλ, του κόμματος πού συσπείρωσε τούς Μαροκινούς αλλά και Σαχραουί άγωνιστές του άντιαποικιοκρατικού αγώνα, τό άντάρτικο στην τότε ισπανική Σαχάρα θά σταματούσε μόνο άν θά άναγνωριζόταν σάν νότιο σύνορο του Μαρόκου ο ποταμός Σενεγάλης. Αναφέρεται από τούς Elsa Assidon και Homas Jalland στό Monde Diplomatique Φεβρουάριος 1978 σ.5.

3. Στίς 23 Μαρτίου 1965 ή μεγάλη διαδήλωση- έξέγερση τής Καζαμπλάνκα πνίγεται στό αίμα. Οι έργατικοί άγώνες τών άρχών τής δεκαετίας του 1970. Τό πραξικόπημα τών Ευελπίδων στις 10 Ιουλίου 1971 πού έθαψε στό αίμα τό παλάτι του Σκιράτ τήν ήμέρα τών γενεθλίων του Βασιλιά, για νά πνιγεί μέ τή σειρά του στό αίμα. ‘Η έξέγερση στη στρατιωτική θάση τής Κενείτρα στις 16 Αύγουστου 1972. ‘Η άπόπειρα δημιουργίας άντάρτικου στο όρεινο Μαρόκο από τήν ‘Εθνική Ένωση Λαϊκών Δυνάμεων τό Μάρτη του 1973.

τηγική θέση και τό στρατιωτικό δυναμικό του Μαρόκου, έκαναν αυτή τή χώρα κατάλληλη για τό ρόλο του χωροφύλακα. Τό τρίγωνο Μαρόκο - Αίγυπτος - Νοτιοαφρικανική Ένωση θά αναδειχθεί σέ αιχμή του Δυτικού ιμπεριαλισμού στην Άφρική.

Ένας δεύτερος λόγος πού ώθησε τό βασιλιά του Μαρόκου στην άνάληψη επιθετικής πρωτοβουλίας στη Δ. Σαχάρα, ήταν οι έκρηκτικές αντίθεσεις τής μαροκινής κοινωνίας πού άπειλούσαν τό θρόνο³. Ο Χασάν Β' μη μπορώντας νά τούς δώσει λύσεις ή κάποια έσωτερική διέξοδο, άναζητούσε τήν άμβλυνσή τους διοχετεύοντας αυτό τό δυναμικό σ' έναν «πατριωτικό» πόλεμο για τήν «άπελευθέρωση» και ένσωμάτωση του κατεχόμενου από τούς Ισπανούς άποικιοκράτες, «μαροκινού» εδάφους τής Δ. Σαχάρας. Καί όμολογουμένως τά κατάφερε θραυμάσια στην πρώτη περίοδο. Η ένθική ενότητα πραγματοποιήθηκε γύρω από τό βασιλιά. Όλα τά κόμματα, συμπεριλαμβανομένου του σοσιαλιστικού και του κομμουνιστικού, συσπειρώθηκαν γύρω από τό θρόνο. Οι ρωγμές θά άρχίσουν νά έμφανίζονται άρκετά άργότερα, κι όχι τόσο στο επίπεδο των κομμάτων πού θά συνεχίσουν νά παραμένουν πιστά στο Χασάν Β' αναφορικά με τό ζήτημα τής Δ. Σαχάρας, όσο στη βάση, στις λαϊκές τάξεις, όπου ή πολεμική περιπέτεια θά σωρεύσει πελώρια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Ο τρίτος λόγος είναι ή οικονομική διάσταση τής επιχείρησης Δ. Σαχάρα. Αυτή ή χώρα με έκταση διπλάσια άπ' τήν Ελλάδα (266.000 km²) και όλιγάριθμους κατοίκους, θά έδινε μία διέξοδο στο πυκνοκατοικημένο Μαρόκο (σχεδόν 20 εκατ. πληθυσμός). Οι έκτεταμένες άκτές τής (περισσότερο άπό 800 km) άποτελούν έναν από τούς πιο πλούσιους ψαρότοπους του κόσμου. Υπάρχουν σοβαρές ένδειξεις ύπαρξης σημαντικών κοιτασμάτων πετρελαίου, πού τής ένισχύει τό μεγάλο ένδιαφέρον για έρευνα γνωστών εταιρειών, όπως ή Mobil Oil, ή Texaco, ή Gulf Oil κ.α. Επίσης, υπάρχουν πειστικές ένδειξεις για ύπαρξη χαλκού, σιδήρου και φυσικού αερίου. Όμως, ό μεγάλος όρυκτός πλούτος τής Δ. Σαχάρας, είναι τά κοιτάσματα φωσφάτων πού άνακαλύφθηκαν στή 1963. Σύμφωνα με έγκυρους ύπολογισμούς, άνέρχονται σέ 10 δισεκατ. τόννους, δηλαδή στο 12,5% των γνωστών άποθεμάτων. Η παραγωγική ικανότητα τους θά μπορούσε νά φτάσει στο 10 εκατ. τόννους τό χρόνο, δηλαδή στο 10% τής παγκόσμιας παραγωγής. Αυτό τό 10% άποκτά ξεχωριστή σημασία, άν ληφθεί υπόψη ότι τό 50% παράγεται και καταναλώνεται στις ΗΠΑ και στην ΕΣΣΔ και ότι άκόμα, ή παραγωγική ικανότητα του Μαρόκου κινείται στο 20%.⁴ Τό Μαρόκο κατέχει τήν πρώτη θέση στον πίνακα των εξαγωγών με ποσοστό 34,8% για τό 1974.⁵ Η προσάρτηση τής Δ. Σαχάρας, θά έδινε στο Μαρόκο μία σχεδόν μονοπωλιακή θέση στην παγκόσμια αγορά. Θά μπορούσε νά επιβάλει τήν πολιτική του στις τιμές των φωσφάτων, οι όποιες από 14 δολάρια ό τόννος τό 1973, πέρασαν στο 68 τό 1975 για νά πέσουν στο 33 δολ. τό 1978 μετά από τήν πολιτική χαμηλών τιμών των ΗΠΑ. Θά πρέπει νά σημειωθούν επίσης δυό άκόμα στοιχεία. Τό πρώτο είναι ή διαπιστωμένη ύπαρξη ούρανίου στο φώσφατα τής Δ. Σαχάρας, γεγονός πού δίνει μία νέα διάσταση στον όρυκτό αυτό πλούτο. Τό δεύτερο είναι, ότι τά φώσφατα άποτελούν τήν πρώτη ύλη των λιπασμάτων, πράγμα πού σημαίνει ότι μέσω τής προσφοράς και τής τιμής τους μπορεί νά άσκηθεί μία σημαντική έπιδροή στην παραγωγή και αγορά άγροτικών προϊόντων, πού ως γνωστόν, άποτελούν κατά κανόνα τόν κορμό τής οικονομίας των χωρών του Τρίτου Κόσμου.

4. Τό άνέφερε στο λόγο του ό εκπρόσωπος του Polisario στη συγκέντρωση άλληλεγγύης πού όργάνωσε τόν Ιούνιο του 1978 ή ελληνική έπιτροπή συμπαράστασης. Βλέπε επίσης στοιχεία πού δημοσίευσε ό Λ.Βουτσάς (Αυγή 5-8/3/81 και Γ. Βότοης (Έλευθεροτυπία, 12/3/78).

5. Τό άναφέρει ό Μαρίνος Βλέσσας σέ άρθρο του στο Αντί 106 26/8/1978.

Τό τριμερές σύμφωνο τής Μαδρίτης

Ο βασιλιάς Χασάν Β' προσπάθησε και κατάφερε νά παρασύρει τό Μαυριτανό πρόεδρο Ούλντ Νταντά στην έπιχείρηση εναντίον του λαού των Σαχραού. Από τή μία οι μαροκινές πιέσεις, από τήν άλλη τό δέλεαρ του νότιου τμήματος τής Δ. Σαχάρας και κάποιες άόριστες ύποσχέσεις για συνεκμετάλλευση των φωσφάτων, θά όδηγήσουν τή Μαυριτανία σέ μία μουσική συμφωνία με τό Μαρόκο στο 1974.⁶ Για τό βασιλιά, ή συμμετοχή τής Μαυριτανίας αντιπροσώπευε διπλό όφελος. Στο στρατιωτικό πεδίο, θά δημιουργούσε δυό μέτωπα πού θά λειτουργούσαν σαν μία άσφυκτική λαβίδα για τό Polisario. Τό σημαντικότερο όμως όφελος ήταν πολιτικό. Τό καθεστώς τής Μαυριτανίας διατηρούσε θαυμάσιες σχέσεις και είχε αξιοσημείωτο κύρος στο χώρο των Άδεσμεύτων. Άς σημειωθεί, ότι ή Ισλαμική Δημοκρατία τής Μαυριτανίας είχε μέχρι τότε στενούς δεσμούς με τήν Άλεγερία. Άλλωστε, με τή μεσολάβηση τής τελευταίας τό 1970 βελτιώθηκαν οι σχέσεις Μαρόκου-Μαυριτανίας.

Μέσα άπ' αυτή τήν κοινή επιχείρηση, πού συνέδεσε τήν τύχη των δυό καθεστώτων, ό Χασάν Β' άποσκοπούσε νά θέσει τή γειτονική πιά Μαυριτανία, κάτω από τήν έπιδροή του. Όλες οι προϋποθέσεις ύπήρχαν. Τό Μαρόκο, μία σχετικά μεγάλη χώρα, διέθετε τά προσόντα για νά παίξει έναν τοπικό ήγετικό ρόλο, σέ άμεση συνεργασία με τό Παρίσι, πού από παράδοση είχε τήν ευθύνη των Δυτικών συμφερόντων στην περιοχή. Αντίθετα, ή Μαυριτανία, χώρα άσταθής και με πολλά έσωτερικά προβλήματα, με τεράστια έκταση και πληθυσμό μόλις έναμιση εκατομ., σφηνωμένη ανάμεσα στον άδηφάγο συνέταιρό της, τό Μαρόκο και τή μικρή αλλά συμπαγή και σταθερά δυτικόφιλη Σενεγάλη, είχε ελάχιστα περιθώρια νά διατηρήσει μιάν άυτόνομη κίνηση στην έξωτερική τής πολιτική.

Η άλυσίδα Μαρόκο - Δ. Σαχάρα - Μαυριτανία - Σενεγάλη, με σοβαρές προσβάσεις στην άραβική και Μαύρη Άφρική και με κοινό παρανομαστή τή γαλλική έπιδροή και τής ευλογίας των ΗΠΑ, θά άποτελούσε μία στρατηγική έπιτυχία για τό Δυτικό ιμπεριαλισμό. Πρώτων, γιατί θά εξασφάλιζε τής σημαντικές θαλάσσιες όδους, και ιδιαίτερα των πετρελαιοφόρων στον Άτλαντικό. Δεύτερον, γιατί θά συνιστούσε ισχυρό άποτρεπτικό παράγοντα για τά ένθικοεπαναστατικά ρεύματα πού κυοφορεί ή άφρικανική ήπειρος και μία πίεση στο άδέσμευτα κράτη τής περιοχής.

Η ειρήνεια είναι, ότι ή διπλή εισβολή Μαρόκου-Μαυριτανίας στη Δ. Σαχάρα, ντύθηκε με άντιαποικιοκρατική συνθηματολογία. «Νά άπελευθερώσουμε και νά ένσωματώσουμε τό υπό άποικιοκρατικό ζυγό τμήμα τής πατρίδας μας» ισχυριζόταν τό Ραμπάτ. Είναι προφανή τά όφέλη από μία τέτοια παρουσίαση. Ένα σαφές πρόβλημα άποαποικιοποίησης, άυτοδιάθεσης-άνεξαρτησίας του λαού των Σαχραού, έγινε συστηματική προσπάθεια νά έμφανιστεί ως πρόβλημα ένθικής ολοκλήρωσης του Μαρόκου και τής Μαυριτανίας⁷.

6. Ο Raoul Weexsteen στο Monde Diplomatique 8/1977 γράφει ότι ένδεχομένως άποφασιστική στήθηκε ή μεσολάβηση του Ζαίρινου προέδρου Μομπούτου, τόν όποιο ό Μαυριτανός ύπουργός έξωτερικών χαρακτήρισε πιστό σύμμαχο τής Μαυριτανίας και του όποίου οι στενότερες σχέσεις με τό Βασιλιά Χασάν Β' είναι γνωστές.

7. Χαρακτηριστική είναι ή δήλωση του Μαυριτανού προέδρου Ούλντ Νταντά: «Η επάνενοποίηση τής πατρίδας μας ήταν ένα ιερό καθήκον.» (έφημ. Le Monde 12/11/1977). Στο ίδιο πνεύμα ή δήλωση του Driss Slaoui: «ό πληθυσμός τής δυτικής Σαχάρας ήταν πάντα τμήμα του μαροκινού Έθνους.» Σέ συνέντευξή του (14/11/77) ό Μαροκινός πρεσβευτής στη Μαδρίτη Abdellatif Filali έδωσε τή θεωρητική κάλυψη τής μαροκινής πολιτικής ύποστηρίζοντας ότι δέν ύφίσταται πλέον πρόβλημα άυτοδιάθεσης των Σαχραού γιατί σύμφωνα με μία παράγραφο τής άπόφασης 1514(ΧV) του ΟΗΕ ένα δημοψή-

Στό πολιτικό και διπλωματικό πεδίο, οι δύο συνεταίροι εξάντλησαν τις δυνατότητές τους, ώστε να πετύχουν την έκτροπη από τη νόμιμη λύση της αυτοδιάθεσης, μέσα από ένα ελεύθερο δημοψήφισμα που θα έλυνε και αυτόματα το πρόβλημα.⁸ Στις 14-11-1975 θα υπογράψουν μαζί με την Ισπανία το τριμερές σύμφωνο της Μαδρίτης, ύστερα από σοβαρή παρασκηνιακή δραστηριότητα της αμερικανικής και γαλλικής διπλωματίας. Και επίσημα πλέον, η Δ. Σαχάρα διαμελίστηκε και προσαρτήθηκε σύμφωνα με τα μαροκομαυριτανικά σχέδια. Οι Ισπανοί, που η αποχώρησή τους είχε γίνει πιά αναπόφευκτη μετά την εκδήλωση της πορτογαλικής επανάστασης και τον επικείμενο θάνατο του Φράνκο, πήραν μία σειρά ανταλλάγματα. Έξασφάλισαν το δικαίωμα αλιείας στις πλούσιες ακτές της πρώην άποικίας τους. Έξασφάλισαν ακόμα τις μεγάλες επενδύσεις τους, ύψους 30 δισεκατ. πεσετών, στα φώσφατα της Μπού Κράα. Την εκμετάλλευση ανέλαβε μία μαροκοϊσπανική εταιρεία με μερίδια 65% και 35% αντίστοιχα.⁹

Στις 27-2-1976 με την αποχώρηση των Ισπανών, η αλλαγή του σκηνικού ολοκληρώθηκε. Το πρόβλημα της Δ. Σαχάρας μπήκε σε μία πιά πολύπλοκη κι επικίνδυνη φάση. Το Polisario τήν ίδια ήμερομηνία, θά άνακηρύξει τήν ίδρυση της RASD (Αραβική Δημοκρατία τών Σαχραού) γιά νά καλύψει τό νομικό κενό. Οι Μαροκινοί και Μαυριτανοί δέν ήταν άποικιοκράτες. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς και τούς Ισπανούς είναι καθοριστική και δέν εντοπίζεται μόνο στό βαθμό καταπιεστικότητας. Στόχος τους δέν ήταν μόνο ο πλούτος και ή γεωπολιτική θέση της Δ. Σαχάρας, αλλά ή ενσωμάτωσή της μέσα από τήν άφομοίωση, ή έξολόθρευση του λαού της. Γι' αυτό και τό μεγάλο εμπόδιο στα σχέδιά τους, ήταν τό μέτωπο Polisario, ό εκφραστής κι όργανωτής της πάλης τών Σαχραού. Ιδιαίτερα τό Μαρόκο, θά άποδυθεί σέ μία επιχείρηση γενοκτονίας, που θά καταλήξει σέ μία δραματική προσπάθεια του Polisario νά διασώσει τόν καταδιωκόμενο πληθυσμό. Μόνο με τήν εγκατάστασή τους στό έσωτερικό τών άλγερινών συνόρων, στήν περιοχή του Τινοούφ, οι πρόσφυγες Σαχραού θά νοιώσουν άσφάλεια από τούς βομβαρδισμούς της μαροκινής άεροπορίας. Έκει, στήν άφιλόξενη κι άκατοίκητη έρημο, θά άρχισι μία άλλη μάχη, πιά μακρόχρονη, ή μάχη της επιβίωσης.

Οι έξελίξεις αυτές από πολλές άπόψεις θά άποτελέσουν κρίσιμη καμπή. Ο λαός τών Σαχραού διαμελίζεται στους κατοίκους τών προσφυγικών καταυλισμών και τών κατεχομένων ζωνών. Δυό τελείως διαφορετικά πλαίσια κοινωνικής όργανωσης. Η άπόκλιση είναι τεράστια και έγκυμονει σοβαρούς κινδύνους. Μόνη αντίροπη δύναμη, ό συνεκτικός δεσμός που αντιπροσωπεύουν οι κοινοί στόχοι γιά αυτοδιάθεση-άνεξαρτησία και ή ένσαρκωτής τους τό μέτωπο Polisario.

φισμα δέν είναι ό μόνος τρόπος γιά νά μετασηματίσουμε μία άποικιοκρατούμενη χώρα. Μία μεταβίβαση έξουσίας μπορεί νά είναι άρκετή. Ιδιαίτερα όταν ύφίστανται έθνικοί δεσμοί ανάμεσα στήν υπό άποαποικιοποίηση χώρα και στό άνεξάρτητο γειτονικό κράτος. Αναφέρονται από τό Manfred Hinz στό Βιβλίο του *Le droit à l'autodetermination du Sahara Occidental* έκδοση P.O.W. Bown.

8. Τό 1974 στις 15/9 τό Μαρόκο με τή συμπάρασταση της Μαυριτανίας, θά μπλοκάρει τήν έκδοση ψηφίσματος υπέρ της αυτοδιάθεσης τών Σαχραού από τή Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ προβάλλοντας τό επιχείρημα τών έθνικών δεσμών. Η Γ.Σ. γιά νά ξεπεράσει τή νομική δυσκολία θά προσφύγει στό Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Η άπάντηση του Δικαστηρίου κατέληγε ώε εξής: «Τό δικαστήριο δέν διαπίστωσε τήν ύπαρξη νομικών δεσμών τέτοιας φύσης που νά τροποποιούν τήν εφαρμογή της άπόφασης 1514 (XV) όσον άφορά τήν άποαποικιοποίηση της Δ. Σαχάρας και ιδιαίτερα τήν εφαρμογή της άρχής της αυτοδιάθεσης γιά τήν ελεύθερη και αυθεντική έκφραση της θέλησης τών πληθυσμών της χώρας.» (16/10/1975)
9. Βλέπε Μαρίνου Βλέσσα στο *Αντί 106 26/8/1978* και Γιώργου Βότση στήν *Έλευθεροτυπία 12/3/1978*

Όστόσο, τά προσφυγικά στρατόπεδα με τήν άξιοσημείωτη, γιά τίς σκληρές συνθήκες τής έρήμου, κοινωνική όργανωση, άποτελούν ένα στρατηγικό πλεονέκτημα γιά τόν ένοπλο, αλλά και τό διπλωματικό άγώνα. Έχουν, πολλαπλές λειτουργίες. Χώρος άντλησης κι εκπαίδευσης του άπαραίτητου ανθρώπινου δυναμικού, χώρος κοινωνικής και οικογενειακής ζωής γιά τούς μαχητές, σταθερή κι άσφαλής στρατιωτική βάση στα μετόπισθεν, πρόπλασμα, τέλος, της αύριανής κρατικής όργανωσης τών Σαχραού.

Η στάση της Αλγερίας

Η αμερικανομαυριτανική έκδοχή γιά τό πρόβλημα της Δ. Σαχάρας, είχε μία σημαντική έμβέλεια. Η Σαουδική Άραβία βοηθά οικονομικά τό Μαρόκο, ειδικά γιά τόν πόλεμο ενάντια στο POLISARIO με 2,8 έκατ. δολλ. τήν ήμερα (1981)¹⁰. Η πλειοψηφία τών αραβικών χωρών, με πρωτοπορία τήν Αίγυπτο, τήν Ιορδανία και φυσικά τή Σαουδική Άραβία, στάθηκε ένεργητικά στό πλευρό του Μαρόκου, ενισχύοντάς το με στρατιωτικό ύλικό και διπλωματική κάλυψη. Χαρακτηριστική της σύγχυσης που έσπειρε άρχικά ή αντιαποικιοκρατική συνθηματολογία τών εισβολέων, είναι ή δήλωση του Άραφάτ, ότι ή παλαιστινιακή επανάσταση θέτει στή διάθεση του Μαρόκου όλη τήν πείρα της γιά τήν άπελευθέρωση της Δ. Σαχάρας¹¹. Η Αλγερία στάθηκε στό πλευρό του Polisario, άποτελώντας και τό κύριο στήριγμά του. Η βοήθειά της ήταν και παραμένει πολυσήμαντη. Έδωσε καταφύγιο στους πρόσφυγες, ανέλαβε σέ μεγάλο βαθμό τό βάρος της συντήρησής τους, ενίσχυσε ύλικά και διπλωματικά τό Polisario. Δέν θά ήταν υπερβολή άν λεχθεί ότι ειδικά σέ κείνη τή δύσκολη περίοδο, ή άλγερινή κάλυψη ήταν όρος γιά τήν επιβίωση και πρόοδο του άντάρτικου της έρήμου.

Γιά τήν άλγερινή ήγεσία, τό πρόβλημα της Δ. Σαχάρας έχει δύο ύψεις. Ο άγώνας τών Σαχραού γιά άποαποικιοποίηση, γιά αυτοδιάθεση-άνεξαρτησία, έγγραφώταν στό πλαίσιο της πολιτικής της φιλοσοφίας. Άλλωστε, ή Αλγερία πάντα έδειξε μία ξεχωριστή ευαισθησία σέ τέτοια θέματα. Από τή μία πλευρά οι ζωντανές ακόμα μνήμες του ανταποικιοκρατικού άγώνα, ό βαρύς φόρος αίματος, και από τήν άλλη ό διεθνής ρόλος της χώρας, τό πολιτικό κύρος και ή έπιρροή στο κίνημα τών Άδεσμεύτων, παρέχουν μιάν έρμηνεία.

Πέρα όμως από αυτά, ύπάρχει και μία δεύτερη όψη. Τά γεωπολιτικά δεδομένα της περιοχής συνηγορούσαν και συνεχίζουν νά συνηγορούν κι αυτά με τή σειρά τους υπέρ μιάς πολιτικής στήριξης του Polisario. Σημειώσαμε ήδη τή στρατηγική σημασία που έχει γιά τό Δυτικό Ιμπεριαλισμό ένας φιλοδυτικός άξονας στή Βόρεια άτλαντική άκτι της Αφρικής. Πολύ περισσότερο που αυτός ό άξονας κάτω από τήν ήγεσία του Χασάν Β', αντιπροσώπευε μία έν δύναμη άπειλή γιά τό άλγερινό καθεστώς. Τό Ραμπάτ, ποτέ δέν εγκατέλειψε τίς επεκτατικές του βλέψεις προς τήν Αλγερία. Η τελευταία είχε, λοιπόν, σοβαρό λόγο νά θέλει άνοικτό τό μέτωπο της Δ. Σαχάρας, που άποτελούσε μία αίμορραγία γιά τό Μαρόκο και παράγοντα άποσταθεροποίησης της μοναρχίας. Επιδόσθετα, μία νίκη του Polisario θά προσκομίσει μία σειρά από άνατροπές στήν περιοχή, από τίς όποιες ή Αλγερία έχει νά κερδίσει. Με δεδομένους τούς έξαιρετικά στενούς δεσμούς ανάμεσά τους, δικαιολογείται νά μιλήσουμε γιά αύριανό άξονα Αλγερίας - RASD. Ένας τέτοιος άξονας θά κυκλώσει τό Μαρόκο, περιορίζοντας δραστικά τήν έμβέλεια της πολιτικής του στήν ευρύτερη περιοχή της

10. Βλέπε τήν άλγερινή γαλλόφωνη εφημερίδα *El Moudjahid* 3/3/1982.

11. Τήν έκανε κατά τήν επίσκεψή του στο Ραμπάτ στις 10/7/1974. Αναφέρεται από τό Raoul Weexsteen στο *Monde Diplomatique* 8/1977.

Β.Δ. και κεντρικής Αφρικής. Υπάρχει όμως, και κάτι ακόμα. Μιά διέξοδος στον Ατλαντικό, είναι γεγονός μεγάλης στρατηγικής και οικονομικής σημασίας για την Αλγερία. Για παράδειγμα, τό σιδηρομετάλλευμα της Γκαρά Τζεμπιλέτ, θά γινόταν ευκολότερα εκμεταλλεύσιμο σε μία τέτοια περίπτωση, αφού απέχει από τόν Ατλαντικό μόλις 500 χ.μ., ενώ από τή Μεσόγειο 2.000 χ.μ.

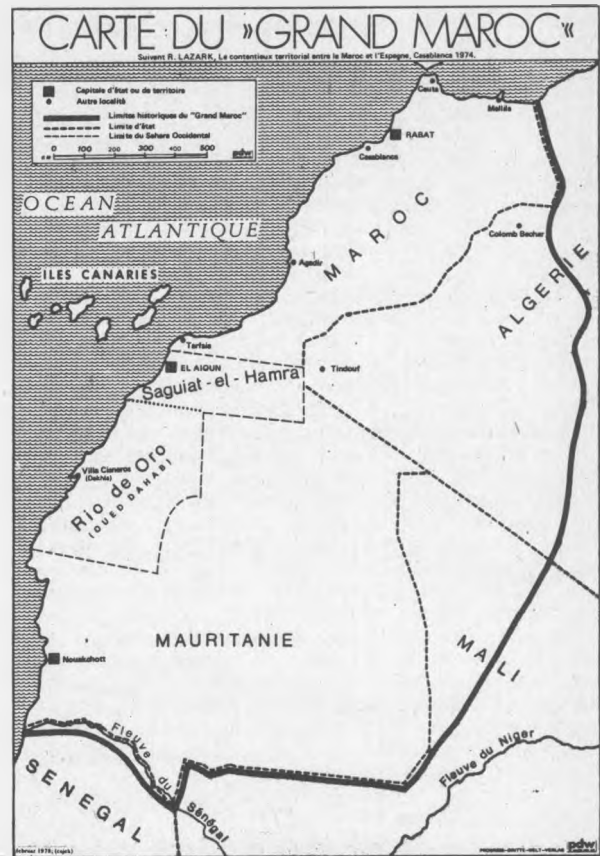
Μαυριτανία, ό αδύνατος κρίκος

Ό πυρήνας τής στρατηγικής του Polisario, συνοψίζεται στο κεντρικό σύνθημα του 3ου συνεδρίου του: «Όυτε ερήνη, ούτε σταθερότητα πριν από τήν επιστροφή στην πατρίδα και τήν πλήρη ανεξαρτησία». Οι αντίρτες Σαχραουί έκαναν σαφές, στην πράξη, ότι στόχος τους ήταν ή άποσταθεροποίηση τής ευρύτερης περιοχής έτσι ώστε ή πολιτική λύση του προβλήματος να γίνει σ' όλους απαραίτητη. Οι επιθέσεις τους στο έσωτερικό του Μαρόκου και τής Μαυριτανίας, είχαν ακριβώς αυτήν τήν έννοια. Στο Ν. Μαρόκο, ή ύπαρξη μίας Σαχραουί μειονότητας θά σταθει πολύ χρήσιμη γι' αυτούς. Όστόσο, τό κύριο βάρος τής επιθετικής δραστηριότητας του Polisario, θά ριχτεί στη Μαυριτανία, τόν αδύνατο κρίκο τής συμμαχίας. Και εκεί, οι φυλετικές συγγένεις και οι παραδοσιακοί φιλικόι δεσμοί διευκόλυναν τούς αντίρτες. Σωστή ή παρατήρηση ότι ή Μαυριτανία ήταν φύσει φιλική και θέσει έχθρική στον άγώνα των Σαχραουί¹². Τό άχανές αυτής τής χώρας και ό μικρός τής πληθυσμός, τήν έκαναν εύάλωτη. Οι επιθέσεις του Polisario στα οικονομικά τής κέντρα¹³ σε συνδυασμό με τό τεράστιο βάρος των στρατιωτικών δαπανών, έφεραν τή Μαυριτανία στο χείλος τής οικονομικής καταστροφής. Η βοήθεια των πλουσίων χωρών του Περσικού κόλπου, που γιά τή διετία 1976-77 έφτασε τά 400 έκατ. δολλ. παρόλο τό μέγεθος τής, μόνο προσωρινά μπορούσε να άνακουφίζει.

Στό στρατιωτικό πεδίο, ό μαυριτανικός στρατός, που από 3000 αύξήθηκε στις 15.000¹⁴, δέν στάθηκε ικανός να κρατήσει τό νότιο μέτωπο. Τά πλήγματα των άνταρτών ήταν και συνεχή και καιρία. Η βύθιση τής Μαυριτανίας στο τέλμα του πολέμου, άποσταθεροποίησε με ταχύ ρυθμό τό καθεστώς του Ούλντ Νταντά, πράγμα που άποτελούσε και τόν πραγματικό σκοπό του Polisario. Θά ήθελε τήν άνατροπή τής ήγετικής ομάδας του Οθλντ Νταντά που είχε συνδέσει άπόλυτα τήν τύχη τής με τόν πόλεμο τής ερήμου. Θά ήθελε ακόμα, τήν επιστροφή τής Μαυριτανίας σε μία έξωτερική πολιτική σύμφωνη με τίσ παλαιότερες τοποθετήσεις τής. Μιά ξεχωριστή συμφωνία του Polisario γιά τήν άπαγκίστρωση τής Μαυριτανίας από τόν πόλεμο τής Δ. Σαχάρας, θά άποτελούσε μία άποφασιστική νίκη γιά τούς Σαχραουί. Δέν είναι τυχαίο, ότι ή πολιτική του Polisario άπέναντι στη Μαυριτανία, ήταν ένας συνδυασμός στρατιωτικών επιθέσεων και διπλωματικών άνοιγμάτων.

Η άδυναμία τής Μαυριτανίας, είχε και μία άλλη σοβαρή συνέπεια. Τό Μαρόκο διείδυσε πολύπλευρα στη χώρα. Μαροκινόι άξιωματικοί ανέλαβαν τή διεύθυνση των επιχειρήσεων στο νότιο μέτωπο, ενώ 15.000 μαροκινόι στρατιώτες έβαλαν κάτω από τόν έλεγχό τους τά πλέον στρατηγικά σημεία τής χώρας. Μιά διείδυση που έγινε γιά να στηριχτεί ή σύμμαχος στον πόλεμο με τό Polisario, όπως ισχυρίστηκε τό Ραμπάτ, αλλά που ταυτόχρονα άνοιγε τό δρόμο γιά τή δορυφοροποίηση τής Μαυριτανίας μετά τό νικηφόρο πέρας του πολέμου. Ό Ούλντ Νταντά, γιά να έξισορροπήσει τό άσφυκτικό άγκάλιασμα του Χασάν Β' και γιά να άμυνθει από τίσ επιθέσεις

των άνταρτών, θά καταφύγει άνοικτά στη γαλλική προστασία¹⁵. Όστόσο, δέν θά καταφέρει σπουδαία πράγματα. Τό 1978 ένα στρατιωτικό πραξικόπημα θά άνατρέψει τόν Ούλντ Νταντά, και στις 5 Αύγουστου του 1979 στο Αλγέρι ή Μαυριτανία θά κλείσει χωριστή ειρήνη με τό Polisario και θά άποχωρήσει από τόν πόλεμο, δίνοντας τά μαροκίνα στρατεύματα, που άπασχολημένα με τούς αντίρτες δέν μπόρεσαν να άντιδράσουν. Τό νέο καθεστώς τής Μαυριτανίας, τυπικά ουδέτερο και ουσιαστικά εύνοϊκό προς τόν άγώνα των Σαχραουί, κλείνοντας τό νότιο μέτωπο, θά δώσει μία νέα τροπή στον πόλεμο, αφού πολιτικά, αλλά και στρατιωτικά θά άποδυναμώσει τίσ θέσεις του Μαρόκου.

15. Ό πρωθυπουργός τής RASD Μοχάμεντ Λαμίν χαρακτηρίζει τή Μαυριτανία σαν Όμηρο του Μαρόκου και ταυτόχρονα δορυφόρο τής Γαλλίας, γιά να προειδοποιήσει ότι «τά Ιστορικά και έθνικά επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ή Μαυριτανία γιά να διεκδικήσει τή Δ. Σαχάρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν επίσης από τή Σενεγάλη και οι θέσεις να άνασκευαστούν προς όφελος τής. Η Μαυριτανία ως ανεξάρτητη ένότητα άπειλείται και ύπάρχει σχέδιο μοιράσματος τής άνάμεσα στο Μαρόκο και τή Σενεγάλη.» Η πρόβλεψη αυτή του Σαχραουί ήγέτη έδράζεται στο φυλετικό διαχωρισμό που ύπάρχει στη Μαυριτανία. Τό Βόρειο τμήμα τής χώρας κατοικείται από Άραβες άνω τό νότιο από μαύρους. Ό Howard Schissel άναφέρει στο *Monde Diplomatique* (6/1977 σ. 23) ότι στα 1966 σημειώθηκαν αίματηρές φυλετικές ταραχές από τήν αντίθεση του μαύρου πληθυσμού στην άνακήρυξη τής άραβικής σαν επίσημης γλώσσας.

12. Μαρίνος Βλέσσας στο *Αντί* 106 26/8/1978.

13. Η επίθεση του Polisario στην πόλη Ζουαρέτ, όπου τά πλούσια σε περιεκτικότητα (60-65%) κοιτάσματα σιδηρομεταλλεύματος, ήταν ή πιο σημαντική (1/5/1977).

14. Howard Schissel στο *Monde Diplomatique* 6/1977 σ. 23.

Τό ζήτημα της διεθνοποίησης

Η γαλλική ανάμιξη, στά 1977-78, κυρίως μέ στρατιωτικούς συμβούλους και αεροπορικές επιχειρήσεις υποστήριξης των εισβολών¹⁶, χωρίς νά αλλάξει ποιοτικά τά δεδομένα τής πολεμικής σύγκρουσης, πρόσθεσε μιά νέα διάσταση. Διεθνοποίησε τό πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας, δημιουργώντας νέες έμπλοκές και παρατείνοντας τό αδιέξοδο. Γιατί ήταν τό αδιέξοδο των δυνάμεων κατοχής στην καταστολή του αντίρτικου τής έρήμου, πού προκάλεσε τήν άνοικτή επέμβαση τής Γαλλίας. Η διπλωματική δραστηριότητα κυρίως του Μαρόκου, είχε άντικειμενικό σκοπό τή διεθνοποίηση του προβλήματος. Ο Χασάν Β' επανειλημμένα θά ίσχυριστεί ότι ή σύγκρουση στή Δ. Σαχάρα άποτελούσε άναπόσπαστο τμήμα τής διεθνούς σύγκρουσης των δύο συνασπισμών¹⁷.

Πάντα θέση του Polisario, είναι ή μή διεθνοποίηση του προβλήματος. Ως πρόβλημα άποαποικιοποίησης, αυτόδιάθεσης ενός λαού, θά πρέπει νά κρατηθεί μακριά από τόν άνταγωνισμό των δύο συνασπισμών, νά μήν έμπλακει στις στρατηγικές τους σκοπιμότητες.

Όπως ύπογράμμισε ό άναπληρωτής Γ.Γ. του Polisario Bashir M. Sayed, είναι ή λογική τής διεθνοποίησης και ή ανάμιξη ξένων δυνάμεων πού άνοίγει τήν πόρτα στο ένδεχόμενο μιάς σοβιετικής άνμειξης πού θά φέρει τήν ΕΣΣΔ στον Άτλαντικό. Η θέση τής RASD είναι καθαρή. Δέν θέλει ξένες βάσεις στο έδαφος τής. Ο ίδιος διευκρίνησε ότι «ή ιδεολογία κάθε έθνικοαπελευθερωτικού και κάθε πολιτικού κινήματος, άν θέλει νά είναι νικηφόρα, πρέπει νά έμπνέεται κυρίως από τίσ παραδόσεις του λαού του¹⁸».

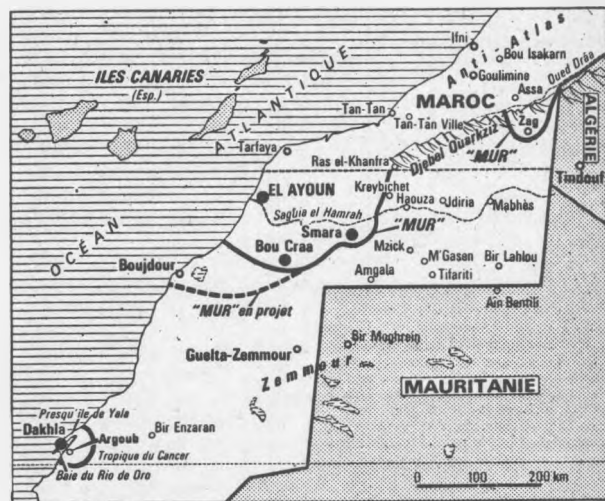
Ας κάνουμε όμως μιά μικρή παρένθεση. Για έναν Έλληνα πού εξετάζει τό πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας, ή πρόκληση των συγκρίσεων μέ τό Κυπριακό, είναι μεγάλη. Είναι ό κοινός τους παρανομαστής πού τό έπιβάλλει. Τόσο τό ένα, όσο και τό άλλο, ξεκίνησαν σάν καθαρά προβλήματα άποαποικιοποίησης, μέ μοναδική νόμιμη και παραδεκτή λύση τήν αυτόδιάθεση. Δέν έχει μεγάλη σημασία, άν για τήν ξεχωριστή έθνότητα των Σαχαραυ, ή αυτόδιάθεση ίσοδυναμούσε μέ άνεξαρτησία, ενώ για τούς Κύπριους, πού άν εξαιρέσουμε τήν τουρκική μειονότητα, άποτελούσαν τμήμα του έλληνισμού, ή αυτόδιάθεση ήταν ταυτόσημη τής ένωσης μέ τήν Ελλάδα. Ένα δεύτερο κοινό στοιχείο, είναι ή σύμπλευση των ίμπεριαλιστικών συμφερόντων μέ τίσ έπεκτατικές βλέψεις μιάς γεωπολιτικής χώρας. Τό Μαρόκο μέ γαλλοαμερικανική ύποστήριξη στην περίπτωση τής Δ. Σαχάρας, ή Τουρκία μέ άγγλοαμερικανική ύποστήριξη στην περίπτωση τής Κύπρου Δυστυχώς όμως, από τό σημείο αυτό και πέρα, είναι οι διαφορές πού έντυπωσιάζουν. Τό Polisario, παρά τίσ άφόρητες πιέσεις και τήν άνάμιξη άρχικά των Γάλλων και σήμερα των Άμερικάνων, κρατιέται σταθερό στις θέσεις του και μέ τόν ένοπλο άγώνα του δέν έπέτρεψε τήν έκτροπή και τήν αλλοίωση τής φύσης του προβλήματος. Αντίθετα, στην περίπτωση τής Κύπρου, άρ-

χής γενομένης από τίσ συμφωνίες του Λονδίνου και τής Ζυρίχης, ό έθνικοαπελευθερωτικός άγώνας θά έκτραπει και τό Κυπριακό θά έγκλωβιστεί στην παγίδα τής διεθνοποίησης, στο πλέγμα των άντιτιθέμενων στρατηγικών συμφερόντων και σκοπιμοτήτων των δύο ύπερδυνάμεων.

Μή διεθνοποίηση δέν σημαίνει ύποβάθμιση τής διπλωματικής δραστηριότητας.

Τό Polisario άνελαβε, παράλληλα μέ τόν ένοπλο άγώνα, μιά έκτεταμένη για τά μέτρα του, διπλωματική έκστρατεία για τήν ενημέρωση τής διεθνούς κοινής γνώμης πάνω στην φύση του προβλήματος τής Δ. Σαχάρας, και ταυτοχρονα για τή διαμόρφωση έρεισμάτων. Είναι θαυμαστός ό τρόπος πού άνέπτυξε τίσ δημόσιες σχέσεις του. Ύφανε ένα δίχτυ προσβάσεων σε πολιτικές οργανώσεις και στο διεθνή τύπο, μιάν άλυσιδα έπιτροπών συμπάραστασης, μέ εύεργετικά άποτελέσματα για τήν ύπόθεσή του.¹⁹

Τό Polisario, προσεκτικό στο νά μήν δημιουργεί έχθρους κι επιδέξιο στο νά κάνει φίλους, έμεινε σταθερό όσον άφορά τό διεθνή προσανατολισμό του. Ο χώρος των Άδεσμεύτων και ειδικότερα ό χώρος των προοδευτικών χωρών του Τρίτου Κόσμου, είναι ό φυσικός του χώρος όπως ό ίδιος δηλώνει. Τό γεγονός ότι στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στην Άλγερια, τό βοήθησε να μήν ύποκύψει σε έπιρροές Άνατολικής προέλευσης, όπως συνέβη μέ άλλα άπελευθερωτικά κινήματα.

Τό πλαίσιο τής στρατιωτικής σύγκρουσης

Η δυναμική των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Δ. Σαχάρα, ιδιαίτερα μετά τήν άπαγγίστρωση τής Μαυριτανίας, πήρε μιά νέα τροπή. Τό άξίωμα του αντίρτικου τής έρήμου, ήταν πάντα ή διατήρηση τής πρωτοβουλίας στην έπίθεση, του πλεονεκτήματος του αίφνιδισμού. Οι

16. Η Γαλλία όπως αναφέρει ό H. Schissel ίδρυσε μιά στρατιωτική σχολή στο Άτάρ άποστέλλοντας μαζικά στρατιωτικούς συμβούλους και όπλα. Ακόμα, αεροπορικές δυνάμεις από τή βάση του Ντακάρ στή Σενεγάλη εκτός από έπιθέσεις εναντίον άνταρτών έφτασαν νά βομβαρδίσουν κατασκηνώσεις νομάδων στο έδαφος του Μαλί προς τά σύνορα τής Μαυριτανίας. (Βλέπε E. Assidon και H. Jallaud M.D. 2/1978 σ.15)

17. Χαρακτηριστική ή συνέντευξη τύπου του Μαρκοκινού μονάρχη στο Μαρακές 12/2/1982, στην όποία παριέγραφε τό Polisario σάν ένα κίνημα πού ενεργεί για λογαριασμό τής Λιβύης και τής Σοβιετικής Ένωσης και ύποστήριζε ότι οι στρατιωτικές δυσκολίες του Μαρόκου όφείλονται στις «ένέργειες τής Λιβύης, στο ψηλό επίπεδο των όπλων πού προμηθεύει ή σοβιετική Ένωση και στην περιοδική επανεμφάνιση αυτών των όπλων σε διάφορες πράξεις άποσταθεροποίησης.» Τό άναφέρει ό Tony Hodgew στο Monde diplomatique 7/1982 σ. 7.

18. Συνέντευξή τους στους Ήλία Καρά και Γιώργο Τσαλακό (Άντί 90 14/1/1978).

19. Ο έπιτροπές πού έλαβαν μέρος στην 7η διεθνή διάσκεψη συντονισμού τής συμπάραστασης στο λαό των Σαχραυ στο Σάντπορτ κοντά στο Άμστερνταμ τής Όλλανδίας ήταν από τήν Άλγερια, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία, Όλλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία και Έλβετία. Τήν περίοδο αυτή δημιουργείται έπιτροπή συμπάραστασης και στην Ελλάδα.

άνταρτικές ομάδες, μετακινούμενες ταχύτατα με λάντ ρόβερ σ' όλη την περιοχή, επιχειρούσαν αίφνιδιαστικές επιθέσεις που τους απέφεραν όπλα και εφόδια. Τό κλίμα άβεβαιότητας και ή ψυχολογική υπερένταση που καλλιέργησαν κατ' αυτόν τον τρόπο, περιοριζε την ελευθερία κινήσεων των αντίπαλων τους και αύξανε τη δική τους. Σύμφωνα οι Μαροκινοί εξαναγκάστηκαν να συγκεντρωθούν σ' όρισμένες όχυρωμένες πόλεις στρατηγικής σημασίας, μέσα από τις όποιες προσπαθούσαν να διατηρήσουν τον έλεγχο των αντίστοιχων περιοχών.

Η τακτική του Polisario, στηρίχθηκε στο βασικό μειονέκτημα του αντίπαλου του, στο γεγονός ότι οι γραμμές επικοινωνίας και άνεφοδισμού αυτών των πόλεων ήταν έκτεταμένες και γι' αυτό δύσκολα προστατευόμενες. Αφού τις άπεκοθε, συγκέντρωνε τις δυνάμεις του κι έξουδετέρωνε τις θυθισμένες σιήν έχθρική έρημο και μέ καταρρακωμένο ήθικό μαροκινές φρουρές. Τό αποτέλεσμα ήταν ή συνεχής αναδίπλωση προς τά αστικά κέντρα της Σαγκούια Έλ Χάμμα. Τό νότιο τμήμα της χώρας, ή περιοχή του Ρίο Ντέ Όρο, άν εξαίρεσουμε την τοπική πρωτεύουσα Ντάχλα, έγκαταλείφθηκε στους άντάρτες.

Οι βάσεις των άνταρτών, σπαρμένες σ' όλη την έκταση της άπελευθερωμένης ζώνης, άκόμα και στο Ν. Μαρόκο σύμφωνα μέ τά λεγόμενα τους, είναι μυστικές από τό φόβο της μαροκινής άεροπορίας. Οι βάσεις αυτές δέν είναι μόνο στρατιωτικά κέντρα. Είναι και παραγωγικά. Οι Σαχραούι μαχητές έξασφαλίζουν την επιβίωσή τους, σχεδόν μέ τις δικές τους δυνάμεις. Έχουν αναπτύξει όρισμένες καλλιέργειες και αξιόλογη κτηνοτροφία. Άλλωστε, δέν θά μπορούσε να συμβαίνει διαφορετικά. Μιά γραμμή άνεφοδισμού από την Άλγερία, θά ήταν πολύ έκτεταμένη και γι' αυτό πολύ εύάλωτη κι άναποτελεσματική.

Οι Μαροκινοί επιχείρησαν επανειλημμένα να ανατρέψουν αυτήν την κατάσταση. Γιά παράδειγμα, προσπάθησαν να μιμηθούν τό Polisario, υιοθετώντας μία τακτική άντιανάρτικων αίφνιδιαστικών επιθέσεων από μικρές κι εύελικτες μονάδες. Τά αποτελέσματα όμως ήταν άρνητικά. Πέρα από τό ήθικό, έλειπε τό έπαρκές δίκτυο πληροφοριών γιά τις κινήσεις του έχθρου, ή γνώση της έρήμου και ή έξοικείωση μαζί της, δηλαδή τό ύπόβαθρο μιάς τέτοιας τακτικής. Γρήγορα οι Μαροκινοί ύποχρεώθηκαν να την έγκαταλείψουν άφου τους κόστισε πολλές άπώλειες σέ νεκρούς, άίχμαλώτους και ύλικό.

Η τελευταία προσπάθεια θά γίνει στα τέλη του 1979, όταν ό στρατηγός Ντλίμι, πρώην άρχηγός των μυστικών ύπηρεσιών, θά αναλάβει τή διοίκηση μέ έκτεταμένες έξουσίες. Ίσχυρές μηχανοκίνητες φάλαγγες, ύποστηριζόμενες από άεροπορία, θά επιχειρήσουν να έκκαθαρίσουν όρισμένες περιοχές από τους άντάρτες. Τά στρατιωτικά αποτελέσματα και σ' αυτήν την περίπτωση ήταν άπογοητευτικά. Οι δυνάμεις του Polisario εξαφανίζονται, βέβαια, γιά να εμφανιστούν όπου και όποτε τους συνέφερε. Ύποχρέωσαν μ' αυτόν τον τρόπο τους Μαροκινούς να διασπάσουν τις δυνάμεις τους, πράγμα που όδήγησε σέ άρκετές περιπτώσεις σέ όδυνήρες ήττες. Όστόσο, αυτές οι επιχειρήσεις χρησίμευαν στο πολιτικό επίπεδο. Τροφoδότησαν μέ ύλικό τή μαροκινή προπαγάνδα, που ήθελε πάση θυσία να έμφανίσει επιθετική πρωτοβουλία τόσο στο έσωτερικό, όσο και στο έξωτερικό.

Παρά τά ύψηλής τεχνολογίας όπλα συστήματα, τό μονοπάλιο στον άέρα, την άριθμητική ύπεροχή και τους Γάλλους άρχικά και Άμερικάνους στή συνέχεια στρατιωτικούς συμβούλους, τό Μαρόκο όχι μόνο θά άποδειχθεί άνίκανο να συντρίψει τό Polisario, αλλά θά βρεθεί πολύ κοντά στή στρατιωτική ήττα. Η άναγνώριση αυτής της πραγματικότητας ύποδηλώθηκε από την άλλαγή στρατηγικής που πραγματοποιήθηκε τό φθινόπωρο του 1980

Ή στρατηγική της «χρήσιμης Σαχάρας»»

Ή νέα στρατηγική ήταν άμυντική στο στρατιωτικό πεδίο. Οι Μαροκινοί μέ τή βοήθεια Άμερικάνων ειδικών κα-

τασκεύασαν μιά άμυντική γραμμή, τό περίφημο τείχος, που περικλείει τις σημαντικότερες πόλεις, αξιόλογο τμήμα της άτλαντικής άκτής και πάνω άπ' όλα τά πλούσια κοιτάσματα φωσφάτων της Μπού Κράα. Η όχύρωση του τείχους ένισχύθηκε μέ ηλεκτρονικά μέσα έντοπισμού του έχθρου, πυροβολικό και πυραύλους άκριβείας, ναρκοπέδια και σημαντική άεροπορική κάλυψη. Τό τείχος φτιάχτηκε γιά να άποτελέσει ένα άσφαλές καταφύγιο γιά τον σέ κατάσταση άποσύνθεσης βασιλικό στρατό και ταυτόχρονα να προσφέρει άποτελεσματική προστασία στην όχυρωμένη ζώνη από τις άντάρτικες επιθέσεις, που μέχρι τότε άποδιοργάνωναν κάθε είδους οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα. Θωρακίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τό Β. Δ. τμήμα της χώρας, όπως και την εύρύτερη περιοχή της πόλης Ντάχλα στο Νότο, οι Μαροκινοί έπιζαν να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους σ' αυτές τις δύο ζώνες, που έστω κι άν έδαφικά άντιπροσωπεύουν μόνο 10% οικονομικά, πολιτικά και στρατηγικά τό αντίκρουσμα είναι πολύ ψηλότερο. Δέν είναι άλλωστε τυχαίος ό χαρακτηρισμός της όχυρωμένης ζώνης σαν «χρήσιμη Σαχάρα», ή «χρήσιμο τρίγωνο».

Η κατασκευή του τείχους δέν άποτελει μόνο μία στρατιωτική κίνηση. Πρόκειται γιά στρατηγική κίνηση μέ εύρύτερες πολιτικές προεκτάσεις. Έγκαταλείποντας, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, τή στρατηγική μιάς στρατιωτικής λύσης του προβλήματος προς όφελος του, τό Ραμπάτ και οι σύμμαχοι του θέλησαν μέ τό τείχος να κάνουν άδύνατη μία στρατιωτική νίκη του Polisario. Η έξισορρόπηση του συσχετισμού δύναμης θά όδηγούσε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις σέ άδιέξοδο, γεγονός που θά άνοιγε τό δρόμο γιά μία πολιτική λύση. Πολιτική λύση που μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο θά νομιμοποιούσε και μονιμοποιούσε τό μοίρασμα της Δ. Σαχάρας σύμφωνα μέ την όριοθέτηση που έπέβαλε τό τείχος.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός του Ραμπάτ δέν ήταν άδέξιος. Έδινε σοβαρές έλπίδες γιά ένα διακανονισμό, έξαιρετικά εύνοϊκό γιά τό μαροκινό θρόνο, ιδιαίτερα μετά την άνοικτή ένεργητική άνάμιξη της νέας άμερικανικής κυβέρνησης Ρήγκαν στο πλευρό του βασιλιά. Τό ότι αυτές ήταν οι προθέσεις του Χασάν Β' , φάνηκε καθαρά από τή δήλωσή του, ότι αυτή τή φορά ό φάκελλος Δ. Σαχάρα είναι όριστικά κλεισμένος.²⁰

Όστόσο, ή άλλη πλευρά, τό Polisario, κινείται σέ μία διαφορετική, άσύμβατη θά λέγαμε, λογική. Η μοιρασιά της πατρίδας τους γιά τους Σαχραούι δέν αντιπροσωπεύει μία λύση, έστω κι άν τό μερίδιό τους θά είναι τό 90%. Σταθερά προσκολλημένοι στην άνάγκη μιάς πολιτικής λύσης στή βάση της αυτοδιάθεσης σύμφωνα μέ τις άρχές του ΟΗΕ και ΟΑΕ, άρνούνται τή διαδικασία ενός παζαριού ως προς τή μοιρασιά, άποφασισμένοι να συνεχίσουν τον πόλεμο μέχρι τέλους. Η κατάληψη του περιφρουρού οχυρού της Γκέττα Ζεμούρ, της τελευταίας μαροκινής βάσης έξω από την περιφραγμένη ζώνη, από τους τους άντάρτες στις 14-10-1981²¹, και μία σειρά επιτυχημένων επιθέσεων τους ενάντια στο τείχος, άπέδειξαν ότι τό Polisario έχει τις δυνατότητες να συνεχίσει τις επιχειρήσεις του άσκώντας ισχυρές στρατιωτικές πιέσεις.

20. Τό αναφέρει ό Daniel Junqua στο *Monde Diplomatique* Ιουνίου 1981 σ. 10.

21. Σύμφωνα μέ τό άνακοινωθέν του Polisario, 204 Μαροκινοί άίχμαλωτίστηκαν από τους όποιους 6 άξιωματικοί και 2 πιλότοι. Καταρίφθηκαν 3 αεροπλάνα και ένα Hercules που επιχείρησε να επέμβει. Όσα από τά πλούσια λάφυρα δέν ήταν δυνατό να μεταφερθούν καταστράφηκαν. Η επιτυχία των Σαχραούι επιβεβαιώθηκε από πολλαπλές μαρτυρίες δημοσιογράφων, μεταξύ αυτών και ό άναποκριτής του Monde στο Ραμπάτ, καθώς και Μαυριτανών άξιωματικών που την παρακολούθησαν από τά σύνορά τους. Άλλά και ή άνακοίνωση του Ραμπάτ περί «έφήμερης επιτυχίας» είναι δηλωτική. Από τό δελτίο της έλθετικής επιτροπής συμπάρτασης Nouvelles Sahraouies No 21 Νοέμβριος 1981.

Η αμερικανική ανάμειξη

Η σημερινή άνοικτη ανάμειξη της κυβέρνησης Ρήγκαν στη σύγκρουση της Δ. Σαχάρας, αποτελεί περισσότερο μία παραπέρα ώθηση παρά μία αλλαγή της προηγούμενης αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής σ' αυτήν την περιοχή. Αν γυρίσουμε λίγο πίσω, μπορούμε να σταθούμε σε πολλά γεγονότα που αποδεικνύουν αυτόν τον ισχυρισμό. Άρκει να θυμηθούμε τον ενεργό αν και παρασκηνιακό ρόλο της Ουάσιγκτον στην υπογραφή του τριμερούς συμφώνου της Μαδρίτης, που αποτέλεσε και τη άφετηρία της έκτροπής του προβλήματος από το πραγματικό του πλαίσιο της άποαικιοποίησης. Οι ΗΠΑ έβλεπαν πάντα στο πρόσωπο του Μαροκινού μονάρχη ένα χρήσιμο σύμμαχο, όχι μόνο για την εξαίρετη στρατηγική θέση της χώρας του αλλά ακόμα και για τον ενεργό δυτικόφιλο ρόλο του στην ευρύτερη περιοχή (άποστολή 1500 Μαροκινών στρατιωτών στα 1977 και 1978 στο πλευρό του δικτάτορα Μομπούτου στο Ζαΐρ για την καταστολή άποπειρών ανατροπής του, συμβολή του Χασάν Β' στην προσέγγιση Αιγύπτου-Ισραήλ κλπ.). Γι' αυτούς τούς λόγους η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια της Ουάσιγκτον προς τό καθεστώς του Μαρόκου ήταν γενναιοδωρη, αν σκεφτούμε ότι μόνο ο Χαϊλέ Σελασιέ πήρε περισσότερα στο χώρο της Αμερικής²².

Είναι ωστόσο αλήθεια ότι οι ΗΠΑ κράτησαν μέχρι πρόσφατα προσεκτική στάση στο ζήτημα της Δ. Σαχάρας. Κατ' αρχήν ποτέ δεν αναγνώρισαν την πρώτη Ισπανική άποικία σαν μαροκινό έδαφος. Αναγνώρισαν μόνο τη μαροκινή διοίκηση σ' αυτή τη χώρα, γεγονός που δημιουργούσε νομικό πρόβλημα όσον αφορά τη χρησιμοποίηση αμερικανικών όπλων στον πόλεμο με τό Polisario. Κι' αυτό γιατί η μαροκοαμερικανική συμφωνία του 1960 άπαγόρευε τη χρησιμοποίηση των αμερικανικών όπλων έξω από τά σύνορα του Μαρόκου. Αυτή τη συμφωνία επικαλέστηκε ο πρόεδρος Κάρτερ τό Φεβρουάριο του 1978 όταν άπαγόρευσε προσωρινά την παράδοση στρατιωτικού ύλικού στο Ραμπάτ.

Αν θελήσουμε όμως να διερευνήσουμε τις πραγματικές αιτίες που άνάγκασαν την Ουάσιγκτον να κρατήσει κάποια άποσταση από την πολιτική του μαροκινού θρόνου στη Δ. Σαχάρα, θά πρέπει να λάβουμε υπ' όψη τό σοβαρό δίχασμό της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής εκείνη την περίοδο. Τόσο ο ύπουργός εξωτερικών Σάυρους Βάνς, όσο και ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στον ΟΗΕ Αντριους Γιάνγκ, πρότειναν μία στρατηγική άνοχής των έθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, οικονομικής συνεργασίας μαζί τους όταν αυτά έφταναν στην έξουσία και γενικότερα οικόδομησης ισχυρών δεσμών με τρόπο που να άποτρέπουν τη σοβιετική διεύδυση και να έπαναφέρουν την αμερικανική έπιρροή με διαφορετική μορφή. Η περίπτωση της Αγκόλας είναι χαρακτηριστική αυτών των διαφωνιών στους κόλπους των σχεδιαστών της έξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ στον Τρίτο Κόσμο. Πολύ περισσότερο που στην περίπτωση της Δ. Σαχάρας υπήρχε και ο παράγοντας Άλγερία, χώρα με την όποια διατηρούσαν πολύ άνεπτυγμένες οικονομικές σχέσεις. Κατακρίνοντας την άποφαση της 16-10-79 του προέδρου Κάρτερ να προμηθεύσει στο Μαρόκο όπλακά συστήματα για τον πόλεμο της έρήμου, ο Αντριους Γιάνγκ έγραφε ότι αυτή «δέν έξυπηρετεί τά σφαιρικά στρατηγικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών», για να συμπληρώσει ότι είναι «όλότελα άπλοϊκή ή άποψη που θέλει την Άλγε-

ρία μία άριστερή χώρα κάτω από σοβιετική έπιρροή και τό Μαρόκο μία συντηρητική χώρα σύμμαχο της Δύσης. Η πραγματικότητα είναι πιο πολύπλοκη. Η Άλγερία είναι ο κύριος έμπορικός έταίρος μας σ' αυτήν την περιοχή και οι άνταλλαγές μας μ' αυτήν φτάνουν σχεδόν τά 4 δισ. δολλ. τό χρόνο, Δέν προσφέρουμε ύπηρεσία στη βιομηχανία μας ούτε στις έπιχειρήσεις μας με τό να άπαρνόμαστε την Άλγερία.²⁴»

Ο άποψεις αυτές αν και δέν άσκησαν μία έπιρροή στη χάραξη της αμερικανικής έξωτερικής πολιτικής ποτέ δέν κυριαρχήσαν. Η Ουάσιγκτον δέν θά άφηνε σε καμιά περίπτωση τό καθεστώς του Χασάν άβοήθητο και πολύ περισσότερο να καταρρεύσει. Στην περίοδο προετοιμασίας και πραγματοποίησης της μαροκινής εισβολής στη Δ. Σαχάρα, οι συμφωνίες άνάμεσα στις ΗΠΑ και στο Μαρόκο για πωλήσεις στρατιωτικού ύλικού στο τελευταίο, περνάνε από 8,2 έκατ. δολλ. στα 1974 σε 296,1 έκατ. δολλ. στα 1975, ενώ οι παραδόσεις από 4 έκατ. δολλ. στα 1974 σε 89,1 έκατ. δολλ. στα 1978.²⁵ Αν σ' αυτά προστεθούν οι έμμεσες άποστολές μεγάλων ποσοτήτων στρατιωτικού ύλικού και άεροπλάνων μέσω του Ιράν και της Ιορδανίας στα τέλη του 1975 και σ' όλο τό 1976, ή εικόνα γίνεται πιο εύγλωττη. Οι έπιτυχίες του Polisario στα 1979 και οι κίνδυνοι, κατάρευσης του μαροκινού θρόνου δέν άφησαν άδιάφορη την Ουάσιγκτον. Στις 16-10-1979, όπως ήδη σημειώσαμε, τό Έθνικό Συμβούλιο Άσφαλείας των ΗΠΑ άποφάσισε την έπανάληψη των πωλήσεων όπλων στο Μαρόκο και μάλιστα την αύξηση των πιστώσεων προς τό Ραμπάτ γι' αυτόν τό σκοπό.

Η κυβέρνηση Ρήγκαν, στα πλαίσια της νέας στρατηγικής που προωθεί σ' όλα σχεδόν τά μέτωπα της έξωτερικής της πολιτικής, προχώρησε άποφασιστικά σε μία άνοικτη ανάμειξη στον πόλεμο της Δ. Σαχάρας στο πλευρό του βασιλιά Χασάν Β'. Η πτώση του Σάχη στην Περσία και του Σομόζα στη Νικαράγουα άποτελεσαν έπώδυνες ήττες για την Ουάσιγκτον. Τά άνησυχητικά νέα που μετέφερε ή CIA και άλλα κανάλια πληροφοριών, για την άσάθεια του μαροκινού θρόνου,²⁶ καθώς και οι όξυμένες στρατηγικές άνάγκες των ΗΠΑ, για βάσεις και διευκολύνσεις, έσπρωξαν την Ουάσιγκτον προς αυτήν την κατεύθυνση. Άπό την άλλη μεριά, τό Ραμπάτ, ειδικά μετά την συντριπτική του ήττα άπ' τό Polisario στη μάχη της Γκέλτα Ζεμούρ, νοιώθοντας τον κίνδυνο μίας στρατιωτικής κατάρευσης, άπευθύνθηκε στους Άμερικανούς σαν τελευταία σανίδα σωτηρίας.

Δυό έβδομάδες μετά τη μάχη της Γκέλτα Ζεμούρ (14-10-81) ο Άμερικανός στρατηγός Βέρνον Γουόλτερ, πρώην ύποδιευθυντής της CIA και με προσωπική πείρα στα ζήτήματα της Β.Δ Άφρικής από παλαιότερες άποστολές του, συνάντησε τό βασιλιά Χασάν στο Ραμπάτ. Μία βδομάδα μετά ο νέος πρεσβευτής των ΗΠΑ και στενός συνεργάτης του Ροκφέλερ, Τζόζεφ Ρήντ δηλώνει στο Μαροκινό μονάρχη: «Η χώρα μου θά κάνει ό τι μπορεί για να σάς βοηθήσει με κάθε δυνατό τρόπο. Υπολογίζετε σε μάς. Είμαστε μαζί σας.²⁷» Ακολούθησαν οι έπισκέψεις του Γουαϊνμπέργκερ, του Χαίηγκ, του διοικητή της DIA, του γεροισιαστή Πέρου και άλλων άξιωματούχων που προετοίμασαν τό ταξίδι του βασιλιά Χασάν στις Ηνωμένες Πολιτείες (18-21/5/82) και τη στρατηγική συμφωνία άνάμεσα στις δυό χώρες που υπέγραψαν στις 27/5/82 οι ύπουργοι έξωτερικών Χαίηγκ και Μπουσέτα.

Η συμφωνία προβλέπει τριπλασιασμό της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας στο Μαρόκο, άποστολή ειδικών για την εκπαίδευση πιλότων και κομμάντος σε αντι-

22. Άπό την ανεξαρτησία του, τό 1956, τό Μαρόκο πήρε περισσότερο από 1 δισ. δολλ. αμερικανική βοήθεια. Βλέπε Τ. Hodges στο Monde Diplomatique 1/1980. σελ. 12

23. Πρόκειται για μία «διεκδίκηση που οι Ηνωμένες Πολιτείες και ή πλειονότητα των άλλων χωρών δέν άποδέχτηκαν. Οι Ηνωμένες Πολιτείες άναγωνρίζουν τη διοικητική έξουσία σ' αυτήν τη Ζώνη». Congressional Presentation on Security Assistance Program for F.Y. 1980 Ουάσιγκτον 1979 σ. 449. Πρόσφατο έπίσημο ντοκουμέντο που παραθέτει ο Τ. Hodges στο Μ.Δ. 1/1980.

24. International Herald Tribune 9/11/1979.

25. Άπό τούς έπίσημους πίνακες που παραθέτει ο Τ. Hodges στο Μ.Δ. 1/1980

26. «Είναι πιθανό ότι ο Βασιλιάς θά συνεχίσει να διευθύνει άσκημα τη χώρα. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο Χασάν θά χάσει τον έλεγχο των γεγονότων, ένδεχομένως σε διάστημα ενός χρόνου, και ίσως ακόμα και τό θρόνο του.» Άπόσπασμα από έκθεση της CIA που άκούστηκε από τό κανάλι ABC της αμερικανικής τηλεόρασης στις 18/10/1979, στο Monde Diplomatique Ιανουάριος 1980 σ. 13.

27. Βλέπε Tony Hodges στο Monde Diplomatique 7/1982.

ανταρτικό πόλεμο και αυξημένη οικονομική βοήθεια, καθώς και 230 εκατ. δολλ. νέα δάνεια για αγορά ειδών διατροφής πρώτης ανάγκης.²⁸ Η Ουάσινγκτον έχει εγκρίνει την πώληση στο Ραμπάτ τών ειδικών για τόν αντάρτικο πόλεμο αεροπλάνων OV-10 Μπρόνκο και ελικοπτέρων Κόμπρα που χρησιμοποιήθηκαν ευρύτερα στο Βιετνάμ καθώς και αεροπλάνων Νόρθοπ F-52, F-5F, τάνκ M-60, πυραύλων άερος-εδάφους Μάθερικ ελικοπτέρων AB-206 και τού ηλεκτρονικού αντιπυραυλικού συστήματος ECM.²⁹ Από τή μεριά του τό Μαρόκο παραχωρεί σημαντικές διευκολύνσεις στην αμερικανική Δύναμη Ταχείας Αναπτύξεως στις αεροπορικές βάσεις τής Κενείτρα και τής Σίντι-Γιαχιά.³⁰

Τό Μαρόκο ως ενδιάμεσος σταθμός ανάμεσα στις ΗΠΑ και στά θερμά σημεία τής Μέσης Ανατολής και τής Αφρικής προσφέρεται από κάθε άποψη για τή Δύναμη Ταχείας Αναπτύξεως. Είναι φανερό, ότι στο μέτρο που αυτή ή ειδική δύναμη θά είχε σαν άποστολή τήν προστασία συντηρητικών καθεστώτων στον Περσικό κόλπο ή άλλοτο, δέν θά υπήρχε κανένα πρόβλημα. Στο μέτρο, όμως που θά είχε σαν άποστολή τήν ενίσχυση τού Ισραήλ, είναι δύσκολο νά φανταστούμε ότι οι Μαροκινοί θά έδιναν τή σχετική άδεια. Κάτι τέτοιο θά ήταν σκέτη αυτόκτονια για τό βασιλιά Χασάν. Ούτε τά άλλα αραβικά κράτη, ούτε οι έθνικιστές στο ίδιο τό Μαρόκο θά τού τό συγχωρούσαν ποτέ. Όλα αυτά τά προβλήματα επιβάλλουν στην Ουάσινγκτον μιά διαφοροποίηση όσον αφορά τίς χώρες υποδοχής και διευκόλυνσης τής Δύναμης Ταχείας Αναπτύξεως. Γι' αυτό τό Μαρόκο θά πρέπει νηθεί σαν κρίκος δίπλα σέ άλλους, όπως ή Αίγυπτος, ή Σομαλία, τό Όμάν, και ίσως αύριο δίπλα σέ χώρες όπως ή Σενεγάλη, ή Λιβερία και τό Ζαίρ.

Παρά τή μεγάλη σημασία που ή Ουάσινγκτον αποδίδει στο Μαρόκο, πράγμα που φάνηκε καθαρά στην ύψηλο επιπέδου σύνθεση τής 80μελούς αμερικανικής αντιπροσωπείας στή συνεδρίαση τής αμερικανομαροκινής στρατιωτικής επιτροπής στο Φέζ (26-27/4/82), υπάρχουν σοβαρές επιφυλάξεις στους κύκλους τών Αμερικανών προγραμματιστών τής έξωτερικής πολιτικής. Πρώτον, γιατί διαπιστώνουν τήν ανικανότητα τών Μαροκινών νά δώσουν τήν οποιαδήποτε στρατιωτική λύση στο πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας. Δεύτερον γιατί συνειδητοποιούν τό τεράστιο κόστος τής αμερικανικής προσπάθειας νά στηρίξει τήν έτοιμοόρροπη μαροκινή στρατιά στην πρώην ισπανική άποικία.³¹ Ό τρίτος, όμως, και πιο σημαντικός λόγος, είναι ότι ή άνευ όρων αμερικανική υποστήριξη στο μαροκινό θρόνο, δημιουργεί στο βασιλιά τήν ψευδαίσθηση ότι μπορεί νά συνεχίσει τόν πόλεμο έπ' άόριστον. Κι αυτή ή ψευδαίσθηση έγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για τήν ίδια τήν επιβίωση τού καθεστώτος του, όπου ή οικονομική κρίση και οι κοινωνικές εντάσεις έχουν πάρει άπειλητική έκταση.

Η R.A.S.D. 51ο μέλος τού O.A.E.

Στίς 22-2-1982, στην 38η τακτική σύνοδο τού συμβουλίου ύπουργών τού O.A.E. στην Άντις Άμπέμπια, ή RASD έγινε δεκτή ως 51ο μέλος τού Όργανισμού. Η

άπόφαση αυτή αποτέλεσε έπιστέγασμα μιάς έκτεταμένης διπλωματικής έκστρατείας τού μετώπου Polisario και τής Άλγερίας. Στή διάσκεψη κορυφής στο Φρητάουν (3/7/1980), ή RASD υπέβαλε αίτηση είσοδοχής στον OAE, που υποστηρίχτηκε από τήν πλειοψηφία τών αφρικανικών χωρών. Κανονικά θά έπρεπε από τότε νά είχε γίνει μέλος, άφου τό σχετικό άρθρο 28 τού χάρτη τού Όργανισμού προβλέπει τήν άπλή πλειοψηφία σαν όρο είσοδοχής νέου μέλους. Η μη εφαρμογή τής άπόφασης όφειλόταν άποκλειστικά και μόνο στις μαροκινές πιέσεις και στην προσπάθεια τού OAE νά άποφύγει ένα ρήγμα στους κόλπους του. Στή 18η διάσκεψη κορυφής στο Ναϊρόμπι (24-27/6/1981) τό πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας άπασχόλησε και πάλι τόν Όργανισμό. Και οι δύο πλευρές κατέβηκαν γερά προετοιμασμένες για τήν μάχη. Η Άλγερια βοήθησε άποφασιστικά τό Polisario, και έρριξε όλο της τό βάρος υπέρ τής ύπόθεσής του. Ό πρόεδρος της Σαντίλ Μπεντζεντίτ, φορέας ενός νέου πιο μετριοπαθούς στυλ στην άσκηση τής έξωτερικής πολιτικής, πραγματοποίησε μιά περιοδεία σέ 11 χώρες και προχώρησε σέ διπλωματικά άνοιγματα σέ χώρες παραδοσιακά δυτικόφιλες όπως ή Σενεγάλη και ή Άκτή Έλεφαντοστού. Από τή μεριά του ό Βασιλιάς Χασάν Β πραγματοποιήσε μιά γιγαντιαία διπλωματική έκστρατεία στέλνοντας άποσταλμένους του σέ 90 χώρες, μέ κεντρικό σύνθημα, ότι τό Polisario και ό Καντάφι είναι όργανα τής Μόσχας και άποτελούν τούς φορείς μιάς μαγάλης επιχείρησης άποσταθεροποίησης στη Βόρεια και Κεντρική Άφρική.

Στό Ναϊρόμπι τό Μαρόκο έκανε έναν τακτικό έλιγμό. Συμφώνησε μέ τήν πρόταση διεξαγωγής δημοψηφίσματος για νά κερδίσει χρόνο και νά άποτρέψει προσωρινά τήν έκδοχή τής RASD. Συγκροτήθηκε ειδική επιτροπή άποτελούμενη από τή Γουινέα, Κένυα, Μαλί, Δημοκρατία τού Νίγηρα, Σιέρα Λέονε, Σουδάν και Τανζανία, ή οποία ανέλαβε νά έπεξεργαστεί σέ συνεργασία μέ τά αντιμαχόμενα μέρη τίς πρακτικές λύσεις για τήν κατάπαυση τού πυρός και τή διεξαγωγή τού δημοψηφίσματος. Η διάσκεψη κορυφής τού Ναϊρόμπι στο σημείο 7 τής άπόφασης της διευκρίνησε ότι τό δημοψήφισμα θά πρέπει νά είναι ένα γενικό και ελεύθερο δημοψήφισμα αυτοδιάθεσης τού λαού τής Δ. Σαχάρας. Η ύπογράμμιση γίνεται γιατί σ' αυτό τό σημείο τό Ραμπάτ δημιούργησε έμπλοκή τών διαδικασιών για μιά ειρηνική λύση. Σύμφωνα μέ τό Ραμπάτ τό δημοψήφισμα θά έπρεπε νά είναι «έλεγχόμενο» και νά έχει άντικείμενό του τήν επιβεβαίωση ή όχι τής μαροκινής κυριαρχίας στο έδαφος τής Δ. Σαχάρας, ή ένα είδος όρου πίστης στο βασιλιά.³² Όπως ήταν φυσικό ή έκδοχή τού Ραμπάτ άπορρίφθηκε και ή επιτροπή προχώρησε σέ έπίσημη άκρόαση τών αντιμαχόμενων μερών τού Μαρόκου και τού μετώπου Polisario, καθώς και τών ένδιαφερομένων μερών τής Άλγερίας και τής Μαυριτανίας. (Αύγουστος 1981).³³ Μ' αυτόν τόν τρόπο άπορρίφθηκε στην πράξη και ή έκδοχή τού Ραμπάτ, που πιστό στην πάγια τακτική του νά άρνείται τήν ύπαρξη τού λαού τών Σαχραουί και τού μετώπου Polisario σαν έκφρασή τής θέλησης αυτού τού λαού, θεωρούσε σαν αντιμαχόμενα μέρη τό Μαρόκο και τήν Άλγερια.³⁴

28. Τό άναφέρει ή άλγερινή γαλλόφωνη έφημ. El Moudjahid 3/3/1982

29. T. Hodges 3/3/1982

30. El Moudjahid 3/3/1982

31. Fondation Heritage, ίνστιτούτο που πρόσκειται, στους ρηγκανικούς κύκλους, διαπιστώνει ότι ή κατευθείαν διαπραγμάτευση μέ τό Polisario είναι πιά άναγκαία. «Θά πρέπει νά καταπιούμε τό πικρό χάπι, εκτός αν οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι έτοιμες νά δαπανήσουν τεράστια ποσά, πιθανόν κοντά 1δισ. δολλ. τό χρόνο, για νά ανανεώσουμε τόν εξοπλισμό τού βασιλικού μαροκινού στρατού, νά χρηματοδοτήσουμε τίς εισαγωγές προϊόντων διατροφής και ενέργειας και νά πληρώσουμε τά καθημερινά έξοδα τού πολέμου στη Δυτική Σαχάρα.»

32. Σύμφωνα μέ τήν έφημ. Le Monde 9/11/1981 Τό περιεχόμενο ενός δημοψηφίσματος για τό Χασάν Β' συνίστατο «στο νά ζητήσουν από τούς κατοίκους τών σαχαρινών επαρχιών νά επικυρώσουν τήν πίστη τους στο δημοψήφισμα που και τή μαροκινή ένθικότητά τους.»

33. Η επιτροπή τού OAE για τήν έκτέλεση τής άπόφασης που συνήλθε στο Ναϊρόμπι στά τέλη τού Αύγουστου άποφάσισε ότι θά προχωρήσει στην «όργάνωση ενός δημοψηφίσματος αυτοδιάθεσης και όχι όπως τό ήθελε τό Μαρόκο επικύρωσης, ή όρκου πίστης.» Τό παραθέτει τό δελτίο Nouvelles Sahraouiennes No 20 Οκτώβρης 1981.

34. Ό Tony Hodges στο Monde Diplomatique 7/1982 σ.6 διατυπώνει ως εξής τή γνώμη του: «Τέλος πάντων μιά έξασπένση τού ρόλου τού OAE καθόσον φόρουμ τού τρίτου κόσμου, δέν θά είχε τόσο άσκημη ύποδοχή σήμερα στην Ουάσινγκτον.»

Όταν προχώρησαν αρκετά οι αμερικανομαροκινές διαπραγματεύσεις και η επέμβαση της Οάσιγκτον στο πλευρό του Ραμπάτ έκδηλώθηκε ανοικτά, ο Βασιλιάς Χασάν Β' τορπίλισε τις διαδικασίες. Έτσι φτάσαμε στη σύνοδο των υπουργών της Αντίς Αμπέμπα και στην κδοχή της RASD. Τό Μαρόκο και 16 ακόμα χώρες εγκατέλειψαν την αίθουσα σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Η αμερικανική διπλωματία χρειάστηκε να ασκήσει όλη της την επιρροή για να εξασφαλίσει την ευθυγράμμιση αυτών των 16 χωρών με το Μαρόκο. Δεν είναι τόσο το ζήτημα της Δ. Σαχάρας στο επίκεντρο αυτών των κινήσεων, όσο μία υπόνομευση του ΟΑΕ ως όργανου ειρήνης και συνεργασίας στην αφρικανική ήπειρο. Η Ουάσιγκτον έχει σοβαρούς λόγους να σχεδιάζει τέτοιες κινήσεις σε βάρος του ΟΑΕ και το Μαρόκο έχει εξίσου σοβαρούς λόγους να τις προωθεί, αφού αυτές έχουν επιλέξει σαν σημείο σύγκρουσης το ζήτημα της εισδοχής της RASD.

Τους αμερικανομαροκινούς σχεδιασμούς διευκόλυνε το γεγονός ότι η επόμενη διάσκεψη κορυφής του Οργανισμού είχε προγραμματιστεί για τις 5-18/8/1982 στην Τρίπολη της Λιβύης και φυσιολογικά θα κατέληγε στην ανάδειξη του συνταγματάρχη Καντάφι σε πρόεδρο του ΟΑΕ. Η προοπτική αυτή τρώμαξε όχι μόνο τα συντηρητικά καθεστώτα της Αφρικής, αλλά και όρισμένα μετριοπαθή που διατηρούσαν πολλές επιφυλάξεις για τους χειρισμούς και τις πρωτοβουλίες του Λίβου ηγέτη. Έτσι το πρόβλημα της Δ. Σαχάρας, όχι μόνο εγκλωβίστηκε στους ευρύτερους ανταγωνισμούς που διαπερνούν τη Μαύρη ήπειρο, αλλά επί πλέον έχει γίνει και η σημαία τους σε αρκετές περιπτώσεις. Η διάσκεψη καρυφής της Τρίπολης δεν έγινε λόγω έλλειψης απαρτίας. Η κρίση που μαστιάζει σήμερα τον ΟΑΕ είναι ίσως η σοβαρότερη της ιστορίας του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Παρίσι που από παράδοση άσκούσε μία σοβαρότερη επιρροή στις χώρες που κατά κανόνα σήμερα πλαισιώνουν το Μαρόκο και τους αμερικανικούς χειρισμούς, κρατάει μία στάση παρατηρητή στο όνομα της ουδετερότητας και της μη ανάμειξης. Ίσως είναι και ο μόνος τρόπος για να διατηρήσει τις προνομιακές του σχέσεις με αυτές τις χώρες χωρίς να παρασυρθεί σε μίαν ιμπεριαλιστική πολιτική όπως παλαιότερα.

Η επίσημη ανάκληση της RASD ως 51ου μέλους του ΟΑΕ, αντί να κλείσει το θέμα και να εκφυλίσει τη σχετική διαμάχη, για τους λόγους που ήδη αναφέραμε, δρομολόγησε νέες αντιθέσεις και διπλωματικές συγκρούσεις που στοχεύουν πιά τον ίδιο τον Οργανισμό. Για παράδειγμα η Σενεγάλη δεν έδωσε βίζα εισόδου στη Σαχραϊκή αντιπροσωπία που πήγε για να συμμετάσχει στην 3η σύνοδο του συμβουλίου των υπουργών πληροφοριών του ΟΑΕ, με αποτέλεσμα 14 χώρες να αποχωρήσουν σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Ένα άλλο ένδεικτικό παράδειγμα, είναι η στάση της Δημοκρατίας του Νίγηρα. Παρά τις καλές σχέσεις της με την Αλγερία αυτή η χώρα ευθυγραμμίστηκε με το Μαρόκο στη Σύνοδο της Αντίς Αμπέμπα. Αρνήθηκε ακόμα με επιμονή τη συμμετοχή της RASD στη διάσκεψη των χωρών της Σαχάρας (28/3/1982) (Αλγερία, Μαυριτανία, Μαλί, Λιβύη, Νίγηρας και Τσαντ). Η στάση του Νίγηρα οφείλεται στις αμερικανικές και σαουδαβικές πιέσεις. Τό Ριάντ έδωσε πολλά δάνεια σ' αυτήν τη χώρα και ένδεχομένως θα χρηματοδοτήσει την κατασκευή ενός μεγάλου φράγματος, αν αυτή η χώρα φανεί πειθαρχική.

Η αμερικανική ανάμειξη στη Β. Αφρική έχει πάρει τέτοια έκταση με τον εξοπλισμό του Μαρόκου, της Τυνησίας και της Αιγύπτου που σήμερα πιά αντιπροσωπεύει μία σημαντική απειλή για τις αδέσμευτες χώρες της περιοχής και ιδιαίτερα για την Λιβύη και την Αλγερία, τα δύο κύρια στηρίγματα του Polisario. Τό Αλγέρι στο πρόσφατο παρελθόν προσπάθησε να κρατήσει κάποιες αποστάσεις από την Τρίπολη.³⁵ Η έμμονή του συνταγματάρχη Καντάφι στην προώθηση της αραβικής ενότητας με έντυπωσιακές πρωτοβουλίες, συνάντησε τη διακριτική μόν αλλά σαφή άρνηση της αλγερινής ηγεσίας.³⁶ Τόν Απρίλη του 1981 ο Λίβους πρόεδρος πρότεινε την ένωση της RASD με την Μαυριτανία, που αναλάμβανε επιθετικές πρωτοβουλίες εναντίον των αντιδραστικών καθεστώτων της περιοχής. Κανένα από τα υπόλοιπα ενδιαφερόμενα μέρη δεν έδειξε ενθουσιασμό, με αποτέλεσμα οι λιβυκές προτάσεις να πέσουν στο κενό. Ούτε η Αλγερία ούτε η RASD ούτε η Μαυριτανία ήθελαν να δώσουν έναν ευρύτερο χαρακτήρα στην τοπική σύγκρουση της Δ. Σαχάρας. Αντίθετα, έκαναν τά πάντα για να περιφρουρήσουν τον τοπικό κι άποσποικιοκρατικό χαρακτήρα αυτής της σύγκρουσης και να την κρατήσουν έξω από τους γενικότερους ανταγωνισμούς. Έτσι οι σχέσεις της Λιβύης με την Αλγερία και το Polisario πέρασαν σε μία φάση σχετικής ψυχρότητας, που μεταξύ των άλλων εκφράστηκε και στις πληροφορίες που άφησε να διαρυσουν η Τρίπολη, ότι δεν θα βοηθήσει άλλο το Polisario.

Σήμερα όμως όπως ήδη σημειώσαμε, η αμερικανική επέμβαση δεν αφήνει περιθώρια για ρωγμές. Υποχρέωσε τόσο την Αλγερία όσο και τη Λιβύη σε μία αναθεώρηση της πολιτικής τους, στην επανασύμφιση των σχέσεων τους μπροστά στην κοινή απειλή.³⁷

35. Ειδικά μετά τη σταθεροποίηση της εξουσίας του προέδρου Μπεντζεντί, η αλγερινή εξωτερική πολιτική ήταν ιδιαίτερα προσηκτική ειδικά όσον αφορά τις σχέσεις της με τις γειτονικές χώρες. Στις αρχές του 1981 άρνήθηκε να επικροτήσει το σχέδιο του συνταγματάρχη Καντάφι για ένωση της Λιβύης με το Τσαντ. Είχε δηλώσει μάλιστα ότι «ζητήματα τέτοιου είδους μπορούν να ταραξουν το κλίμα στην περιοχή και να ανοίξουν το δρόμο στις προκλήσεις ορισμένων άποικιοκρατικών χωρών.» Στο ίδιο.

36. Στις 3/4/1982, ο Καντάφι σε συνάντηση συνεργασίας ζήτησε την άπαρξη της εφαρμογής μιάς συμφωνίας του 1976 που ζητούσε τη μελέτη της διαδικασίας εννοποίησης των δύο χωρών. Στις 5/4/1982 ο πρόεδρος Μπεντζεντί δήλωσε στο συνέδριο της Γενικής Ένωσης Εργαζομένων: «Θέλω να συγκεκριμενοποιήσω, ότι καμιά απόφαση δεν θα παρθεί χωρίς τη συγκατάθεση όλου του αλγερινού λαού, γιατί μόνο ο λαός θα επιζήσει των ανθρώπων και των υπευθύνων. Δεν μπορούμε να επιβάλουμε στους λαούς αποφάσεις υπαγορευμένες από προσωπικά συναισθήματα των διευθυνόντων.» Στο ίδιο.

37. Επίσημο ανακοινωθέν στο Αλγέρι (12/12/1981), μετά τις αμερικανικές πιέσεις στη Λιβύη εξέφραζε την αλγερινή ανησυχία και συμπάρασταση: «Η Αλγερία δεν θα έμνε αδιάφορη μπροστά στις απειλές επέμβασης ενάντια σε μία αδελφή και γειτονική χώρα στην οποία εκφράζει την ολοκληρωτική της αλληλεγγύη.» Στο ίδιο

Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας:

τεχνικό ἐργαλεῖο καί πολιτισμική στάση γιά τή σύγχρονη παραγωγή χώρου

τοῦ Γιάννη Τσιώμη

Μερικές προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Μέ τόν παραπάνω τίτλο θέλω νά τονίσω τήν σχεδόν *υποχρεωτική* ἀναφορά στήν ἱστορία τοῦ χώρου, ἀναφορά πού γίνεται μέσο (καί ἐργαλεῖο) γιά τήν παραγωγή τοῦ χώρου. Τή χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου μ' αὐτό τόν τρόπο τήν τοποθετῶ στήν ἀρχή τοῦ 19ου αἰώνα.

Πιστεύω ὅτι δέν ξεφύγαμε ἀκόμα ἀπό τέτοιου εἴδους ἀναφορές. Ὁ ἀρχιτέκτονας ἢ ὁ πολεοδόμος συνεχίζουν νά ἔχουν ἀνάγκη *νομιμοποίησης* τοῦ ἔργου τους μέσα ἀπ' τήν ἱστορική ἀναφορά πού εἶναι πολιτισμική στάση, ὅπως ἔχουν ἀνάγκη ἀναφορᾶς στό παρελθόν γιά τήν τεχνική γνώση. Μ' ἄλλα λόγια ξεχωρίζω ἐδῶ τήν ἀναφορά στό παρελθόν γιά τήν γνώση καί τήν ἀναφορά στό παρελθόν γιά τή *νομιμοποίηση* τοῦ ἔργου.

Ὁ *Raoulo Portoghesi* στό τελευταῖο του βιβλίο *Πέρα ἀπό τή σύγχρονη ἀρχιτεκτονική*¹ προσπαθεῖ νά δώσει τή «βαθύτερη ἔννοια» ὅπως λέγει, «τῆς ἐπιστροφῆς στό παρελθόν» πού πήραν τά ἀρχιτεκτονικά κινήματα τά τελευταῖα χρόνια. Μ' αὐτή τήν ἐνκαιρία ἀναφέρεται στόν Robert Stern, τόν Ἀμερικανό ἀρχιτέκτονα πού θεωρεῖ ὅτι καταφέρει μιά ἀναφορά «ἀπο-ἀπωθημένη (*desinhibé*) καί ριζοσπαστική στήν ἱστορική μνήμη».

Λέει ὁ Στέρν: «Ἡ στάση μας, σέ σχέση μέ τήν μορφή, πού βασιζέται στήν ἀγάπη τῆς ἱστορίας καί στήν γνώση της δέν ἐπιβάλλει τήν πιστή ἐπανάληψη. Εἶναι ἐκλεκτική καί χρησιμοποιεῖ τό κολλάζ καί τήν παράθεση ὡς τεχνικά μέσα γιά νά δώσει στίς γνώριμες μορφές ἕνα καινούριο νόημα, ἔτσι ὥστε ν' ἀνοίχτει ἕνας νέος δρόμος²».

Εἰσήγηση στό 4ο Διεπιστημονικό Σεμινάριο Ἰστορ. Πανεπ. Θεσ/νίκης Ἐργαστήριο Ἀρχιτ. Ἐσωτ. Χώρων καί Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς.

Σ' αὐτή τήν ἀνάλυση τοῦ Στέρν ὁ Πορτογκέζι βλέπει «τήν προσέγγιση τοῦ σχεδίου» (τῆς σύνθεσης, ἂν θέλετε, ἢ καλύτερα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύλληψης), «ἀπελευθερωμένη ἀπό κάθε ἰδεολογικό συστατικό³».

Τό γιατί τό κολλάζ καί ἡ παράθεση ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ὡς πράξη ἀρχιτεκτονική ὁδηγεῖ σέ μιά ἀποϊδεολογικοποιημένη ἀρχιτεκτονική στάση εἶναι μιά ἄλλη ὑπόθεση. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅτι μπορούμε νά διαπιστώσουμε ὅτι «ἱστορία», «ἱστορική μορφή», «παρελθόν», «πολιτισμός» ἔχουν γίνει ὑποχρεωτικές ἀναφορές τοῦ σημερινοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου.

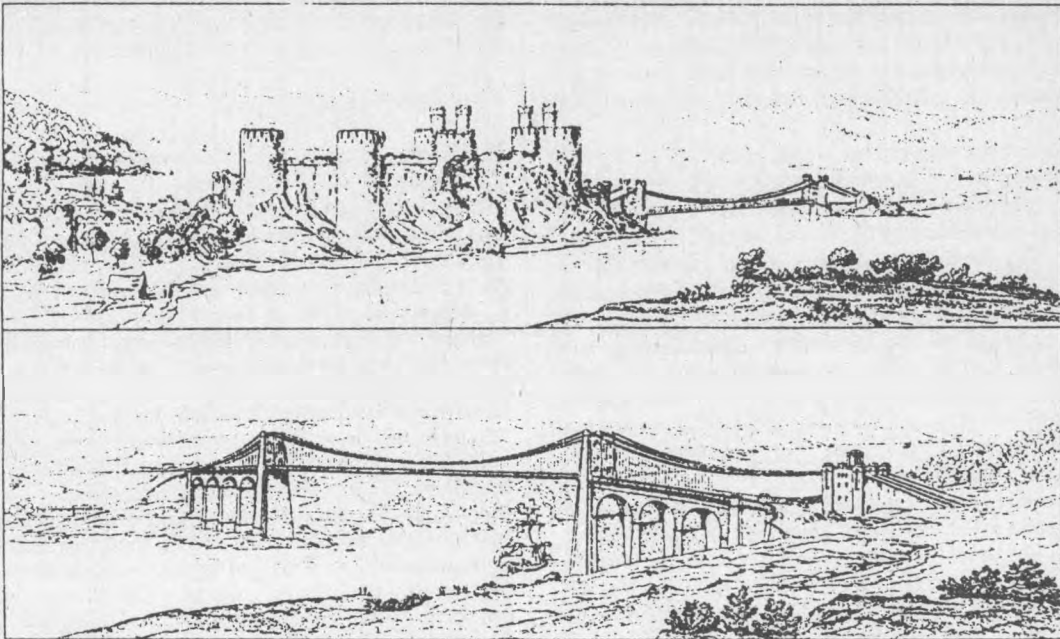
Ὁ Aldo Rossi στήν *Ἀρχιτεκτονική τῆς πόλης*⁴ γράφει ὅτι «ἡ ἰδέα τῆς πόλης πραγματώνει τήν ἔνωση ἀνάμεσα στό παρελθόν καί στό μέλλον». Λέει: ἡ ἰδέα καί ὄχι ἡ πόλη. Εἶναι ἕνα σημεῖο πού πρέπει νά προσεχτεῖ μέ τήν ἔννοια ὅτι πάλι εἴμαστε στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου. Δέν εἶναι ἡ πόλη στή φυσική καί κοινωνική της πραγματικότητα πού πετυχαίνει αὐτή τήν ἔνωση, ἀλλά ἡ ἰδέα τῆς πόλης. Ἐδῶ θά χαρακτηρίζα τόν Ρόσι σῶφρονα, γιατί, ἂν πραγματικά κοιτάζαμε πρός τήν πλευρά τῆς κοινωνικῆς της διάστασης (καί τῆς «φυσικῆς» της ἢ ἂν θέλετε πολεοδομικῆς της δομῆς) κάθε ἄλλο παρά ἔνωση ἔχουμε, κάθε ἄλλο παρά ἐνόητα: ἡ ἱστορία τῆς πόλης δείχνει μᾶλλον τό ἀντίθετο: Εἶναι ζωντανή ἱστορία συνεχῶν τομῶν, διαστάσεων καί ἀποκοπῶν ἀπό τά παρελθόντα ὅπως ὑπάρχει, στό ἐπίπεδο τῆς σύγχρονης, ἀποκοπῆς, διάστασης καί βία τόσο στήν κοινωνική πράξη ὅσο καί στήν πολεοδομική της ἔκφραση.

(1) P. Portoghesi, *Dopo L'Architettura Moderna*. Rōma, 1981. Γαλλική ἔκδοση, *Au-delà de l'Architecture Moderne*. Paris, 1981.

(2) *Ibid.*, p. 23.

(3) *Ibid.*

(4) Aldo Rossi, *L'architecture de la ville*. Paris, 1981, p. 173.

Σίνκελ, σχέδια από την Άγγλία

Τελειώνοντας όμως ο Ρόσι το κεφάλαιο πού αναφέρεται «Στήν φύση τών πολεοδομικών γεγονότων» γράφει γιά τήν Ἀρχαία Ἀθήνα (ἀντίθετα ἀπό τήν ἀρχαία Ρώμη πού παρουσιάζει «ὄλες τίς ἀντιθέσεις τῆς σύγχρονης πόλης»): «Ἡ Ἀθήνα παραμένει ἡ πιό καθαρή ἐμπειρία πού ἡ ἀνθρωπότητα πραγματοποίησε ποτέ, μέσα σέ συνθήκες πού δέν πρόκειται νά ξαναπαραχθούν⁵».

Ἡ ἀναφορά στόν Μάρξ εἶναι καθαρή: Ὁ Ρόσι συμφωνεῖ μέ τόν Κ. Μάρξ (καί τήν «καταπληκτική του διαίσθηση») ὅπως, λέει, ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ «ὀμαλή παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας». Συμφωνεῖ σέ τί ὁ Ρόσι τελικά; Συμφωνεῖ μέ μιá εἰκόνα ἀπόλυτης κοινωνικῆς εἰρήνης, *δυνατότητας* κοινωνικῆς εἰρήνης μέσα στό χώρο τῆς πόλης. Πράγμα φυσικά πού δέν λέει ὁ Μάρξ (παρ' ὄλο πού ἡ φράση του αὐτή γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες εἶναι πιθανῶς ἀπό τίς πιό ἀτυχεῖς πού ἔχει γράψει⁶). Ἀλλά προσοχή: Αὐτό πού δέν λέει ὁ Ρόσι ἢ μάλλον αὐτό πού διαλέγει ἀπό τόν Μάρξ, δάζει στό περιθώριο μιá ἄλλη φράση του: Αὐτήν στήν ὁποία ὁ φιλόσοφος ἀναρωτιέται ποιά νά εἶναι ἡ σχέση τοῦ Ἀπόλλωνα μέ τήν πυρίτιδα καί τήν ἀτμομηχανή!

Ἀπό τίς δύο πρῶτες αὐτές ἀναφορές τίθεται τό ζήτημα (καί ὄχι πρόβλημα) τῆς «Παρουσίας τοῦ παρελθόντος» πού ἔγινε καί τίτλος τῆς τελευταίας γνωστῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκθεσης (Παρίσι, Βενετία κ.λ.π.).

Ξαναβρισκόμαστε ἔτσι μπροστά σέ μιá στάση ἀναεωμένης ἀναφορᾶς γιά νά μὴν πῶ *ἀναεωτικῆς ἀναφορᾶς!* Ἐάν ὁ Πορτογκέξι μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ «μετα-μοντέρνος» καί ὁ Ρόσι «νεο-ρασιοναλιστής» πράγμα πού μπορεῖ νά κριθεῖ (ἂν μπορεῖ!) ἀπό τό ἀρ-

χιτεκτονικό ἀντικείμενο πού παράγουν - ἐκεῖνο ὠστόσο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ ἀναφορά στό παρελθόν μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά μᾶς ἐπιτρέπεται νά κάνουμε τήν παρακάτω ὑπόθεση: Μήπως τό ζήτημα τῆς «μετα»-ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι μόνο αὐτό τῆς *ἀναεωτικῆς ἀναφορᾶς* καί ὄχι τῆς ἀνανέωσης τοῦ χώρου; Ἡ μάλλον: τί σημαίνει ἀνανέωση; Ποιά ἀνάγκη *νομιμοποίησης* τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου -καί ὄχι ἔργου- ἐξωθεῖ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὀδηγεῖ) στήν παλαιά διαμάχη; Στήν διάσταση ἀνάμεσα σέ «παλιούς» καί «μοντέρνους»; Γιατί διαιωνίζεται ἔτσι ἡ προβληματική τοῦ Διαφωτισμοῦ; Γιατί τελικά ἀρχιτέκτονες καί θεωρητικοί (ἢ ἱστορικοί) τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ χώρου καί τῆς πόλης παραμένουν (καί ἐπιμένουν) στόν οὐμανιστικό σχολιασμό;

Ἡ ὑπόθεση πού ἔχω κάνει καί πού προσπάθησα νά ἐπιβεβαιώσω σέ μιá πρόσφατη δουλειά γύρω ἀπ' τόν νεο-κλασικισμό, εἶναι ὅτι τελικά ἡ ἀνάγκη «ἀναφορᾶς» πού εἶναι καί ἀνάγκη *νομιμοποίησης* τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου (καί ἔργου) γίνεται ἐθνική καί κρατική ὑπόθεση στά τέλη τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Μέ ἄλλα λόγια: ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας, τῆς ἐθνικῆς ρίζας, τῆς προαιωνίας ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς, ἢ τῆς παράδοσης καί τῆς σχέσης τῆς μέ τή φύση, ὅλα αὐτά συμμετέχουν στόν ἴδιο βαθμό μαζί μέ τή συστηματοποίηση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, τῆ φυσική ἢ τῆ χημική ἔρευνα κ.λπ, στήν ὀρθολογική σχέση καί γνώση γιά τήν πόλη μέ ἕνα σκοπό καινούριο: τήν νέα ἀνάγκη πού ἐμφανίζεται μέ τό κράτος νέου τύπου, τό ἀστικό κράτος, γιά τή διαχείριση τοῦ χώρου. Καί ὅταν λέγω *διαχείριση* ἐννοῶ τόσο τή διαδικασία, τίς συνθήκες παραγωγῆς τοῦ χώρου, ὅσο καί τή *συντήρηση-ἀναπαραγωγή* του, δηλ. καί τήν ἰδεολογική διάσταση πού παίρνει ὁ χώρος μέσα ἀπό τή *χρήση* καί τό *λόγο*.

Μέ αὐτό τόν τρόπο νομίζω ὅτι θίγω τό ζήτημα-ἐννοια τοῦ *πολιτισμοῦ* στίς δύο του διαστάσεις: τόσο

(5) *Ibid.*

(6) Cf. K. Marx, *Fondement de la critique de l'économie politique*. Paris, 1967, p. 42.

ώς παιδείας (culture) δηλαδή τό σύνολο τῶν γνώσεων πού ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, τῆς αἰσθητικῆς στάσης καί τῆς κρίσης ὅσο καί τό σύνολο τῶν διανοητικῶν δυνατοτήτων μᾶς κοινωνικῆς διαμόρφωσης σέ μιά δοσμένη ἱστορική διάρκεια καί χῶρο.

Μοῦ φαίνεται περιττό νά τονίσω ἐδῶ τήν *πρακτική σημασία* πού ἔχει γιά τή διαχείριση τοῦ χῶρου ὄχι μόνο ἡ συστηματική γνώση ἀλλά καί ἡ *συνείδηση* (πολιτική συνείδηση) τῆς δυνατότητας συστηματοποίησης τῆς γνώσης τοῦ χῶρου. Ἄς τό πῶ διαφορετικά: ἂν ὁ ἔλεγχος τοῦ χῶρου χρειάζεται συγκεντρωτική πολιτική καί γεωμετρική διάρθρωση (περιττό νά θυμίσω τή σημασία τῆς «κλασικῆς» πολεοδομίας τοῦ 17ου αἰώνα, καί τό ρόλο τῆς προοπτικῆς π. χ. Vauban, Richelieu, Λουδοβίκος 14ος) ἢ συντήρηση-διαχείριση τοῦ χῶρου ἐπιβάλλει μιά ἀντίληψη καί ἐμπιστοσύνη τῆς *συνέχειας* του. Συνέχεια τόσο στό *χῶρο* ὅσο καί στό *χρόνο*.

- *Συνέχεια τοῦ περιορισμένου δομημένου καί ἐλεγμένου χῶρου στόν ἐνδύτερο χῶρο τῆς ἐπικράτειας.*

- *Συνέχεια τοῦ χῶρου στό μέλλον καί στό παρελθόν στό βαθμό πού τό παρελθόν ἐξασφαλίζει καί διακαιώνει τήν ἀξίωση καί προσδοκία γιά τό μέλλον.*

Εἶναι φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ δύο διαφορετικά ἐπίπεδα:

- *τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, πού ἀναφέρεται στή χωροταξία,*

- *τῆς ἰδεολογικῆς ἐπεξεργασίας τῆς πόλης καί τοῦ χῶρου μᾶς καθορισμένης κοινωνικῆς δομῆς μέσα ἀπό τόν λόγο⁷.*

Τά παραδείγματα

Θά προχωρήσω τώρα σ' ἕνα ὀρισμένο ἀριθμό παραδειγμάτων γιά νά κάνω πιά κατανοητές τίς ὑποθέσεις μου καί γιά νά ἐκφραστῶ διαφορετικά: νά τονίσω ὅτι ὁ χῶρος λειτουργεῖ τόσο ὡς *περιέχων* ὅσο καί ὡς *περιεχόμενο*. Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ἔχει αὐτή τή διπλή «σύσταση» μπορεῖ νά μᾶς φωτίσει τό γιατί ἀπό τή μιά «χρησιμοποιεῖ» τούς εἰδήμονες, εἰδικούς (τόν ἀρχιτέκτονα, τό γεωγράφο ἢ τόν πολεοδόμο π. χ.) ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη «χρησιμοποιεῖται» ἀπ' τούς πολιτικούς.

Ἀπό τόν Alberti μέχρι στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶ. μέχρι τόν Durand, τόν Boullée, τόν Ledoux, τόν Schinkel γίνεται μιά συνεχῆς ἀναφορά σέ δύο ἀποσπάσματα, τό ἕνα τοῦ Πλάτωνα, τό ἄλλο τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν πόλη. Πρῖν περάσω στά συγκεκριμένα παραδείγματα θά ἐξετάσω πολύ σύντομα τό νόημα τῶν ἀναφορῶν στήν πόλη μέσα στόν *Κριτία* καί στά *Πολιτικά*, γιά νά τονίσω ἔτσι ὅτι ὁ ἀρχιτεκτονικός λόγος ἀπ' τόν Ἀλμπέρτι καί μετά, δέν ἀναφέρεται τελικά στόν Πλάτωνα ἢ στόν Ἀριστοτέλη καί στήν σύλληψη πού ἔχουν γιά τό χῶρο, ἀλλά ἀναφέρεται στόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. Μέ ἄλλα λόγια ὅταν ὁ Σίνκελ μιλά γιά τόν Πλάτωνα, μιλά γιά τόν ἑαυτό του,

(7) Εἶναι φανερό ὅτι τά δύο αὐτά ἐπίπεδα διαχωρίζονται ἐδῶ γιά μεθοδολογικούς λόγους. Φυσικά θεωρῶ ὅτι ἀπό τή μιά λειτουργοῦν στήν ἐσωτερική τους αὐτονομία (π.χ. ἡ «τεχνική» τοῦ πολεοδόμου χρειάζεται ὄργανα καί γνώση) καί ἀπό τήν ἄλλη προσδιορίζονται «σέ τελευταία ἀνάλυση» ἀπό τήν οικονομική διάρθρωση.

μιλά γιά νά φτιάξει τό χῶρο του-καί ὄχι γιά νά φωτίσει τά λεγόμενα τοῦ Πλάτωνα- οὔτε κἄν γιά νά πει σέ τί τόν ἐμπνέει *πραγματικά* ὁ Πλάτωνας.

Ἕνα πρῶτο παράδειγμα

Ὁ Πλάτωνας στόν *Κριτία* περιγράφει μιά πόλη καί βρισκόμαστε, ἀφοῦ πρόκειται γιά τήν Ἀτλαντίδα, *στό χῶρο τῆς οὐτοπίας*. Τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ τελευταῖος μᾶς ὀδηγεῖ στήν *οὐτοπία τοῦ χῶρου*, δέν εἶναι ἀπλό λογοπαίγνιο. Ἡ ἀναφορά στόν οὐτοπικό χῶρο εἶναι πολιτική ἀντίσταση καί θά 'θελα νά θυμίσω ὅτι ἡ Ἀτλαντίδα εἶναι ἡ *πραγματική ἀντι-Ἀθήνα*, ἢ ἡ Ἀθήνα τοῦ ἀντιπολιτευόμενου ἀθηναίου Πλάτωνα⁸. Πέρα ἀπ' τό μῦθο ἢ μάλλον *μαζί* μέ τό μῦθο, ἡ γεωμετρική διάρθρωση τοῦ χῶρου Ἀτλαντίδα εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό μιά πολιτική θέση. Θά μπορούσα νά τήν πῶ *ὄνειρική*, ὅπως θά μπορούσα νά τήν πῶ *πρακτική*.

Πρακτική θέση τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ λόγου πού ἐπιβάλλει μιά *ὀργάνωση* -ἔστω καί ἰδεατή- μιά ἄλλη *διάρθρωση* τοῦ χῶρου. Τό βάρος τῆς καί ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς δέν στηρίζονται στή δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ ἢ ὄχι τό ὄραμα - ἀλλά στήν *παραδειγματική* χρήση τοῦ χῶρου. Ἄν ἡ πόλη-μέ τούς θεούς τῆς, τούς διαβόλους, τούς δούλους, τούς στρατιῶτες τῆς κ.λ.π. - λειτουργεῖ αὐτό δέν θά κριθεῖ σέ σχέση μέ τήν ὀρθολογιστική τῆς σύλληψη ὡς ἀποτελεσματική, ἀλλά μέ τόν κριτικό τῆς ρόλο στήν ἀνομολόγητη ἀναφορά: Τήν Ἀθήνα τῆς παρακμῆς, τήν Ἀθήνα τοῦ Πλάτωνα

2ο παράδειγμα

Στά *Πολιτικά* του ὁ Ἀριστοτέλης διαρθρώνει ἐπίσης ἕναν οὐτοπικό χῶρο μέ μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά μιά πόλη πού κρίνεται σέ σχέση μέ τίς λειτουργίες τῆς.

Ἡ ἀνάγκη γιά μιά «τέλεια» πόλη δέν ὀδηγεῖ σ' ἕνα ἰδεατό σχῆμα οὐτοπικό ἀλλά σέ μιά κανονιστική καί «διατακτική» ἀντίληψη τοῦ χῶρου («ἂν τά σπιτία εἶναι οἰκοδομημένα σ' εὐθεία γραμμὴ κατὰ τό νεότερο σύστημα τοῦ Ἰππόδαμου...») πού θά ἐξυπηρετεῖ καλύτερα ἀνάγκες («ἢ διάταξη τῶν σπιτιῶν θεωρεῖται περισσότερο χρήσιμη καί εὐχάριστη γιά τίς ὑπόλοιπες ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας ἐάν'»). «Ἐάν» παρθοῦν μέτρα. Ἀλλά τό πρόβλημα εἶναι πάλι τό ἴδιο: ἀπό τή μιά ὑπάρχει ἡ ἀναφορά: Ἀναφορά σέ «ἀνθρώπινες» ἀνάγκες, ἀναφορά σέ τεχνικές καί πολεοδομικές λύσεις. Ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχει ἀναφορά στό πολιτικό σχῆμα, τό ὑπάρχον, πού θά ἐξυπηρετηθεῖ καλύτερα ἀπό τέλειες τεχνικές λύσεις. Σέ τελευταία φάση πρόκειται γιά τήν *ἐξασφάλιση* τῆς ἱστορίας τῆς Ἀθήνας ἀλλά αὐτό μέσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Ἀθήνας.

Στά δύο προηγούμενα παραδείγματα ὑπάρχει μιά σχέση ἀνάμεσα σέ *πολιτεία* καί *χῶρο*, σχέση πού ἐδῶ δέν μᾶς ἐνδιαφέρει νά ἀναλύσουμε πῶς λειτουργεῖ στόν Πλάτωνα καί πῶς στόν Ἀριστοτέλη. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ὑπάρχει, ἢ μάλλον ὅτι *δίνεται* μιά ὀρισμένη σχέση ἀνάμεσα σέ *πολιτεία* καί *πόλη* σημαίνει ὅτι λειτουργεῖ μιά ἄλλη σχέση σάν προϋπόθεση: τοῦ *πολίτη* μέ τήν *πολιτεία*. Αὐτή ἡ σχέση εἶναι πολύμορφη βέβαια. Ἀρκεῖ νά θυμίσω τό σχῆμα τοῦ E. Benveniste πού μέσα ἀπ' τή γλωσσολογία διαπιστώνει ὅτι ἂν τὸ

(8) Πάνω σ' αὐτό τό θέμα Cf. P. Vidal-Naquet et P. Levêque, *Clithène l'Athénien*. Paris, 1973.

(9) Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* 1330.

λατινικό μοντέλο λειτουργεί από τόν *civis* στην *civitas* δηλαδή από τό συγκεκριμένο υποκείμενο στην αφηρημένη ολότητα (*civitas*) τό ελληνικό μοντέλο λειτουργεί αντίθετα: «Τό πρώτο δεδομένο είναι ή ολότητα, ή πόλις. Σώμα αφηρημένο, Κράτος πηγή και κέντρο έξουσία υπάρχει από μόνη της. Δέν έναρκώνεται ούτε σέ ένα κτίριο, ούτε σέ ένα θεσμό ούτε σέ ένα κοινοβούλιο. Είναι ανεξάρτητη από τούς ανθρώπους και ή μόνη της ύλική διάσταση είναι ή έκταση τής επικρατείας πού τήν έναρκώνει¹⁰».

Είναι ή πόλις πού προσδιορίζει τή νομική υπόσταση και ιδιότητα τού πολίτη είναι ό *civis* πού προσδιορίζει τήν *civitas*! Μ' αυτό τόν τρόπο τό βλέμμα τού καθένα για τήν πόλη-σύμπλεγμα διαφέρει άναγκαστικά.

Υπάρχει μιά ειδική ύλική σχέση ανάμεσα στην ιδιότητα τού υποκείμενου και στην ολότητα πού νομιμοποιεί και θεσμοποιεί αυτή τήν ιδιότητα: είναι από κει και πέρα άκόμα φανερό ότι ή σχέση μέ τό χώρο προσδιορίζεται διαφορετικά στην μιά περίπτωση ή στην άλλη. Η πολιτισμική διάσταση τής πόλης ως θεσμός (*cité*) προεκτείνεται στή συμβολική έννοια πού δίνεται στή διάρθρωση τού χώρου -τό δομημένο έννοω. Ό δρόμος είναι έτσι άνοιχτός για όλες τές παρανοήσεις. Αυτές πού κάναμε και κάνουμε σήμερα άκόμα οι άρχιτέκτονες για νά νομιμοποιήσουμε τό έργο μας.

Ό Ρουσό είναι από τούς πρώτους πού κατανόησαν τήν ανάγκη διάστασης ανάμεσα στό θεσμικό/πολιτικό και στό φυσικό πολεοδομικό χώρο. Προσπάθησε έτσι νά διευκρινήσει πολλών αιώνων άρχιτεκτονικές παρανοήσεις. Άλλά οι άρχιτέκτονες, είναι γνωστό: παραφιλοσοφούν, παρα-φιλολογούν, παρα-κοινωνιολογούν. Καί φυσικά παρα-νοούν.

3ο παράδειγμα

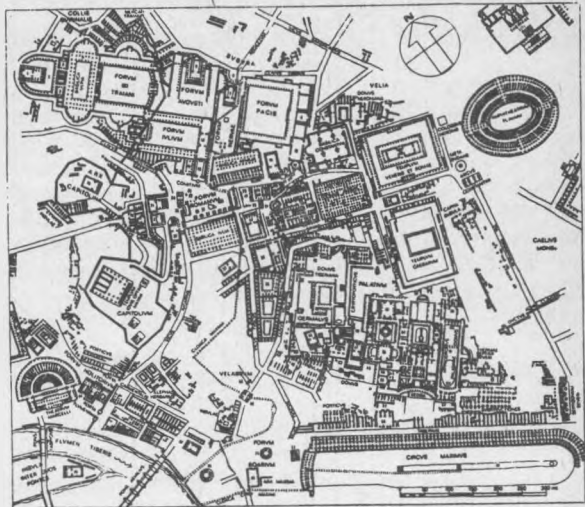
Γράφει ό Ρουσό: «Αυτό τό δημόσιο πρόσωπο πού δημιουργείται έτσι από τήν ένωση του μέ όλα τά άλλα πρόσωπα έπαιρνε άλλοτε τό όνομα πολιτεία (*cité*) και σήμερα ονομάζεται Δημοκρατία ή πολιτικό σώμα».

Σ' αυτό τό σημείο και σέ ύποσημείωση¹¹ ό φιλόσοφος προσθέτει: «Η πραγματική σημασία αυτής τής λέξης χάθηκε σχεδόν τελείως σήμερα από τούς σύγχρονους. Οι περισσότεροι μπερδεύουν τήν πόλη μέ τήν *cité* και τόν κάτοικο τής πόλης μέ τόν πολίτη. Δέν ξέρουν ότι δπως τά σπίτια κάνουν τήν πόλη, οι πολίτες κάνουν τήν πολιτεία. Αυτό τό λάθος έξ άλλου στοίχισε άκριδιά στους Καρθαγένιους άλλοτε. Δέν δρῆκα πουθενά νά δίνεται ό τίτλος τού *civis* (πολίτη) σέ κανένα πρίγκηπα, ούτε καν άλλοτε στους Μακεδόνες, ούτε στις μέρες μας στους Άγγλους, παρ' όλο πού έναιπιό κοντά στην έλευθερία από όλους τούς άλλους (...) Ό κ. Ντ' Αλαμπέρ στό άρθρο του Γενεύη δέν ξεγέλαστηκε και ξεχωρίζει τές τέσσερες τάξεις (*ordres*) ανθρώπων πού βρίσκονται στην πόλη, και πού μόνο δυό από αυτές φτιάχνουν τή δημοκρατία. Κανείς Γάλλος συγγραφέας δέν κατάλαβε τήν έννοια τής λέξης *πολίτης*¹²»

(10) E. Benveniste, *Problème de linguistique générale*. Paris, 1978, p. 278.

(11) J. J. Rousseau, *Du contrat social*. Paris, UGE, 1973, p. 74.

(12) *Ibid.*, p. 222.

Ρωμη το «μνημειακό κέντρο» κατά τόν G. Lugli.

Τό βάρος αυτής τής «ύποσημείωσης» μου φαίνεται αντίστροφο μέ τή θέση πού έχει στό «Κοινωνικό Συμβόλαιο». Ίδιαίτερα όταν γράφει για τούς πολίτες: «αυτό τό όνομα (...) έκφράζει μιά άρετή και όχι ένα «δίκαιο». Υπάρχει μιά διαφορά ανάμεσα σέ μιά ηθική ποιότητα και σέ μιά πολιτική ιδιότητα και είναι μέσα σ' αυτή τή «διαφορά», στον άκριδή της προσδιορισμό, πού θά μπορέσει νά εξασφαλιστεί μιά πραγματική ιστορική μελέτη τών πόλεων. Δηλαδή τό νά δούμε πώς λειτουργεί ή ιστορία στην πόλη και όχι ή ιστορία τής πόλης.

4ο παράδειγμα

Στά 1807 στό Βερολίνο ό Φίχτε γράφει τούς «Λόγους στό Γερμανικό Έθνος», λόγοι 13 τόν άριθμό πού παρακολουθούνται από ένα μεγάλο μέρος τής νεολαίας, επαναστατικοποιημένης και εθνικής άφού αντιτίθεται στην Ναπολεόντια κατοχή. Άνάμεσά τους και ό Σίνκελ παρακολουθεί τούς συλλογισμούς τού φιλοσόφου πού ύποστηρίζει τήν ανάγκη για τή γερμανική ένότητα, τήν ανάπτυξη τής εθνικής συνείδησης, τή δημιουργία ενός «Γερμανικού κλειστού εμπορικού κράτους». Αυτό πού μάς ενδιαφέρει εδώ είναι ότι ό Φίχτε έξαγγέλει ένα πρόγραμμα μέ τήν πλήρη έννοια τής λέξης, πρόγραμμα για τή σύσταση τού κράτους, τού νέου γερμανικού κράτους. «Λαός», «Έθνος», «ρίζες», «παράδοση», «γνώση» τού παλιού και τού καινούριου συντίθενται σέ μιά «Έθνική και λαϊκή» (οι λέξεις είναι τού ίδιου τού Φίχτε και τό πρόγραμμα εκπαίδευσης είναι παρμένο άπ' τόν Πεσταλόντζι), παιδεία πού αναφέρεται στό πανγερμανισμό, στή γοτθική «προ-ιστορία» -«Γλώσσα στην πρώτη καθαρή μορφή της», έξοικείωση «μέ τά μνημεία τού πολιτισμού τής¹³» είναι ανάμεσα σ' άλλα μέτρα οι προϋποθέσεις τής γερμανικής αναγέννησης -και αυτό μάς θυμίζει τήν Ελλάδα μιάς όρισμένης εποχής! Έτσι τό Μνημείο (και ή γλώσσα είναι μνημείο όσο και ό καθοδρικός ναός), ξεπερνά τόν ουδέτερο ρόλο έπιστη-

(13) Fichte, *Discours à la Nation Allemande*. Γαλλική έκδοση, Παρίσι, 1975, σελ. 133.

μονικής παρατήρησης και γνώσης για να γίνει μέσο ήθικης και εθνικής διαπαιδαγώγησης.

Ἐδῶ μᾶς ενδιαφέρει αὐτή ἡ ἠθικὴ διάσταση. Ἡθικὴ διάσταση τῆς ιστορικῆς γνώσης σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ χώρος (π.χ. ἡ μεσαιωνικὴ-γερμανικὴ πόλη) συμμετέχει στὴ γερμανικὴ παιδεία ὅσο καὶ κάθε ἄλλο «λαογραφικὸ» στοιχεῖο. Κάτι περισσότερο: ἠθικὴ καὶ εθνικὴ διαπαιδαγώγηση ἐμπλέκονται καὶ παρουσιάζονται σὲ ἓνα σύνολο πού κερδίζει τὴν ἀποτελεσματικότητά του μέσα ἀπ' τὴν ιστορικὴ μνήμη. Ἐὰν πρόκειται γιὰ ἔθνος (σύνολο ἀπὸ συνήθειες) ἢ ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ ἠθικὴ αὐτὸ μόνο οἱ ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ὑποκείμενου μποροῦν νὰ μᾶς τὸ ξεχωρίσουν.

5ο Παράδειγμα

Πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιὰ ἓνα μήνυμα πού δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Σίνκελ. Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ παρελθόντος παίρνει ἔτσι αὐτὸ τὸ νόημα: περιγραφή καὶ γραφὴ (ἀρχιτεκτονικὴ) τῆς ἐνότητας τοῦ ἔθνους. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο παρέχεται μιὰ ἀπὸ τὶς ὄψεις τοῦ ρομαντισμοῦ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πού ὁμως δὲν ἀποκλείει τὸν «μοντερνισμό», τὴ νέα ματιὰ στὸ χῶρο.

Στὰ 1826 ὁ Σίνκελ πηγαίνει στὸ Μάντσεστερ τῆς Ἀγγλίας. Στὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο γράφει: «Ἡ θέση μιὰ τέτοιας βιομηχανικῆς πόλης εἶναι θλιβερὴ. Τίποτε πού ν' ἀρέσει: σπίτια ἀπὸ κόκκινα τοῦβλα γιὰ 120.000 κατοίκους δίνουν μιὰ μελαγχολικὴ ἐντύπωση (...). Σήμερα, συνεχίζει ὁ Σίνκελ, 6000 ἰρλανδοὶ ἐργάτες στάλθηκαν πίσω στὰ σπίτια τους, ταξίδι πληρωμένο ἀπὸ τὴν πόλη, λόγω ἔλλειψης ἐργασίας. 120.000 ἐργάτες συγκεντρώνονται τώρα, ἔτοιμοι νὰ ἐξεγερθοῦν. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δουλεύουν 16 ὥρες καὶ δὲν πληρώνονται παρά 2 σελίνια. Ἐργοστάσια πού κόστισαν 500.000 λίρες, δὲν ἔχουν σήμερα παρά 5.000 λίρες ἀξία! Μιὰ τρομακτικὴ κατάσταση. Ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ ὄθρε 400 νέα χτίστηκαν ἐργοστάσια, κτίσματα πού στὴ θέση τους πρὶν τρεῖς χρόνια ὑπῆρχαν λιθάδια, (κτίσματα) τόσο μανρισμένα ἀπ' τὸν καπνὸ πού μοιάζουν σάν νᾶταν ἐδῶ πρὶν ἑκατὸ χρόνια. Ὅψη τρομακτικὴ καὶ ἀγχώδης. Ὅγκοι κατασκευαστικοί, τεράστιοι πεταμένοι στὴν τύχη, χωρὶς ἀρχιτεκτονικὴ, ὄγκοι φτιαγμένοι ἀπὸ ἐργολάβους, μὲ κόκκινα τοῦβλα (...). Ὑπάρχουν πολλοὶ στρατιωτικοὶ γιὰ τὴν τάξη, στὸ Μάντσεστερ»¹⁴.

Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἄκαιρο νὰ θυμίσω ὅτι ὁ Σίνκελ κατασκευάζει τὴν ἴδια ἐποχὴ περίπου τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σχολὴ στὴν καρδιά τοῦ Βερολίνου... μὲ κόκκινα τοῦβλα! Ἡ σχολὴ μοιάζει μὲ ἐργοστάσιο. Ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἀρχιτεκτονικὴ! Μὲ ἄλλα λόγια ἡ κριτικὴ τοῦ ὕλικου (τοῦ τοῦβλου) ἢ τῆς μορφῆς δὲν εἶναι «ἠθικὴ» κατηγορίες τοῦ νεο-κλασικοῦ ἀρχιτέκτονα πού διαμαρτύρεται γιατί δὲν βλέπει ἀετώματα! Εἶναι μᾶλλον ἡ κριτικὴ τῆς, μὲ ἀποσπασματικὸ τρόπο, παραγωγῆς τοῦ χώρου. Καὶ εἶναι ἀκόμα ἡ συνείδηση ὅτι χρῆση τοῦ χώρου, χωροταξία, συνθήκες παραγωγῆς δὲν μποροῦν νὰ ξεχωριστοῦν ἀπὸ τὶς συνθήκες ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Σίνκελ μιλά στὸ προηγούμενο παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο παραγωγῆς (ἐργολάβους), τὸ ὕλικό (του-

βλο), τὴ διάσταση πόλης / ὑπαίθρου (ἐργοστάσιο-λιθάδι), τὴν αὐθαίρετη διάταξη («ὄγκοι πεταμένοι στὴν τύχη), τὴν οικονομικὴ διάσταση μέσων παραγωγῆς (τιμὴ καὶ ἀξία τοῦ ἐργοστασίου), τὶς συνθήκες καὶ τὴν ἐκμετάλευση τῶν ἐργατῶν (Ἴρλανδοί, ὕψος μεροκάματου, ὥρες δουλειᾶς). Περιττὸ νὰ προσθέσω τοὺς στρατιῶτες γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης...

Βλέπω σ' αὐτὸ τὸ δῆγμα τὴν ἄλλη ὄψη τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ νομίσματος. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴ κριτικὴ ὁ «ρομαντικός» καὶ «νεο-κλασικός» Σίνκελ μιλά σὲ τελευταία ἀνάλυση γιὰ διαχείριση καὶ διάρθρωση τοῦ χώρου ὡς μέσου κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν προϊόντων, τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀνθρώπων.

Σὲ ἓνα ἄλλο γράμμα τοῦ στὰ 1836, ὁ Σίνκελ μιλά γιὰ τὰ ἀτμόπλοια πού ἀρχίζουν νὰ διασχίζουν τὸν Ἀτλαντικὸ φέρνοντας σὲ ἐπικοινωνία τὸ Νέο μὲ τὸν Παλιὸ κόσμον «ἀνθρώπους καὶ ἐμπορεύματα» ὅπως γράφει¹⁵. Θέλω νὰ τονίσω ἔτσι, αὐτὴ τὴ σημαντικὴ ὄψη, τὴν ἄλλη ὄψη τῶν ἀετωμάτων, ἢ τῶν γοθικῶν τύπων: εἶναι τὰ φουγάρα τῶν ἐργοστασίων, οἱ μεταλλικὲς κατασκευὲς καὶ οἱ γέφυρες πού ὁ Σίνκελ σχεδιάζει μανιωδῶς... Δηλαδή τὸ κράτος στὴ νέα βιομηχανικὴ του κατάσταση πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ παρά μὲ μιὰ διαχειριστικὴ σκέψη τοῦ χώρου, καθὼς οἱ μορφολογικὲς του ἀναφορὲς παραμένουν ἀντιθετικὲς.

6ο παράδειγμα

Ἡ διαχειριστικὴ σκέψη τοῦ χώρου πού ἀνέφερα πιὸ πρὶν διαρθρώνεται καὶ ἐκφράζεται μὲ ἔντονο καὶ ἀποκαλυπτικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Pierre Patte, τὸν πολυεδομὸ τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ συνεργάτη τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας, καὶ ἀπὸ τὸν Λεντοῦ ὑπερότερα. Ὁ Λεντοῦ δίνει στὸν ἀρχιτέκτονα ἓνα ἀποστολικὸ ἠθικὸ ρόλο ἀλλὰ δὲν περιορίζεται στὸ «παράδειγμα». Δὲν εἶναι παραδειγματικὸς μόνο, ἀλλὰ ἀποτελεσματικός. «Τὰ πάντα εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ» λέει ὁ Λεντοῦ. «Τὰ πάντα εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ, ἀπὸ τὸ ἀγροτικὸ ὑπόστεγο καὶ τὸ σπίτι μέχρι τὸ παλάτι»¹⁶. Ἐτσι πρακτικὴ ἐπέμβαση στὸ χῶρο καὶ ἄρα γνώση τοῦ χώρου δένονται μὲ τὸ ἠθικὸ κήρυγμα καὶ τὴν ιστορικὴ ἀναφορά. Ἱστορικὴ ἀναφορά σαφέστατη, πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στὸ «πνεῦμα τοῦ Περικλή» «πού θά φωτίσει τὸν ἰδιοφυῆ ἀρχιτέκτονα»¹⁷. Ἱστορικὴ ἀναφορά ἔπειτα στὴ σύγχρονή του Γαλλία μέσα ἀπὸ τὴ συνέχεια πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ παλιὸ καὶ καινούριο πνεῦμα, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ χῶρο. Θεωρῶ αὐτὸ τὸ διανοητικὸ κατασκεῦσμα τοῦ Λεντοῦ τὸ ἴδιο σημαντικὸ μὲ τὶς μορφολογικὲς του ἰδιορρυθμίες πού καινοτομοῦν. Δηλαδή τὴ χρησιμοποίησή του κύβου, τῆς σφαίρας, τῆς πυραμίδας σάν σχήματα ἀναφορᾶς τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς.

7ο παράδειγμα

Ὁ Π. Πάττε τέλος. Μιλά γιὰ τὴν πόλη, τὴν ἀνάγκη μιᾶς «πρακτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς» καὶ ἀναφέρεται στὴ

(15) Γράμμα ἀπὸ τὸ Kissingen, 18 Ἰουλίου 1836. *Ibid.*, pp. 133-134.

(16) C. N. Ledoux, *L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des mœurs et de la législation*. Paris, 1804. Τὰ ἀποσπάσματα ἐδῶ εἶναι παρμένα ἀπὸ E. Kaufmann, *Trois architectures révolutionnaires*. Paris, 1978, pp. 130-131 et suiv.

(17) *Ibid.* Βλ. ἐπίσης Fr. Fichet, *La théorie architecturale à l'âge classique*. Bruxelles, 1980, pp. 511 et suiv.

(14) Cf. Γράμμα ἀπὸ τὸ Μάντσεστερ τῆς 17 Ἰουλίου 1826, in K. F. Schinkel, *Aus Tagebüchern und Briefen*, ἐπιμέλεια G. Meier, Βερολίνο, 1967, pp. 118-119.

νέα *ολότητα* πού όχι μόνο *υποδέχεται* αρχιτεκτονικά αντικείμενα αλλά και *τά διαρθρώνει*. Τό ζήτημα της πόλης δέν περιορίζεται μόνο στό διαχωρισμό ιδιωτικού και δημοσίου αλλά και στόν τυπολογικό χαρακτηρισμό των δημόσιων κτιρίων και στή *διάρθρωσή* τους μέσα στην πόλη.

Έτσι ο Π. Πάτ βλέπει απαραίτητο νά χτιστούν «καταστήματα κοινής ωφέλειας» δύο ειδών:

– Τό πρώτο: «είδος ιερού άσουλου για όλες τις οικογένειες πού θά χρησιμεύει για νά ασφαλιστούν οι περιουσίες (σέ χρήμα) των πολιτών».

– «Τό δεύτερο άφορά τήν κατασκευή κοινών χώρων για τις ανάγκες των διαβατών»¹⁹.

Πρώτη παρατήρηση: Οι τράπεζες και τά κοινόχρηστα W.C. δέν ξεχωρίζουν παρά μόνο τυπολογικά, και μέ βάση όχι τήν αξία αυτού πού διαχειρίζονται (φαίνεται σά άστειο νά μπαίνει στην ίδια μοίρα ή παρουσία του πολίτη και τά άπορρίματα του ανθρώπου της πόλης). Χρήματα και λύματα άπέναντι στην πόλη έχουν τήν ίδια αξία, μέ τήν έννοια ότι χρειάζονται διαχείριση και κυκλοφορία μέ μέθοδο!

Δεύτερη παρατήρηση: Πρόκειται για προγράμματα πού άπευθύνονται στόν αρχιτέκτονα «*άνθρωπο πού τό πνεύμα του είναι προετοιμασμένο άπ' τή μελέτη της αρχαιότητας άπ' τήν καλλιέργεια των καλών Τεχνών, άπ' τόν εμπλουτισμό του μέ τις φιλοσοφικές γνώσεις*»²⁰. Και ο Πάτ αναφέρεται εδώ συγκεκριμένα στόν Πλάτωνα, στην Άτλαντίδα, στόν Άριστοτέλη και στην Άθήνα.

Και τό πρόβλημα είναι τοῦτο.

1. Γιατί έχουν ανάγκη προσφυγής στην Άτλαντίδα για νά μιλήσουν για τράπεζες και άποχωρητήρια;

2. Άπ' τήν στιγμή πού θεωρούν τήν αρχαιότητα (τήν όποια αρχαιότητα) *ολότητα* δέν είναι αναπόφευκτο νά *ισοπεδώνουν* κάθε διαφοροποίηση, πού συμβαίνει μέσα στην ίδια τήν «αρχαιότητα»;

3. Η *έθνική ταυτότητα* και η *πολιτισμική ταυτότητα* δυναμώνουν τό *Έθνος*. Άλλά νά η αντίφαση: για νά τονίσουν τή «διαφορά» (π.χ. Φίχτε στη Γερμανία) αναφέρονται στό παγκόσμιο πρότυπο και μοντέλο. Τήν αρχαία Έλλάδα!.

Έπίλογος: Τό Πάνθεον

Στά 1779 και 1790 στέλνονται στην Άκαδημία της Ρώμης άπό τό Παρίσι δύο φαινομενικά αντιφατικές έντολές μελέτης: και οι δύο άφορούν τό Πάνθεον²¹. Η μία έντολή (1790) λέει πάνω-κάτω:

(18) Pierre Patte (1723-1812), καθηγητής γεωμετρίας στην Άκαδημία Αρχιτεκτονικής, υπεύθυνος μέρους άπ' τις γραβούρες της Έγκυκλοπαίδειας (μέχρι τό 1759 όποτε έρχεται σέ ρήξη μέ τόν Diderot).

(19) P. Patte, *Mémoires sur les objets les plus importants de l'architecture*. Paris, 1769. Άποσπάσματα in F. Fichet, *op. cit.* p. 394.

(20) *Ibid.*, p. 311 et p. 397.

(21) Cf. H. Lemonier, *Procès Verbaux de l'Académie Royale d'Architecture (P.V.A.R.A.)* Tome III, Paris, 1913, et H. Lemonier, «Le Panthéon de Rome à l'Académie Royale d'Architecture» in *Revue archéologique*, tome XIX, Paris, 1923, p. 356.

(22) H. Lemonier, *P.V.A.R.A.* Tome VIII, Séance du 12/4/1779, p. 372.

(23) *Ibid.*, tome IX, p. 259-260.

(24) K. F. Schinkel, *op. cit.*, p. 139 et suiv.

– νά μελετηθεί τό κτίριο μέ τρόπο ώστε νά κριθεί πώς συμπεριφέρθηκε μέσα στους αιώνες σέ σχέση μέ τους σεισμούς, τήν επίδραση των ανέμων λόγω του προσανατολισμού, και τήν άνοχή των υλικών (πέτρα-τουόβλο). Προστίθεται ότι πρέπει νά γίνει μελέτη του πολεοδομικού ίστού της πόλης γύρω άπό τό Μνημείο και νά γίνει άποτύπωση της πραγματικής κατάστασης του μνημείου και της πόλης²².

– ή άλλη έντολή (1779) όρίζει τήν: άποτύπωση και αναπαράσταση του κτιρίου *ανεξάρτητα* άπό τό άμεσο περιβάλλον για νά εξακριβωθεί πώς ήταν «στην αρχική του μορφή»²³.

Τό παράδειγμα αυτό νομίζω ότι συνοψίζει αυτό πού θέλω νά πώ: δέν πρόκειται για *αντιφάσεις* αλλά για μία *ανάγκη* συνθετικού-αναλυτικού βλέματος στό χώρο. *Άνάγκη:* έξι χρόνια πριν τήν πτώση του φεουδαρχικού καθεστώτος. Άλλά και πολιτισμική στάση.

Νομίζω ότι εδώ κλείνει ο κύκλος πού θέλησε νά περιγράψει: τή σημασία ή «ανάγκη» της αναφοράς, τή χρησιμοποίηση της ιστορικής μνήμης στην αρχιτεκτονική σάν «τεχνικό στοιχείο» παραγωγής του νέου χώρου. Στο τέλος του 18ου και στην αρχή του 19ου βρισκόμαστε μπροστά σέ νέα διαδικασία. Διαδικασία παραγωγής του αρχιτεκτονικού χώρου πού αρχιτέκτονες όπως ο Σίνκελ τή χωρίζουν²⁴ σέ πέντε στάδια:

1. *Δουλειά πάνω στό πραγματικό:* π.χ. ο Σίνκελ στό Μάντσεστερ

2. *Άναλογική δουλειά:* χρησιμοποίηση της ιστορίας ως εμπλουτισμός της επιστημονικής γνώσης. Π.χ. η αρχαιολογική έρευνα στην αρχιτεκτονική.

3. *Κριτική δουλειά:* γνωρίζοντας τό παλιό δέν μπορώ νά τ' αλλάξω παρά μόνο εκτιμώντας το.

4. Τότε μόνο μπορεί νά γίνει *δημιουργική δουλειά* πού είναι τό τέταρτο στάδιο. Είναι η στιγμή πού τό υποκείμενο φαντάζεται δημιουργικά τό νέο. Χρησιμοποιεί τήν ιστορία και δημιουργεί τή δική του ιστορία.

5. Τέλος τό 5ο στάδιο. *Δουλειά συνταιριασμού* ανάμεσα στα στοιχεία του παλιού (στοιχεία, πού θεωρούνται «πρωτόγονα» ή «άπλοικά» γιατί δέν θεωρητικοποιήθηκαν), πού επιβλήθηκαν μέ τό χρόνο.

Η περιγραφή των πέντε αυτών σταδίων δέν βρίσκεται μόνο στόν Σίνκελ. Μέ τόν ένα η τόν άλλο τρόπο θά τήν ξαναβρούμε νωρίτερα στόν Λεντού, είτε στόν Πάτ και πολύ άργότερα στόν Βιολέ-Λέ-Ντύκ για νά μήν αναφερθώ και στόν Λε Κορμπυζιέ!

Τό φιλοσοφικό-πολιτικό πλαίσιο (δοσμένο άπό τελείως διαφορετικές σκοπιές άπό τόν Ρουσό η τόν Φίχτε στα παραδείγματα πού χρησιμοποίησα), άποκρυπτογραφημένο, δείχνει ότι έστω και άν υπάρχει γνώση για τις διαφοροποιήσεις πού υπάρχουν και πρέπει νά γίνονται όταν μελετιέται η ιστορία (ό Φίχτε ξέρει άπό τόν Ρουσό τή διαφορά πού υπάρχει ανάμεσα στόν κάτοικο της πόλης και πολίτη (citadin / citoyen), ανάμεσα στόν κάτοικο της πόλης και στό έλεύθερο πολιτικό άτομο), έστω λοιπόν και άν υπάρχει γνώση της ιστορίας υπάρχει ανάγκη στην αρχιτεκτονική, *διάγνωσης* του παρόντος πού σημαίνει *ιδεολογική αντιμετώπιση* και *ιδεολογικό χειρισμό* της ιστορίας της πόλης, άρα παραφθοράς της. Πρόκειται για πολιτισμική στάση πού οδηγεί κάθε τόσο σέ αναφορές στόν «πολιτισμό» τήν «ιστορία» και τήν ιστορία της πόλης.

Λογικοσημειολογική ανάλυση τῆς μελέτης τοῦ Γιώργου Χουρμουζιάδη:

« Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀτόμου μέσα στή νεολιθική κοινότητα » τοῦ Νικήτα Λιανέρη

(Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος)

1.Β.γ.ΙΙΙ. Ἀλλὰ πρὶν περάσουμε στὶς μαρξιστικές θεωρίες ἂς ποῦμε ἓνα λόγο μόνο γιὰ τὴ φράση «μεταφυσική λογική» τοῦ κειμένου 1.Β.γ.

Ὀνομάσαμε, σὸ τέλος τῆς παραγράφου (1.Β.α.Ι), τὴ λογικὴ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐκείνων ἔργων ποῦ διέπονται ἀπὸ μεταφυσικὴς τάσεις ὡς λογικὴ τῆς μεταφυσικῆς σκέψης. Δὲν μποροῦμε ὅμως ποτέ νὰ συνταιριάσουμε τὸν ὄρο μεταφυσική μὲ τὸν ὄρο λογική, γιὰτὶ ἡ δευτέρη παραμένει πάντα σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἓνα ἀπλό ἐργαλεῖο. Οἱ δύο ὄροι εἶναι ἀσύμβατοι, ἀντιφατικοί. Ὑπάρχει λογικὴ τυπική, γενική, φυσική κι ἓνα σωρὸ ἄλλες. Ὑπάρχει ἡ λογικὴ τῶν συναισθημάτων ποῦ χαρακτηρίζει πρωτόγονες, ἀρχαϊκὲς ἢ στοιχειώδεις καταστάσεις τοῦ νοῦ. Ἄπ' αὐτὴ τὴ λογικὴ μὲ μέσο τὸ συλλογισμό, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ φυσικὸς τρόπος ἔρευνας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, γήγκε σιγά - σιγά, μέσα ἀπὸ τὴν τεχνολογική καὶ πολιτιστικὴ ἐμπειρία, ὁ ὀρθολογικὸς τρόπος σκέψης, ἡ λογικὴ δηλαδὴ μὲ τὴν γενικὴ τῆς ἔννοια ποῦ εἶναι ὅμως πάντα τεχνικὸ ἐργαλεῖο τῆς σκέψης (Ribot, 1912).

1.Γ. Ἡ πανάκεια γιὰ τὴν ἀρχαιολογία

Ἄφου λοιπὸν ὁ Γ. Χουρμουζιάδης παρουσιάσει σὰν χρεοκοπημένη τὴν κάθε εἶδους ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, στὴ συνέχεια θὰ μᾶς πεί ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ:

1.Γ.α. «(...) Πολύ λίγο (...) χρησιμοποιήθηκαν σὲ τέτοιες προσπάθειες, σὲ καθαρὰ ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες, οἱ μαρξιστικὲς θεωρίες γιὰ τοὺς προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς». Ἐπειτα θὰ ἀναφερθεῖ στὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, στὴν πράξη, καὶ τότε μόνο μέσα ἀπὸ αὐτὴ οἱ «ἐκλεκτικὲς ἀφαιρέσεις ὅπως 'δομὴ', 'σύστημα', 'ἀγορὰ', 'δῶρο' κλπ (...) διασαφηνίζονται ὅταν προβληθοῦν σὸ πλαίσιο μιᾶς συγκεκριμένης δράσης τῶν ἀτόμων» (σελ. 85).

Οἱ θεωρίες τοῦ Μαρξ γιὰ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινότητες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλὲς ἀφαιρέσεις καὶ δὲν βασίζονται σὲ ἐμπειρικὲς παρατηρήσεις. Πρῶτοτύπο τους εἶναι ὁ τρόπος παραγωγῆς τοῦ καπιταλισμοῦ τὸν ὁποῖο καὶ κυρίως μελέτησε ὁ Μάρξ. Οἱ σύγχρονοι πληροφορημένοι ἐθνολογοὶ ἢ ἀρχαιολογοὶ μαρξιστὲς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας καὶ γενικῆς τῆς θεωρητικῆς ἀρχαιολογίας, γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν μαρξικῶν θεωριῶν (1.Β.β.ΙΙΙ) καὶ προσπάθησαν καὶ προσπαθοῦν νὰ μελετοῦν τὰ ἀντικείμενά τους βασισμένοι στὶς σταθερὲς ἀλλὰ γενικὲς ἀρχὲς τοῦ ιστορικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ καὶ ὄχι στὶς ἀπλουστευτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες.

1.Γ.α.Ι. Ἀναφέρεται ὁ Γ. Χουρμουζιάδης στὰ «Formen» (11) στὰ σημεία δηλαδὴ ἐκεῖνα τῶν Grundrisse τοῦ Μάρξ ποῦ πραγματεύονται τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινότητες. Τὸ παράδοξο ὅμως εἶναι ὅτι γιὰ τὴ γεωργοκτηνοτροφικὴ κοινότητα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καὶ γενικότερα γιὰ τοὺς στοιχειώδεις κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς τῆς προϊστορίας ἢ καὶ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, τὰ «Formen» εἶναι τὰ πιὸ ἀκατάλληλα κείμενα γιὰ νὰ μᾶς δώσουν σωστὲς μαρξιστικὲς θεωρητικὲς κατευθύνσεις.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη τὰ ἐξῆς (12): Ὁ Μάρξ θέλησε νὰ προσεγγίσει τοὺς προκαπιταλιστικοὺς σχηματισμοὺς γιὰτὶ θέλησε νὰ δείξει τὴν ἱστορικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ κύριος σκοπὸς του ἦταν νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἱστορικὸ προϊόν καὶ ὅτι εἶχαν προηγηθεῖ ἄλλοι οἰκονομικοὶ σχηματισμοί. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ *Κεφάλαιο* εἶναι μιὰ ἐμπειροστατωμένη ἀνάλυση τῶν λειτουργικῶν νόμων τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ἀντίθετα οἱ ἀναλύσεις του γιὰ προκαπιταλιστικὲς οἰκονομίες εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἐπιφανειακῆς. Κατασκεύασε μιὰ τυπολογία τῶν προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς μὲ βάση τὴν ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καὶ ὄχι μέσα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια, δηλαδὴ βασίστηκε σὲ μιὰ νομικὴ ἔννοια ἀκολουθώντας σ' αὐτὸ τὸ σημείο μιὰ τάση τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ τυπολογία ποῦ κατασκεύασε μὲ βάση τὸ κριτήριό τῆς ἰδιοκτησίας καὶ μὲ παρατηρήσεις ποῦ ἔκανε στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία περιορίζεται σὲ μιὰ ἀόριστη ἔνδειξη τοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης ποῦ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὸ θεσμὸ τῆς ἰδιοκτησίας σὲ κάθε κοινωνία ποῦ ἐξετάζει. Ἀργότερα θὰ ἐγκαταλείψει αὐτὴ τὴν τυπολογία. Καὶ οἱ προηγούμενές του ὅμως ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὴν κοινότητα ἢ τὴν οἰκογένεια τῶν πρωτόγονων κοινωνικῶν σχηματισμῶν στὰ Grundrisse εἶναι ἀπλουστευτικὲς. Δὲν ἐξετάζει καθόλου τὸν τρόπο συγκρότησης τῆς κοινότητας, τὴ θεωρεῖ ὀργανωμένη μὲ τρόπο αὐθόρμητο, τὴ νομίζει φυσικὴ, πιστεύει ὅτι οἱ σχέσεις εἶναι μόνο αἱματοσυγγενικές, καὶ ἀποφεύγει νὰ ἐξετάσει τὶς ἱστορικὲς καὶ ὕλικες συνθήκες ποῦ συνέβαλαν στὴν ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς εἰδικῆς μορφῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης· πουθενά δὲν ἀναλύει τὴν ὕλικὴ ὑποδομὴ τῶν συγγενικῶν δεσμῶν, θεωρεῖ τὴν οἰκογένεια ὡς δεδομένο ἐξωκοινωνικῆς τάξεως. Ἡ σκέψη του σ' αὐ-

11. «Formen ὀνομάζουμε τὰ χωρία ἐκεῖνα τῶν Grundrisse τοῦ Μάρξ ποῦ ἀναφέρονται στὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες. Τὴν μετάφραση σ' ἀγγλικά τὴν ἔκανε ὁ J. Cohen (Marx k. 1857-1858, *Pre Capitalist Economic Formation*, Laurence and Wishart, London 1964) στὰ γαλλικά ὁ E. Balibat (*Des formes anterieur au mode de production capitaliste*. Ἐπίσης Godelier M. (ἐκδ.) *Sur les sociétés Precapitalistes*, ed. Sociales, 1970.

12. Στὶς γραμμὲς ποῦ ἀκολουθοῦν μεταφράζουμε σὲ ὀρισμένα σημεία τὸν C. Meillassoux, 1975 καὶ 1978.

τό το σημείο είναι επηρεασμένη από την άστική ιδεολογία, πράγμα που δίκαια χαρακτήρισε τις αναλύσεις του Μάρξ για τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες ως τις λιγότερο μαρξιστικές. Αντίθετα, σ' άλλα κείμενα του Μάρξ υπάρχουν στοιχεία περισσότερο κατάλληλα που άφορούν τις μη καπιταλιστικές κοινωνίες. (βλέπε: Meillassoux 1975, 15). Ο Ένγκελς άργότερα, βασισμένος αυτή τη φορά σε έθνολογικό υλικό, ουσιαστικά στόν Morgan (Ancient Society, 1877), θά μελετήσει τά προβλήματα της οικογένειας (Engels, 1884) αλλά αν και συνέλαβε σωστά τά βασικά φαινόμενα ώστόσο ή αντίληψή του για τήν έν γένει ιστορική εξέλιξη είναι λανθασμένη.

Η άρχή τής έρευνας για τήν άνάλυση τών προϊστορικών γενικά τρόπων ζωής δέν βρίσκειτά μόνο στούς τρόπους και στίς σχέσεις παραγωγής αλλά και στούς τρόπους και σχέσεις άναπαραγωγής τών παραγωγών. Ο Μάρξ, όπως μόλις είδαμε, δέν άσχολήθηκε μ' αυτό τό πρόβλημα γιατί στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής που άνέλυσε, οι σχέσεις άναπαραγωγής τών παραγωγών δέν έχουν καθοριστικό χαρακτήρα. Άπορρίπτοντας δίκαια τό δημογραφικό ντετερμινισμό άπέρριψε συγχρόνως και τά προβλήματα τής άναπαραγωγής, και μάλιστα προσπάθησε νά βρει τίσ κατώτερες μορφές τρόπου παραγωγής στίς πιό έξελιγμένες. Έτσι ή φυσιοδιφική άναλογία έξελικτικού περιεχομένου που προτείνει είναι, όπως όλες οι άναλογίες, λανθασμένη και έπιβλαβής (Μάρξ, 1958-9, 169).

Ο λόγος που άναγκάζει τόν Μάρξ νά άκολουθεί μιά μη «μαρξιστική» τακτική είναι πολύ άπλόος: τού λείπουν τά υλικά δεδομένα τών προϊστορικών τρόπων ζωής πάνω στά όποια θά μπορούσε νά κάνει έμπειρικές παρατηρήσεις. Και είναι ή ίδια του ή γνωσιοθεωρία, όπως τήν γνωρίζουμε άπό τό συνολικό του έργο, που μπορεί νά χρησιμοποιηθεί για νά κρίνουμε τήν άξία τών όσων μäs προτείνει για τίσ προκαπιταλιστικές κοινωνίες.

«Οί όροι τού συλλογισμού είναι οι άνθρωποι, όχι μεμονωμένοι και παγιωμένοι με κάποιο φανταστικό τρόπο, αλλά έννοούμενοι σε μιά διαδικασία πραγματικής ανάπτυξης μέσα σε καθορισμένες συνθήκες, μιάς ανάπτυξης όρατης έμπειρική. Άπό τή στιγμή που θά παρουσιαστεί κανείς τή διαδικασία τής ζωτικής δραστηριότητας, ή ιστορία παύει νά είναι μιά συλλογή γεγονότων χωρίς ζωή, όπως στούς έμπειρικούς που και οι ίδιοι βρίσκονται άκόμη σ' ένα άφηρημένο επίπεδο, ή είναι φανταστική πράξη φανταστικών ύποκειμένων, όπως στούς ιδεαλιστές. Έδώ σταματά κάθε θεωρητικολογία. Μέσα στήν πραγματική ζωή άρχίζει λοιπόν ή πραγματική έπιστήμη, ή θετική, ή έκθεση τής πρακτικής δραστηριότητας, τής διαδικασίας, τής πρακτικής ανάπτυξης τών ανθρώπων» (Μάρξ, 1968, 51). Ποιές όμως έμπειρικές γνώσεις έχει ο Μάρξ για τήν έξελικτική διαδικασία τής πρακτικής δραστηριότητας και ανάπτυξης τών προϊστορικών ανθρώπων; Μπορούμε νά πούμε καμιά. Δέν έκανε έπομένως τίποτα άλλο παρά θεωρητικολογία ή θεώρηση τής ζωής τών προϊστορικών ως «φανταστική πράξη φανταστικών ύποκειμένων, όπως οι ιδεαλιστές», καθώς λέει κι ο ίδιος.

Και ή έξουσία άκόμη στήν οικονομία τής οικιακής κοινότητας, αντίθετα άπό τόν καπιταλισμό, βασίζεται και στόν έλεγχο τών μέσων τής ανθρώπινης άναπαραγωγής, στίς διατροφές και στίς συζύγους και όχι μόνο στόν έλεγχο τών σχέσεων τής υλικής παραγωγής. Αυτή ή διάκριση είναι θεμελιώδης και άπορρίπτει άμέσως τίσ πρωτομαρξιστικές έρμηνείες που δέν μπορούν νά δούν μέσα στίς μη καπιταλιστικές κοινωνίες παρά μόνον ένα «πρόπλασμα» τών καπιταλιστικών: δηλαδή κοινωνικά συστήματα στά όποια οι παραγωγικές σχέσεις δέν δένονται παρά μέσω τής νομικής ιδιοκτησίας τών υλικών μέσων παραγωγής. Η στενή και θρησκώληπη άποψη για τόν ιστορικό υλισμό δέν μπορεί παρά νά οδηγήσει σε άτέλειωτες επαναλήψεις σχημάτων τού χυδαίου υλισμού. Όπως στήν περίπτωση τού κ. Γ. Χουρμουζιάδη που ένώ θέλει νά είναι μαρξιστής δέν κάνει τίποτα άλλο παρά νά επαναλαμβάνει σ' όλο του τό έργο αυτού τού είδους τά σχήματα. Προχώρησε, όσον άφορά στήν έννοια τής ιδιοκτησίας,

άκόμη περισσότερο και άπό τόν ίδιο τόν Μάρξ. Στο άρθρο του (Πολίτης, 1978, σ. 45) μäs λέει ότι «ή πρώτη μορφή ιδιοκτησίας δέν είναι ή φυλετική ιδιοκτησία όπως άναφέρει ο Μάρξ στο Κεφάλαιο και στή Γερμανική Ιδεολογία, αλλά είναι ή άτομική (προσωπική)». Βέβαια ο Μάρξ πιό κάτω, στή Γερμανική Ιδεολογία, μäs λέει έμμεσα ότι ή πρώτη ιδιοκτησία είναι ή άτομική «... τής όποιας ή πρώτη μορφή, τό σπέρμα, έδρεύει στήν οικογένεια όπου ή γυναίκα και τά παιδιά είναι οι δούλοι τού άνδρα», όμως ο Γ. Χουρμουζιάδης δέν έννοει αυτή τήν ιδιοκτησία αλλά θεωρεί ως άτομική τήν ιδιοκτησία τών εργαλείων που κατασκευάζε ο παλαιολιθικός άνθρωπος. Τό μέγεθος τών εργαλείων κατά τόν Γ.Χ. έξαρτάται άπό τή δύναμη τών χεριών, τό ύψος και τή δύναμη τών ποδιών τού κάθε κατασκευστή, έπομένως ένας κόντος κι άδύνατος δέν μπορούσε νά χρησιμοποιεί τά εργαλεία που κατασκεύασε κάποιος ψηλός και γεροδεμένος, άρα ο καθένας έχει τά δικά του εργαλεία. Έτσι τό μέγεθος τών εργαλείων καθορίζεται άπό τίσ φυσικές ικανότητες τού κατασκευαστή κι όχι άπό τή λειτουργία, ή άπό άλλους τεχνικούς λόγους, που όφειλε νά ύπηρετήσει. Η σκέψη είναι έντελώς παράλογη και σημάει πλήρη άγνοια τών νόμων, αλλά και τού υλικού, που διέπουν τήν τεχνολογία τής παλαιολιθικής έποχής αλλά κι όλων τών έχων (για τό μέγεθος τών εργαλείων βλέπε Leroi Gourhan, 1964: 197). Κάτι τέτοιους συλλογισμούς μόνο σε λαϊκά παραμύθια για νάνους και γίγαντες μπορούμε νά βρούμε. Είναι όμως επικίνδυνοι γιατί άπό κάτι τέτοιες ιδέες τροφοδοτούνται οι διάφορες φασιστικές-ρατσιστικές ιδεολογίες. Γιατί γνωρίζουμε σήμερα ότι άπό τήν περίοδο τού Abbevillien (κατώτερη παλαιολιθική) μέχρι τή μεσολιθική έποχή, οι διαστάσεις τών εργαλείων μειώνονταν συνεχώς. «Τά μεγάλα αμφίπλευρα αντικαθίστανται σταδιακά άπό τά μουστεριακά θραύσματα (φολίδες), έπειτα άπό τίσ λεπίδες τής άνωτερης παλαιολιθικής που έρχονται νά δεθούν αυτές οι ίδιες με τούς «μικρόλιθους» τής μεσολιθικής» (Leroi Gourhan, 1963: 191). Άκολουθώντας τίσ ιδέες τού Γ.Χ. μήπως πρέπει νά συμπεράνουμε ότι οι άνθρωποι τού Abbevillien ήταν τεράστιοι, δυνατοί κι άπό καλή ράτσα, ένώ τής μεσολιθικής έποχής μικρά άνθρωπάκια;

Ο ιστορικός διαλεκτικός υλισμός, σε αντίθεση με τόν ιδεαλισμό που δέν άνακαλύπτει στίς κοινωνίες παρά μόνον όσα προηγούμενες και με αυθαίρετο τρόπο προγραμμάτισε, αντίλαμβάνεται τά είδικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών συστημάτων μόνο μέσα άπό τήν έξέταση τών γεγονότων και ιδιαίτερα άπό τήν έμπειρική παρατήρηση τών καθημερινών δραστηριοτήτων τού ανθρώπου. Ένεργεί, όπως είναι φυσικό, μέσα άπό θεωρητικά σχήματα, αλλά όχι με αυθαίρετο τρόπο, όχι με καθαρές αφαιρέσεις άποκομμένες άπό τήν πραγματικότητα. Καλλιεργεί θεωρίες, αλλά θεωρίες τής οικονομικής και κοινωνικής πρακτικής. Ο άνθρωπος έρευνητικός νους δέν μπορεί νά άποφύγει τήν κατασκευή θεωριών και μοντέλων· είναι τά μεθοδικά του εργαλεία. Η διαφορά όμως βρίσκεται στόν τρόπο τής κατασκευής τους. Οι θεωρίες, οι μέθοδοι, τά μοντέλα όφείλουν νά διατυπώνονται έπεξηγηματικά, όρθολογικά, πρέπει νά γεννιούνται και νά ξαναγεννιούνται, νά αλλάζουν, νά μεταμορφώνονται κάθε στιγμή που νέα δεδομένα άπό τίσ συνεχείς παρατηρήσεις κλονίζουν τή σταθερότητά τους. Τόν ιστορικό υλισμό τόν χαρακτηρίζει λοιπόν τό δυναμικό στοιχείο. Όντας ιστορικός θεωρεί τό χρόνο όργανικό κίνητρο τών γενέσεων, τών μετασχηματισμών και έμψυχώνει τά περιοδικά μοντέλα για τίσ μεταμορφώσεις τους. Όντας διαλεκτικός αντίλαμβάνεται με σαφήνεια τίσ αντιθέσεις που άνακύπτουν κάτω άπό τίσ πιέσεις κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών δυνάμεων και που τίθενται σε λειτουργία για νά κινητοποιήσουν, νά κατευθύνουν και νά ύποτάξουν τήν εργασία, δηλαδή τή ζωή. Μπορεί και άνακαλύπτει έτσι έκείνες τίσ μορφές όργάνωσης οι όποιες έπιβάλλουν σε κάθε κοινωνία νά έκτελέσει τή λειτουργία τής παραγωγής και άναπαραγωγής, λειτουργία στήν όποια είναι ύποταγμένες όλες οι άλλες.

Αυτός ο ύλισμός και όχι ο χυδαίος, ο «έπίσημος» γραφειοκρατικός που εφαρμόζεται στην Ανατολή και λατρεύεται από πολλούς διανοούμενους της Δύσης (που είναι ύλισμός κατ'έξοχήν ά-ιστορικός, ή ιστορικός αλλά κάνει Ιστορία με τον τρόπο που θέλησε να την ξαναγράψει ή σταλινική προπαγάνδα), παρουσιάζεται στη σύγχρονη εφαρμοσμένη επιστημονική σκέψη σαν ένα από τα πιο τελειοποιημένα της έργαλεια. Πολεμήθηκε έντονα σαν να ήταν μία κάποια σχολή σκέψης και αυτό συνέβη για λόγους που δεν έχουν καμία σχέση με την επιστημονική έρευνα: για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς, για λόγους συμφερόντων, γιατί μπορεί να ξεγυμνώσει και να καταδεικνύει τους μηχανισμούς της εκμετάλλευσης και της καταδυναστευσης.

Αλλά ο ιστορικός διαλεκτικός ύλισμός δεν μας ενδιαφέρει στις μικρές μας αρχαιολογικές υποθέσεις ως μία πολιτική ιδεολογία που επιθυμεί να επικρατήσει για να ρυθμίσει δίκαια τις σχέσεις των ανθρώπων. Κάτι τέτοιο ίσως θά σήμαινε το απόλυτο τέλος της Ιστορίας, έλπίδα που άνηχνεύεται έπίσης στους μεγάλους έσχατολογικούς μύθους του άσιατικομεσογειακού κόσμου και ιδιαίτερα στην έβραιοχριστιανική μυθολογία. Στην επιστήμη χρησιμοποιούμε τον ιστορικό ύλισμό ως επιστημονικά εφαρμοσμένο εργαλείο και όχι ως τό μέσο που έχει σκοπό να αλλάξει αυτόν εδώ τον κόσμο...

Θεωρούμε ως ένα από τα πιο τελειοποιημένα έργαλεια της εφαρμοσμένης επιστήμης των ανθρωπιστικών και φυσικών επιστημών, δεν είμαστε άναγκασμένοι να άναφερόμαστε συνέχεια στον Μάρξ, που δεν έκανε τίποτα άλλο από τό να εφαρμόσει αυτό τό εργαλείο στην άνάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Άλλωστε ο ύλισμός έμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Άρχαία Ελλάδα και πήρε ουσιαστική μορφή στους νεότερους χρόνους χάρη στην άνάλυση της πειραματικής επιστήμης...

Όταν άναφερόμαστε στον Μάρξ, και σε όλα βέβαια τα πνεύματα των παρελθόντων των οποίων τό έργο άποτελεί μέρος των άποσκευών της επιστημονικής μας γνώσης, τό κάνουμε στο πλαίσιο μιας άναγκαίας ιστορικής άναφοράς για να καταδηλώσουμε τους πιο σημαντικούς σταθμούς της πορείας αυτής της γνώσης και όχι με τρόπο που να προσπαθεί να πείσει ότι στην τάδε ή δείνα έποχή, ή τάδε ή δείνα γνώση είχε άποκαλυπτική οντότητα και ίσχη παντοτεινή. Κάτι τέτοιο άφορά μόνο τό παιγνίδι της θρησκείας ή μυθολογίας. Η άναφορά πρέπει να δηλώνει την κατάκτηση από τον επιστημονικό νου μεθοδολογικών τρόπων ή σχημάτων έρευνας άσχετων όμως από τό περιεχόμενο που προέκυπτε από τις δυνατότητες της κάθε έποχής. Όταν π.χ. ο Γαλιλαίος με τη βοήθεια της διόπτρας του κάνει τις πρώτες σωστές παρατηρήσεις για τον ήλιο, μας προτείνει μία μέθοδο που άποδίδει και που συγχρόνως έπιτρέπει να χαρακτηριστεί ως άνοησία ή μέθοδος του Άριστοτέλη. Ποιά όμως είναι ή άξια των γνώσεων του Γαλιλαίου, ή άξια του περιεχομένου της μεθόδου του, σε σχέση μ' αυτές που κατέχουμε σήμερα και ποιά θά είναι ή άξια των σημερινών μας γνώσεων σε σχέση με αυτές που θά κατακτηθούν, χωρίς άμφιβολία, στο μέλλον;

1.Γ.α.ΙΙ. Οι προϊστορικές κοινότητες δεν μπορούν να ξεφύγουν από τα γενικά θεωρητικά σχήματα του ιστορικού διαλεκτικού ύλισμού όχι όμως και από τις ειδικές άπόψεις ή γνώσεις του Μάρξ και του Ένγκελς γύρω από αυτές, για τον άπλουστατο λόγο που ήδη άναφέραμε: δηλαδή ότι οι ίδρυτές του μαρξισμού σ' αυτό τό σημείο άναγκάστηκαν λόγω έλλειψως δεδομένων να μην μπορούν να εφαρμόσουν τις ίδιες τους τις γνωσιοθεωρητικές άρχές, ύποκύπτοντας έτσι σε λανθασμένες ιδεαλιστικές αναλύσεις.

Έάν έπομένως μας είναι δύσκολο να άποδώσουμε στον Μάρξ τά ενδιαφέροντα και τις άνησυχίες ενός σημερινού προϊστοριολόγου ή έθνολόγου αντίθετα δεν ύπάρχει σχεδόν καθόλου δρόμος να διανύσουμε ώστε να ξαναβρούμε, κάτω από τον επιστημονικό φλοιό του σημερινού έρευνητή, τους ίδιους καταναγκασμούς στους

οποίους υπέκυπτε και ο Μάρξ. Πράγμα που σημαίνει αυτόματα ποιά είναι τά όρια της ιστορικής διαλεκτικής άνάλυσης για τις πρωτόγονες κοινωνίες.

Άς αφήσουμε όμως τον ίδιο τον Μάρξ να μιλήσει για τό πρόβλημα: «Αντίθετα, ή δυσκολία άρχίζει μόνο όταν έτοιμαζόμαστε να μελετήσουμε και να ταξινομήσουμε αυτήν την ύλη (ιστορική), είτε πρόκειται για μία παρωχημένη έποχή είτε για τους σημερινούς χρόνους, και να την εκθέσουμε μέσα στην πραγματικότητα της. Η έξάλειψη αυτών των δυσκολιών έξαρτάται από τους όρους του συλλογισμού που μας είναι άδύνατο να άναπτύξουμε εδώ γιατί προκύπτουν από τη μελέτη της διαδικασίας της πραγματικής ζωής και της πράξης των άτόμων της κάθε έποχής» (Μάρξ, 1968, 52).

Πράγματι οι δυσκολίες άρχίζουν στη φάση της έπεξεργασίας του ύλικού (για τον αρχαιολόγο βέβαια άρχίζουν νωρίτερα, στη φάση της ανακάλυψης του ύλικού του) και στην προστάθειά μας να τό τοποθετήσουμε μέσα στην πραγματικότητα του. Και όπωσδήποτε οι δυσκολίες αυτές εξαφανίζονται με τη μελέτη των διαδικασιών της πραγματικής ζωής, της πράξης, με ένα λόγο, της κοινωνικής πρακτικής.

Μας λέει λοιπόν ο Μάρξ ότι ή έξάλειψη αυτών των δυσκολιών έξαρτάται από τους όρους του συλλογισμού που προκύπτουν από τη μελέτη της κοινωνικής πρακτικής, δεν μας λέει όμως με ποιόν τρόπο, με ποιο μέσο, θά μπορούσαμε να μελετήσουμε αυτή την πρακτική των παρωχημένων έποχών. Από τη στιγμή έπομένως που ούτε ο Μάρξ αλλά ούτε έμεις διαθέτουμε κανένα μέσο γ' αυτή τη μελέτη, οι όροι που καθιερώνουμε για τό ξεπεέρασμα αυτών των δυσκολιών είναι καθαρές συμβατικότητες.

Οι έθνολόγοι, που έχουν άμεση έπαφή με τις «πρωτόγονες» κοινωνίες, σε αντίθεση με τους προϊστοριολόγους που ή έπαφή τους είναι έμμεση διά μέσου των υλικών λειψάνων, γνωρίζουν πολύ καλά ότι ούτε ή θρησκεία ούτε ή ιδεολογία ούτε οι σχέσεις συγγένειας άρκούν για να έξηγήσουν τις φυσικές και διανοητικές εκείνες προσπάθειες των πρωτογόνων πληθυσμών διά μέσου των οποίων ζούν και επιβιώνουν, και κατορθώνουν να επιβελιώνουν την πολιτιστική τους πραγματικότητα. Γνωρίζουν έπίσης ότι οι σχέσεις του ανθρώπου με τη γη δεν φαίνονται στην άνάλυση ως σχέσεις ύποδομής αλλά παράγονται από ύποχρεώσεις που οι ρίζες τους θρίσκονται σε άλλα χωράφια: τά χωράφια άφενός του κανονιστικού λόγου (normatif) και άφετέρου του μυθικού... Στο λόγο, στην όμιλία κάθε κοινωνίας άναπαρίσταται ή πραγματικότητα της διατυπωμένη σε νόρμες, είτε συμβολικές είτε πραγματικές. Και από την άλλη μερικά έρχεται ή καθημερινή ζωή. Παράλληλα με τό λόγο ή κοινωνική πρακτική εκδηλώνεται μέσα από την καθημερινή τριβή, από την καθημερινή πράξη από τά συμβάντα που γεννούν τις καταστάσεις. Διά μέσου αυτών των καταστάσεων θά άνακαλύψουμε τους νόμους εκείνους που διέπουν την κοινωνική πρακτική και τις μεταμορφώσεις της.

Άν τώρα οι έθνολόγοι, οι οποίοι γνωρίζουν και τά δύο αυτά χωράφια (λόγος και καθημερινή ζωή), συναντούν τεράστιες δυσκολίες στην καλλιέργειά τους, στην κατανοήση της κοινωνικής πρακτικής, άς σκεφτούμε τι δυσκολίες συναντούν οι προϊστοριολόγοι που δεν μπορούν να προσεγγίσουν την κοινωνική πρακτική ούτε διά μέσου του λόγου ούτε διά μέσου της καθημερινής ζωής.

Επομένως ο ιστορικός ύλισμός άδυνατεί να κάνει τη μελέτη της ύλης διά μέσου της κοινωνικής πρακτικής των προϊστορικών κοινωνικών. Ο μαρξιστής αρχαιολόγος δεν μπορεί να μελετήσει μαρξιστικά τά ειδικά χαρακτηριστικά αυτών των κοινωνιών τά άντικείμενα που διαθέτει, ο ύλικός πολιτισμός όπως λέμε, δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να του άναπαραστήσουν τις διαδικασίες της καθημερινής κοινωνικής πρακτικής. Κι όχι μόνο δεν μπορούν να κάνουν κάτι τέτοιο αλλά και τά γενικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών στα όποια παραπέμπουν, ούτε γι' αυτά, όπως είδαμε παραπάνω, (1.Β.8.ΙΙ), διαθέτουμε κάποιο μέσο έλέγχου που να βεβαιώνει με άπόλυτο τρόπο ότι άντανακλούν την πραγματικότητα.

Ο ιστορικός υλισμός εφαρμόζεται ως εργαλείο ανάλυσης μόνον όταν διαθέτει τὰ κατάλληλα δεδομένα της καθημερινής πρακτικής. Όμως σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νά ιδρύσει αὐτὰ τὰ δεδομένα. Μέ τό μαχαίρι κόβουμε τό ψωμί ἀλλά δέν εἶναι ὅμως αὐτό πού τό κατασκευάζει. Ὅχι μόνο ὁ μαρξισμός ἀλλά καμιά ἄλλη ιδεολογική προσέγγιση δέν μπορεί νά κάνει αὐτή τή δουλειά. Ἡ ἐγκαθίδρυση δεδομένων εἶναι πρόβλημα μιάς τελείως διαφορετικῆς τάξης πραγμάτων, ἀσχετων μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη ιδεολογία. Ἀκόμη περισσότερο, καί αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό, αὐτή (ἡ ἴδρυση) εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ ἀντικειμενικά ὅταν δέν ἐπηρεάζεται ἀπό τίς ιδεολογίες· ἀντίθετα οἱ ιδεολογίες εἶναι ἐγγύηση ἀποτυχίας.

Αὐτή ἡ σύγχυση πού βασιλεύει στά πνεύματα τῆς πλειοψηφίας τῶν μελετητῶν τούς καθιστά ἀνίκανους νά ἀντιμετωπίσουν σωστά καί ἀμερόληπτα τὰ ἐπιστημονικά ζητήματα· ξεκινώντας ἀπό μιά λανθασμένη βάση χάνονται μέσα σέ ἀτέλειωτες, στείρες καί δογματικές συζητήσεις καί φιλονικίες.

Τήν ἀδυναμία αὐτή τῆς προϊστορικῆς ἔρευνας, κι ὄχι τόσο τῆς ἐθνολογικῆς, θά χρησιμοποιοῦσε ὁ Λεβί Στρῶς, παρουσιάζοντάς τήν ὡς πλεονέκτημα καί παραμορφώνοντάς τήν ἔννοια τῶν πραγμάτων προκειμένου νά ἐξυπηρετήσῃ σκοπούς τῆς καπιταλιστικῆς ιδεολογίας. Τοῦ ἀρέσει λοιπόν νά λέει ὅτι: «οἱ κοινωνίες πού μελετοῦμε μοιάζουν μέ ἀντικείμενα τοποθετημένα πολύ μακριά ἀπό μᾶς, μέσα στό χώρο καί τό χρόνο. Ἀπό τό γεγονός αὐτό δέν μπορούμε νά ἀντιληφθούμε παρά μόνο τίς οὐσιώδεις ιδιότητές τους. Μέ τό νά μελετοῦμε ἔτσι, ἐξ ἀνάγκης, ἀπό μακριά ἕνα μεγάλο ἀριθμό κοινωνιῶν, πιστεύω ὅτι θά κατορθώσουμε νά ἀνακαλύψουμε καλύτερα ὀρισμένους θεμελιώδεις χαρακτήρες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας γενικά». (1961, 130).

Δέν ἀντιλαμβανόμαστε τίς οὐσιώδεις ιδιότητες τῶν κοινωνιῶν ἀλλά τίς γενικές τους ιδιότητες, τὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς καθεμιάς, πού δέν ἔχουν εἰδική σημασία γιά τήν ἱστορία. Ἄν ἦταν ἀλήθεια τό πρῶτο τότε αὐτό δέν θά μπορούσε νά συμβεῖ παρά μόνο στήν ἐμπειριστικῆ, τή βαθιά ἀνάλυση πού μᾶς εἶναι ὅμως ἀδύνατη. Τότε θά διακρίναμε καθαρά τήν προσωπικότητα τῆς κάθε κοινωνίας, τού κάθε κοινωνικοῦ συστήματος, τίς οὐσιώδεις καί καθοριστικές μεταξύ τους διαφορές. Στή θεώρηση ὅμως τοῦ Λεβί Στρῶς οἱ οὐσιώδεις διαφορές εἶναι οὐσιώδεις ὁμοιότητες ὅλων τῶν κοινωνιῶν πού ὑπῆρξαν πάνω στή γῆ κι αὐτές εἶναι πού ἀποτελοῦν θεμελιώδεις, κοινούς σ' ὅλες τίς κοινωνίες, χαρακτήρες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Κάτω ἀπό αὐτόν τόν ἀ-ἱστορικό οὐμανισμό κρύβονται ἐπικίνδυνες ἔννοιες. Ἀποδίδοντας στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες κοινά θεμελιώδη χαρακτηριστικά ἐκτός ἀπό τή θρησκεία καί τή φιλοσοφία, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τήν πρακτική ζωῆ καί πού μπορούν νά εἶναι διαχρονικά, κοινά στήν ἀνθρώπινη σκέψη. «Ἡ ἰσοδυναμία τῶν ἀνθρώπινων σκέψεων (γιά τή θρησκεία καί τή φιλοσοφία) εἶναι ἕνα γεγονός συγχρόνως τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου: μέσα σ' αὐτό πού δέν εἶναι δεμένο μέ τόν τομέα τῶν τεχνικῶν καί μέ τό ἱστορικό τους περιεχόμενο, ἡ σκέψη ἑνός Ἀφρικανοῦ ἢ ἑνός Γαλάτη εἶναι σέ πλήρη ἰσοδυναμία μέ τή δική μου» (Leroi-Gourhan, 1964, 208). Μ' αὐτό τόν τρόπο γίνετα προσπάθεια νά παρουσιαστοῦν σάν φυσικές καταστάσεις, δοσμένες ἴσως ἀπό τό Θεό, φαινόμενα πού παράγονται ἀπό καθαρά κοινωνικές ἀντιφάσεις. Δηλαδή, π.χ. ἡ ἐκμετάλλευση, ἡ καταπίεση, ἡ καταδυνάστευση τῶν δημιουργῶν εἶναι ἕνα φυσικό φαινόμενο κοινό στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἢ οὐσιώδης ιδιότητα τῆς ἀνθρώπινης γενικά κοινωνίας καί εἶναι διεστραμμένη καί ἀφύσικη ἢ ἐπιθυμία ἢ ἡ πράξη ἀλλαγῆς αὐτῆς τῆς κατάστασης. Ὁ Λεβί Στρῶς, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει, ἐμπνέεται ἀπό τόν Μάρξ (1962:325): ἐν τούτοις, ὅλο του τό ἔργο, μασκαρεμένο κάτω ἀπό εὐφρεῖς διευθετήσεις τοῦ μαρξιστικοῦ λόγου, κάτω ἀπό ρητορικά ὑλιστικά σχήματα, ἐκφράζει τήν ἀστική ιδεολογία. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἕνας φιλοσοφικός τρόπος σκέψης κινδυνεύει περισσότερο ἀπό ὀρισμένους

ὄπαδούς του, ὅταν αὐτοί μεταχειρίζονται ἄμεσα τίς ἀρχές του ἀλλά μέ ἐντεχνο τρόπο προβάλλουν ἑμμεσα τὰ συμφέροντα ἑνός ἄλλου, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Λεβί Στρῶς, ἢ ὅταν τόν ὑπερασπίζονται μέ ὑπέρογκο ζήλο χωρίς νά ἔχουν καταλάβει τούς λεπτούς ἐσωτερικούς του μηχανισμούς, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Γ. Χουρμουζιάδη. Καί θά δοῦμε ἄμεσως πιό ἐνδεικτικά κατά πόσον ὁ μαρξιστής ἢ ὑλιστής Γ. Χουρμουζιάδης ἀκολουθεῖ πραγματικά τό δρόμο τοῦ μαρξισμού.

1.Γ.α.ΙΙΙ. Τό παράδειγμα θά τό πάρουμε ἀπό τήν «Εἰσαγωγή στίς ιδεολογίες...» (Γ.Χ., 1978) τό ὁποῖο ὅμως ἔχει ἄμεση σχέση μέ τό ὑπό ἀνάλυση ἄρθρο: πρόκειται γιά τή μορφή τῆς οἰκογένειας πού κατοικοῦσε στό νεολιθικό συνοικισμό Διμήνη. Ἐκθέτουμε συνοπτικά τούς συλλογισμούς τοῦ Γ.Χ. Ἀφοῦ ἤδη ἔχει διανεμίει τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα σέ τρία συστήματα (ἀρχιτεκτονικῶν, οἰκονομικῶν καί μή παραγωγικῶν πρακτικῶν), στή συνέχεια μᾶς λέει ὅτι τὰ σπίτια στό Διμήνη εἶναι μικρά, ὅτι σ' αὐτά ὑπάρχουν ἀποθηκευτικοί χώροι κι ὅτι μεταξύ τους βρέθηκαν ὀκτώ ταφές μικρῶν παιδιῶν. Μέ τήν ἀνάλυση, λοιπόν, αὐτῶν τῶν τριῶν δεδομένων «τῶν πρακτικῶν τῆς χωροοργάνωσης» καί τῶν κοινωνικῶν σχέσεων» θά προσεγγίσει «τό δομικό χαρακτήρα τῆς Διμηνιακῆς οἰκογένειας». Ἐπειδή τὰ σπίτια εἶναι μικρά συμπεραίνει ὅτι τὰ κατοικοῦσαν ὀλιγομελεῖς οἰκογένειες πού, ἐπομένως, δέν ἦταν αἱματοσυγγενικές γιατί τότε θά ἦταν πολυμελεῖς καί θά χρειάζονταν μεγάλες κατοικίες. Καί δέν ἦταν αἱματοσυγγενικές ἐπειδή στό σπίτια ὑπάρχουν ἀποθηκευτικοί χώροι, ἐνῶ σ' αὐτές τὰ ἀγαθά εἶναι κοινά καί ἐπομένως ἔχουν κοινούς τέτοιους χώρους. Ἡ παρουσία μόνο παιδικῶν τάφων (γιά τή σημασία τους μιλήσαμε ἤδη στή σημείωση 5) ἀποκλείει τήν ὑπαρξη τῆς στοιχειώδους οἰκογένειας γιατί οἱ ταφές παιδιῶν δέν ὑλοποιοῦν μιά θρησκευτική ιδεολογία ἀλλά ἀνταποκρίνονται σέ ψυχικές ἀνάγκες τῆς σχέσης μητέρας-παιδιοῦ. Ἡ συγγενική σχέση πατέρα παιδιοῦ ἀντανάκλα τήν πατρική ἐξουσία καί τότε θά εἶχαμε τή στοιχειώδη οἰκογένεια ὅποτε θά θάβονταν στό συνοικισμό καί οἱ ἐνήλικοι. Ὁ Γ.Χ. συνεχίζει τούς περιεργούς συλλογισμούς του γιά νά καταλήξει ὅτι τὰ σπίτια στό Διμήνη ὀφείλουν τή λειτουργία τους στίς σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ τῶν δύο φύλων καί στίς σχέσεις ἐπιθωτικῆς διατροφῆς καί ὅτι ἡ μορφή τῆς οἰκογένειας πού κατοικοῦσε ἐκεῖ εἶναι ἡ πολυγονική, πού, ὅπως μᾶς λέει, πρόκειται γιά οἰκογένεια πολλῶν ἀτόμων πού ἀσκούν τὰ φυσικά καί ἱεραρχικά δικαιώματα τῶν γονέων καί τήν τοποθετεῖ ἱστορικά αὐτήν τήν οἰκογένεια μεταξύ τῆς αἱματοσυγγενικῆς καί τῆς πουναλουανῆς.

Ἀποφύγαμε νά μιλήσουμε γιά τή λογική ἀξία τῶν συλλογισμῶν του γιά λόγους οἰκονομίας καί δέν θά ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικά στήν ἀξία τῶν δεδομένων του πού εἶναι ὀπωσδήποτε τὰ πιό ἀκατάλληλα γιά νά μεταφράσουν τήν εἰδική μορφή οἰκογένειας ἑνός προϊστορικοῦ συνοικισμού. Θά ἀναφερθοῦμε μόνο στίς γενικές ἀτυχίες αὐτῆς τῆς κατασκευῆς.

Ἄν ὁ Γ.Χ. μπορούσε νά καταλάβει ὅτι ὁ τρόπος ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς ὡς ἀντικείμενο ἐργασίας ἢ ὡς μέσου ἐργασίας (πράγμα πού ἀναφέρει καί ὁ Μάρξ, *Κεφάλαιο* 1950, I, 181, Ed. Sociales) ἀπαιτοῦν ἀνάλογες σχέσεις συγγένειας, ἢ, ἂν, σάν καλός μαρξιστής, ἐφάρμοζε στίς ἀναλύσεις του τήν ἀρχή ὅτι ὁ τρόπος παραγωγῆς καί οἱ σχέσεις παραγωγῆς εἶναι αὐτές πού καθορίζουν τίς ἄλλες κοινωνικές σχέσεις, τότε, χωρίς ἀμφιβολία θά 'χε ἀποφύγει παρόμοια ἀτοπήματα. Οὐτέ ὁ ἴδιος ὁ Ἐνγκελς (1884) παρουσίασε μέ τρόπο «μαρξιστικό» τίς σχέσεις συγγένειας. Ἐξάλλου, ὅλη ἡ κλασική ἐθνολογία δέν μπόρεσε νά ἀντιληφθεῖ τὰ προβλήματα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγῶν καί ἐβλεπε μόνο στήν ἀναπαραγωγή τίς θεσμικές τῆς ἐκδηλώσεις χωρίς νά καταλάβει τίς οὐσιαστικές τῆς λειτουργίες. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς τακτικῆς δέν συνέδεσε τή συγγένεια μέ τὰ ἄλλα δεδομένα τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μέ ἀποτέλεσμα, τὰ δεδομένα αὐτά νά μὴν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάλογες σχέσεις συγγένειας πού ἀπαιτοῦσε ἡ πρακτικὴ τους. Ἐτσι σέ κοινότητες τοῦ παλαιολιθικοῦ τρόπου ζωῆς, ὅπου ἐπι-

κρατούν σχέσεις ένωσης-συγγένειας και όπου η κοινωνική θέση του ατόμου είναι συνέπεια της άμεσης και πρόσκαιρης συμμετοχής του στις κοινές καθημερινές δραστηριότητες αποδίδονται σχέσεις συγγένειας του νεολιθικού τρόπου ζωής· όπου αντίθετα επικρατούν αιματοσυγγενικές γενεαλογικές σχέσεις εκεί η κοινωνική θέση του ατόμου είναι συνέπεια της ανάπτυξης του μέσα στους κόλπους ενός μόνιμου παραγωγικού κυττάρου και της σημασίας του μέσα στον κύκλο παραγωγής και τό αντίστροφο.

Δηλαδή, από τη μία μεριά οι σχέσεις συγγένειας ή εξάρτησης με ένωση μεταξύ των μελών μίας κοινότητας που εκμεταλλεύεται τη γη ως αντικείμενο εργασίας, που ζει δηλαδή με τον παλαιολιθικό τρόπο ζωής (κυνήγι, συλλογή καρπών κλπ.), θεωρήθηκαν ως γενεαλογικές σχέσεις συγγένειας με αποτέλεσμα να μεταμορφώνονται οι «όρδες» σε πρωτογραμμικές ομάδες. Από την άλλη μεριά οι κανόνες συγγένειας των γραμμικών ομάδων θεωρήθηκαν άπλες νόρμες της ένωσης μεταξύ των δύο φύλων (οι σεξουαλικές σχέσεις, όπως λέει ο Γ.Χ.), νόρμες που υπάρχουν μόνο στις όρδες, με αποτέλεσμα αυτή τη φορά να παρουσιάζονται οι γραμμικές κοινωνίες αποτελούμενες απ' ό,τι ονομάζουμε έξωγαμικά πρωτομια (Meillasoux, 1975, 41). Δηλαδή οι κοινότητες που εκμεταλλεύονται τη γη ως μέσο εργασίας (οι γεωργοκτηνοτροφικές) εμφανίζονται να ρυθμίζονται με τις σχέσεις συγγένειας των όρδων.

Πάνω σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση της σύγχυσης κτίστηκαν *Les structures élémentaires de la parenté* του Λεβί Στρώς και σ' αυτή εντάσσεται και η κατασκευή του Γ.Χουρμουζιάδη.

*Ας εξηγήσουμε όμως με λίγα λόγια αυτό που μόλις αναφέραμε.

Η οικονομία του παλαιολιθικού τρόπου ζωής (13) εκμεταλλεύεται, όπως είπαμε, τη γη ως άμεσο αντικείμενο, δεν απαιτεί προηγούμενη επένδυση ανθρώπινης ενέργειας, δηλ. η παραγωγική δραστηριότητα περιορίζεται στο να αποσπάται από τη γη αυτό που ήδη έχει δημιουργήσει, δεν υπάρχει τροποποίηση του περιβάλλοντος, δεν υπάρχει καλλιέργεια. Οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των ατόμων με τη συλλογή των καρπών και τό κυνήγι είναι εφήμερες, πρόσκαιρες, συνδέουν μία παραγωγική ομάδα για μία συγκεκριμένη επιχείρηση που διαρκεί λίγο χρόνο. Μέ τό τέλος της επιχείρησης τίποτα δεν έμποδιζει τά μέλη της ομάδας να διαλυθούν και τίποτα δεν τά αναγκάζει να συνεταιρισθούν τά ίδια για μία μέλλοντική επιχείρηση. Στην περίπτωση πάλι που κατασκευάζεται από κοινού ένα μέσο παραγωγής, όπως π.χ. μία μεγάλη παγίδα, τά μέλη της ομάδας παραμένουν ένωμένα όσο χρόνο αυτό χρησιμοποιείται και τότε όμως ένα μέλος μπορεί να την εγκαταλείψει παραιτούμενο από μία όρισμένη επένδυση εργασίας του χωρίς όμως να δημιουργεί προβλήματα σε κανέναν κύκλο παραγωγής.

Τά προϊόντα αυτής της οικονομίας δεν διατηρούνται, καταναλώνονται άμεσα· δεν υπάρχει συσσώρευση προϊόντων.

Εξαιτίας λοιπόν της χαλαρότητας και της μικρής διάρκειας των επενδύσεων, της κακής διατήρησης των προϊόντων και της συνεχούς ανανέωσης της ομάδας δεν είναι δυνατό να συσταθεί μία μόνιμη παραγωγική ομάδα με συνοχή οργανική, ούτε να δημιουργηθεί μία διαχειριστική έξουσία, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει άναπαρ-

ξία άρχηγών. 'Ο άρχηγός σ' αυτή την οικονομία λειτουργεί ως έξουσία προσωπική και πρόσκαιρη που στηρίζεται στο θάρρος, στη δύναμη και τη βαναυσότητα. Η έξουσία αυτή είναι τελείως διαφορετική από εκείνη που παράγει ο νεολιθικός τρόπος ζωής. Οι κοινωνικές αυτές ομάδες είναι πάνω απ' όλα άσταθεις, ρευστές, και αποτελούνται από άτομα που συνεχώς αλλάζουν, γεγονός που έχει διαπιστώσει με ακρίβεια η έθνολογία. (14)

Ο τρόπος αυτός παραγωγής άπαιτεί άνάλογες κοινωνικές σχέσεις. οι γυναίκες και οι άνδρες κινούνται έλεύθερα μέσα στις ομάδες· δεν υπάρχουν κανόνες γυναικοκοιτικής ή ανδροκοιτικής. Οι ένώσεις μεταξύ των δύο φύλων είναι πρόσκαιρες, τά παιδιά μετά τό θηλασμό άνήκουν στην ομάδα κι όχι στους γονείς τους, οι όποιοι μπορούν να την εγκαταλείψουν για μία άλλη. Οι μόνιοι θεσμοί που γνωρίζει η έθνολογία να έχουν σχέση με την άναπαραγωγή είναι η ύποδοξη των ξένων ή των γερόντων που εύχονται να μην διαλυθεί η ομάδα «όρδη».

Σ' αυτές τις κοινωνίες δεν έχουν καμία σημασία οι αιματοσυγγενικές σχέσεις, που τά σήμαιναν γενεαλογικές εξαρτήσεις. 'Αν όρισμένα μέλη ή και όλα συνδέονται βιολογικά αυτό είναι ένα δευτερογενές γεγονός. Οι σχέσεις συγγένειας είναι οι σχέσεις της ένωσης, της συνεργασίας που άπαιτεί η επιβάλλει ο τρόπος παραγωγής. 'Αν όρισμένες κατηγορίες μελών άποκαλούνται μεταξύ τους άδελφοί (όλοι οι άνδρες μίας γενιάς) ή άδελφές (όλες οι έπίγαμες γυναίκες) ή πατέρες (όλοι οι γερόντες) αυτό άναγκάζει κατηγορίες ηλικίας, ή φύλων ή λειτουργικές, αλλά σε καμία περίπτωση αιματοσυγγενικές.

Εδώ λοιπόν βρίσκεται η σύγχυση του Ένγκελς, του φανξιοναλισμού, (λειτουργισμού), του στρουκτουραλισμού και γενικά γής κλασικής έθνολογίας. Σύγχυση των σχέσεων ένωσης με τις συγγενικές σχέσεις που ιδρύονται σε κοινωνίες που ο τρόπος παραγωγής τους τίς αναγκάζει να άσχολούνται με τη γενεαλογία και με τον προορισμό των παιδιών. Η αιματοσυγγενική οίκογένεια που ρυθμίζεται από τους κανόνες της γενεολογίας εμφανίζεται μόνο μέσα στο νεολιθικό τρόπο ζωής και όχι στους μακρινούς χρόνους της κατώτερης παλαιολιθικής περιόδου. Αιματοσυγγενικές οίκογένειες σημαίνει γενεαλογία και τό αντίστροφο.

Στό νεολιθικό τρόπο ζωής συμβαίνουν ακριβώς τά αντίθετα απ' όσα ισχύουν στην παλαιολιθική έποχή.

Η εκμετάλλευση της γής ως μέσου εργασίας δημιουργεί μόνιμες κατοικίες και ισόθιες σχέσεις μεταξύ των καλλιεργητών, προξενεί τη δημιουργία δομών βασισμένων στην άρχαιότητα και γεννά μία πολιτική διαχειριστική έξουσία άσκούμενη από τους αρχαιότερους.

Η καλλιέργεια της γής άπαιτεί σημαντικές επενδύσεις ανθρώπινης ενέργειας οι όποιες όμως δεν έχουν άμεση άπόδοση όπως στο κυνήγι ή στη συλλογή. Έπομένως τά μέλη ενός παραγωγικού κυττάρου είναι αναγκασμένα να παραμένουν ένωμένα μέχρι τη στιγμή της συγκομιδής. 'Επειδή η περίοδος της συγκομιδής της παραγωγής έρχεται πριν από μία μη παραγωγική περίοδο (καλλιέργεια, σπορά κλπ.) οι νεότερες γενιές εξαρτώνται από τις άρχαιότερες που κατέχουν και διανέμουν σ' αυτές την προηγούμενη παραγωγή για να επιβιώσουν αλλά και για να πάρουν μέρος με τη σειρά τους στον κύκλο παραγωγής. 'Ετσι δημιουργούνται ιεραρχικές δομές μεταξύ των νεότερων και των αρχαιότερων. Μεταξύ όμως των πρωτότοκων οίπιό άρχαίοι δεν όφείλουν τίποτα σε κανένα

13. Με τη φράση τρόπος ζωής έννοούμε πάντα τον *dro culture*. Είναι ένας γενικός όρος που δεν μετεφράζει η έλληνική λέξη παιδεία, αλλά περιλαμβάνεται σ' αυτόν δηλώνοντας μόνο μέρος των ιδιοτήτων του. Η έννοια του είναι συγκεκριμένη μέσα στο χώρο και στο χρόνο σε αντίθεση με την έννοια του πολιτισμού που είναι άφηρημένη. Ο πολιτισμός είναι ένα σύνολο τρόπων ζωής και διά μέσου αυτών συγκεκριμενοποιείται στο χώρο και στο χρόνο.

14. Σε όρισμένες όμως σύγχρονες στοιχειώδεις κοινωνίες, όπως σ' αυτές των άυστραλών ίθαγενών, διαπιστώνουμε παλαιολιθικό τρόπο ζωής και αιματοσυγγενικές σχέσεις. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι οι σημερινοί «πρωτόγονοι» είναι έξισου παλαιοί μ' έμάς, όπως πολύ σωστά τό παρατήρησε ο Η. Bergson στο *Les Deux sources de la Morale et de la Religion*, 1932, σελ. 114 «δεν γνωρίζουμε παρά μία ανθρώπινη άνεπτυγμένη γιατί οι πρωτόγονοι που παρατηρούμε είναι έξισου παλαιοί μ' έμάς». Πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούμε να δούμε σ' αυτές τις κοινωνίες μία κανονική διαλεκτική σχέση μεταξύ δομής και υπερδομής.

παρά μόνο στους νεκρούς προγόνους: βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας και απασχολούνται με τη συγκέντρωση-άποθήκευση των παραγόμενων προϊόντων και τη διανομή τους στους νεότερους. Έτσι οι διαχειριστικές ανάγκες τους γεννούν μία λειτουργία: τη διαχειριστική εξουσία των υλικών αγαθών. Όταν η εξουσία αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα υλικά αγαθά αλλά προεκτείνεται και πάνω στους ανθρώπους, και θά δούμε πώς, τότε παίρνει και χαρακτήρα πολιτικής εξουσίας.

Δέν πρέπει όμως να λησμονούμε το γεγονός ότι, ακόμη και προς το τέλος της νεολιθικής εποχής όπου η παραγωγή μπορεί να ξεπεράσει το 100% των διατροφικών αναγκών μιάς κοινότητας, το κυνήγι και η συλλογή άσκούνται συχνά για να συμπληρώσουν τα κενά που μπορεί να προξενήσει μία φυσική ή άλλη καταστροφή της παραγωγής. Όμως ο νεολιθικός συλλέκτης ή κυνηγός επιστρέφοντας στον οικισμό του εξακολουθεί να παραμένει γεωργοκτηνοτρόφος, ή παροδική επιστροφή στην παλαιολιθική οικονομίαδέν επηρεάζει πιά τις κοινωνικές δομές.

Είπαμε πώς αυτός ο τρόπος ζωής απαιτεί μόνιμη κατοικία. Και ένα εξίσου σοβαρό πρόβλημα με την παραγωγή που καλείται να λύσει ο μόνιμος οικισμός είναι η αναπαραγωγή των παραγωγών του.

Παρατηρούνται δύο λύσεις: ή μία είναι της γυναικοκατοικίας ή γυναικοκοινωνικής, ή άλλη της ανδροκατοικίας ή ανδροκοινωνικής.

Στην πρώτη περίπτωση ο συνοικισμός κρατά τις γυναίκες του και καλεί τους άνδρες άλλων κοινοτήτων να τεκνοποιήσουν μόνο ή και να παραμείνουν, στή δεύτερη περίπτωση γίνεται ανταλλαγή γυναικών μεταξύ όμοιων συνοικισμών. Ο πρώτος τρόπος αναπαραγωγής οδηγεί στις μητρογραμμικές σχέσεις συγγενείας και δέν αποτελεί λύση κατάλληλη γιατί οι δυνατότητες αναπαραγωγής μιάς κοινότητας εξαρτώνται μόνο από το δυναμικό των γεννήσεων των γυναικών που διαθέτει, που είναι φυσικά περιορισμένο και έκτεθειμένο στην τύχη (άρρώστα, θάνατοι γυναικών...). Η έλλειψη των γυναικών συμπληρώνεται με την άρπαγή. Όταν τό θήραμα τό κυνηγού είναι ο άνθρωπος τότε αυτός μεταβάλλεται σε πολεμιστή. Ο πόλεμος όμως δέν συμβιβάζεται με την γεωργική οικονομία, με τη μορφή που έπαιρνε αυτή εξέλικτικά στους νεολιθικούς χρόνους. Οι συνέπειες του πολέμου μπορούν να καταστρέψουν τόν κύκλο παραγωγής και να καταδικάσουν σε μικρή κλίμακα σε άφανισμό μία κοινότητα ή σε μεγάλη κλίμακα να προξενήσουν την επιστροφή των ανθρώπων σε ένα στατικό συγκεχυμένο τρόπο ζωής χωρίς τις ιδιότητες της πολιτιστικής εξέλικτικής πορείας. Όμως κάτι τέτοιο δέν συνέβη παρά περιθωριακά. Η γυναικοκατοικία και οι μητρογραμμικές σχέσεις αντικαταστάθηκαν προοδευτικά από τη γυναικοκοινωνική και τις πατρογραμμικές σχέσεις. Οι πρώτες μπορούν να υπάρχουν σε μία οικονομία πρωτογεωργίας όπου τό κυνήγι και η συλλογή έχουν ακόμη σημαντική θέση. Η εθνολογία διαπιστώνει την ύπαρξη αυτής της οικονομίας, ή όποια όμως δέν βασίζεται στην καλλιέργεια των δημητριακών αλλά άλλων προϊόντων (μανιόκα, μπανάνα...), στο δάσος του Άμαζονίου και στή δασώδη Αφρική.

Στή νεολιθική εποχή οι μητρογραμμικές σχέσεις με την εξέλιξη της καλλιέργειας των δημητριακών, αντικαταστάθηκαν προοδευτικά με τις πατρογραμμικές: προς τό τέλος της επικρατούν γενικά οι δεύτερες, πράγμα που ανταποκρίνεται σε μία ιδιαίτερη έμφαση σ' αυτή την περίοδο του ανδρικού στοιχείου. Όταν ή επιβίωση των νεολιθικών εξαρτιόταν άμεσα από την καλλιέργεια τότε αυτοί είχαν ανάγκη από ειρηνικές σχέσεις. Εκ των πραγμάτων επιβάλλεται τώρα ή συμμαχία της θίας και ή αναπαραγωγή των κοινοτήτων εξαρτάται από τις πολιτικές ικανότητες τους να διαπραγματευτούν τόν κατάλληλο αριθμό γυναικών που έχουν ανάγκη για να εξασφαλίσουν τη διαίωτική του παραγωγικού τους κυττάρου. Σχέσεις παραγωγής και σχέσεις αναπαραγωγής είναι στενά δεμένες, αλληλοεξαρτώνται. Η αναπαραγωγή επομένως άπα-

σχολεί ιδιαίτερα τις κοινότητες. Όλοι οι θεσμοί άφορούν την αναπαραγωγή, όπως ο γάμος (ό όποιος είναι μία συμφωνία που ρυθμίζει τούς όρους της παραγωγής του παραγωγού και του προορισμού του, ο όποιος θεσμοποιεί τις σχέσεις της γυναίκας μέσα στην κοινότητα του συζύγου της και τις σχέσεις τών παιδιών με την κοινότητα του πατέρα και της μητέρας, δηλαδή τη γενεαλογία), οι λατρείες γονιμότητας, οι συχνές παραστάσεις της γυναίκας (15) που άφορούν τις διάφορες καταστάσεις της μέσα στον κύκλο της γονιμότητά της με ιδιαίτερη έμφαση στην μητρότητα, τη μοιχεία, τό νόθο παιδί, τις σεξουαλικές άπαγορεύσεις κλπ.

Στις νεολιθικές κοινότητες που υιοθετείται ή ανδροκρατία, οι γενεαλογικές σχέσεις που έχουν θέβαια χαρακτήρα πατρογραμμικό, έχουν μεγάλη σημασία πράγμα

15. Τα είδώλια γυναικών, που βρίσκονται στις νεολιθικές ανασκαφές και που ή ποσότητά τους είναι μεγαλύτερη άπ' όλα τ' άλλα είδώλια, έρμηνεύτηκαν και έρμηνεύονται με τρόπο που θαυμάζει κανείς τη φαντασία των αρχαιολόγων (θέες, κουκλές, παιχνίδια, σημεία πρωτογραφής κ.λ.π.). Αυτά τα είδώλια μπορεί να σημαίνουν ό, τιδήποτε, όπως όποιοδήποτε αντικείμενο μπορεί να σημαίνει ό, τι δέποτε λόγω, της σημειολογικής ικανότητας του homo sapiens, σε μία δευτερογενή τους σημασία ή πρωτογενής τους όμως λειτουργία δέν μπορεί να έχει σχέση παρά μόνο με τούς θεμούς γύρω από την αναπαραγωγή. Σ' αυτή την περίπτωση έχουν ελάχιστες πιθανότητες να συμβολίζουν (γιατί τότε πρόκειται για σύμβολα κι όχι για σημεία) θεότητες της γονιμότητας της νεολιθικής εποχής. Γιατί κι αν ακόμη ή έννοια της θεότητας ύπήρχε σ' αυτή την εποχή δέν θά εξέφραζε τη γονιμότητα αλλά τις ιδεολογικές πρακτικές της παλαιολιθικής εποχής. Η θρησκεία της νεολιθικής είναι αυτή της παλαιολιθικής και τα δεδομένα τό μαρτυρούν. Η θρησκεία δέν αλλάζει συγχρόνως με τις υλικές αλλαγές. Οι θρησκευτικές ιδέες των νεολιθικών βασίζονται σε πίστεις γύρω από τούς ιδεατούς προγόνους και οι καταγωγές τους, όπως είπαμε βρίσκονται στην παλαιολιθική εποχή. Η ιδεολογία που αναπτύσσεται γύρω από τόν τρόπο αναπαραγωγής και τις σχέσεις συγγενείας που ρυθμίζονται από τη γεωργική οικονομική βάση δέν έχει θρησκευτικό χαρακτήρα. Αργότερα όταν ή λατρεία των προγόνων αντικαταστάθηκε από τη λατρεία της γονιμότητας «των όποιων ή ύπόσταση είναι σχέση μεταξύ συνοικισμού, της μεγάλης οικογένειας, του γένους, της φυλής και της γης που τούς τρέφει» (Soudsky 1979,87), θά πάρει αυτή ή ιδεολογία θρησκευτικό χαρακτήρα και τότε «ή γυναίκα που γεννά» και ή ιδεατή μητέρα (magna mater) και ή ιδεατός πατέρας μεταμορφώνονται ίσως σε θεούς. Τό δεδομένο που μαρτυρεί, κατά τη γνώμη μου, αυτή τη μεταμόρφωση είναι ή αίματηρή θυσία, γεγονός που εμφανίζεται στο τέλος της νεολιθικής εποχής. Είναι λοιπόν περιεργό ότι ένα τέτοιο σημαντικό δεδομένο, τό μοναδικό στον ελληνικό χώρο, άγνοήθηκε από την προϊστορική έρευνα. Πρόκειται για τη θυσία θεμελιώσεων του Μεγάρου Α του Διμηνίου (Τσούντας 1908,51). Τό κτίσμα αυτό στην τελική του μορφή εντάσσεται στην τελευταία φάση των νεολιθικών κατασκευών του Διμηνίου που μπορεί να ταυτίζεται με τις άρχές της εποχής του χαλκού. Αλλά ο νεολιθικός τρόπος ζωής παύει να υπερέχει των άλλων τρόπων ζωής και να ρυθμίζει τις δομές των κοινοτήτων στή διάρκεια της δεύτερης χιλιετηρίδας, δηλαδή στους χρόνους της μέσης περιόδου της εποχής του χαλκού σύμφωνα με τις άιστορικές και τεχνολογικές ταξινομήσεις του χρόνου από την αρχαιολογία. Τό εύρημα αυτό του Τσούντα, τό παρόμοιο του στή θέση Postlporoty στή Τσεχοσλοβακία (Soudsky 1969) και τό παρόμοιά τους στή λεκάνη των Καρπαθίων (J. Makkay, *Foundation sacrifices in neolithic houses of the Cappathian basin*), χειρόγραφο, θά δημοσιευτεί στα πρακτικά του συμποσίου της Valcamonica 1979, είναι οι μόνες σίγουρες περιπτώσεις θυσίας θεμελιώσεων που γνωρίζω. Τό αξιοσημείωτο είναι ότι στή θέση Endrod στή κοιλάδα του Kōrös ποταμού βρέθηκε βόθρος ανάιμακτων θυσιών που ανήκει στο πολιτισμό του Starcevo- Kōrös (άρχαιότερη νεολιθική για τά Βαλκάνια). Ενώ στις άλλες θέσεις της νεότερης νεολιθικής οι θυσίες ήταν αίματηρές. Αλλά και σε καμιά άλλη θέση της άρχαιότερης και μέσης νεολιθικής όλης της νεολιθικής οικονομίας, όπου διαπιστώθηκαν ίχνη της όχι πρακτικής αυτής συμπεριφοράς του ανθρώπου, δέν βρέθηκε ίχνος αίματηρής θυσίας (παράδειγμα τό Catal-Hüyük). Αν ή αίματηρή θυσία δέν σημαίνει την έννοια της εμφάνισης του θεού τότε τό λιγότερο θά πρέπει να δηλώνει την εμφάνιση, στις νεολιθικές θέσεις όπου διαπιστώνεται, ιδεών που έχουν σχέση με έπουράνιες μεταφυσικές αντίληψεις. Κάτι παρόμοιο θά πρέπει να πιστεύει και ο φίλος Makkay όταν γράφει ότι οι θυσίες της άρχαιότερης και νεότερης νεολιθικής ανήκουν σε διαφορετικά θρησκευτικά συστήματα.

πού άφηνε αδιάφορες τής ομάδες-«όρδες» τής παλαιολιθικής εποχής.

Αυτοί πού βρίσκονται στην κατάλληλη θέση νά διαπραγματευτούν τήν ανταλλαγή των γυναικών είναι φυσικά οι αρχαιότεροι, οι πρωτότοκοι, πού διαχειρίζονται τά υλικά αγαθά. Όταν επομένως διαπραγματεύονται με τής άλλες κοινότητες, ή εξουσία τους προεκτείνεται στις γαμήλιες διαδικασίες, στους ανθρώπους: τότε αρχίζει νά παίρνει πολιτικό χαρακτήρα. Καί γιά νά μπορέσουν οι αρχαιότεροι νά διαπραγματευτούν τούς χρειάζεται τό αντίκειμενο τής ανταλλαγής. Έχουν ανάγκη από διαθέσιμες γυναίκες σέ κατάσταση γάμου. Έτσι, άκόμα κι όταν ή κοινότητα έχει τή δυνατότητα νά αναπαραχθεί ένδογαμικά, οι αρχαιότεροι προσπαθούν νά διατηρήσουν τής πολιτικές τους εξουσίες θεσμοποιώντας ένα σωρό απαγορεύσεις μέσα στην κοινότητα στον τομέα των σεξουαλικών σχέσεων, των όποιων ό αντίκειμενικός σκοπός είναι νά μειώσουν στό ελάχιστο τής περιπτώσεις ένδοικοινοτικών γάμων. Η αίμομιξία κατασκευάστηκε από τά συμπερόντα τής εξουσίας και δεν βασίζεται σέ καμιά φυσική αναγκαιότητα. Η φυσική επιλογή του Δαρβίνου, στην όποια στηρίχθηκε ό Μόργκαν, ό Ένγκελς και ή άστική ιδεολογία, δυστυχώς γιά όλους αυτούς δεν επιβεβαιώθηκε από τά γεγονότα. Ένα σωρό απαγορευτικοί θεσμοί μαγικοθησκευτικοί και δεισιδαιμονίες διάφορες θά ιδρυθούν προκειμένου νά διατηρήσουν τήν εξουσία των αρχαιοτέρων. Επίσης ή κατωτερότητα τής θέσης τής γυναικας μέσα στις κοινωνίες των ανθρώπων άκόμα και σήμερα έχει αιτίες κοινωνικές, όπως τής παρουσιάσαμε, και όχι φυσικά όπως συμφέρει τήν άστική ιδεολογία νά πιστεύει.

Στό νεολιθικό τρόπο ζωής υπήρχε ή στοιχειώδης οικογένεια, ή ή πυρηνική όπως λέμε, με διάφορα σχήματα. Ο νεολιθικός τρόπος ζωής στηρίζεται πάνω σ' αυτή και δεν θά μπορούσε νά λειτουργήσει διαφορετικά.

Είναι λοιπόν πράγματι περίεργο πώς συμβαίνει σ' ένα επαγγελματία προϊστοριολόγο νά στηρίζεται σ' ένα νόθο δεδομένο (ταφές παιδιών) και σέ αυθαίρετες ψυχολογικές σχέσεις μητέρας-παιδιού, νά άγνοεί τά υλικά δεδομένα και γενικά τής γνώσεις τής σύγχρονης προϊστορίας και όλα αυτά γιά νά χαρακτηρίσει τήν οικογένεια ενός συνουικισμού του τέλους τής νεολιθικής εποχής, όπου ή στοιχειώδης οικογένεια είναι ό κανόνας, ως πολυγονική, πού όπως είπαμε μπορεί νά υπάρχει μόνο στον παλαιολιθικό τρόπο ζωής.

Μάς είναι άδύνατο νά σκεφτούμε τόν τρόπο λειτουργίας αυτής τής οικογένειας στό Διμήνι δηλαδή σ' ένα συνουικισμό μόνιμο, με κλειστό κύκλωμα αναπαραγωγής όπως αφήνει νά έννοηθεί ό Γ.Χ. Δεν μπορεί νά ανταποκριθεί αυτή ή μορφή οικογένειας σ' αυτή τή θέση σέ καμιά πραγματική κατάσταση ανθρώπινων σχέσεων. Τήν τοποθετεί επίσης ό Γ.Χ. χρονικά μεταξύ τής αιματοσυγγενικής και τής πουνாலουανής, αλλά άκόμη και ό ίδιος ό Ένγκελς θά μάς πει ότι οι μορφές οικογένειας πού προηγούνται τήν πουνாலουανής ανταποκρίνονται « στην κοινωνική κατάσταση των περιπλανώμενων άγριων» (1884, 54) δηλαδή στον παλαιολιθικό ως πούμε τρόπο ζωής.

1.Γ.α.IV. Τό τραγικότερο όμως σημείο τής κατασκευής του Γ. Χουρμουζιάδη βρίσκεται σ' αυτά πού άκολουθούν άμέσως.

Στό άρθρο του ' 78 στή σελίδα 36 γράφει ότι ή οικογένεια στό Διμήνι δεν είναι στοιχειώδης γιατί «μιάς τέτοιας μορφής οικογένεια μέσα στις προϊστορικές κοινότητες με μικτή οικονομία (όπως στό Διμήνι) φαίνεται πώς αρχίζει νά αναπτύσσεται μαζί με τήν ανάπτυξη των ειδικευμένων ομάδων στα πλαίσια των δημιουργικών παραγωγικών σχέσεων».

Στό Διμήνι επομένως ή οικογένεια είναι πολυγονική όπως τό απέδειξε. και όχι στοιχειώδης. Άρα δάν υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες.

Έρχόμαστε τώρα στό υπό άναλυση άρθρο και στή σελίδα 40 με έκπληξη βλέπουμε ότι οι δύο από τής τρεις προτάσεις του μοντέλου του άφορούν τήν παρουσία στο

Διμήνι ειδικευμένων ομάδων. Άρα έφόσον υπάρχουν αυτές, σύμφωνα με αυτό πού μάς λέει στό άρθρο του ' 78, ή οικογένεια τώρα στό Διμήνι πρέπει νά είναι στοιχειώδης και όχι πολυγονική ή όποια άποκλείει τήν ύπαρξη, σύμφωνα πάντα με τόν Γ. Χουρμουζιάδη, των ειδικευμένων ομάδων. Παγιδεύτηκε λοιπόν ό άρθρογράφος μέσα στα ίδια του τά λόγια: Έξετάζοντας τά δεδομένα τής ίδιας θέσης του ίδιου χρόνου, στή μία περίπτωση (78) μάς λέει ότι δεν υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες, πού προϋποθέτουν τήν στοιχειώδη οικογένεια και ότι αυτή είναι πολυγονική. Καί στην άλλη περίπτωση ότι υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες επομένως ή οικογένεια στό Διμήνι είναι στοιχειώδης και όχι πολυγονική.

Τά παραπέρα σχόλια άνήκουν στον άναγνώστη. Έμεις μόνο θά πούμε ότι ό τρόπος αυτός άναλύσης και έρμηνείας των δεδομένων τής προϊστορίας, όχι μόνο δεν έχει όποιαδήποτε σχέση με τόν υλισμό αλλά ούτε και με κάποιο ορθόδοξο ιδεαλισμό.

Πρόκειται γιά μία σκοτεινή κατάσταση από τήν όποια αναθλύζουν συνέχεια διαισθήσεις, οι όποιες επιβιώνουν και άκολουθούν συνεπώς μία χαωτική συλλογιστική ή όποια σέ καμιά περίπτωση δεν χαρακτηρίζει τό έπιστημονικό έργο. Δημιουργούνται έτσι έντυπώσεις άσκοπες ή προβάλλονται καινούριες ιδέες, νέα μορφή ιδιοκτησίας, νέα μορφή οικογένειας και άγνοούνται ή διαστρεβλώνονται τά υπάρχοντα δεδομένα τά όποια ή έπιστημονική έρευνα στό σύνολό της με έπίπονες πολύχρονες προσπάθειες και φοβερές δυσκολίες έχει καταφέρει νά άποκαταστήσει.

2. Στή διάρθρωση 2 ό συγγραφέας του άρθρου θά μάς πει ότι θά αναζητήσει τή συμμετοχή του άτόμου στην προώθηση των πολιτιστικών αλλαγών μέσα από τή συμπεριφορά του πού διαμορφώνεται από παράγοντες των οικονομικών δραστηριοτήτων τής κοινότητας θεωρούμενες δυναμικά. Επίσης ότι θά αναζητήσει τήν τεχνολογική άποτελεσματικότητα με τήν άναλυση των τεχνοπραγμάτων. Καί τήν κοινωνική άποτελεσματικότητα με τήν ένταξη των τεχνοπραγμάτων σ' ένα δίχτυ μετακινήσεων.

2. 1. Στό τμήμα αυτό εκθέτει τήν πυρηνική θέση, όπως λέει, τής μελέτης του, πού είναι τό δημοκρατικό πρόβλημα τής προϊστορικής εποχής.

3. Η διάρθρωση 3 είναι τό κύριο θέμα του. Έδώ θά μάς πει ότι ως συμβολή στην κατεύθυνση τής θεωρίας πού ανέπτυξε στα προλεγομένα θεωρεί τήν άπόπειρα μελέτης τής γραπτής κεραμικής του Διμηνίου.

Αναζήτηση του άτόμου, αναζήτηση του δημογραφικού προβλήματος, τεχνολογική και κοινωνική άποτελεσματικότητα, πυρηνική θέση, κύριο θέμα. Μάς ζαλίζει κάπως αυτός ό τρόπος παρουσίωσης και αυτές οι μεγαλόστομες φράσεις. Όλα αυτά θά γίνουν με τήν άναλυση τής γραπτής κεραμικής και με βάση τή θεωρία του πού ανέπτυξε στα προλεγομένα. Ποια όμως είναι αυτή ή θεωρία έμεις πουθενά δεν τήν συναντήσαμε, εκτός αν έκλαμβάνει ως θεωρία το «μαρξιστικό» τρόπο προσέγγισης των δεδομένων του όποιου τήν αξία και τά όρια δείξαμε πίο πάνω. Αν πάλι έκλαμβάνει ως θεωρία του τήν έννοια τής άλλοτρίωσης πού αναφέρει στό τέλος των προλεγομένων, κι έδώ θά παρατηρούσαμε παράξενα πράγματα γύρω απ' αυτή τήν έννοια, πού άξίζει νά αναφερθούν. Σέ ένα σημείο θά μάς πει ότι «ή προσπάθειά του (του ανθρώπου) γιά έπιβίωση αντίφασκε με τήν ανάγκη νά διατηρηθεί άνέπαφος ό ζωτικός χώρος τής εργασίας» (σελ. 35), επομένως άλλοτρίωση του περιβάλλοντα θά πούμε έμεις. Σέ ένα άλλο σημείο όμως λίγες γραμμές παρακάτω θά μάς πει ότι: «Με τή δραστηριότητα αυτή τό «πρωτογενές» άτομο αναπαράγει τής αντικειμενικές συνθήκες τής ύπαρξής του, ταυτόχρονα όμως μετατρέπει τήν προσωπική του προσπάθεια σέ συλλογικό προϊόν» (σελ. 36), επομένως άλλοτρίωση του άτόμου

σ' αυτή την περίπτωση. Το συμπέρασμά του όμως είναι μισητηριώδες: «Θά μπορούσαμε επομένως να μιλήσουμε για μία μορφή «άλλοτρίωσης», αποτέλεσμα όχι της ειδικής ανάπτυξης του οικονομικού στοιχείου της προϊστορικής κοινότητας αλλά της αδυναμίας του ανθρώπου να αντιμετωπίσει τη φύση σωστά και προγραμματισμένα» (σελ. 36).

Δέν θά αναφερθούμε στην έννοια της άλλοτρίωσης του ατόμου την οποία ο Μάρξ εγκατέλειψε στά ώριμά του έργα, ούτε καί στην άλλοτρίωση του περιβάλλοντος πού άρχίζει από τή στιγμή πού ή τεχνολογική εξέλιξη δέν ελέγχεται βιολογικά από τόν άνθρωπο, δηλαδή μόνο στον αιώνα μας. Θά απαντήσουμε στον κ. Χουρμουζιάδη μόνο για τήν αδεξιότητα του προϊστορικού ανθρώπου ως προγραμματιστή τής φύσης, χρησιμοποιώντας τά ίδια του τά λόγια: «Η έκμεταλλευτική προσπάθεια του νεολιθικού παραγωγού κατευθύνεται από ένα πρόγραμμα βασισμένο στην παρατήρηση, τήν κατανόηση καί τήν άπομνημόνευση τών κύκλων τής φύσης. Μ' αυτόν τόν τρόπο ή επέμβαση του άποβαίνει πολλές φορές σέ όφελος τής φύσης» (1979, 36).

4. 1. Έδώ μαθαίνουμε επιτέλους ότι τό άρθρο περιέχει: α) τήν περιγραφή ενός μοντέλου πού αποτελείται από θεωρητική τεκμηρίωση καί από τίς σχετικές προτάσεις καί β) από τήν προτεινόμενη μεθοδολογία.

5. Καί τώρα άς εξετάσουμε τό μοντέλο του. Τό μοντέλο είναι πάνω απ' όλα ένα λογικό σχήμα μέσα στο οποίο ιδρύεται ένα σύστημα δεδομένων Ικανών να μεταφέρουν μία έρμηνεία. Αυτό επιτυγχάνεται με τή βοήθεια διαφόρων έννοιών ή τρόπων προσέγγισης τών δεδομένων, καί με βάση αυτόν τόν τρόπο αναλύονται τά δεδομένα ακολουθώντας μία κάποια μεθοδολογία.

Η θεωρητική τεκμηρίωση του μοντέλου του Γ. Χουρμουζιάδη (τό μικροσύλ) δέν είναι τέτοια αλλά πρόκειται για τήν έννοια, για τόν τρόπο προσέγγισης τών δεδομένων. Τό μοντέλο δέν έχει ανάγκη από θεωρητική τεκμηρίωση γιατί είναι θεωρητικό αυτό τό ίδιο, έχει ανάγκη όμως από έμπειρική τεκμηρίωση, από επαλήθευση τής θεωρητικής του υπόστασης. Τό μοντέλο του Γ. Χουρμουζιάδη είναι οι σχετικές του προτάσεις, οι υποθετικές του δηλαδή προτάσεις στή σελίδα 40 του άρθρου πού άφορούν τήν ύπαρξη ειδικευμένων ομάδων καί τίς διακινήσεις του πληθυσμού. Άς ακολουθήσουμε όμως τήν αντίληψη του Γ.Χ. για τό μοντέλο του. Είπαμε (1.Β.α.11) ότι υπάρχουν δύο τύποι μοντέλων καί στον πρώτο διακρίναμε δύο τάσεις: α) ή μία κατασκευάζει ειδικά για τά αρχαιολογικά προβλήματα μοντέλα, β) καί ή άλλη τά δανείζεται από άλλες επιστήμες. Ο δεύτερος τύπος είναι αυτός τών γενικών μοντέλων: διάφορα συστήματα ιδεών, όπως ο μαρξισμός.

Τί είναι τό μικροσύλ ή τά άτομογενή στοιχεία όπως τά ονομάζει ο Γ.Χουρμουζιάδης; Σέ κάθε γραφική παράσταση θεωρείται ότι «ένα μέρος τών κινητικών εκδηλώσεων του ανθρώπου αναπτύσσεται με βάση μία ιδιαίτερη διάθεση πού δέν είναι τό αποτέλεσμα άσκησης ή μίμησης ή σωματικής ιδιομορφίας, αλλά τό προϊόν μιάς υποσυνείδητης τάσης, μέσω τής οποίας ή κίνηση του χεριού(...) δέν ελέγχεται "γνωστικά"» (σελ. 38).

Παίρνουμε τώρα τή γραπτή κεραμική του Διμηνιού καί ψάχνουμε να βρούμε στις διάφορες γραφικές παραστάσεις, τά άτομογενή στοιχεία ή τό μικροσύλ του καλλιτέχνη. Άφου τά βρούμε διαπιστώνουμε ότι σ' έναν πληθυσμό 100 π.χ. παραστάσεων υπάρχουν 10 π.χ. μικροσύλ, άρα 10 έκτελεστές. Ίδιού λοιπόν πού τό αναζητούμενο άτομο βρέθηκε γιατί φαίνεται ότι στην περίπτωση πού θά μελετούσαμε τίς συνειδητές γραμμές του καλλιτέχνη, τότε δέν θά βλέπαμε τό έργο ενός ατόμου αλλά κάποιες άυλης ενέργειας ή κάποιων έξωγήνων όντων. Συνεχίζουμε άφου λοιπόν γνωρίσουμε τά άτομογενή στοιχεία σ' ένα πολυπληθές υλικό διαπιστώνουμε ότι αυτά είναι λίγα, ότι τίς παραστάσεις τίς έγραψαν λίγα άτομα, άρα εδώ έχουμε να κάνουμε με ειδικευμένα άτομα ή ομάδες,

μέ τεχνίτες ειδικευμένους, με κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα κλπ. Δηλαδή πλήρης παραδοξολογία ή θέλω να πάω από τό Βόλο στην Άθήνα καί δέν παίρνω τήν έθνική όδο αλλά τά βουνά κινδυνεύοντας να χαθώ. Ειδικότερα:

α) Τά άτομογενή ή υποσυνείδητα στοιχεία σέ μία γραπτή παράσταση τής νεολιθικής τουλάχιστον κεραμικής πού γνωρίζω, είναι πολύ δύσκολο αν όχι άδύνατο να έντοπιστούν: δέν διαθέτουμε κανένα αντικειμενικό κριτήριο έντοπισμού τους. Άν ο έρευνητής πού επιδίεται σέ παρομοίου είδους άσκήσεις μάς πεί ότι ή τάδε λεπτομέρεια είναι άτομογενές στοιχείο, έμεις θά του πούμε ότι είναι κάποια άλλη καί τό κριτήριο πού θά δικαιώνει αυτόν ή έμάς δέν τό ξέρει κανείς. Πρόκειται, όπως πάντα, για ύποκειμενικές άρθρώσεις του υλικού.

β) Άς υποθέσουμε όμως ότι διαθέτουμε τό κριτήριο, τό μέσο έντοπισμού τους καί μπορούμε αυτά τά στοιχεία να τά διαπιστώσουμε στή γραπτή κεραμική ή σέ άλλα αντικείμενα: τότε θά σκοντάψουμε σέ δύο έμπόδια:

ά. 1) *έμπόδιο τεχνικό*: δηλαδή άς υποθέσουμε ότι έχουμε 100 παραστάσεις καί 10 μικροσύλ σέ μία θέση του τέλους τής νεολιθικής. Πώς μπορούμε τώρα να γνωρίζουμε ότι αυτές οι παραστάσεις αντιπροσωπεύουν τό σύνολο όσων έκτελέστηκαν σέ μία όρισμένη φάση; Μπορεί να ύπήρχαν, καί ύπήρχαν, κι άλλες πού καταστράφηκαν μία για πάντα, επομένως πού θά πιθανό να ύπήρχαν κι άλλα μικροσύλ. Όπως είναι επίσης πολύ πιθανό σέ μία θέση τής αρχαιότερης νεολιθικής να έχουμε 100 παραστάσεις κι όχι 10 αλλά λιγότερα μικροσύλ.

β. 2) *έμπόδιο πολιτιστικό*: άς υποθέσουμε τώρα μία ιδανική περίπτωση όπου σέ μία νεολιθική φάση τής τελευταίας περιόδου τής νεολιθικής έποχής διαθέτουμε όλες τίς παραστάσεις πού αυτή παρήγαγε, καί πού μπορεί να είναι 100, 200 ή 1000 καί διαπιστώνουμε 10, 20 ή 100 μικροσύλ. Καί άς υποθέσουμε ότι σέ μία φάση τής αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου με γραπτή διακρίση στην κεραμική της, διαθέτουμε πάλι όλες τίς παραστάσεις πού μπορεί να είναι 100, 200 ή 1000, τότε είναι πιθανότατα να 'χουμε καί 10, 20 ή 100 μικροσύλ ή καί λιγότερα όπως είπαμε παραπάνω. Καί μπορεί να συμβαίνει αυτό για έναν άπλουστατο λόγο, πού ο κάθε προϊστοριολόγος καί ιδιαίτερα ο μαρξιστής όφειλε να γνωρίζει, δηλαδή ότι καί στην αρχαιότερη νεολιθική περίοδο ύπήρχε ή *ειδικότητα*, χωρίς αυτό να σημαίνει *ειδίκευση*. Στή νεολιθική κοινότητα, πριν εμφανιστεί προς τό τέλος της ή ειδίκευση, ύπήρχε κατανομή καθηκόντων. Δέν κατασκευάζει ο καθένας τό άγγείο πού έχει ανάγκη, αλλά όρισμένοι, χωρίς όμως να εγκαταλείπουν τίς κύριες γεωργοκτηνοτροφικές άσχολίες τους. Η ειδικότητα δέν άπαιτεί τήν εγκατάλειψη αυτών τών άπασχολήσεων όπως ή ειδίκευση τό επιβάλλει. Καί είναι ή διάκριση μεταξύ ειδικότητας καί ειδίκευσης πού μπορεί να μάς πληροφορήσει ότι αυτές τίς παραστάσεις τίς έκανε ένα ειδικευμένο άτομο ή μία ειδικευμένη ομάδα, ένας τεχνίτης δηλαδή καί όχι ένας γεωργοκτηνοτρόφος. Τά άτομογενή όμως στοιχεία, στην κρίσιμη περίπτωση πού ο αριθμός τών ειδικών έκτελεστών ενός συνόλου παραστάσεων τής αρχαιότερης νεολιθικής συμπίπτει με τόν αριθμό τών ειδικευμένων έκτελεστών ενός συνόλου παραστάσεων του τέλους αυτής τής έποχής, είναι τελείως άνίκανα να διακρίνουν μεταξύ ειδίκευσης καί ειδικότητας, επειδή άπλως είναι υποσυνείδητα, άρα άσχετα με τό χρόνο καί τό χώρο, με τόν τρόπο ζωής μέσα στον οποίο βρίσκονται. Αντίθετα, είναι τά συνειδητά στοιχεία πού επιβάλλουν αυτή τή διάκριση γιατί αυτά άνήκουν στο χρόνο καί στο χώρο καί έκφράζουν υλοποιήσεις του τρόπου ζωής τής κοινότητας πού τά κατασκεύασε.

Πώς γίνεται αυτή ή διάκριση, μέσα από ποιο τρόπο σκέψης επιτυγχάνεται; Άς αφήσουμε τόν Μάρξ να μάς τό πει: «Οι διάφορες άξίες χρήσης είναι επιπλέον τά προϊόντα τής δραστηριότητας διαφόρων ατόμων, επομένως, τό αποτέλεσμα εργασιών ατομικά διαφορετικών. Ός άξία ανταλλαγής, αντιπροσωπεύουν έντούτοις όμοιογενή εργασία, άδιάφορη δηλαδή εργασία μέσα στην

όποια ή άτομικότητα του εργαζομένου εξαφανίζεται. Συνεπώς ή εργασία που δημιουργεί την αξία ανταλλαγής είναι εργασία γενική κι αφηρημένη» (1858 - 1859, I).

Η ειδικότητα λοιπόν, που είναι μιά εργασία με αξία χρήσης, αφήνει πάνω σε μιά κατασκευή όλη την προσωπικότητα του κατασκευαστή και αντανakλά μιά ειδική προσπάθεια στον τομέα της τεχνικής ενός γεωργού ή κτηνοτρόφου. Αντίθετα, τό προϊόν της ειδικότητας, που είναι μιά εργασία με ανταλλακτική αξία είναι απρόσωπο, μηχανικό, στερεότυπο και αντανakλά τή γενική και αφηρημένη εργασία ενός ειδικευμένου στον τομέα της τεχνικής, τήν εργασία του τεχνίτη. Μέ κριτήριο επομένως τά συνειδητά στοιχεία μιάς οποιασδήποτε παράστασης τά δεμένα άμεσα με τήν οικονομική πρακτική, που είναι θέβαια συνειδητή κι όχι άσυνειδητη, διακρίνουμε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις. Και όχι μέσα από τά ύποσυνείδητα στοιχεία που δέν μπορούν νά έχουν σχέση, επειδή άκριβώς είναι άσυνειδητα, μέ καμμιά δυναμική οικονομική ή άλλη πρακτική. Καί μās είναι συχνά εύκολο νά διακρίνουμε στή διακόσμηση τών άγγείων τήν άτομική - προσωπική εργασία από τή γενική κι απρόσωπη, τήν ειδικότητα από τήν ειδίκευση.¹⁶ Κι έδω βλέπουμε ότι τά πράγματα αντίστρέφονται: δηλαδή άν θέλει κανείς νά ασχολείται μέ άνώφελες άναζητήσεις του άτόμου στήν προϊστορία, τότε θά πρέπει νά περιορίζει τīs έρευνές του σε κοινωνίες που δέν έχουν θεσμοποιήσει ακόμα τήν ειδικευμένη εργασία. Τό τελικό συμπέρασμα είναι ότι ή έννοια του μικροστυλ, ό τρόπος αυτός προσέγγισης τών δεδομένων είναι τελείως αντιμαρξιστικός και αντιυλιστικός, γιατί αυτό τό στοιχείο είναι τό άσυνειδητο ίχνος που αφήνει ή εκτέλεση μιάς συνειδητής πράξης και ό μαρξισμός ενδιαφέρεται για τή συνειδητή και όχι για τήν άσυνειδητη πράξη. Και όχι μόνο τή μαρξιστική αλλά και καμμιά άλλη σημειολογική ανάλυση δέν πρέπει νά ενδιαφέρει ή έννοια του μικροστυλ, γιατί όντας ύποσυνειδητη βρίσκεται, όπως είπαμε, έξω από τό χρόνο και τό χώρο, χωρίς κανένα σημειολογικό περιεχόμενο.

Άλλά γιατί όλη αυτή ή φασαρία, γιατί ό κ. Χουρμουζιάδης ενεργεί μέσα από τήν έννοια του μικροστυλ για νά αποδείξει τήν παρουσία ειδικευμένων άτόμων ή ομάδων στό τέλος της νεολιθικής εποχής, αφού ένα σωρό άλλα αρχαιολογικά δεδομένα τήν επιβεβαιώνουν και δέν βρίσκεται σήμερα κανένας προϊστοριολόγος που νά άρνείται τήν ειδίκευση σ' αυτή τήν περίοδο; Στήν καλύτερη περίπτωση έχουμε νά κάνουμε έδω μέ θορύβους, όπως ήδη είπαμε, που σκοπό έχουν νά έντυπωσιάσουν τούς μη ειδικούς. Η αξία όμως της σιωπής έχει πολύ μεγαλύτερη τιμή απ' αυτούς τούς θορύβους γιατί είναι χίλιες φορές προτιμότερο νά σιωπά κανείς όταν δέν έχει νά πει κάτι τό ουσιαστικό

16. Αυτό όμως μπορεί νά γίνει μόνο άν δεχτούμε ως σωστή τήν έμπειρική υπόθεση που πιστεύει ότι τά αντικείμενα τά διέπουν σχέσεις αναγκών και ότι αυτά παίρνουν τό νόημά τους στήν οικονομική σχέση του ανθρώπου μέ τό περιβάλλον του. Εάν όμως υποθέσουμε ότι βασική είναι ή αξία της «συμβολικής» ανταλλαγής τότε ή αξία της χρήσης στις πίο πολλές περιπτώσεις δέν είναι παρά μιά απρακτική εγγύηση, μιά άπλή όργάνωση της παραγωγής που αποβλέπει μόνο στη θελίωση της απόδοσης. Και τότε θά μās είναι αδύνατον νά διακρίνουμε τήν ειδικότητα από τήν ειδίκευση. Γιατί τά στοιχεία εκείνα που μās υπαγορεύουν νά θεωρήσουμε ότι ένα αντικείμενο κατασκευάστηκε από ένα γεωργοκτηνοτρόφο (αξία χρήσης) θά είναι ύλοποιήσεις του συμβολικού συστήματος της κοινωνίας του και επομένως θά μπορούσε τό ίδιο άκριβώς αντικείμενο νά είχε κατασκευαστεί από ένα ειδικευμένο τεχνίτη και τανάπαλιν. Οι έννοιες του Μάρξ της συγκεκριμένης εργασίας (αξία χρήσης) και της αφηρημένης εργασίας (αξία ανταλλαγής, αλλά όχι συμβολικής) είναι αποτελεσματικές στήν ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, είναι όμως σχεδόν άνεφάρμοστες στους μη καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Πιστεύουμε πιά σήμερα ότι ή μόνη σωστή κοινωνιολογική υπόθεση είναι αυτή που άναφέραμε πίο πάνω (συμβολική ανταλλαγή). Ότι μιά πραγματική θεωρία τών αντικειμένων και της κατανάλωσης όφειλε νά βασίζεται όχι σε μιά θεωρία τών αναγκών και της ικανοποίησής τους, αλλά σε μιά θεωρία του κοινωνικού γούτρου και της σημασίας του.

Βιβλιογραφία

- Binford L.R. 1968: *New perspectives in Archeology*, Chicago.
- Blanche, R. 1968: *Introduction à la logique contemporaine*. Armand Colin, Paris.
- Braidwood, R. J. 1959: "Archeology and the evolutionary theory. In, *Evolution and anthropology*" pp. 76-89. *Anthropological Society of Washington*.
- Clarke, D. L. 1968: *Analytical archeology*, Methuen, London.
- Clarke, D. L. 1972: *Models in archeology*, Methuen, London.
- Cleziou, S. et Demoule, J. P. 1980: "Enregistrer, gerer, traiter les données archéologiques" In Schnapp A. *L' archéologie aujourd'hui*. Hachette. Paris.
- De Saussure F. 1972: *Cours de linguistique générale*. Payot. Paris.
- Dorant, J. E. et Hodson F. R. 1975: *Mathematics and Computers in Archaeology*. Endinburgh University Press.
- Engels F. (1877-1878) 1956: *Anti-Dühring*. Ed. Sociales, Paris.
- Engels F. (1884) 1975: *L'origine de la famille, de la propriété privé et de l' État*. Ed. Sociales.
- Gardin J. C. 1974a: *Les analyses de discours*. Collection Zethos, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel et Paris.
- Gardin J. C. 1974b: "A propos de modèles en Archéologie" *Revue Archéologique*. Fasc. 2 pp. 341-346.
- Gardin J. C. 1977: "Archéologie et calcul: à propos de deux ouvrages récents" *Revue Archéologique*, Fasc. 2 pp. 27-320.
- Gardin J. C. 1979: *Une archéologie théorique*. Hachette, Paris.
- Goldmann L. 1966: *Sciences humaines et philosophie*. Gonthier, Paris.
- Grize J. B. 1974: "Logique mathématique, logique naturelle et modèles" In *Jahresbericht der Schweizerischen Geisteswissenschaftlichen Gesellschaft* pp. 201-207.
- Harris, Marvin 1964: *The nature of cultural things*, New York, Randon House.
- Harris, Marvin 1968: *The rise of anthropological theory*. New York, Crowell.
- Hymes D. 1970: "Linguistic Models in Archaeology" In Gardin J. C. *Archéologie et calculateurs* C.N.R.S. Paris.
- Isaac G. L. 1971: *Whither Archaeology?* *Antiquity* 15, 123-129.
- Klejn L. 1977: *A panorama of Theoretical Archaeology*. *Current Anthropology* vol. 18 No 1 pp. 1-42.
- Kolakowski L. 1976: *La philosophie positiviste*; Denoël. Paris.
- Kopnine P. 1976: *Dialectique, Logique, Sciences*. Moscou.
- Lefebvre H. 1971 et 1975: *L'idéologie structuraliste*. Anthropos. Paris.
- Leroi-Gourhan A. 1964: *Le geste et la parole: technique et langage*. Albin Michel. Paris.

- Levi-Strauss C. 1958: *Anthropologie structurale*. Plon. Paris.
- Levi-Strauss C. 1961: *Race et histoire*. Gonthier. Paris.
- Levi-Strauss C. 1962: *La pensée sauvage*. Plon. Paris.
- Marx K. 1968: *L'idéologie Allemande*. Ed. sociales. Paris.
- Marx K. (1858-1859) 1957: *Contribution à la critique de l'économie politique*.
- Mc Nett C. W. 1973: "Reader's Comment" in *Newsletter of the Computer Archaeology*.
- Meillassoux C. 1975: *Femmes, greniers et capitaux*. Maspero. Paris.
- Meillassoux C. 1978: *Terrains et théories*. Anthropos. Paris.
- Mueller J. W. 1975: *Sampling in Archaeology*. The University of Arizona Press.
- Namer E. 1971: "L'hypothèse et sa vérification à la naissance de la physique" In *Revue Internationale de Philosophie*, No 95-96.
- Paris S. G. 1975: *Propositional logical thinking and comprehension of language connectives*. Mouton, La Haye et Paris.
- Peebles S. 1972: "Monothetic-divisive Analysis of the Moundville Burials: an Initial Report" *Newsletter of the Computer Archaeology*.
- Piaget J. 1967: *Biologie et connaissance*. Gallimard. Paris.
- Piaget J. 1970: *Epistémologie des Sciences de l'Homme*. Gallimard. Paris.
- Piggott S. 1958: *Dawn: and an epilogue*, *Antiquity*, 32 pp. 75-79.
- Ribot Th. 1912: *La logique des sentiments*, Paris.
- Robinet A. 1971: "Hypothèse et confirmation en histoire de philosophie" *Revue Internationale de Philosophie* No 95-96 pp. 119-146.
- Russel B. 1971: *La méthode scientifique en philosophie* (our knowledge of the external world). Payot, Paris.
- Semenov S. A. 1973: "Fonctiologie du paléolithique" In *Actes du VIII congrès Internat. des Sciences Pré-protohistoriques* v. II pp. 108-111 Beograd.
- Soudsky B. 1969: "Étude de la maison néolithique" *Slovenska Archeologia* XVII, Praha.
- Soudsky B. 1970: "Le problème des propriétés dans les ensembles archéologiques" In *Gardin J. C. Archéologie et calculateurs* C.N.R.S. pp. 45-55.
- Soudsky B. 1973: Higher level archaeological entities: models and reality. In Renfrew C. *The explanation of culture change*. London.
- Thomas P. H. 1972: "A Computer Simulation Model of Great Basin Shoshonean Subsistence and Settlement Patterns" In *Clarke D. L.* 1972.
- Thompson R. H. 1956: The subjective element in archaeological inference. *Southwestern Journal of Anthropology*, 12, 3, pp. 327-332.
- Τσουντας Χ. 1908: *Αί προϊστορικοί άκροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, Αθήνα.
- Χουρμουζιάδης Γ. 1978: «Εισαγωγή στις ιδεολογίες της ελληνικής προϊστορίας». *Πολίτης*, 17.
- Χουρμουζιάδης Γ. 1979: «Τό νεολιθικό Διμήνι». *Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών*, Βόλος.

6. Μεθοδολογία. Δεν θά έπεκταθούμε σ' όλα τά σημεία τής μεθοδολογίας του Γ. Χ. γιατί θά πολλαπλασιάζαμε άνώφελα τίς σελίδες τής άνάλυσής μας, έφόσον πιά μάθαμε, έλπίζω με τρόπο σύντομο αλλά έπεξηγηματικό, τόν τρόπο σκέψης του συγγραφέα που μάς άπασχολεί. Θά έπιμείνουμε μόνο σέ δύο σημεία που έχουν γενικό ένδιαφέρον.

6. Α. 'Ο τρόπος με τόν όποιο ό Γ. Χουρμουζιάδης προσπαθεί νά έντοπίσει τό μικροστόλ του πάνω στή νεολιθική κεραμική έμπνέεται από τή γλωσσολογία, από τή θεωρία τής συλλαβής όπως έλεγε ό Σωσύρ (1972,63).. 'Η τάση ήταν γενική πρίν από μερικά χρόνια στούς έπιστημονές τών διαφόρων κοινωνικών έπιστημών, νά ενεργούν δηλαδή μέσα από τή θεωρία τής γλωσσολογίας.

Στήν παράγραφο 6.4.2.2.2. μάς λέει ότι ένα διακοσμητικό θέμα τό άποτελούν τρεις μεταβλητές (μικροστοιχείο, συστοιχείο, διαστοιχείο). Τό συστοιχείο είναι μιά ένότητα μικροστοιχείων και άποτελεί μιά διακοσμητική συλλαβή. Και στή συνέχεια μάς λέει ότι υπάρχουν τρεις όμάδες διακοσμητικών τύπων σύμφωνα με τά διακοσμητικά θέματα που περιέχουν: ό μονοθεματικός, ό διπλοθεματικός, και ό πολυθεματικός.

'Η διακοσμητική λοιπόν συλλαβή (τό μόρφωμα στή γλωσσολογία) άποτελείται από μικροστοιχεία άρα αυτά μπορούν νά χαρακτηριστούν ως διακοσμητικά γράμματα (φωνήματα). Τό διαστοιχείο του έφόσον άποτελείται από διακοσμητικές συλλαβές (μορφήματα), άρα συγκρίνεται με τό λέξιμα (λέξη). 'Όπως τά γράμματα, οι συλλαβές και οι λέξεις άποτελούν μιά φράση, έτσι και τά μικροσυ-διαστοιχεία άποτελούν ένα διακοσμητικό θέμα άρα φράση=διακοσμητικό θέμα.

'Η γλωσσολογία μάς λέει ότι μόνο ή λέξη περιέχει σημασία (είναι ένα σημείο) τό φώνημα είναι χωρίς σημασία, δέν σημαίνει τίποτα παρά μόνο έχει μορφή-τύπο και ένα ήχο. Τό φώνημα, ό κάθε δηλαδή ήχος νά παρουσιάζεται με ένα γράμμα, είναι μιά άνακάλυψη του ελληνικού δαιμόνιου έλεγε ό Φερντινάν ντέ Σωσύρ (1972,64). 'Η συσχέτιση διαφόρων φωνημάτων μάς δίνει μιά λέξη που σημαίνει. Αυτές οι άντιστοιχίες όμως με τήν άρχαιολογία είναι τελείως έπιφανειακές στήν ούσία και οι νόμοι τής γλωσσολογίας δέν έχουν, όπως είπαμε, (1.Β. θ. II) τήν ίδια ισχύ πάνω στά άρχαιολογικά δεδομένα.

Έρχόμαστε τώρα στήν παράγραφο 6.4.3. του άρθρου του Γ. Χουρμουζιάδη. Και εδώ πάλι θά χρησιμοποιήσει τήν ίδια έννοια του φωνήματος και μορφήματος γιά νά βρει σ' ένα διακοσμητικό θέμα άτομογενή στοιχεία. Δηλαδή θά θελήσει νά μετρήσει όπως μάς λέει τή στατική ή δυναμική του διατύπωση «τήν άυτοτελή τους λειτουργία, όμοια με τή λειτουργία του φωνήματος μέσα στή λέξη, όσο και τήν όργάνωσή τους μέσα στό συστοιχείο, μιά λειτουργία και αυτή όμοια με τή λειτουργία τής συλλαβής μέσα στή λέξη.»

Τά φωνήματα είπαμε δέν σημαίνουν τίποτα και γιά νά δώσουν μιά σημασία σέ μιά λέξη πρέπει νά διαφέρουν μέσα σ' αυτήν, νά μήν είναι τά ίδια. 'Όμως επειδή τά άτομογενή στοιχεία είναι άσυνείδητες καταστάσεις όφείλουν νά είναι όμοιομορφα. Δηλαδή π. χ. ένα χέρι μπορεί νά γράψει διάφορα θέματα διακοσμητικά με διαφορετικές τεχνολογίες (μικροστοιχεία-γράμματα) αλλά πάντα θά έχουν τά ίδια άτομογενή στοιχεία. Έπομένως άν παρομοιάσουμε τά φωνήματα με τό άτομογενές στοιχείο τότε αυτό θά 'ταν άνίκανο νά δώσει ένα συσχετισμό που θά 'χε μιά σημασία, γιατί θά 'ταν σά νά θέλαμε νά συσχετίσουμε τό «Α» με τόν εαυτό του γιά νά κατασκευάσουμε κάτι άλλο.

Τό άτομογενές στοιχείο που υπάρχει στό ένα και στό άλλο μικροστοιχείο που συγκροτούν τό συστοιχείο είναι πάντα τό ίδιο σ' ένα θέμα και τό αυτό σ' όλα τά θέματα του ίδιου γραφέα. Άρα δέν μπορούν νά συνδυαστούν όπως τά γράμματα ή οι συλλαβές γιά νά δώσουν μιά λέξη ή ένα θέμα με σημασία. Άστοχη έπομένως ή άνάλογια με τή λειτουργία του φωνήματος. Και δέν χρειάζεται νά δομηθούν όριζόντια ή κάθετα, μορφολογικά ή τεχνικά,

τά θέματα της γραπτής κεραμεικής για να εντοπιστεί το άτομογενές στοιχείο που υπάρχει το ίδιο σε κάθε γραφική παράσταση ενός θέματος και το ίδιο σ' όλα τα θέματα που έγραφε ο ίδιος γραφέας. Βλέπουμε πάλι εδώ ότι η έννοια του άτομογενούς στοιχείου βρίσκεται αυτή καθ' αυτή ανεξάρτητη σ' ένα δικό της επίπεδο και δεν μπορεί να πάρει μέρος στα διάφορα επίπεδα ανάλυσης όπως το φώνημα στο μόρφημα, το μόρφημα στο λέξημα και το λέξημα στη φράση. Αν θέλουμε να συγκρίνουμε το άτομογενές στοιχείο με τις γλωσσολογικές έννοιες τότε θα σταματήσουμε στο επίπεδο του φωνήματος και όπως είπαμε αυτό δεν έχει σημασία καμιά, έχει μόνο μορφή και ήχο. Φανταστείτε αν η γλώσσα σταματούσε σε άσυνειδητα φωνήματα τότε αυτή θα περιοριζόταν σε διάφορους άναρθρους και μονότονους ήχους. Τι κοινωνικές δομές και υπερδομές θα μπορούσαν να μεταφράζουν τέτοιοι άνθρωπιοι ήχοι; Τις ίδιες που εκφράζουν και τα άτομογενή στοιχεία, τίποτα δηλαδή. Και αν διαπιστώσουμε ότι αυτά τα 10 άγγεια τά 'γραψε ένα μόνο άτομο και όχι δέκα ούτε αυτό σημαίνει τίποτα, γιατί δεν μπορούμε να διακρίνουμε από τα άτομογενή στοιχεία αν αυτά είναι προϊόντα ενός ειδικού στην κατασκευή άγγείων γεωργο-κτηνοτρόφου ή ενός ειδικευμένου τεχνίτη.

6. Β. Και θά τελειώσουμε την ανάλυσή μας αναφερόμενοι στο τεστ του χ^2 του Pearson. Είπαμε (1.Β. α. II) ότι ο Γ. Χουρμουζιάδης για πρώτη φορά σ' αυτήν εδώ την εργασία του θά προχωρήσει στην επαλήθευση των υποθέσεών του, του μοντέλου του. Όμως τα πράγματα έχουν κάπως διαφορετικά. Στην ουσία δεν επαληθεύει το μοντέλο του, τις υποθετικές δηλαδή προτάσεις γύρω από την παρουσία ειδικευμένων ομάδων, κοινωνικών τάξεων κ.λ.π, αλλά προσπαθεί να κρίνει την αξία των στατιστικών του μετρήσεων, να διαπιστώσει δηλαδή αν τα δείγματα που εξετάζει αντιπροσωπεύουν το σύνολο του υλικού πληθυσμού. Η στατιστική όμως αυτή επαλήθευση, που όπως θά δούμε δεν οδηγεί σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, δεν μπορεί ποτέ να αποφανθεί για τη χρήση και το χαρακτήρα που ο έρευνητής αποφάσισε να έχει το δείγμα του.

Το τεστ του Πήρσον είναι ένα μέσο (τό πώς υπολογίζεται μπορεί κανείς να το μάθει μέσα από ένα απλό εγχειρίδιο στατιστικής) που κρίνει την αξία μιας υπόθεσης ή οποία αφορά ένα πληθυσμό του οποίου γνωρίζουμε ένα δείγμα. Αυτή η υπόθεση πρέπει να είναι τέτοια που να μπορούμε να υπολογίσουμε είτε το χ^2 είτε ένα στατιστικό μέγεθος διανεμημένο σαν χ^2 και επίσης τον αριθμό των βαθμών ελευθερίας. Μετά μεταφερόμαστε σ' ένα πίνακα αξίας του χ^2 [όπου υπάρχουν ο αριθμός των βαθμών ελευθερίας (m) και η πιθανότητα (P) να ξεπεραστεί η δοσμένη αξία του χ^2] και αυτός θά μας δείξει την πιθανότητα που μέσα σ' ένα τυχαίο δείγμα ή αξία του χ^2 ή του στατιστικού μεγέθους να είναι πιο μεγάλη από την αξία που έχει παρατηρηθεί. Εάν αυτή η πιθανότητα είναι πολύ μικρή τότε η υπόθεση είναι άκυρη, στην αντίθετη περίπτωση το τεστ θά μας δώσει ένα συμπέρασμα όχι όμως ακριβείας. Μπορούμε ωστόσο να πούμε ότι η υπόθεση είναι πιθανή.

Είδαμε (1.Β.β.1) αναφερόμενοι σ' ένα κείμενο του Γκάρντιν (1977,314) ότι δεν διαθέτουμε κανένα μέσο για να μετρήσουμε τη σχέση μεταξύ δείγματος και πληθυσμού. Το χ^2 όπως ήταν φυσικό την εποχή που η αρχαιολογία πίστευε στα στατιστικά θαύματα, χρησιμοποιήθηκε σε πολλές αρχαιολογικές εργασίες, τα αποτελέσματά του όμως δεν ικανοποίησαν ποτέ κανένα.

Γιατί το τεστ αυτό προϋποθέτει συμβιθασμούς και έχει όρια: π.χ. «Κατώφλι» στατιστικό τό λιγότερο 50, δεν δέχεται σε καμιά περίπτωση μιά ελάχιστη αξία κάτω του 5.

Εγκαταλείφθηκε λοιπόν γρήγορα από τους αρχαιολόγους ενώ άλλοι προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν στη θέση του ένα προσθήκη της θεωρίας της πληροφορίας, 2(B+C) LOG 2 (B C), (Peebles C.S 1972). Και άλλοι πρότειναν πιο αποτελεσματικό φάρμακο, τό τεστ ακριβείας του

Fisher (Mcnett, 1973).

Απορούμε λοιπόν γιατί ο κ. Χουρμουζιάδης ξαναζωντανεύει ένα στατιστικό εργαλείο του οποίου η αποτελεσματικότητα δοκιμάστηκε και απορρίφτηκε. Και δεν καταλαβαίνουμε γιατί δίνει διαστάσεις περιέργες στο χ^2 με τό να τό ονομάζει μοντέλο ελέγχου ή να τό καλεί στην εφαρμοσμένη του διαδικασία στην αρχαιολογία ως «προτάσεις υποθέσεις»(6.4.4.3)

Έδω όμως τελειώνει τό κρινόμενο κείμενο και δεν γνωρίζουμε επομένως και τό τί ακριβώς θά ακολουθήσει αν και δεν μάς είναι αδύνατο να τό φανταστούμε. Σε κάθε όμως περίπτωση οι λέξεις «προτάσεων-υποθέσεων» που χρησιμοποιεί για την επαλήθευση στην αρχή της παραγράφου 6.4.4.3 έρχονται να ταυτιστούν με τις λέξεις «απαραίτητες προϋποθέσεις» με τις οποίες χαρακτηρίζει τις προτάσεις του μοντέλου του στο τέλος της παραγράφου 5.4.. Πράγμα που φανερώνει τόν ταυτολογικό χαρακτήρα της επαλήθευσής του αλλά και της κάθε είδους επαλήθευσης, μηχανισμό που με απλό τρόπο τόν ανέλυσε ο J. C. Gardin σ' ένα από τα πιο σημαντικά γραπτά της σύγχρονης θεωρητικής έρευνας (J. C. Gardin 1979:221,2)

Παρίσι, Μάρτιος 1981

στό Βιβλιοπωλείο
των ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 646

όλες οι ελληνικές εκδόσεις

Βιβλία επιστημονικά ● λογοτεχνικά
● ιστορικά ● πολιτικά ● εκδόσεις
τέχνης ● βιβλία και δώρα για
τό παιδί ● κάρτες και άλλα πολλά.

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84 ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 246

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιάννης Δρόσος
Επιφυλλίδες

Γιώργος Ξενάριος
Οι μέρες καίγονται γονατιστά

Γιάννης Πατίλης
Συσκηνία

Γκουστάβ Φλωμπέρ
Μπουθάρ και Πεκυσέ (άπόσπασμα)
μετάφραση: Χριστόφορος Λιοντάκης

Γιώργης Γιατρομανωλάκης
Πορεία προς την Όκτάνα

Μαριάννα Δήτσα
Η παντάνασσα όρμη τής ποιήσεως

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

«Η αισθηματική άγωγή» του Γκουστάβ Φλωμπέρ, • Ανατυπώσεις παλαιών περιοδικών από τό Έλληνικό Λογοτεχνικό και Ίστορικό Άρχείο • «Μεταπολεμική πεζογράφοι, Κριτικά σημειώματα», του Άλέξανδρου Κοτζιά.

Γιάννης Δρόσος

Ἐπιφυλλίδες

Ὁ τελευταῖος Ἰούνης

(ἀξίωμα)

Σταχτιά, πλατεῖα ἐφημεριδόφυλλα
 τραγουδοῦν τίς εἰδήσεις
 σέ ποσοστό μεγάλης τρικυμίας
 - τό ὕφος εἶναι ρυθμός.
 Ἐπανθρακώνονται στό ἴδιο ἀσανσέρ
 μέ τό ἔτοιμο σφουγγάρι βυθοῦ
 κατατρεγμένο ἀπό χιλιάδες κάστορες.
 Ἐγινε σεντόνι ἡ λέξη
 ἀπλώνεται καί περιμένει
 κάτω ἀπό γόνατα προσευχῆς
 ἀκούγονται αὐτά πού λέγονται.
 Νωρίς στό νερό
 μπαίνουν πόδια,
 κουράζονται οἱ τελευταῖοι
 ἀνεμοδείχτες
 ὅσο κυκλώνει τό ποσοστό
 τοῦ ὑγροῦ στό θερμόμετρο
 ὑγρασία σκούρα
 μεταλαμπαδίζει
 τήν ὀργή σ' ἓνα κοπάδι
 πρόβατα καί κριάρια
 θάβουν τήν κοπριά
 δίχως ἀνταπόκριση στ' ἀνθοδοχεῖα
 - ἔγιναν σπόνδυλος
 τοῦ ραχητικοῦ μας δάχτυλου,
 ὑψώνει ἀπειλητικά
 τήν τέφρα νά καταποντίσει
 τήν ὑγρασία τοῦ μελτεμιοῦ
 ὅταν ὅλα γυρεύουν τό σχοινί
 πού ἀνεβαίνει καί ἀνεβάζει
 μαδιέται ἡ κορυφή τῶν χεριῶν
 κι ὅταν ὁ θρήνος ἀνέβει
 τό τελευταῖο σκαλοπάτι
 δέ γρατζουνάει τίς πόρτες
 στό σκοτάδι νά δείξει
 τήν ἀνταύγεια μιᾶς μηχανῆς
 πού κυλάει
 σταλαγματιὰ ἢ μελάνι
 καί σάρκα πού ρίχνει τό αἷμα της
 μικρές σταφίδες,
 τό ὕφος εἶναι ρυθμός.

Ἡ σκάλα

Ἡ ὑποταγή λύνει στά δάχτυλά της
 τά τελευταία σχοινιά
 ὅπως ἡ θάλασσα ξεμπλέκει
 τόν ἥλιο σέ χρώματα
 ἢ ὁ μπερές τοῦ στρατιώτη
 γλείφει τά χεῖλη ἑνός ὄστρακου,
 ὅ,τι καλλίτερο ὑπάρχει
 δέ γράφεται, κι ἂν λέγεται
 εἶναι ἡ δύσκαμπτη οὐρά τοῦ λύκου
 πού εἶπε «ὁμοιωθήσομαι μαστιγίῳ»
 Ἡ παλλινδρόμηση δέν εἶναι ἐπιχείρημα.

Μαθήματα

Στό Στάθη Ἐλευθερίου

Τά δάχτυλά μου
 κινουῦνται στούς ἀετούς
 γιά νά γίνει πιά φανερό ἡ ὄψη μου
 Ἐκεῖ πού ξέρω ὅτι σίγουρα
 θά μ' ἀντιγράψουν μέ τά νύχια τους·
 ὅπου κυττάζω, εἶναι ἡ ἴδια νηφάλια
 σκιά καί ἡ σκουριά πάνω στά μέταλλα
 οἱ δυνάμεις καί τ' ἀδράχτι
 γύρω στό νῆμα
 τό νῆμα κοντά στόν ἀργαλειό,
 Οἱ Ἕλληνες ἔχουν πένθιμα μάτια.

Ἵδοιοπορικό Β'

Ἄς ἐπιστρέψω μέ τή λευκότητα σελίδας
 γιατί καλλίτερο εἶναι τό δικό μας
 ἂν' ὅσο χιλιάδες ἄνθρωποι
 μπορεῖ ν' ἀντιστρέψουν τά εἶδωλα
 καί νά κυτταχτοῦν στόν καθρέφτη
 μέ τό μέτρο πού ὁ καθένας
 γίνεται ἡ οὐρά κι ὁ λαιμός
 σ' ἕνα λύκο πού σκορπίζεται
 πάνω στήν ἔρημο
 μέ μόνη τήν καύση τῆς γυμνῆς του ἀφῆς.

Νυκτερινό

Στό Δημήτρη Δουβλέκα

Ἡ ἀνάγκη νά κοιμηθῶ
 μέ τό νερό νά τρέχει δεξιά μου
 γίνεται συντριβάνι
 ἕνας φεγγίτης μέ ἀντιμάχεται
 καί γίνεται ἡ φλούδα τοῦ κισσοῦ
 πού μασᾶ κάτι μέσα ἀπό τίς φλέβες
 ἀναρριχᾶται ὡς τήν κορυφή τῆς σκεπῆς
 ὅπου ἀπόψε θά κατέβῃ
 σιμά νά τήν καληνυχτίσει ὁ γκιώνης
 Ἡ αἰσιοδοξία, ἐκφράζεται μέ χρώματα.

Γιάννης Πατίλης

Συοκηνία

Τό Κορμί καί τό Τραγούδι

I

Συμβαίνει κάποτε ἕνας ἄνεμος
 ἕνας ταπεινός δούλος τῶν σημάτων
 πού ταξίδεψε μέ πάθος ἀπό σκιερὰ βουνά
 γιά νά σοῦ φέρει - τώρα - μήνυμα βαφτισμένο
 στό ὄνειρο καί στή σιωπή.
 Συμβαίνει κάποτε νά περιμένεις ξαπλωμένος
 ὀπισθοφυλακή τοῦ μέλλοντος
 καί ἤρεμος σάν μετά ἀπό ταφή
 τοῦτον τόν ἄνεμο
 πού περνᾶ μέσ' ἀπ' τά χωρίσματα τῶν ἀνθρώπων
 γιά νά φτάσει στήν πόρτα σου.
 Ἦταν κάποιο ἀπόγευμα
 σάν ἐκεῖνο πού ἀντίκρυζε ὁ ψογερός Ἀρχίλοχος
 τή Θάσο ἀπό μακρῶν κι ἐγρουζε
νάτη, σάν τοῦ γαῖδουριοῦ τή ράχη
ἄγρια ξύλα φορτωμένη
 - τέτοιο ἀπόγευμα
 πού ὅταν γιά πρώτη φορά τό εἶδαν στό Λονδίνο
 ἄρχισαν μέ μιᾶς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νά πετοῦν.
 Τέτοια ὥρα φύτρωσε στό στόμα μου ὁ ψαλμός
 σάν ἕνας κόμπος σιτάρι πού μεγαλώνει
 ἴσαμε νά γίνει ἕνα ἀκέριο ψωμί.

II

Στά ἴδια χρόνια
 ὑπῆρχαν κάποιοι πού τηγάνιζαν αὐγά
 ὑπῆρχαν ἄλλοι φωτισμένοι
 θυμάμαι κάποιον πού κατοικοῦσε σ' ἕνα χέρι
 σέ μιᾶ παλάμη πού τήν ἔλεγε "χάρη τοῦ θεοῦ"

Ἐπῆρχε κι ἓνας γέροντας πού τραγουδοῦσε
κι ὅσο κρατοῦσε τό τραγούδι ὁ γέροντας ξανάνιωνε
καί μίκραινε καί μίκραινε
ἴσαμε πού γινόταν ἓνα βρέφος πού κλαψούριζε
κι ἐρχότανε ἡ μάνα του καί τό ' παιρνε
γιά νά τό πάει στόν οὐρανό.

Στά ἴδια χρόνια
κάποιος ἔβγαξε οὐράνιο ἀπ' τά σκουπίδια.
Εἶχε μιὰ νύχτα χάσει τήν πίστη του καθώς πετοῦσε
καί βρέθηκε σέ κάποιο σκουπιδοντενεκέ.
Γύρω γινόταν πόλεμος κανονικός
τοῦ ρίχναν ἀπό πάνω μαῦρες κάρτες,
ἐνώ δικοί του πέταγαν μέσα σέ κάσες.

Εἶχε γεμίσει τό φεγγάρι ἐξοριστούς.

III

Συμβαίνει κάποτε ἓνας ἄνεμος
σάν ἓνα μνήμα πού σοῦ σκάβει τή μνήμη
σκορπίζοντας χώματα πάνω στά χαρτιά σου.
Θέλεις τότε ἀπό κάπου νά κρατηθεῖς.
Θέλεις νά κρατηθεῖς ἀπό τόν ἄσπρο τοῖχο
κι ἀπ' τό κυπαρίσι.

Βρέχει.

Βρέχει στά σπίτια καί στά καφενεῖα.

Θέλεις νά μείνεις.

Βασιέσαι δυνατά ἀπ' τή βροχή.

Κι ὅμως πρέπει νά διαστεῖς καί νά διάσεις

καί πάνω ἀπ' ὅλα πρέπει νά πεθάνεις.

Πρέπει νά γίνεις χῶμα πρὶν γίνεις οὐρανός.

IV

Τίποτα πιό σίγουρο πῶς σέ γέννησε ὁ οὐρανός!

Νά τό κορμί σου

ἢ ζωντανή σκυτάλη τῆς ἀγάπης τόσων ἀνθρώπων.

Μπορεῖς νά δεῖς τή θλίψη τους στά ἀττικά ἐπι-
τύμβια

ἢ χαραγμένη στά κεραμίδια

λίγο πρὶν πέσει τό Βιμινάκιο ἢ τό Σίριμο.

Μπορεῖ κι ἀπό τοὺς Ἄβαρους τοὺς μακρυμάλληδες

νά ' φτασε τοῦτο τό κορμί χέρι μέ χέρι

ἴσαμ' αὐτό τό διαμέρισμα.

Γιατί τοῦτο τό κορμί εἶναι ὁ ἄρτος

ὁ ἐσθιόμενος καί σὺδέποτε δαπανώμενος.

Εἶναι τό μούδιασμα τοῦ Σωκράτη μετά τό κώνειο

τό κομμένο χέρι καί ἡ γλώσσα

τοῦ Μάξιμου Ὁμολογητῆ.

Τοῦτο τό κορμί

πού ἔχει μόνο του ὄπλο τή γύμνια του

τό κινήγησαν οἱ πάνοπλοι καί οἱ πανίσχυροι

οἱ αὐτοκράτορες, οἱ βλάδοι, οἱ τσάροι, οἱ κομισσάριοι.

Τήν ὁμορφη σάρκα του κινήγησαν οἱ ἄσαρκες ιδέες.

Ἄσχι αὐτοί μέ τά ψευδώνυμα

οὔτε αὐτοί πού ρίχνουν προκηρύξεις ἀπ' τά σύννεφα.

Νά τό κορμί μου·

ἢ ζωντανή πηγὴ τῆς ἱστορίας.

Γιώργος Ξενάριος

Οἱ μέρες καίγονται γονατιστά

Μέ χέρια τοῦ δρόμου πλησίαζε στή μεριά τῶν
κεριῶν. Εὐλαβικά στραμμένα τά χέρια στό φῶς
βοηθοῦσαν τίς βίδες πού ἦταν τά πόδια της
νά στηρίξουν τό ὄραϊο σῶμα νά ψηλώσει νά
φτάσει νά δαγκώσει νά ἀγρια ἔτσι κόψει τίς
ὀλοσχερεῖς καί πλήρεις καί συνεκτικές σειρές
κεριῶν πού ὀλόκληρες ἀκύρωναν τή συνέχεια
τοῦ ἀέρα – ὑπακούοντας σέ ἀγίου, ἀρχαίου
τέρατος, τρυφεροῦ τίς μυθικές ἔλξεις.

Ἦχι χωρίς λύπη οἱ ἀποξυλώσεις τοῦ δέρματος.

Ἐπιφυλάσσοντας τά ἐσωτερικότερα ἔλη στίς
φωτεινές πολιτείες μαλλιῶν καί δέρματος
ἀγίων ἀπό τόν ἀσάλευτο χρόνο πού ἐκτοπίζει
τά σπλάχνα καί μηδενίζει τά ὄστα στίς κορυ-
φές τῶν ἐκλεκτῶν καί πού σ' αὐτήν εἶχε δη-
μιουργήσει μιὰ ἐπικίνδυνη πνοή νοημάτων,
ἔσκυψε μέ ἐπιμέλεια στό ψηφιδωτό πάτωμα τοῦ
ναοῦ, γυμνοῦ ἀπό προσευχές καί λιτανεῖες, φίλη-
σε μέ πάθος αὐτό πού μέ πραγματική ἔκσταση
ὑπολόγιζε νά εἶναι ἡ γλυκύτατη ἀντανάκλαση
τῆς σεπτῆς εἰκόνας τοῦ Κυρίου της.

Στά σπαρτά καί μέρες πού καίγονται γονατιστά.

Στά πόδια της νά καταλήγουν
νά γίνονται πόδια προσκυνώντας.

Οἱ χρόνοι

τῶν πόνων

τό σωματικό προσκυνώντας.

Τά ξύλα λιώνουν.

Ξάπλωσε στό λιθόστρωτο ἀτμῶδες
τοῦ ναοῦ καί μάτια στόν πρόναο

στόν πρόθεο

ἄλιωτα καί χλοερά στοῦ παπᾶ τό νεαρό γενάκι.

Καί ἄπλετο πιά, ξαφνικό ἀνέτειλε τό πιό παλιό
κορμί τῆς γῆς σέ ὀρισμούς καί ρυθμούς τῆς
θάλασσας πού λαϊκή στεκόταν στό κορίτσι μπροστά, μέ
συστολή ὑπακούοντας τήν ἄλλη θάλασσα
τῆς μήτρας της.

Σφαδιάζει τό κορίτσι στό γραπτό. Μέ ἀλαλά καί
ἐλελεῦ ἐπιχειρεῖ νά τό παρασύρει στόν ἐλώδη
τόπο τῶν ὑγρῶν του. Ὅπου πολίτες προσποιούμε-
νοι τοὺς ἠθοποιούς θά τό ἀποχαιρετίσουν. Τό
βοηθοῦν ν' ἀνασηκωθεί. Ν' ἀπαγγεῖλει τά τε-
λευταία λόγια στόν Κύριο. Προσκυνητές ἐσπρωχ-
ναν ἀφαιρώντας τοῦ ἀέρα.

Μπουβάρ και Πεκυσέ

του Γκυστάβ Φλωμπέρ

μετάφραση Χριστόφορος Λιοντάκης

Φλωμπέρ. Σκίτσο του Γιάννη Τσώμη

‘Ο Μπουβάρ κι ο Πεκυσέ, δύο συννομήλικοι μεσόκοποι γραφιάδες γνωρίζονται τυχαία σ’ ένα δρόμο του Παρισιού. Άναμεσά τους δημιουργείται μιά άμοιβαία συμπάθεια. Άργότερα, χάρη σέ μιά κληρονομιά του Μπουβάρ, αποφασίζουν νά περάσουν μαζί τήν υπόλοιπη ζωή τους στήν επαρχία.

Άγοράζουν ένα αγρόκτημα στή Σαβινιόλ, μιά κωμόπολη μεταξύ Κάν και Φαλαίς. Έκει αρχίζουν νά ασχολοῦνται μέ τά πάντα: κηπουρική, γεωργία, κτηνοτροφία, γεωλογία, χημεία, ιατρική, αρχαιολογία, ιστορία, λογοτεχνία κ.τλ. Άποτυχαίνουν σέ όλα και τελικά καταφεύγουν στήν αντιγραφή. Άντιγράφουν ό,τι βροῦν μπροστά τους. Στό κεφάλαιο πού ακολουθεί οί δύο ήρωες μέ άφορμή τήν επανάσταση του 1848 ασχολοῦνται μέ τήν πολιτική και τά κοινωνικά συστήματα.

‘Ο Φλωμπέρ άρχισε νά γράφει τό «Μπουβάρ και Πεκυσέ» τόν Αύγουστο του 1872. Τό μυθιστόρημα έμεινε ήμιτελές εξαιτίας του θανάτου του στις 8 Μαΐου 1880. Τό πρώτο μέρος άποτελείται από έννέα ολοκληρωμένα κεφάλαια και τό σχέδιο του δεκάτου. Τό δεύτερο μέρος θά περιλάμβανε τίς αντιγραφές του «Μπουβάρ και του Πεκυσέ». Στό άρχείο του Φλωμπέρ βρέθηκε τεράστιο υλικό πού όμως δέν πήρε συγκεκριμένη μορφή. Υπάρχουν μόνο μεμωνομένα σχέδια αντιγραφών των δύο ήρώων όπως: Τό Άλμπουμ τής Μαρκησίας, ή Συλλογή Άνοησιών, ό Κατάλογος των Κομψών Ίδεών και ό Κατάλογος των Έτοιμών Ίδεών.

Κεφάλαιο VI

- 1 -

Στίς 25 Φεβρουαρίου 1848 τό πρωί κάποιος πού έρχόταν από τή Φαλαίς έφερε στή Σαβινιόλ τήν είδηση πώς τό Παρίσι είχε γεμίσει όδοφράγματα. Τήν άλλη μέρα τοιχοκολλήθηκε στό δημαρχείο ή Άνακήρυξη τής Δημοκρατίας.

Τό μεγάλο αυτό γεγονός άφησε εμβρόντητους τούς αστούς.

Όταν όμως έμαθαν ότι ό Άρειος Πάγος, τό Έφετείο, τό Έλεγκτικό Συνέδριο, τό Έμποροδικείο, ό Σύλλογος των Συμβολαιογράφων, ό Δικηγορικός Σύλλογος, τό Συμβούλιο Έπικρατείας, τό Πανεπιστήμιο, οί στρατηγοί και ό ίδιος ό κ. ντέ λά Ροζακλέν συντάχθηκαν μέ τήν προσωρινή κυβέρνηση, ένιωσαν άνακούφιση. Κι επίδη όλοι στό Παρίσι φύτευαν δέντρα τής έλευθερίας, τό Δημοτικό Συμβούλιο άποφάσισε ότι θά έπρεπε νά έχει και ή Σαβινιόλ τό δικό της.

- 2 -

Τό δέντρο τό πρόσφερε ό Μπουβάρ σέ μιά έξαρση πατριωτισμού για τό θρίαμβο του λαού. Όσο για τόν Πεκυσέ, ή πτώση τής μοναρχίας επαλήθευε άπόλυτα τίς προβλέψεις του και δέν είχε λόγους νά είναι δυσαρεστημένος.

Ό Γκορζύ, ύπακούοντάς τους πρόθυμα, ξερίζωσε μιά από τίς λεύκες πού βρισκόταν γύρω από τό λιβάδι, στους πρόποδες του λόφου, και τή μετέφερε ως τήν τοποθεσία «Πά ντέ λά Βάκ» πού είχε επιλεγεί, στην είσοδο τής κωμόπολης.

Πρίν από τήν ώρα τής τελετής και οί τρεις είχαν πάρει θέση περιμένοντας τήν πομπή των επισήμων.

Ένα τύμπανο άκούστηκε, ένας άσημένιος σταυρός φάνηκε από μακριά, κι έπειτα ξεχώρισαν δύο κηροπήγια πού τά κρατούσαν οί ψάλτες, και ό εφημέριος μέ τό πετραχήλι, τό φαιλόνιο, τό μανδύα και τή μαρρέτα του. Τόν συνόδευαν τέσσερα παιδιά τής χωρω-

διάς. Ένα άλλο κρατούσε τό άγιαστήρι μέ τό άγίασμα, και πίσω του άκολουθούσε ό εκκλησάρης.

Ό παπάς πλησίασε ώς τό χείλος του λάκκου όπου έστησαν τή λεύκα στολισμένη μέ τρίχρωμες κορδέλες. Άπέναντί του στεκόταν ό δήμαρχος και οι δύο άναπληρωτές του, ό Μπελζάμπ κι ό Μαρσεκό. Πιό πέρα οι προύχοντες, ό κ. ντέ Φαβέρζ, ό Βωκορμπέιγ, ό Κουλόν, και ό ειρηνοδίκης, άνθρωπος άγαθός μέ νυσταλέα φυσιογνωμία. Ό Έρτώ φορούσε άστυνομικό पहλήκιο, κι ό Άλεξάντρ Πετί, ό καινούργιος δάσκαλος, μιά κακομοιριασμένη, πράσινη, ρεντιγκότα, πού τήν είχε για τίς Κυριακές. Οι πυροσβέστες είχαν παραταχτεί σέ μιά σειρά. Έπικεφαλής τους ήταν ό Ζιρμπάλ μέ τό σπαθί στό χέρι. Άπό τήν άλλη μεριά γυάλιζαν οι άσπρες πλακέτες σέ πεντ' έξι (όχι περισσότερα) παμπάλαια κράνη τής εποχής του Λαφαγιέτ - ή Έθνοφρουρά είχε πέσει σέ άχρηστία στή Σαβινιόλ. Πίσω τους στριμώνχονταν χωρικοί μέ τίς γυναίκες τους, έργάτες από τά γειτονικά έργοστάσια, παιδιά. Ό Πλακεβάν, ό άγροφύλακας, έκοβε βόλτες μέ σταυρωμένα τά χέρια και τούς παρακολουθούσε μέ τό βλέμμα, όρθώνοντας τό άνάστημά του, πού δέν ξεπερνούσε τό έναμιση μέτρο.

Ό έφημέριος έβγαλε ένα λογίδριο όπως κι οι άλλοι παπάδες στήν ίδια περίπτωση. Κατακεραύνωνσε τούς βασιλιάδες και έξύμνησε τή Δημοκρατία: Δέν τή λέμε δημοκρατία των γραμμάτων, χριστιανική δημοκρατία; Τί άθώτερο από τήν πρώτη, τί ωραιότερο από τή δεύτερη! Ό Ίησους Χριστός διατύπωσε τό ύπερόχο ρητό μας: τό δέντρο του λαού ήταν τό δέντρο του σταυρού. Για να καρποφορήσει ή θρησκεία χρειάζε-

ραρχο για τήν άνικανότητα του Ζιρμπάλ και τήν άθλια εμφάνιση των άνδρων του.

Μερικοί έργάτες πέρασαν από τό δρόμο τραγουδώντας τή *Μασσαλιώτιδα*. Άνάμεσά τους ό Γκορζύ κραδαινε ένα μπαστούνι. Ό Πετί τούς άκολουθούσε μέ ξαναμμένο βλέμμα.

«Αυτό δέ μ' άρέσει καθόλου!» είπε ό Μαρσεκό. «Φωνασκούν, έξάλπτονται!»

«Γιατί όχι!» άπάντησε ό Κουλόν. «Τά νιάτα πρέπει να διασκεδάσουν!»

Ό Φουρώ άναστέναξε: «Ώραία διασκέδαση, πού τελειώνει μπροστά στή λαιμητόμο!» Έβλεπε μπροστά του ικριώματα, περίμενε τρομοκρατικές έέργειες.

Ή Σαβινιόλ δέχτηκε τόν άντίχτυπο από τίς ταραχές του Παρισιού. Οι άστοί γράφτηκαν συνδρομητές σέ έφημερίδες. Κάθε πρωί στριμώνχονταν στό ταχυδρομείο, κι ή διευθύντρια δέν θά τά 'βγαζε πέρα χωρίς τό μοίραρχο, πού τή βοηθούσε κάπου κάπου. Έπειτα έμεναν στήν πλατεία κουβεντιάζοντας.

Ή πρώτη βίαιη συζήτηση άφορούσε τήν Πολωνία. Ό Έρτώ κι ό Μπουβάρ ζητούσαν τήν άπελευθέρωση της.

Ό κ. ντέ Φαβέρζ είχε διαφορετική γνώμη:

«Μέ ποιό δικαίωμα θά πάμε εκεί κάτω; Θά ξεσηκώσουμε όλη τήν Ευρώπη εναντίον μας. Όχι άπερισκεψίες!» Και καθώς όλοι τόν επιδοκίμασαν, οι δύο Πολωνοί σώπασαν.

Μιά άλλη φορά ό Βωκορμπέιγ ύποστήριξε τίς εγκυκλίους του Λεντρώ - Ρολλέν.

Ό Φουρώ εναντιώθηκε κι επικαλέστηκε τό φόρο των 45 σαντίμ.

ται άγάπη και εν όνόματι της άγάπης ό παπάς έξόρκισε τούς άδελφούς του να μή διαταράξουν τήν τάξη και να γυρίσουν ειρηνικά στα σπίτια τους.

Έπειτα ράντισε τό δέντρο κι επικαλέστηκε τήν εύλογία του Θεού. «Άς ψηλώνει κι άς θυμίζει τήν άπελευθέρωση μας από κάθε μορφή δουλείας, και τούτη τήν άδελφούσση, πιό ενεργητική κι από τόν ίσκιό των κλαδιών του!

Άμήν.»

Όλοι επανέλαβαν Άμήν, κι έπειτα από μιά τυμπανοκρουσία ό κλήρος πήρε τό δρόμο προς τήν εκκλησία ψάλλοντας τό *Δόξα εν ύψίστοις*.

Ή παρέμβαση του κλήρου έκανε θαυμάσια έντύπωση. Οι άπλοϊκοί άνθρωποι τή θεώρησαν καλό οϊωνό, οι πατριώτες άπονομή σεβασμού και τιμής στις άρχές τους.

Ό Μπουβάρ κι ό Πεκυσέ πίστευαν πώς έπρεπε να τούς ευχαριστήσουν για τό δώρο τους, ή έστω να τό αναφέρουν μέ κάποιο τρόπο. Έκμυστηρεύθηκαν τό παραπόνό τους στον Φαβέρζ και στό γιατρό.

Άλλά τί σημασία είχαν τέτοιες μικρότητες! Ό Βωκορμπέιγ ένιωθε άγαλλίαση μέ τήν Έπανάσταση, τό ίδιο κι ό κόμης. Μισούσε τόν οίκο τής Όρλεάνης. Δέν θά τούς ξανάβλεπαν πιά -καλό κατευόδιο! Του λοιπού, όλα για τό λαό! Κι έτρεξε να συναντήσει τόν κ. έφημέριο, ένώ τόν άκολουθούσε ό Ύγρέλ, ό παρατρεχάμενός του.

Ό Φουρώ περπατούσε σκυφτός, ανάμεσα στό συμβολαιογράφο και τόν ταβερνιάρη, ένοχλημένος από τήν τελετή. Φοβόταν ταραχές, και από ένστικτο γύριζε προς τόν άργοφύλακα, πού συζητούσε μέ τό μοί-

«Ναι, αλλά ή κυβέρνηση κατάργησε τή δουλεία» άποκρίθηκε ό Πεκυσέ.

«Και τί μ' ενδιαφέρει ή δουλεία;»

«Καλά και ή κατάργηση τής θανατικής ποινής για πολιτικά άδικήματα;»

«Νά πάρει ή όργή!» άπάντησε ό Φουρώ «θά 'θελαν να καταργήσουν τά πάντα. Άλλά ποιός ξέρει; Ήδη οι ένοικιαστές άρχισαν να 'χουν άπαιτήσεις!»

«Τόσο τό καλύτερο» Οι ιδιοκτήτες, είπε ό Πεκυσέ, είναι οι προνομιοϋχοι «Όποιος έχει άκίνητα...»

Ό Φουρώ και ό Μαρσεκό τόν διέκοψαν κραυγάζοντας πώς είναι κομμουνιστής.

«Έγώ κομμουνιστής!»

Άρχισαν να μιλούν όλοι μαζί, και τότε ό Πεκυσέ τούς πρότεινε να ιδρύσουν μιά λέσχη. Ό Φουρώ άπάντησε κατηγορηματικά πώς αυτό δέν θά γινόταν ποτέ στή Σαβινιόλ.

Έπειτα ό Γκορζύ, καθώς ή κοινή γνώμη τόν είχε άναγνωρίσει εκπαιδευτή, ζήτησε τουφέκια για τήν Έθνοφρουρά.

Τά μόνα τουφέκια πού υπήρχαν ήταν του πυροσβεστικού σώματος. Τά είχε ό Ζιρμπάλ. Ό Φουρώ δέν ήταν πρόθυμος να τά παραδώσει.

Ό Γκορζύ τόν κοίταξε:

«Λένε πάντως ότι ξέρω να τά χρησιμοποιώ.»

Κοντά στις άλλες τέχνες του, ήταν λαθροθήρας, και συχνά ό δήμαρχος κι ό ταβερνιάρης άγόραζαν άπ' αυτόν κανένα λαγό ή κουνέλι.

«Πάρτε τα, λοιπόν!» είπε ό Φουρώ. Τό ίδιο βράδυ άρχισαν γυμνάσια στήν πλατεία, μπροστά στήν εκκλησία.

-7-

Ὁ Γκορζύ μέ μπλέ χιτώνιο κι ἓνα ζωνάρι στή μέση ἐκτελοῦσε τίς διάφορες κινήσεις σάν αὐτόματο κι ἔδινε διαταγές μέ ἄγρια φωνή: «Μέσα τίς κοιλιές σας!» Κι ἀμέσως ὁ Μπουβάρ κρατοῦσε τήν ἀναπνοή του, ρουφούσε τήν κοιλιά καί ἔβγαζε ἔξω τόν πισινό. «Νά πάρει ὁ διάβολος, δέ σοῦ εἶπα νά γίνεις σάν τόξο!»

Ὁ Πεκυσέ μπέρδευε τούς ζυγούς καί τούς στοίχους, τή στροφή ἐπί δεξιά καί ἐπ' ἀριστερά. Ἀλλά ὁ πιό ἀξιοθρήνητος ἦταν ὁ δάσκαλος: καχεκτικός, μικροσκοπικός, μέ ξανθό γενάκι, τρέκλιζε ἀπό τό βάρος τοῦ ὄπλου του, καί ἡ ξιπολόγη του ἐνοχλοῦσε τούς διπλανούς του.

Δοροῦσαν παντελόνια κάθε χρώματος, λιγδιασμένους ζωστήρες, παλιές στολές πού τούς ἐπεφταν κοντές κι ἄφηναν νά φαίνονται ἀπ' τό πλάι τά πουκάμισά τους. Ὁ καθέννας ἰσχυριζόταν ὅτι δέν εἶχε τά μέσα νά ντυθεῖ καλύτερα. Ἐγινε ἔρανος γιά νά ἀγοραστοῦν στολές γιά τούς πιό φτωχοῦς. Ὁ Φουρώ ταγκουνεύτηκε, οἱ γυναῖκες ὅμως προθυμοποιήθηκαν νά συνεισφέρουν. Ἡ κυρία Μπορντέν πρόσφερε πέντε φράγκα, παρόλο πού μισοῦσε τή Δημοκρατία. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ ἐντυσε δώδεκα ἄντρες καί ἦταν παρών στά γυμνάσια. Ἐπειταν καθόταν στήν ταβέρνα καί κερνοῦσε κανένα ποτηράκι ὅποιον ἔμπαινε.

Οἱ ἰσχυροί ἐκεῖνο τόν καιρό καλόπιαναν τή λαϊκή τάξη. Οἱ ἐργάτες εἶχαν λόγο γιά ὄλα, κι ὄλοι ἐπιδίωκαν μέ πλάγια μέσα τό προνόμιο νά ἀνήκουν σ' αὐτή τήν τάξη. Ἡ ἐργατιά ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ μέλλοντος.

Οἱ ἐργάτες τῆς περιοχῆς ἦταν οἱ περισσότεροί ὑφαντουργοί. Ἄλλοι δούλευαν σ' ἐργοστάσια βαμβα-

-9-

τητας. Ὁ Πεκυσέ προτιμοῦσε νά κατεβεῖ ὁ φίλος του. «Ἐσένα σοῦ ταιριάζει καλύτερα! Ἐχεις παρουσιαστικό!»

«Ἴσως» ἀπαντοῦσε ὁ Μπουβάρ, «ἐσύ ὅμως ἔχεις μεγαλύτερο τουπέ!» Καί χωρίς νά λύσουν τό πρόβλημα, κατάστρωσαν σχέδια γιά τόν ἐκλογικό ἀγώνα.

Κι ἄλους τούς εἶχε πιάσει μανία γιά τό βουλευτικί. Ὁ μοίραρχος τό ὄνειρευόταν κάτω ἀπ' τό ἀστυνομικό του πηλήκιο καθώς κάπνιζε τήν πίπα του, ὁ δάσκαλος στό σχολεῖο του, ἀκόμα καί ὁ παπάς ἀνάμεσα σέ δύο προσευχές, τόσο πού καμιά φορά ἔπιανε τόν ἑαυτό του νά λείι ὑψώνοντας τά μάτια πρὸς τόν οὐρανό! «Θεέ μου, βοήθα νά βγῶ βουλευτής!»

Ὁ γιατρός, ἀφοῦ τόν ἐνθάρρυναν κι ἄλλοι, πήγε στόν Ἐρτώ καί τοῦ ἐξέθεσε τίς πιθανότητες πού εἶχε νά ἐκλεγεί.

Ὁ μοίραρχος τοῦ τά 'πε χωρίς περιστροφές. Ἦταν βέβαια γνωστός, ἀλλά καθόλου ἀγαπητός στούς συναδέλφους του καί μάλιστα στούς φαρμακοποιούς. Κανείς δέν θά τόν ὑποστήριζε. Ὁ λαός δέν ἤθελε ἀριστοκράτες. Θά ἔχανε τήν καλύτερη πελατεία του. Κι ὁ γιατρός ζύγισε τοῦτα τά ἐπιχειρήματα καί λυπήθηκε γιά τήν ἀδυναμία του.

Μόλις ἔφυγε, ὁ Ἐρτώ ἔτρεξε νά βρεῖ τόν Πλακεβάν. Οἱ παλιοί στρατιωτικοί ἀλληλοὑποστηρίζονται. Ἀλλά ὁ ἀγροφύλακας, ἀφοσιωμένος στόν Φουρώ, ἀρνήθηκε ἀνοιχτά νά τόν βοηθήσει.

Ὁ ἐφημέριος ἔπεισε τόν κ. ντέ Φαβέρζ ὅτι δέν εἶχε ἔρθει ἀκόμα ἡ ὥρα του. Ἐπρεπε νά ἀφήσει τή Δημοκρατία νά φθαρεῖ μέ τόν καιρό.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ ἐξήγησαν στόν Γκορζύ

-8-

κερῶν ἢ στό καινούργιο ἐργοστάσιο χαρτοποιίας.

Ὁ Γκορζύ τούς γοήτευε μέ τή φλυαρία του, τούς δίδασκε πάλι καί πήγαινε μέ τούς στενότερους φίλους του νά τά ποῦνε στήν κυρία Καστιγιόν.

Ἀλλά οἱ ἀγρότες ἦταν περισσότεροι, καί τίς μέρες πού εἶχε ἀγορά, ὁ κ. ντέ Φαβέρζ τριγυροῦσε στήν πλατεία, ἐνημερωνόταν γιά τίς ἀνάγκες τους καί προσπαθοῦσε νά τους προσηλυτίσει στίς ἰδέες του. Τόν ἀκούγαν ὄλοι σιωπηλοί. Τό ἴδιο κι ὁ Μπαμπά-Γκουί, πού ἦταν πρόθυμος νά δεχτεῖ κάθε κυβέρνηση, φτάνει νά ἐλάττωνε τούς φόρους.

Μέ τή φλυαρία του ὁ Γκορζύ ἔγινε ἀρκετά γνωστός. Ἴσως καί νά ἐκλεγόταν βουλευτής.

Τό ἴδιο πίστευε καί ὁ κ. ντέ Φαβέρζ, ἀλλά προσπαθοῦσε νά μήν ἐκτεθεῖ. Οἱ συντηρητικοί ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στόν Φουρώ καί τόν Μαρεσκό. Ἀλλά ἔπειδή ὁ συμβολαιογράφος δέν ἤθελε ν' ἀφήσει τό γραφεῖο του, προτίμησαν τελικά αὐτόν τόν ἀγροῖκο καί ἡλίθιο Φουρώ. Ὁ γιατρός ἀγανάκτησε.

Ἀποτυχημένος ἐπαγγελματικά, νοσταλγοῦσε τό Παρίσι καί ἡ ἐπίγνωση τῆς στερημένης του ζωῆς τοῦ ἔδινε ἓνα ὕψος θλιβερό. Τώρα τοῦ δινόταν ἡ ευκαιρία γιά μιὰ λαμπρή σταδιοδρομία. Ὁραία ἐκδίκηση! Ἐτοίμασε ἓνα κείμενο μέ τά πολιτικά του πιστεύω καί πήγε νά τό διαβάσει στόν Μπουβάρ καί τόν Πεκυσέ.

Οἱ δύο φίλοι του τόν συγχάρηκαν-αὐτά πρέσβευαν καί οἱ ἴδιοι. Ἀλλά ἔγραφαν καλύτερα, ἤξεραν ἱστορία καί μποροῦσαν κι αὐτοί νά ἐμφανιστοῦν στή Βουλῆ. Γιατί ὄχι; Ποιός ἀπό τούς δύο ὅμως θά κατέβαινε στίς ἐκλογές; Ἐτσι ἀρχισε ἓνας ἀγώνας ἀβρό-

-10-

ὅτι δέν θά εἶχε ποτέ τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσει τό συνασπισμό τῶν γεωργῶν μέ τούς ἀστούς, τόν γέμισαν ἀμφιβολίες καί ὑπέσκάψαν τήν αὐτοπεποίθησή του.

Ὁ Πετί μέ τήν ἐπαρσή του ἄφησε νά διαφανοῦν οἱ προθέσεις του. Ὁ Μπελζάμπ τόν προειδοποίησε ὅτι ἂν ἀποτύχει, ἡ ἀπόλυσή του εἶναι σίγουρη.

Τέλος ὁ ἐπίσκοπος διέταξε τόν ἐφημέριο νά καθίσει φρόνιμος.

Μοναδικός ὑποψήφιος ἔμεινε λοιπόν ὁ Φουρώ.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ τόν πολέμησαν ὑπενθυμίζοντας τήν ἀπροθυμία του τότε μέ τά ὄπλα, τήν ἀντίθεσή του στήν πρόταση γιά τή λέσχη, τίς ὀπισθοδρομικές του ἰδέες, τή φιλαργυρία του, κι ἔπεισαν μάλιστα τόν Γκουί ὅτι ἤθελε νά ἐπαναφέρει τό παλιό καθεστῶς.

Ὁ χωριάτης βέβαια δέν τά πολυκατάλαβε αὐτά, μά τόν πλημμύρισε ἓνα μίσος συσσωρευμένο στίς ψυχές τῶν προγόνων του ἐπί δέκα αἰῶνες καί ξεσήκωσε ἐναντία στόν Φουρώ ὄλους τούς συγγενεῖς του καί τούς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του, κουνιάδους, ξαδέρφια, μικρανίψια, ἓνα ὀλόκληρο λόχο.

Ὁ Γκορζύ, ὁ Βωκορμπέιγ καί ὁ Πετί ἀποτελείωσαν τόν κ. δήμαρχο. Κι ἔτσι, μέ τό πεδίο πιά ἐλεύθερο, ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ, χωρίς κανείς νά τό καταλάβει, συγκέντρωναν πολλές πιθανότητες ἐπιτυχίας. Τράβηξαν κληρο γιά νά δοῦν ποιός θά βάλει ὑποψηφιότητα. Δέν δῆγχε ὅμως τίποτα, καί πήγαινε νά συμβουλευτοῦν τό γιατρό.

Ἐκεῖ ἔμαθαν τό νέο ὅτι ὁ Φλακαρντού, συντάκτης στήν ἐφημερίδα *Καλθαντός*, ἀνακοίνωσε τήν ὑποψη-

φιότητά του. Ἡ ἀπογοήτευση τῶν δύο φίλων ἦταν μεγάλη: ὁ καθένας στενοχωριόταν ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἄλλο. Ὡστόσο ἡ πολιτικὴ τούς φλόγιζε. Τὴ μέρα τῶν ἐκλογῶν ἐπιτηροῦσαν τὶς κάλπες. Ὁ Φλακαραντοῦ πέτυχε.

Ὁ κύριος κόμης ξανάπεσε μὲ τὰ μούτρα στὴν Ἔθνοφρουρά, δὲν κατόρθωσε ὅμως νὰ ἀποκτήσει τὰ γαλόνια τοῦ διοικητῆ. Οἱ κάτοικοι τῆς Σαβινιόλ προτίμησαν τὸν Μπελζάμπ.

Αὐτὴ ἡ εὐνοια τοῦ λαοῦ, παράδοξη κι ἀπρόβλεπτη, ἄφησε κατάπληκτο τὸν Ἐρτώ. Βέβαια εἶχε παραμελήσει τὰ καθήκοντά του, καὶ τὸ μόνο πού ἔκανε ἦταν νὰ ἐπιθεωρεῖ κάπου κάπου τὶς ἀσκήσεις καὶ νὰ κάνει παρατηρήσεις. Ἀλλὰ τί σημασία εἶχε αὐτό; Ἦταν τερατώδες νὰ προτιμήσουν ἕναν ταβερνιάρη ἀπὸ ἕναν παλαίμαχο ἀξιωματικὸ τοῦ αὐτοκράτορα. Ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν εἰσβολή τοῦ ὄχλου στὴ Βουλὴ στὶς 15 Μαΐου εἶπε: «δὲν ἀπορῶ πιά μὲ ὅσα συμβαίνουν ἐδῶ, ἀφοῦ στὴν πρωτεύουσα οἱ βαθμοὶ ἀπονέμονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο!»

Ἡ ἀντίδραση ἄρχισε.

Πίστευαν τὶς φήμες γιὰ τοὺς πουργέδες ἀπὸ ἀνανά τοῦ Λουί Μπλάν, γιὰ τὸ ὀλόχρυσο κρεβάτι τοῦ Φλοκόν, γιὰ τὰ βασιλικά ὄργια τοῦ Λεντρώ-Ρολλέν, καὶ καθὼς ἡ ἐπαρχία ἰσχυρίζεται πῶς ξέρει καθετὶ πού συμβαίνει στὸ Παρίσι, οἱ ἀστοὶ τῆς Σαβινιόλ δὲν ἀμφέβαλαν καθόλου γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπινοήσεις καὶ πίστευαν τὶς πιὸ ξεωφρενικὲς διαδόσεις.

Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ ἐπισκέφτηκε ἕνα βράδυ τὸν ἐφημέριο γιὰ νὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι ὁ κόμης ντέ Σαμπὸρ ἔφτασε στὴ Νορμανδία.

κάλυμμα, τοὺς κοίταζαν κατάχλωμοι ἀπὸ ἀγωνία.

«Πολίτες!» εἶπε ὁ Γκορζύ «ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ δουλειά!».

Ὁ δήμαρχος ἔτρεμε. Εἶχε χάσει τὴ φωνή του.

Ἄντ'ι γι' αὐτὸν πῆρε τὸ λόγο ὁ Μαρεσκὸ καὶ εἶπε διὰ τὸ συμβούλιο θὰ συσχεφθεῖ ἀμέσως. Μόλις θῆκαν ἔξω οἱ τρεῖς σύντροφοι, οἱ σύμβουλοι συζήτησαν πολλές προτάσεις.

Ἡ πρώτη ἦταν νὰ φτιάξουν χαλίκι.

Γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσαν τὸ χαλίκι, ὁ Ζιρμπάλ πρότεινε νὰ στρώσουν τὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Ἀνγκλβίλ ὡς τὸ Τουρνεμπύ.

Ἄλλὰ καὶ ὁ δρόμος τοῦ Μπαγιέ τοὺς ἐξυπηρετοῦσε τὸ ἴδιο.

Θὰ μπορούσαν νὰ καθαρίσουν τὸ χαντάκι, δὲν ἦταν ὅμως ἀρκετὰ μεγάλο τὸ ἔργο - ἢ θὰ μπορούσαν νὰ σκάψουν καὶ δεύτερο, ἀλλὰ πού;

Ὁ Λαγκλουά εἶχε τὴ γνώμη νὰ ἐπιχωματώσουν τὶς ὄχθες τοῦ Μορτέν γιὰ ν' ἀποφεύγουν τὶς πλημμύρες. Ὁ Μπελζάμπ προτιμοῦσε νὰ ξεριζώσουν τὰ ρεῖκια. Ἦταν ἀδύνατο νὰ καταλήξουν. Κι ὁ Κουλόν, γιὰ νὰ καθουχάσει τὸ πλῆθος, κατέβηκε στὸ προαύλιο κι ἀνακοίνωσε ὅτι φρόντιζαν νὰ ὀργανώσουν ἐργαστήρια φιλανθρωπίας.

«Φιλανθρωπία; Εὐχαριστοῦμε πολὺ!» φώναξε ὁ Γκορζύ. «Κάτω οἱ ἀριστοκράτες! Διεκδικοῦμε τὸ δικαίωμα στὴ δουλειά!»

Ἦταν τὸ σύνθημα τῆς ἐποχῆς, κι αὐτὸς τὸ μεταχειρίστηκε γι' αὐτοπροβολή. Τὸν χειροκρότησαν.

Γυρίζοντας νὰ κοιτάξει πίσω του, σκούνησε μὲ τὸν ἀγκώνα τὸν Μπουδάρ, πού τὸν εἶχε παρασύρει

Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Φουρώ, ὁ Ζουενβίλ μὲ τοὺς ναῦτες του ἐτοιμαζόταν νὰ καθαρίσει τοὺς σοσιαλιστές. Ὁ Ἐρτώ βεβαίως ὅτι σύντομα ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης θὰ γίνεи ὑπάτος.

Τὰ ἐργοστάσια ἀργοῦσαν. Πολυάριθμες ὀμάδες ἀπὸ φτωχοὺς περιφέρονταν στὴν ἐπαρχία.

Μιά Κυριακὴ (στὶς ἀρχές Ἰουνίου) ἕνας χωροφύλακας ἔφυγε ξαφνικὰ γιὰ τὴ Φαλαίζ. Οἱ ἐργάτες ἀπὸ τὴν Ἀκβίλ, τὸ Λιφάρ, τὸ Πιέρ-Πόν καὶ τὸ Σαίν-Ρεμού βάδιζαν πρὸς τὴ Σαβινιόλ.

Τὰ καταστήματα ἐκλείσαν καὶ τὸ δημοτικὸ συμβούλιο συνεδρίασε κι ἀποφάσισε νὰ μὴν ἀντισταθοῦν, γιὰ νὰ ἀποφύγουν συμφορές. Ἀκόμα κι ἡ χωροφυλακὴ διατάχθηκε νὰ περιοριστεῖ στοὺς στρατώνες τῆς καὶ νὰ μὴν κυκλοφορεῖ.

Σὲ λίγο ἄκουσαν κάτι σάν βουητὸ καταιγίδας. Ἐπειτα ὁ ὕμνος τῶν Γιρονδίνων ἔκαμε τὰ τζάμια νὰ τριξουν· πλῆθος ἀντρες πιασμένοι χέρι χέρι, σκονισμένοι, ἰδρωμένοι, κουρεληθδες, ξεχύθηκαν ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς Κάν καὶ γέμισαν τὴν πλατεία. Ἐγινε μεγάλη ὄχλοβοή.

Ὁ Γκορζύ μὲ δυὸ συντρόφους τοῦ μπήκαν στὴν αἴθουσα συνεδριάσεων τοῦ δημαρχείου. Ὁ ἕνας ἦταν ξερακιανός, μὲ φάτσα κουναβιοῦ. Φοροῦσε πλεχτὸ γιλέκο μὲ ξεχειλωμένες θηλιές. Ὁ ἄλλος, κατάμαυρος ἀπὸ τὴ μουτζούρα, ἦταν δίχως ἄλλο μηχανικός. Εἶχε φουντωτὰ μαλλιά καὶ παχιά φρύδια καὶ φοροῦσε παλιοπέδιλα. Ὁ Γκορζύ εἶχε τὸ σακάκι του ριχτὸ στοὺς ὤμους σάν οὐσάρως.

Κι οἱ τρεῖς στάθηκαν ὄρθιοι, ἐνῶ οἱ δημοτικοὶ σύμβουλοι, καθισμένοι γύρω ἀπ' τὸ τραπέζι μὲ τὸ μπλέ

ὡς ἐκεῖ ὁ Πεκυσέ, κι ἔπιασαν κουβέντα. Δὲν διάζονταν. Τὸ δημαρχεῖο ἦταν περικυκλωμένο καὶ τὸ δημοτικὸ συμβούλιο δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγει.

«Ποῦ θὰ βρεθοῦν τὰ χρήματα;» ρώτησε ὁ Μπουδάρ.

«Ἀπ' τοὺς πλοῦσιους. Ἄλλωστε ἡ κυβέρνηση θὰ διατάξει νὰ γίνουν ἔργα.»

«Κι ἂν δὲ χρειάζονται ἔργα;»

«Θὰ τὰ κατασκευάσουν προκαταβολικά.»

«Θὰ πέσουν ὅμως τὰ μεροκάματα!» ἀπάντησε ὁ Πεκυσέ. «Ὅταν δὲν ὑπάρχουν δουλειές, σημαίνει ὅτι ὑπάρχει πλεόνασμα προϊόντων. Κι ἐσεῖς ζητᾶτε νὰ αὐξήσουμε τὴν παραγωγή!»

Ὁ Γκορζύ δάγκωσε τὸ μουστάκι του «Ἀλλὰ... μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας...»

«Τότε θὰ ἔχουμε ἀφεντικὸ τὴν κυβέρνηση!»

Μερικοὶ γύρω τους μουρμούρισαν «Ὅχι! ὄχι ἄλλα ἀφεντικά!»

Ὁ Γκορζύ ἀγρίεψε «Τὸ ἴδιο μοῦ κάνει! Πάντως πρέπει νὰ προσφέρουν στοὺς ἐργάτες ἕνα κεφάλαιο, ἀλλιῶς νὰ τοὺς δώσουν δάνεια!».

«Μέ ποιόν τρόπο;»

«Ἄ, δὲν ξέρω. Πάντως πρέπει νὰ δοθοῦν δάνεια!»

«Φτάνει πιά» εἶπε ὁ μηχανικός. «Αὐτοὶ οἱ γελοῖοι μᾶς κοροϊδεύουν.»

Κι ἀνέβηκε τὰ σκαλοπάτια, δηλώνοντας ὅτι θὰ παραδιάσει τὴν πόρτα.

Ὁ Πλακεβάν τὸν περιέμενε μὲ τὸ δεξιὸ γόνατο λυγισμένο καὶ σφιγμένες γροθιές: «Ἄν τολμάς, προχώρησε!»

Ὁ μηχανικός ἔκαμε πίσω.

— 15 —

Ἡ ὄχλοβοή ἔφτασε ὡς τὴν αἴθουσα. Ὅλοι οἱ σύμβουλοι σηκώθηκαν, ἔτοιμοι νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Οἱ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴ Φαλαίξ ἀργοῦσαν. Παραπονιόνταν γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ κ. κόμη. Ὁ Μαρεσκὸ στριφογύριζε στὰ δάχτυλα ἕναν κοντυλοφόρο. Ὁ μπαρμπα-Κουλὸν ἀναστενάξε, ὁ Ἐρτῶ ὀργισμένος ἀπαιτοῦσε νὰ ἔρθουν οἱ χωροφύλακες.

«Διατάξτε τους!» εἶπε ὁ Φουρῶ.

«Δέν ἔχω ἐντολή!»

Στὸ μεταξύ ὁ θόρυβος δυνάμωνε. Ἡ πλατεία εἶχε γεμίσει κόσμος, κι ὄλοι ἦταν στραμμένοι πρὸς τὸν πρῶτο δροφο τοῦ δημαρχείου, ὅταν ξαφνικά εἶδαν στὸ κεντρικὸ παράθυρο τὸν Πεκυσέ ὄρθιο κάτω ἀπ' τὸ ρολόι.

Εἶχε μπεῖ μὲ τρόπο στὸ δημαρχεῖο ἀπὸ τὴ σκάλα τῆς ὑπηρεσίας καὶ θέλησε νὰ μιμηθεῖ τὸν Λαμαρτίνου προσφωνώντας τὰ πλήθη:

«Πολίτες!»

Ἄλλὰ τὸ κασκέτο, ἡ μύτη, ἡ ρεντιγκότα, ὄλο του τὸ παρουσιαστικὸ φανέρωναν ἔλλειψη κύρους.

Αὐτὸς μὲ τὸ πλεχτὸ γιλέκο τὸν ρώτησε:

«Εἶσαι ἐργάτης;»

«Ὁχι.»

«Τότε εἶσαι ἀφεντικὸ.»

«Οὔτε.»

«Τότε, παράτα μας!»

«Γιατί;» ἔκανε περήφανα ὁ Πεκυσέ.

Κι ἀμέσως ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὸ παράθυρο. Τὸν τράβηξε μέσα ὁ μηχανικός. Ὁ Γκορζύ πῆγε νὰ τὸν βοηθήσει.

«Ἀφήστε τον! Εἶναι καλὸς ἄνθρωπος!» Ἄρπάχτη-

— 17 —

Μιά μέρα ἡ κυρία Μπορντέν εἶχε πεῖ ἄοριστα ὅτι ἤθελε νὰ σκάψει τὸν κήπο τῆς. Ὁ Γκορζύ ρίχτηκε στὴ δουλειά καί, μὴ πού τοῦ τὸ ἀπαγόρευε, συνέχιζε. Ἔτσι ἀντιλαμβανόταν τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας. Τὰ μυαλά του πῆραν ἄερα μὲ τὰ λόγια τοῦ Γκορζύ.

Μόνον μὲ τὶς φοβέρες τοῦ Μπουδάρ ἐδέχθη νὰ φύγει.

Ἡ κυρία Μπορντέν γιὰ ἀποζημίωση κράτησε τὴν κοπριά καὶ δέν τοῦ πλήρωσε τὸ μεροκάματο. Ἦταν συνετὴ, καί γι' αὐτὸ τὴν ἐκτιμοῦσε ἡ γυναῖκα τοῦ γιαιτροῦ, ἀκόμα καί ἡ γυναῖκα τοῦ συμβολαιογράφου — κι ἄς ἀνῆκαν σὲ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη.

Τὰ ἐργαστήρια φιλανθρωπίας κράτησαν μιά δδομάδα. Δέν ἔγινε καμιά ταραχή. Ὁ Γκορζύ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν περιοχὴ.

Στὸ μεταξύ ἡ Ἐθνοφρουρά ἦταν πάντα σὲ ἐπιφυλακὴ. Τὶς Κυριακὲς ἐπιθεώρηση, κάπου κάπου παρελάσεις, καί κάθε νύχτα περιπολίες, πού ἀναστάτωναν τὸ χωριό.

Τραβοῦσαν γι' ἀστεῖο τὰ κουδούνια τῶν σπιτιῶν, ἔμπαιναν στὰ δωμάτια ὅπου ροχάλιζαν ἀντρόγυνα στὴν ἴδια μαξιλάρα καὶ ἔλεγαν προστυχόλογα. Ὁ σύζυγος τότε σηκωνόταν νὰ κερᾶσει κανένα ποτηράκι. Ἐπειτα γύριζαν στὸ φρουραρχεῖο, ἔπαιζαν καμιά παρτίδα ντόμινο, ἔπιναν μηλίτη, ἔτρωγαν τυριά. Ὁ σκοπὸς στὴν πόρτα βαριότανε, καί κάθε λίγο τὴ μισάνοιγε. Ὁ Μπελζάμπ ἦταν τόσο μαλακός, πού δέν ὑπῆρχε ἴχνος πειθαρχίας.

Ὅταν ξέσπασαν τὰ γεγονότα τοῦ Ἰουνίου, ὄλοι συμφώνησαν «νὰ σπεύσουν νὰ βοηθήσουν τὸ Παρίσι», ἀλλὰ ὁ Φουρῶ δέν μπορούσε ν' ἀφήσει τὸ δη-

— 16 —

καν ἀπὸ τὸ λαϊμό.

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἀνοιξε ἡ πόρτα κι ὁ Μαρεσκὸ στὸ κατώφλι ἀνακοίνωσε τὴν ἀπόφαση τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου. Ἡ πρόταση ἦταν τοῦ Ὑρέλ.

Θὰ κατασκευάζαν μιά διακλάδωση στὸ δρόμο τοῦ Τουρνεμπύ, πού θὰ ἔφτανε ὡς τὴν Ἀγγκλίλ καὶ θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸν πύργο τοῦ Φαβέρζ.

Ἡ κοινότητα δέχτηκε αὐτὴ τὴ θυσία γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἐργατῶν.

Διαλύθηκαν.

Ἐπιστρέφοντας στὸ σπιτί τους ὁ Μπουδάρ κι ὁ Πεκυσέ ἀκουσαν γυναικείες φωνές. Οἱ ὑπηρετίες καί ἡ κυρία Μπορντέν ξεφώνιζαν, ἡ χήρα Μπορντέν ὁμως φώναζε πιὸ δυνατὰ, κι ὅταν τοὺς εἶδε:

«Πολύ ὠραία! Τρεῖς ὥρες σὰς περιμένω! Οὔτε μιά τουλίπα δέν ἔμεινε πιά στὸν καημένο τὸν κήπο μου! Καί τὸ γρασίδι γεμάτο ἀκαθαρσίες! Δέν ὑπάρχει τρόπος νὰ τὸν κάνουμε νὰ ξεκουμπιστεῖ!»

«Ποιόν;»

«Τὸν μαστρο-Γκορζύ!»

Εἶχε ἔρθει μ' ἕνα κάρου φορτωμένο κοπριά καὶ τὴν ἀδειασε χύμα πάνω στὴ γλῶση. «Τώρα σκάδει αὐλάκια. Βιαστεῖτε γιὰ νὰ τελειώσει μιά ὥρα ἀρχύτερα.»

«Ἐρχομαί μαζί σας» εἶπε ὁ Μπουδάρ.

Ἐξῶ, μπροστά στὰ σκαλοπάτια, ἕνα ἄλογο δεμένο στὸ κάρου μασούλαγε μιά τούφα ροδοδάφνες. Οἱ ῥόδες, περνώντας ξυστὰ ἀπ' τὶς πρασιές, εἶχαν ρημάξει τὸ φοίνικα, τσάκισαν ἕνα ροδόδεντρο, πλάκωσαν τὶς ντάλιες. Πάνω στὸ γρασίδι ἔβλεπε σβόλους ἀπὸ μαύρη κοπριά σάν φωλιές ἀρουραίων. Ὁ Γκορζύ τσάπιζε μὲ μανία.

— 18 —

μαρχεῖο, ὁ Μαρεσκὸ τὸ γραφεῖο του, ὁ γιατρός τὴν πελατεία του, κι ὁ Ζιρμπάλ τούς πυροσβέστες του. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ ἔλειπε στὸ Χερδοῦργο κι ὁ Μπελζάμπ ἦταν κρεβατωμένος. Ὁ μοίραρχος μουρμούριζε «δὲ μὲ θέλανε, τόσο τὸ χειρότερο γι' αὐτούς!» Ὁ Μπουδάρ εἶχε τὴν πρόνοια νὰ συγκρατήσει τὸν Πεκυσέ.

Οἱ περιπολίες στὴν ὑπαιθρο κάλυπταν τώρα μεγαλύτερες ἀποστάσεις.

Ἡ σκιά μιᾶς θημωνιάς ἢ τὰ κλαδιά τῶν δέντρων προκαλοῦσαν πανικὸ στοὺς ἔθνοφρουρούς. Μιά φορά τὸ ἔβαλαν ὄλοι στὰ πόδια, ὅταν στὸ φῶς τῆς σελήνης διέκριναν μέσα σ' ἕναν κήπο μὲ μηλιές κάποιον πού τοὺς σημάδευε μὲ τὸ τουφέκι του.

Μιά ἄλλη φορά, νύχτα κατασκοπεῖνη, ἡ περίπολος σταμάτησε κάτω ἀπ' τὶς ὀξείες. Ἄκουσαν τὰ θήματα κάποιου πού προχωροῦσε μπροστά τους.

«Τὶς εἶ;»

Καμιά ἀπάντηση!

Τὸν ἄφησαν νὰ συνεχίσει τὸ δρόμο του καὶ τὸν ἀκολουθοῦσαν σὲ κάποια ἀπόσταση, γιατί σκέφτηκαν ὅτι μπορεῖ νὰ εἶχε πιστόλι ἢ ῥόπαλο. Ὅταν ὁμως ἔφτασαν στὸ χωριό, ὅπου μποροῦσαν νὰ ζητήσουν δόσηθεια, οἱ δώδεκα ἄντρες τοῦ οὐλαμοῦ ἔσαν ἀπάνω τὸν ὄλο μαζί, φωνάζοντας: «Τὰ χαρτιά σου!» Τὸν προπηλάκισαν, τὸν ἔβρισαν. Βγήκαν κι οἱ ἄντρες πού εἶχαν μείνει στὸ φρουραρχεῖο. Τὸν ἔσυραν μέσα, καί τότε, στὸ φῶς τοῦ κεραιοῦ πού ἦταν ἀναμμένο πάνω στὴ σόμπα, ἀναγνώρισαν τὸν ἐπιτέλους Γκορζύ.

Ἐνα παλιὸ πανωφόρι ἀπὸ μουσαμά ἔτριξε στοὺς ὤμους του. Τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν του ἔβγαιναν

από τής τρύπιες μπότες του. Τό πρόσωπό του ήταν ματωμένο από γδαρσίματα και πληγές. Είχε αδυνατίσει φοδερά και γούρλωνε τά μάτια σά λύκος.

‘Ο Φουρώ, πού έτρεξε άμέσως, τόν ρώτησε πώς βρέθηκε στό δρόμο μέ τής όξιές, τί γύρισε νά κάμει στη Σαβινιόλ και πού πέρασε τής έξι βδομάδες πού έλειπε.

Αυτό δέν τούς ένδιεφερε. ‘Ηταν ελεύθερος.

‘Ο Πλακεβάν τόν έψαξε για φυσίγγια. ‘Αποφάσισαν νά τόν προφυλακίσουν.

‘Ο Μπουβάρο έπενέθη.

«Περιττό!» είπε ό δήμαρχος. «Ξέρουμε τά φρονήματά σας.»

«Ναί, άλλα...»

«Προσέξτε, σας προειδοποιώ! Προσέξτε!»

‘Ο Μπουβάρο δέν έπέμεινε.

Τότε ό Γκορζύ στραφθηκε στόν Πεκυσέ. «Κι έσύ, άφεντικό, δέ λές τίποτα.»

‘Ο Πεκυσέ έσκυψε τό κεφάλι σαν νά άμφέβαλλε για την άθωότητά του.

‘Ο φουκαράς χαμογέλασε πικρά:

«Κι όμως, έγώ σέ ύπερασπίστηκα!»

Τήν αυγή δυό χωροφύλακες τόν όδήγησαν στη Φαλαίξ.

Δέν τόν πέρασαν από στρατοδικείο, άλλα τό πλημμελειοδικείο τόν καταδίκασε σέ τρίμηνη φυλάκιση για τίς άνατρεπτικές του όμιλίες.

‘Από τή Φαλαίξ έγραψε στά παλιά του άφεντικά νά του στείλουν σύντομα ένα πιστοποιητικό καλής διαγωγής, κι επειδή ή ύπογραφή τους έπρεπε νά θεωρηθεί από τό δήμαρχο ή τόν άναπληρωτή του, προτί-

δια περιφρονητικά. Του άρκοϋσε νά συνεχίζει τή ζωή του κοντά στά πιάτα του, συντάσσοντας συμβολαιογραφικές πράξεις στό άνετο περιβάλλον του, κι όλες οι άδικίες του κόσμου τόν άφηναν άσυγκίνητο. ‘Ηταν πολύ άπασχολημένος. Ζήτησε συγγώμη κι έφυγε.

‘Η θεωρία του για τή σωτηρία του συνόλου τούς έκανε ν’ άγανακτήσουν. Τώρα οι συντηρητικοί μιλούσαν σαν τόν Ροβεσπιέρο.

Κι άλλη έκπληξη: ‘Η έπιρροή του Καβαινιακ έπενε. Τά τάγματα έθνοφυλακής δέν ένέπνεαν πιά έμπιστοσύνη. ‘Ακόμα κι ό Βωκορμπέιγ θεωρούσε χαμένο τόν Λεντρώ Ρολλέν. Οι συζητήσεις για τό Σύνταγμα δέν ένδιεφεραν κανέναν, και στίς 10 Δεκεμβρίου όλοι οι κάτοικοι τής Σαβινιόλ ψήφισαν τόν Βοναπάρτη.

‘Εξι εκατομμύρια ψήφοι κλόνισαν τή συμπάθεια του Πεκυσέ για τό λαό, και μαζί μέ τόν Μπουβάρο άσχολήθηκε μέ τό θέμα τής καθολικής ψηφοφορίας.

‘Η ψήφος πού άνήκει σ’ όλους δέν έχει νόημα. ‘Ενας φιλόδοξος μπορεί πάντα νά ποδηγητήσει τό πλήθος, πού θά τόν άκολουθήσει σαν άγέλη, άφου οι ψηφοφόροι δέ χρειάζεται νά ξέρουν ούτε άναγνωση. Γι’ αυτό ύπήρξε τόση νοθεία στίς προεδρικές εκλογές, πιστευε ό Πεκυσέ.

«Καμιά νοθεία» άπάντησε ό Μπουβάρο. «Κλίνω μάλλον μέ τήν άποψη ότι ό λαός είναι άνόητος. Σκέψου μονάχα πόσοι αγοράζουν τή Ρεβαλεσιέρ, τήν άλοιφή του Ντυπουιτρέν, ούρα από πυργοδέσποινες*

* Γιατροσόφια τής εποχής πού τά πουλούσαν τσαχαλάνοι. Κάτι άνάλογο μέ τό δικό μας νερό του Καματερού.

μψαν νά ζητήσουν αυτή τή μικρή έξυπνότητα από τόν Μαρεσκό.

Τους όδήγησαν στην τραπεζαρία, πού ήταν στολισμένη μέ πιάτα από παλιά πορσελάνη. ‘Ενα ρολόι Μπούλ έπιανε τό πιο στενό χώρισμα τής διτρίνας. Πάνω στό τραπέζι από μαόνι, χωρίς τραπεζομάντιλο, ύπήρχαν δυό πετσέτες, μία τσαγιέρα και φλιτζάνια. ‘Η κυρία Μαρεσκό διέσχισε τό διαμέρισμα τυλιγμένη σέ μία ρόμπα από μπλέ κασμίρι. ‘Ηταν Παριζιάνα κι έπληττε στην έπαρχία. ‘Επειτα ήρθε κι ό συμβολαιογράφος, κρατώντας στό ένα χέρι τήν τόκα του και στό άλλο μία έφημερίδα. Σφράγισε άμέσως τό πιστοποιητικό μέ προθυμία - μόλο πού ήταν επικίνδυνο πρόσωπο ό προστατευόμενος τους.

«‘Ελάτε τώρα» είπε ό Μπουβάρο «για μερικές κουβέντες!..»

«Δέν συμφωνώ, άγαπητέ κύριε. ‘Οταν τά λόγια όδηγούν στό έγκλημα!»

«‘Αλλά» συνέχισε ό Πεκυσέ «πώς νά ξεχωρίσουμε τίς άθώες φράσεις από τίς έπιλήψιμες; Κάτι πού σήμερα άπαγορεύεται, αύριο μπορεί νά τό επικροτούμε». Και κατέκρινε τόν βάρβαρο τρόπο μέ τόν όποιο μεταχειρίζονται τούς επαναστάτες.

‘Ο Μαρεσκό θεωρούσε, φυσικά, ύπερτατο νόμο τήν προστασία τής κοινωνίας και τή σωτηρία του συνόλου.

«Γιά σταθείτε!» είπε ό Πεκυσέ. «Τά δικαιώματα του άτόμου είναι τό ίδιο σεβαστά όσο και του συνόλου. Μπροστά σέ μία τέτοια άπαίτηση όμως, τό μόνο πού έχετε νά αντιτάξετε είναι ή βία.»

‘Ο Μαρεσκό, αντί νά άπαντήσει, σήκωσε τά φρύ-

κ.ά. Αυτοί οι ήλίθιοι άπαρτίζουν τό εκλογικό σώμα, κι εμείς ύπακούμε στη θέλησή τους. Γιατί ή κοινοκλοτροφία δέν μπορεί νά άποφέρει τρεις χιλιάδες φράγκα εισόδημα; ‘Ο υπερπληθυσμός των κουνελιών είναι ή αίτία τής θνησιμότητάς τους. ‘Ετσι και στόν όχλο: τά σπέρματα τής βλακείας μέσα στό κεφάλι τους πολλαπλασιάζονται και προκαλοϋν άνυπολόγιστες συνέπειες.»

«‘Ο σκεπτικισμός σου μέ τρομάζει!» είπε ό Πεκυσέ.

‘Αργότερα, τήν άνοιξη, συνάντησαν τόν κ. ντέ Φαβέρξ, πού τούς πληροφόρησε για τήν εκστρατεία τής Ρώμης. Δέν είχαμε σκοπό νά έπιτεθούμε στους ‘Ιταλούς, άλλα χρειαζόμασταν έγγυήσεις. Διαφορετικά, ή έπιρροή μας θά εκμηδενιζόταν. Τίποτε πιο νόμιμο άπ’ αυτή τήν έπέμβαση.

‘Ο Μπουβάρο γούρλωσε τά μάτια: «Σχετικά μέ τήν Πολωνία δέν ύποστηρίζατε τό αντίθετο;»

«Δέν είναι τό ίδιο πράγμα!» Τώρα βλέπεις ήταν για τόν Πάπα.

Κι όταν ό κ. ντέ Φαβέρξ έλεγε: «θέλουμε, θά κάνουμε, σκοπεύουμε» αντιπροσώπευε μία μερίδα τής κοινής γνώμης.

‘Ο Μπουβάρο κι ό Πεκυσέ ένιωσαν τήν ίδια άηδία και για τούς λίγους και για τούς πολλούς. Λαουτζίκος και άριστοκρατία ήταν ίδιοι κι άπαράλλαχτοι.

Τό δικαίωμα τής επέμβασης τους φαινόταν ύποπτο. ‘Αναζήτησαν τίς άρχές του στόν Κάλβο, τόν Μάρτενς και τόν Φάττελ. Κι ό Μπουβάρο συμπέρανε:

«‘Επμβαίνουν για νά επαναφέρουν έναν πρίγκιπα στό θρόνο του, για νά άπελευθερώσουν ένα λαό, ή για προληπτικούς λόγους, μόλις παρουσιαστεί κά-

-23-

ποιοι κίνδυνος. Ἔτσι κι ἄλλῶς πρόκειται γιὰ καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἄλλου, γιὰ κατάχρηση δύναμης, γιὰ συγκαλυμμένη βία!

«Πάντως οἱ λαοί, ὅπως κι οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἀλληλέγγυοι» εἶπε ὁ Πεκυσέ.

«Μπορεῖ!» ἀποκρίθηκε ὁ Μπουβάρ μ' ὄνειροπόλο ὕφος.

Σέ λίγο ἄρχισε ἡ ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ρώμης.

Μέσα στήν πόλη ἡ ἀφρόκρεμα τῶν παριζιάνων ἀστῶν, μέ τό μίσος πού εἶχε στίς ἀνατρεπτικές ἰδέες, λεηλάτησε δυό τυπογραφεία. Ἄρχισε νά ὀργανώνεται τό μεγάλο Κόμμα τῆς Τάξης.

Τοπικοί ἀρχηγοί του ἦταν ὁ κύριος κόμης, ὁ Φουρώ, ὁ Μαρεσκό κι ὁ παπάς. Κάθε μέρα κατά τίς τέσσερις ἔκοβαν βόλτες ἀπό τή μιά ἄκρη τῆς πλατείας στήν ἄλλη καί συζητοῦσαν τά γεγονότα. Κύριο θέμα ἦταν ἡ διανομή τῶν φυλαδίων. Οἱ τίτλοι τους ἦταν γουστόζικοι: *Θέλημα Θεοῦ, Ὁ Κοινοκτῆμων, Ἄς θγοῦμε ἀπό τό δόρδορο, Ποῦ θαδίζουμε;* Τό πιό νόστιμο ἦταν οἱ διάλογοι σέ χωριάτικο ὕφος, μέ βρισιές καί ἀσυνταξίες, πού θά ἀναπτέρωναν τό ἠθικό τῶν χωρικών. Μέ ἕναν νέο νόμο ἡ κυκλοφορία τῶν ἐντύπων πέρασε στή δικαιοδοσία τῶν ἐπάρχων, καί ὁ Προυντόν κλεισθήκε στίς φυλακές τῆς Ἁγίας Πελαγίας: τεράστια νίκη!

Ὅλα τά δέντρα τῆς ἐλευθερίας κόπηκαν. Ἡ Σαβινιόλ ὑπάκουσε στήν ἐντολή. Ὁ Μπουβάρ εἶδε μέ τά μάτια του τά κούτσουρα τῆς λεύκας του πάνω σέ μιά χειράμαξα. Τά ἔκαναν καυσόξυλα γιὰ τούς χωροφύλακες καί πρόσφεραν τή ρίζα στόν κύριο ἐφημέριο πού εἶχε εὐλογία σέ τό δέντρο! Τί γελοιότητα!

-25-

τίου ἦταν μιά καρέκλα, ἕνα σκαμνί κι ἕνα ἄδειο παλιό κιβώτιο ἀπό σαπούνια. Ὁ δάσκαλος προσποιήθηκε πώς ὅλα αὐτά τόν διασκέδαζαν. Ἀλλά τά μάγουλά του ἦταν σκαμμένα ἀπ' τή μιζέρια κι οἱ στενοί του κρόταφοί φανέρονταν μουλαρισίο πείσμα καί ἀσυμβίβαστη περηφάνια. Ποτέ δέ θά ὑποχωροῦσε.

«Νά, λοιπόν, τί μοῦ δίνει κουράγιο!»

Ἐδειξε μιά στοίβα ἐφημερίδες πάνω σέ μιά τάβλα κι ἀνάλυσε μέ λόγια φλογερά τό Πιστεύω του: ἀφοπλισμός τῶν στρατευμάτων, κατάργηση τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἴσοι μισθοί, μέσο βιοτικό ἐπίπεδο πού θά ὀδηγοῦσε σ' ἕνα νέο χρυσό αἰώνα, σέ μιά μορφή δημοκρατίας μέ ἀρχηγό ἕνα δικτάτορα, ἕνα παλικάρι, πού θά κυβερνοῦσε ἐπάξια.

Ἐπειτα πήρε τήν μπουκάλα μέ τό ἀψέντι καί τρία ποτήρια γιὰ νά πιοῦν στή μνήμη τοῦ ἥρωα, τοῦ ἀθάνατου θύματος, τοῦ μεγάλου Μαξιμιλιανού!*

Στό κατώφλι φάνηκε τό μαῦρο ράσο τοῦ ἐφημέριου.

Ἀφοῦ χαιρέτησε ζωηρά τή συντροφιά, πήρε κατά μέρος τό δάσκαλο καί τοῦ εἶπε χαμηλόφωνα:

«Ποῦ βρίσκεται ἡ ὑπόθεση τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ;»

«Δέ δώσανε τίποτα» ἀπάντησε ὁ δάσκαλος.

«Ἐσεῖς φταίτε!»

«Ἐκανα ὄ,τι μπορούσα!»

«Ἀλήθεια;»

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ σηκώθηκαν ἀπό διακριτικότητα. Ὁ Πετί τούς ἀνάγκασε νά καθίσουν, καί γυρνώντας στόν ἐφημέριο τοῦ εἶπε:

* Ἐννοεῖ τόν Ροβεσπιέρο.

-24-

Ὁ δάσκαλος ὥστόσο ἐξακολουθοῦσε νά μιλάει ἀνοιχτά.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ τόν συγχάρηκαν μιά μέρα πού περνοῦσαν ἀπ' τήν πόρτα του.

Τήν ἄλλη μέρα τούς ἐπισκέφθηκε. Στό τέλος τῆς βδομάδας ἀνταπέδωσαν τήν ἐπίσκεψη.

Σκοτεινίαζε. Τά παιδιά εἶχαν σχολάσει, κι ὁ δάσκαλος σκούπιζε τήν αὐλή μέ ἀνασηκωμένα τά μανίκια. Ἡ γυναίκα του μ' ἕνα μαντίλι στό κεφάλι θήλαζε ἕνα μωρό: Ἐνα κοριτσάκι κρύφτηκε στίς φούστες τῆς κι ἕνα ἀσχημόπαιδο ἔπαιζε χάμω, στά πόδια τῆς. Οἱ σαπουνάδες ἀπό τήν κουζίνα ἔτρεχαν στό πάτωμα.

«Βλέπετε πώς μᾶς μεταχειρίζεται ἡ κυβέρνηση;» εἶπε ὁ δάσκαλος. Κι ἀμέσως τά ἔβαλε μέ τό ἄτιμο τό κεφάλαιο. Θά ἔπρεπε νά τό ἐκδημοκρατίσουμε, νά ἀποτινάξουμε τό ζυγό!

«Αὐτό θέλω κι ἐγώ!» εἶπε ὁ Πεκυσέ.

Θά ἔπρεπε τουλάχιστον νά ἀναγνωρίσουν τό δικαίωμα τῆς ἀρωγῆς.

«Ἄλλο ἕνα δικαίωμα!» εἶπε ὁ Μπουβάρ.

«Τί τά θέλετε! Ἡ προσωρινή κυβέρνηση φάνηκε ἀτολμη, δέν κατοχύρωσε νομοθετικά τήν ἀδελφούση.»

«Φροντίστε λοιπόν νά τή θεσμοθετήσετε!»

Εἶχε σκοτεινιάσει κι ὁ Πετί διέταξε μέ ἀπότομο τρόπο τή γυναίκα του ν' ἀνεβάσει ἕνα κερὶ στό γραφεῖο του.

Στούς ἀσπρισμένους τοίχους ἦταν καρφωμένες λιθογραφίες μέ πορτρέτα ρητόρων τῆς Ἀριστερᾶς. Πάνω ἀπ' τό γραφεῖο του, φτιαγμένο ἀπό ξύλο ἔλατου, ὑπῆρχαν ράφια μέ βιβλία. Τά καθίσματα τοῦ δωμα-

-26-

«Θέλετε τίποτε ἄλλο;»

Ὁ ἄβας Ζεφρούα δίστασε γιὰ λίγο. Ἐπειτα, μ' ἕνα χαμόγελο πού μετρίαζε τήν ἐπίπληξη, πρόσθεσε:

«Λένε πώς παραμελεῖτε λιγάκι τά θρησκευτικά.»

«Ἦ, τά θρησκευτικά!» ἐπανέλαβε ὁ Μπουβάρ.

«Τί σᾶς φταίξανε, κύριε;»

«Τίποτε. Ἀλλά νομίζω πώς ὑπάρχουν γνώσεις περισσότερο χρήσιμες ἀπό τήν ἱστορία τοῦ Ἰωνᾶ καί τούς βασιλεῖς τοῦ Ἰσραήλ!»

«Δικαίωμά σας!» ἀπάντησε ξερό ὁ παπάς.

Κι ἀδιαφορώντας γιὰ τούς ἐπισκέπτες, ἦ μᾶλλον ἐξαιτίας τους, εἶπε:

«Ἀφιερώνετε πολύ λίγες ὥρες στό μάθημα τῆς κατήχησης.»

Ὁ Πετί σήκωσε τούς ὦμους.

«Προσέξτε! Θά χάσετε τούς ἐσωτερικούς σας μαθητές!»

Τά δέκα φράγκα τό μήνα πού ἔπαιρνε ἀπ' αὐτά τά παιδιά ἦταν ὄ,τι καλύτερο τοῦ πρόσφερε αὐτή ἡ θέση. Ἀλλά τό ράσο τόν ἐξόργιζε:

«Τόσο τό χειρότερο! Ἐκδικηθεῖτε με!»

«Ἐνας ἄνθρωπος μέ τό χαρακτήρα μου δέν ἐκδικεῖται, ἀπάντησε ἤρεμα ὁ παπάς. Σᾶς ὑπενθυμίζω μονάχα ὅτι ὁ νόμος τῆς 15ης Μαρτίου μᾶς ἀναθέτει τήν ἐπίβλεψη τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.»

«Αὐτό τό ξέρω, φώναξε ὁ δάσκαλος. Ἀκόμα κι οἱ ἀξιωματικοί τῆς χωροφυλακῆς ἔχουν τό δικαίωμα νά μᾶς ἐπιβλέπουν. Γιατί ὄχι κι ὁ ἀγορφυλάκας; Ἔτσι δέ θά μᾶς λείπει τίποτε!»

Σωριάστηκε στό σκαμνί, δαγκώνοντας τή γροθιά του γιὰ νά συγκρατήσει τό θυμό του. Τόν ἔπνιγε ἡ

επίγνωση τῆς ἀδυναμίας του.

Ὁ κληρικός τόν ἀγγίξε ἐλαφρά στὸν ὦμο.

«Δέν ἤθελα νά σᾶς στενοχωρήσω, φίλε μου. Ἦσυχάστε, φανείτε λιγάκι λογικός! Πλησιάζει τὸ Πάσχα. Ἐλπίζω νά δώσετε τὸ καλὸ παράδειγμα καὶ νά μεταλάβετε μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους:

«Αὐτὸ πάει πολὺ! Ἐγὼ! ἐγὼ! νά δεχτῶ τέτοιες βλακειές!»

Ὁ ἐφημέριος χλώμιασε μ' αὐτὴ τὴ βλασφημία. Τὰ μάτια του ἀστραφταν. Τὸ πηγούνι του ἔτρεμε:

«Σιωπή, δυστυχημένε! Σιωπή! Καὶ νά σκεφτεῖτε ὅτι ἡ γυναῖκα του φροντίζει τὰ ὀθόνια τῆς ἐκκλησίας!»

«Καὶ λοιπόν! Τί ἔκανε;»

«Δέν πατάει ποτέ στή λειτουργία. Ὅπως κι ἐσεῖς, ἄλλωστε!»

«Δέν ἀπολύουν ἕνα δάσκαλο γι' αὐτό!»

«Μποροῦν ὅμως νά τόν μεταθέσουν!»

Ὁ παπᾶς δέν ξαναμίλησε. Στεκόταν στό σκοτάδι, στό βάθος τοῦ δωματίου. Ὁ Πετὶ μὲ κατεβασμένο τὸ κεφάλι εἶχε βυθιστεῖ στὶς σκέψεις του.

Θὰ τοὺς πετοῦσαν στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς Γαλλίας. Τὸ ταξίδι θὰ τοὺς ἔτρωγε καὶ τὴν τελευταία τους δεκάρα. Ἐκεῖ πέρα θὰ ἔβρισκε τὸν ἴδιο παπά, τὸν ἴδιο νομάρχη, τὸν ἴδιο διευθυντὴ, μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα. Ὅλοι, ὡς τὸν ὑπουργό, ἦταν κρίκοι μιᾶς καταπιεστικῆς ἀλυσίδας. Ἦδη πῆρε μιὰ προειδοποίηση, θ' ἀκολουθοῦσαν κι ἄλλες. Κι ἔπειτα; Ἐβλεπε τὸν ἑαυτό του, σάν σέ ἐφιάλτη, νά περπατᾶ στὴ δημοσιά μ' ἕνα σάκο στὴν πλάτη, δίπλα στὰ ἀγαπημένα του πρόσωπα, ν' ἀπλώνει τὸ χέρι γιὰ νά σταματήσει τὴν

τάφερε. νά μπεῖ στὴ Βουλή, καὶ ἡ ἐπανεκλογή του στοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Καλβαντὸς ἦταν ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισμένη. Ἐκρίνε σκόπιμο νά προσφέρει στοὺς προύχοντες τῆς περιοχῆς ἕνα δειπνο.

Ὁ προθάλαμος ὅπου τοὺς περίμεναν τρεῖς ὑπηρετές γιὰ νά πάρουν τὰ παλτά τους, ἡ αἴθουσα τοῦ μπιλιάρδου καὶ τὰ δύο συνεχόμενα σαλόνια, τὰ φυτὰ σέ κινέζικα βάζα, τὰ μπρούτζινα ἀντικείμενα στὰ τζάνια, τὰ χρυσὰ σκαλισματα στὰ ταβάνια, οἱ βαριές κουρτίνες, οἱ θαθιές πολυθρόνες, ὅλη αὐτὴ ἡ πολυτέλεια τοὺς κολάκευε μονομιᾶς, σάν φιλοφρόνηση πού γινόταν προσωπικά σ' αὐτούς. Κι ὅταν πέρασαν στὴν τραπεζαρία, τὸ τραπέζι, φορτωμένο μὲ κρέατα σέ ἀσημένιους δίσκους, μὲ τὰ ποτήρια στὴ σειρά μπροστά σέ κάθε πιάτο, μὲ τὰ ὀρεκτικά σκορπισμένα παντοῦ καὶ στὴ μέση ἕνα σολομό, ἔκανε ὅλα τὰ πρόσωπα νά ἀγαλλιάσουν.

Οἱ καλεσμένοι ἦταν δεκαεφτά, ἀνάμεσά τους δύο πλούσιοι καλλιεργητές, ὁ ἐπαρχος τῆς Μπαγιέ καὶ κάποιος ἀπὸ τὸ Χερβοῦργο. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ παρακάλεσε τοὺς ξένους του νά συγχωρέσουν τὴν κόμισσα, πού μιὰ κρίση ἡμικρανίας τὴν ἐμπόδιζε νά θρῖσκει μαζί τους. Μετὰ τὰ συγχαρητήρια γιὰ τ' ἀχλάδια καὶ τὰ σταφύλια, πού γέμιζαν τέσσερα καλάθια στὶς γωνιές τοῦ τραπέζιου, ἄρχισε συζήτηση γιὰ τὸ μεγάλο νέο: τὸ σχέδιο μιᾶς ἀπόβασης στὴν Ἀγγλία πού εἶχε καταστρώσει ὁ Σαγκαρνιέ.

Ὁ Ἐρτώ ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀπόβασης ὡς στρατιωτῆς, ὁ ἐφημέριος ἀπὸ μίσος στοὺς διαμαρτυρομένους, κι ὁ Φουρὼ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐμπορίου.

«Ἐκφράζετε μεσαιωνικὲς ἀντιλήψεις!» εἶπε ὁ Πε-

ταξιδιωτικὴ ἄμαξα.

Ἐκεῖνη τὴ στιγμή ἡ γυναῖκα του στὴν κουζίνα πνίγηκε στὸ βήχα, τὸ νεογέννητο ἄρχισε νά τσιρίζει καὶ τὸ νήπιο ἔβαλε τὰ κλάματα.

«Φτωχὰ παιδιά!» εἶπε ὁ παπᾶς μὲ γλυκιὰ φωνή.

Τότε ὁ πατέρας τοὺς ξέσπασε σέ λυγμούς:

«Ἐντάξει! Ἐντάξει! Ὅ,τι θέλετε!»

«Βασίζομαι σ' ἐσᾶς» ἀποκρίθηκε ὁ ἐφημέριος, καὶ μὲ μιὰ ὑπόκλιση πρόσθεσε:

«Κύριοι, καληνύχτα σας!»

Ὁ δάσκαλος ἔκρυψε τὸ πρόσωπο στὰ χέρια του, ἔπειτα ἔσπρωξε τὸν Μπουβάρ:

«Ἀφήστε με! Θέλω νά πεθάνω! Εἶμαι ἕνας ἄθλιος!»

Οἱ δύο φίλοι γύρισαν στό σπῆτι μακαρίζοντας τὸν ἑαυτό τους γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ δύναμη τοῦ κλήρου τοὺς τρώαζε.

Τὴ χρησιμοποιοῦσαν τώρα γιὰ νά σταθεροποιήσουν τὴν κοινωνικὴ τάξη. Σύντομα ἡ Δημοκρατία θὰ ἐξαφανιζόταν.

Τρεῖς ἑκατομῦρια ψηφοφόροι στερήθηκαν τὸ δικαίωμα ψήφου. Καταργήθηκε ἡ ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων καὶ ἐπιβλήθηκε πάλι ἡ λογοκρισία. Τὰ ἔθλαν μὲ τὰ μυθιστορήματα πού κυκλοφοροῦσαν σέ φυλλάδια. Τὴν κλασικὴ φιλοσοφία τὴ θεωροῦσαν ἐπικίνδυνη. Οἱ ἄστοι ὑποστήριζαν τὸ δόγμα τῶν ὑλικῶν συμφερόντων, κι ὁ λαὸς φαινόταν ἱκανοποιημένος.

Οἱ ἀγρότες ξαναγύριζαν στὰ παλιά τους ἀφεντικά.

Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ, πού εἶχε κτήματα στὴν Ἐρ, κα-

κυσέ.

«Ὁ Μεσαίωνας εἶχε καὶ τὰ καλά του» ἀπάντησε ὁ Μαρσεκό. «Μὴν ξεχνάτε τοὺς καθεδρικούς ναοὺς!...»

«Ἀλλά, κύριε, οἱ καταχερήσεις!...»

«Δέν ἔχει σημασία. Πάντως δέ θὰ φτάναμε στὴν Ἐπανάσταση!...»

«Ἀχ! τί συμφορὰ κι αὐτὴ!» ἀναστέναξε ὁ κληρικός.

«Ὅλοι ὅμως συντελέσανε στὴν Ἐπανάσταση! Ἀκόμα κι οἱ ἀριστοκράτες (ἄς μὲ συγχωρέσει ὁ κύριος κόμης) πού συμμαχήσανε μὲ τοὺς φιλοσόφους!»

«Τί τὰ θέλετε! Ὁ Λουδοβίκος ὁ δέκατος ὄγδοος νομιμοποίησε τὴν καταπάτηση τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπὸ τότε τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα ὑπονομεύει τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας μας!...»

Ἐφτασε τὸ ψητὸ, καὶ γιὰ λίγα λεπτά ἀκουγόταν μόνο ὁ θόρυβος ἀπὸ τὰ πιρουνία καὶ τὰ σαγόνια, μαζί μὲ τὰ βήματα τῶν ὑπηρετῶν στοῦ γυαλισμένο πάτωμα καὶ τίς δύο λέξεις πού ἐπαναλαμβάνονταν: «Μαδέρρα! Σωτέρν!»

Ὁ κύριος ἀπὸ τὸ Χερβοῦργο ξανάπιασε τὴ συζήτηση. Πῶς νά κρατηθεῖ κανεὶς ὅταν ἔχει φτάσει στοῦ χεῖλος τῆς ἀδύσσου;

«Στὴν Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία» εἶπε ὁ Μαρσεκό «στὴν Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία μὲ τὴν ὁποία ἔχουμε ὁμοιότητες, ὁ Σόλων περιόρισε τοὺς δημοκρατικούς, ἀυξάνοντας τὸ παράβολο πού θὰ ἔπρεπε νά πληρῶσουν οἱ ὑποψήφιοι.»

«Θὰ ἦταν καλύτερα νά καταργηθεῖ ἡ Βουλή» εἶπε ὁ Ἰρτέλ. «Ὅλη ἡ ἀναταραχὴ ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ Παρίσι.»

«Νά ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀποκέντρωση!» εἶπε ὁ συμβο-

- 31 -

λαιογράφος.

«Εὐρύτατα!» συμπλήρωσε ὁ κόμης.

Σύμφωνα μέ τόν Φουρώ ἡ κοινότητα ἔπρεπε νά διαθέτει ἀπόλυτες ἐξουσίες, νά μπορεί ἀκόμη καί νά ἀπαγορεύει στούς ταξιδιώτες νά χρησιμοποιοῦν τούς δρόμους τῆς, ἂν τό ἔκρινε σκόπιμο.

Κι ἐνώ τά πιάτα διαδέχονταν τό ἓνα τό ἄλλο, κοτόπουλο μέ σάλτσα, καρβίδες, μανιτάρια, λαχανικά σαλάτα, κορυδαλλοί ψητοί, συζητήθηκαν πολλά θέματα: τό καλύτερο φορολογικό σύστημα, τά πλεονεκτήματα τῆς μεγάλης καλλιέργειας, ἡ κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ὁ ἔπαρχος δέν παράλειψε νά ἀναφέρει τό χαριτολόγημα κάποιου εὐφυολόγου: «Οἱ κύριοι δολοφόνι ἀς κάνουν τήν ἀρχή!»

Ὁ Μπουβάρ ἔμεινε κατάπληκτος ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στά ἀντικείμενα πού τόν περιτριγύριζαν καί στίς συζητήσεις πού ἄκουγε, γιατί πάντα πίστευε ὅτι τά λόγια πρέπει νά ἀνταποκρίνονται στό περιβάλλον, δηλαδή ὅτι τά ψηλοτάβανα δωμάτια εἶναι φτιαγμένα γιά ὑψηλές σκέψεις. Πάντως, ὅταν ἔφτασαν στά ἐπιδόρπια, τό πρόσωπό του εἶχε γίνει κατακόκκινο κι ἔδλεπε τά μπῶλ μέ τίς κομπόστες μέσα σέ μιά ὀμίχλη.

Ἦπιαν κρασί ἀπό τό Μπροντώ, τῆ Βουργουνδία καί τῆ Μαλάγκα... Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ, πού ἤξερε τά γούστα τῶν καλεσμένων του, ἀνοῖξε σαμπάνιες. Τσοῦγκρισαν τά ποτήρια τους γιά τήν ἐκλογική νίκη. Ἦταν περασμένες τρεῖς ὅταν πέρασαν στό καπνιστήριο γιά καφέ.

Μιά γελοιογραφία τοῦ *Σαριβαρί* ἦταν πεταμένη πάνω σέ μιά κονσόλα ἀνάμεσα σέ τεύχη τοῦ *Σύμπαντος*. Παρίστανε ἕναν πολίτη πού κάτω ἀπό τή ρεντιγ-

- 33 -

φευγαν τώρα μέ ἐπιφωνήματα:

«Τί βλάκες! Τί χυδαιότητα! Τί ἀσύλληπτη ξεροκεφαλιά! Καί πρῶτα πρῶτα τί σημαίνει θεῖο δίκαιο;»

Ὁ φίλος τοῦ Ντυμουσέλ, ὁ καθηγητής πού τούς εἶχε ἐνημερώσει σέ θέματα αἰσθητικῆς, ἀπάντησε στήν ἐρώτησή τους μέ μιά σοφῆ ἐπιστολή.

Ἡ θεωρία τοῦ θεοῦ δικαίου διατυπώθηκε ἀπό τόν Ἄγγλο Φίλμερ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καρόλου τοῦ Β' καί συνοψίζεται στά ἑξῆς:

»Ὁ Δημιουργός ἔδωσε στόν πρωτόπλαστο τήν ἐξουσία στόν κόσμο. Ἡ ἐξουσία μεταβιβάστηκε στούς ἀπογόνους του κι ἔτσι ἡ ἰσχύς τοῦ βασιλιά πηγάζει ἀπό τό Θεό: «Εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» ἔγραψε ὁ Μπουσέ. Ἡ πατρική ἐξουσία μᾶς ἐξοικειώνει μέ τή κυριαρχία τοῦ ἐνός. Δημιουργήσαμε τούς βασιλιάδες στό πρότυπο τοῦ πατέρα.

»Ὁ Λόγ ἀνασκεύασε αὐτή τή θεωρία. Ἡ πατρική ἐξουσία διακρίνεται ἀπό τή μοναρχική, ἀφοῦ κάθε ὑπῆκοος ἔχει πάνω στά παιδιά του τά ἴδια δικαιώματα πού ἔχει κι ὁ μονάρχης στά δικά του. Ἡ βασιλεία δέν ὑφίσταται χωρίς τή λαϊκή συναίνεση, καί μάλιστα στήν τελετή τῆς στέψης ἐκφραζόταν συμβολικά ἡ ἐκλογή, ὅταν δύο ἐπίσκοποι, δείχνοντας τό βασιλιά, ρωτοῦσαν τούς εὐγενεῖς καί τούς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἂν τόν ἀποδέχονται.

»Ἐπομένως ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπό τό λαό. Ὁ λαός ἔχει τό δικαίωμα «νά κάνει ὅ,τι θέλει» λέει ὁ Ἐλβέτιος, «ν' ἀλλάξει τό Σύνταγμα» λέει ὁ Φάττελ, «νά ἐπαναστατεῖ ἐναντία στήν ἀδικία», ὑποστηρίζει ὁ Γκλάφεϋ, ὁ Ὄτμάν, ὁ Μαμπλύ καί ἄλλοι. Ὁ ἅγιος Θωμάς ὁ Ἀκινάτης τοῦ δίνει τό δικαίωμα νά ἐλευθε-

- 32 -

κότα του κρεμόταν μιά οὐρά μέ ἓνα μάτι στήν ἄκρη. Ὁ Μαρσεκό τούς ἐξήγησε τή σημασία τῆς, κι ὅλοι σκάσανε στά γέλια.

Ρουφούσαν λικέρ κι ἡ στάχτη ἀπό τά πούρα ἔφευγε στήν ταπετσαρία τῶν ἐπίπλων. Ὁ ἀβάς ἐπιτέθηκε στόν Βολταίρο προσπαθώντας νά πείσει τόν Ζιρμπάλ. Ὁ Κουλόν ἀποκοιμήθηκε. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ δήλωσε τήν ἀφοσίωσή του στόν Σαμπόρ. «Κι οἱ μέλισσες ἔχουν βασιλιά!»

«Ναί, ἀλλά οἱ μυρμηγκοφωλιές Δημοκρατία!» ξέσπασε ὁ γιατρός, πού δέ συγκρατιόταν πλέον.

«Ἐχετε δίκιο» εἶπε ὁ ἔπαρχος. «Ἡ μορφή διακυβέρνησης δέν ἔχει σημασία!»

«Ὅταν ὑπάρχει ἐλευθερία!» παρατήρησε ὁ Πεκυσέ.

«Ὁ τίμος ἄνθρωπος δέ χρειάζεται ἐλευθερία» ἀπάντησε ὁ Φουρώ. «Ἐγώ δέν ἐκφωνῶ λόγους, οὔτε εἶμαι δημοσιογράφος! Καί πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἡ Γαλλία χρειάζεται κυβερνήτη μέ σιδερένια πυγμή!»

Ὅλοι ζητοῦσαν ἓνα σωτήρα.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ, καθώς ἔφευγαν, ἄκουσαν τόν κ. ντέ Φαβέρζ νά λέει στόν ἀβά Ζεφρούα:

«Πρέπει νά ἀποκατασταθεῖ ἡ πειθαρχία. Ἡ ἐξουσία φθίνει ὅταν τήν ἀμφισβητοῦμε! Τό θεῖο δίκαιο εἶναι τό πᾶν!»

«Πολύ σωστά, κύριε κόμη!»

Οἱ χλωμές ἀκτίνες τοῦ ὀκτωβριανοῦ ἡλίου χάνονταν πίσω ἀπ' τό δάσος, φουσούσε ἕνας ὑγρός ἀέρας, καί καθώς περπατοῦσαν πάνω στά νεκρά φύλλα, ἀνάντεαν λυτρωμένοι.

Ὅσα δέν μπόρεσαν νά ποῦν στό τραπέζι, τούς ξέ-

- 34 -

ρῶνεται ἀπό τόν τύραννο. Μάλιστα λέει ὁ Ζυριέ πῶς ὁ λαός δέ χρειάζεται νά λογοδοτεῖ πουθενά».

Κατάπληκτοι ἀπό αὐτό τό ἀξίωμα πήραν τό *Κοινωνικό Συμβόλαιο* τοῦ Ρουσσώ.

Ὁ Πεκυσέ τό διάβασε ὡς τό τέλος. Ἐπειτα, ἔκλεισε τά μάτια, ἔγειρε τό κεφάλι στή ράχη τῆς πολυθρόνας καί προσπάθησε νά τό ἀναλύσει.

«Ὑποτίθεται ὅτι μέ κάποια συμφωνία τό ἄτομο ἀποποιήθηκε τήν ἐλευθερία του.

»Συγχρόνως ὁ Λαός ἀνέλαβε τήν ὑποχρέωση νά υπερασπίσει τό ἄτομο ἀπέναντι στίς ἀδικίες τῆς Φύσης καί τοῦ ἀναγνώρισε τό δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας στά πράγματα πού κατέχει.

»Ποῦ εἶναι ἡ ἀπόδειξη τοῦ συμβολαίου;

»Πουθενά! Ἡ κοινότητα δέν προσφέρει καμιά ἐγγύηση. Οἱ πολῖτες θά ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικά μέ τήν πολιτική. Ἀλλά ἐπειδή χρειάζονται καί τά ἐπαγγελματίες, ὁ Ρουσσώ τάσεται ὑπέρ τῆς δουλείας. Οἱ ἐπιστήμες ἔφεραν στό ἀνθρώπινο γένος τήν καταστροφή. Τό θέατρο διαφθείρει, τό χρῆμα εἶναι ὀλέθριο, καί τό Κράτος πρέπει νά ἐπιβάλλει μιά θρησκεία ἐπὶ ποινῇ θανάτου».

«Τί!» ἀναρωτήθηκαν οἱ δύο φίλοι. «Ἴδου λοιπόν ὁ ποντίφηκας τῆς Δημοκρατίας!»

Ὅλοι οἱ μεταρρυθμιστές τόν ἀντιγράψανε. Προμηθεύτηκαν τό σύγγραμμα τοῦ Μοράν *Ἐπισκόπηση τοῦ σοσιαλισμοῦ*.

Στό πρῶτο κεφάλαιο ἀναλύεται ἡ θεωρία τοῦ Σαίν Σιμόν.

Στήν κορυφή ὁ Πατέρας, πάπας μαζί καί αὐτοκράτορας. Κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς κληρονομίας, δη-

μιουργία ενός κοινωνικού κεφαλαίου πού θα αποτελεῖται από όλα τὰ κινήτα καὶ ἀκίνητα ἀγαθὰ καὶ οἱ πόροι του θὰ διανέμονται ἱεραρχικά. Οἱ βιομήχανοι* θὰ διαχειρίζονται τὴ δημόσια περιουσία, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος ἀνησυχίας· ἀρχηγός θὰ εἶναι «αὐτὸς πού ἀγαπᾷ περισσότερο».

Λεῖπει κάτι, ἡ Γυναίκα. Ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῆς Γυναίκας ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου.

«Δὲν καταλαβαίνω τίποτε».

«Οὔτε ἐγώ!»

Καὶ ρίχτηκαν στὴ μελέτη τῶν θεωριῶν τοῦ Φουριέ.

Πηγὴ ὄλων τῶν συμφορῶν εἶναι ὁ ἐξαναγκασμός. Ὅταν ἀπελευθερώσουμε τὶς ἐπιθυμίες μας, ἡ ἁρμονία ἀποκαθίσταται.

Ἡ ψυχὴ μας κρύβει δώδεκα πρωταρχικά πάθη: πέντε αἰσθητηριακά, τέσσερα συναισθηματικά καὶ τρία διανεμητικά. Τὰ πρῶτα ἀναφέρονται στὸ ἄτομο, τὰ ἐπόμενα στίς ομάδες, καὶ τὰ τελευταῖα στίς ομάδες τῶν ομάδων ἢ σειρές, πού τὸ σύνολό τους ἀπαρτίζει τὴ φάλαγγα, κοινωνία 1800 ἀτόμων πού κατοικοῦν σ' ἓνα ἀνάκτορο. Κάθε πρῶτὸ οἱ ἐργάτες πηγαίνουν στοὺς ἀγρούς μὲ ἄμαξες, καὶ ἐπιστρέφουν τὸ δρᾶδυ. Φέρουν λάβαρα, ὀργανῶνουν γιορτές, τρῶνε γλυκὰ. Κάθε γυναίκα ἔχει, ἂν θέλει, τρεῖς ἄνδρες: τὸ σύζυγο, τὸν ἐραστή καὶ τὸν γεννήτορα. Γιά τοὺς ἐργένηδες προδίδονται μαγαγιαντέρες.

* Γιά τὸν Σαῖν Σιμόν ὁ ὄρος βιομήχανος σημαίνει τὸν παραγωγό.

Προμηθεύτηκαν συγγράμματα πού δὲν ἤξεραν καλά καλά τί λένε. Ὁ Μπουμπάρ ὑπογράμμισε πολλές περικοπές καὶ τὶς ἔδειξε στὸν Πεκυσέ:

«Διαβάσε τα μόνος σου! Μᾶς φέρνουν γιὰ παράδειγμα τοὺς Ἑσσαιούς, τοὺς μοραβούς μοναχούς, τοὺς ἰησοῦιτες τῆς Παραγουάης, ἀκόμα καὶ κανονισμοὺς φυλακῶν.

»Στοὺς Ἰκάρους τὸ γεῦμα διαρκεῖ εἴκοσι λεπτά, οἱ γυναῖκες γεννοῦν στὸ νοσοκομεῖο, κι ἀπαγορεύεται νὰ τυπώνονται διδλία χωρὶς τὴν ἄδεια τῆς Πολιτείας».

«Ὁ Καμπέ ὁμως εἶναι ἠλίθιος».

«Ἰδοὺ τώρα ὁ Σαῖν Σιμόν: Οἱ συγγραφεῖς θὰ ὑποβάλλουν τὰ ἔργα τους σὲ μιά ἐπιτροπὴ βιομηχάνων.

»Κι ὁ Πιέρ Λερού: Ὁ νόμος θὰ ἐξαναγκάσει τοὺς πολίτες νὰ παρακολουθοῦν τὶς ὁμιλίες τῶν ρητόρων.

»Κι ὁ Αὐγουστος Κόντ: Οἱ παπάδες θὰ ἐκπαιδεύουν τοὺς νέους, θὰ ἐλέγχουν ὅλα τὰ πνευματικά ἔργα καὶ θὰ ὑποχρεῶνουν τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία νὰ ἐλέγχει τὶς γεννήσεις».

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καταστενοχώρησαν τὸν Πεκυσέ. Τὴν ὥρα τοῦ δείπνου ἀπάντησε:

«Συμφωνῶ ὅτι ὀρισμένες ἀπόψεις τῶν οὐτοπιστῶν εἶναι γελοῖες· κι ὁμως πρέπει νὰ τοὺς δοῦμε μὲ συμπάθεια. Ἡ ἀσχήμια τοῦ κόσμου τοὺς ἐθλίβε, καὶ ὑπέφεραν τὰ πάνδεια στὴν προσπάθειά τους νὰ τὸν κάνουν καλύτερο. Θυμήσου τὸν Μόρ πού τὸν ἀποκεφάλισαν, τὸν Καμπανέλλα πού τὸν βασάνισαν ἐφτά φορές, τὸν Μπουοναρότι μὲ μιά ἀλυσίδα γύρω ἀπ' τὸ λαιμό του, τὸν Σαῖν Σιμόν πού ἐξῆσε μέσα στὴν ἀθλιότητα, καὶ τόσους ἄλλους. Θὰ μπορούσαν νὰ ζή-

«Αὐτὸ μ' ἀρέσει!» εἶπε ὁ Μπουμπάρ καὶ βυθίστηκε στὴν ὄνειροπόληση τοῦ ἁρμονικοῦ σύμπαντος.

Μὲ τὴ βελτίωση τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν ἡ γῆ θὰ γίνεῖ πιὸ ὁμορφῆ, καὶ μὲ τὴ διασταύρωση τῶν φυλῶν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ παραταθεῖ. Θὰ κατευθύνουμε τὰ σύννεφα, ὅπως κάνουμε τώρα μὲ τὸν κεραυνό. Στίς πόλεις θὰ βρέχει τὴ νύχτα, γιὰ νὰ τὶς καθαρίζει. Πλοῖα θὰ διασχίζουν τὶς πολιτικὲς θάλασσες, πού θὰ τὶς ἔχει ξεπλωσθεῖ τὸ βόρειο σέλας. Γιατὶ τὰ πάντα δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν δύο ὑγρῶν, τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ, πού ἀναβλύζουν στοὺς πόλους, καὶ τὸ βόρειο σέλας εἶναι ἐκδήλωση τοῦ ὄργασμοῦ τοῦ πλανήτη μας, μιά γόνιμη ἐκσπερμάτωση.

«Αὐτὸ δὲν τὸ καταλαβαίνω» εἶπε ὁ Πεκυσέ. Μετὰ τὸν Σαῖν Σιμόν καὶ τὸν Φουριέ πέρασαν στὸ θέμα τῶν μισθῶν.

Ὁ Λουί Μπλάν ζητᾷ νὰ καταργηθεῖ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἐργατῶν, ὁ Λαφαρέλ νὰ γενικευθεῖ ἡ χρῆση τῶν μηχανῶν, κάποιος ἄλλος νὰ μειωθεῖ ὁ φόρος τῶν οἰνοπνευματικῶν, νὰ γίνεῖται διανομὴ σούπας, νὰ ἀνασυσταθοῦν οἱ συντεχνίες τῶν πρωτομαστόρων. Ὁ Προυντόν ὀραματίζεται ἓνα σύστημα ἐνιαίας φορολογίας καὶ ἀπαιτεῖ ν' ἀναλάβει τὸ Κράτος τὸ μονοπώλιο τῆς ζάχαρης.

«Οἱ σοσιαλιστὲς σου» ἔλεγε ὁ Μπουμπάρ «ζητοῦν πάντα νὰ μᾶς ἐπιβάλλουν τὴν τυραννία».

«Ὅχι δα!»

«Ἐπιμένω στὴ γνώμη μου!»

«Εἶσαι παράλογος».

«Καὶ σὺ μὲ ἐξοργίζεις!»

σὺν ἡσυχῇ, μὰ δὲν τὸ ἔκαναν· ἀκολούθησαν τὸν δικὸν τους δρόμο μὲ τὸ κεφάλι ψηλά, σάν ἥρωες».

«Νομίζεις» εἶπε ὁ Μπουμπάρ, «ὅτι οἱ θεωρίες ἐνὸς κυρίου μποροῦν νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμο;»

«Τί σημασία ἔχει!» ἀπάντησε ὁ Πεκυσέ. «Καιρὸς νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸν ἐγωιστικὸ κλοιὸ μας! Ἄς ἀναζητήσουμε ἓνα καλύτερο σύστημα!»

«Πιστεύεις λοιπὸν πὼς θὰ τὸ βρεῖς;»

«Βεβαίωτατα!»

«Ἐσὺ;»

Ὁ Μπουμπάρ ξέσπασε σὲ γέλια, καὶ οἱ ὄμοι κι ἡ κοιλιὰ του χοροπηδοῦσαν ρυθμικά. Πιὸ κόκκινος κι ἀπὸ παντζάρι, μὲ τὴν πετσέτα κάτω ἀπ' τὴ μασχάλη, ἐπαναλάμβανε: «Χά! χά! χά!» μὲ ἐξοργιστικὸ τρόπο.

Ὁ Πεκυσέ βγήκε ἀπ' τὸ διαμέρισμα χτυπώντας τὴν πόρτα.

Ἡ Ζερμαίνα τὸν ἀναζήτησε σ' ὄλο τὸ σπίτι καὶ τὸν ἀνακάλυψε στὸ δωμάτιό του, σ' ἓναν καναπέ, χωρὶς φῶς καὶ χωρὶς θέρμανση, μὲ τὸ κασκέτο κατεβασμένο ὡς τὰ φρύδια. Δὲν ἦταν ἀρρωστος, ἀλλὰ βυθισμένος στίς σκέψεις του.

Ὅταν ξεχώστηκε ὁ καθγάς, παραδέχτηκαν ὅτι τοὺς ἔλειπε ἡ δάση γιὰ τὶς μελέτες τους: ἡ πολιτικὴ οἰκονομία.

Ζήτησαν πληροφορίες γιὰ τὴν προσφορά καὶ τὴ ζήτηση, γιὰ τὸ κεφάλαιο καὶ τὸ ἐνοίκιο, γιὰ τὶς εἰσαγωγές καὶ τὴν ἀπαγόρευση τους.

Μιά νύχτα ὁ Πεκυσέ ξύπνησε ἀπὸ τὸ τρίξιμο μᾶς μπότας στὸ διάδρομο. Ἀποβραδὶς εἶχε μανταλώσει ὁ ἴδιος, ὅπως τὸ συνήθιζε, ὅλες τὶς πόρτες. Φώναξε τὸν Μπουμπάρ, πού κοιμόταν βαθιά.

-39-

Ἔμειναν ἀκίνητοι, κάτω ἀπὸ τὰ σκεπάσματά τους. Ὁ θόρυβος δὲν ξανακούστηκε. Ρώτησαν τίς ὑπηρετίες, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἀκούσει τίποτα.

Καθὼς ὁμως περπατοῦσαν στὸν κήπο, παρατήρησαν στὴ μέση μιᾶς πρασιάς κοντὰ στὸ φράχτη ἴχνη ἀπὸ παπούτσια, καὶ εἶδαν ὅτι δυὸ βέργες ἦταν σπαμένες. Προφανῶς κάποιος εἶχε πηδήξει τὸ φράχτη.

Ἐπρεπε νὰ εἰδοποιήσουν τὸν ἀγροφύλακα, μὰ δὲν τὸν βρῆκαν στὸ δημαρχεῖο, καὶ ὁ Πεκυσέ πήγε στὸ μπακάλικο.

Καὶ τί εἶδε στὸ πίσω μέρος τοῦ μαγαζιοῦ, δίπλα στὸν Πλακεθάν, στὴν παρέα πού τὰ κουτσόπινε; Τὸν Γκορζύ! Ὁ Γκορζύ στολιωμένος σάν ἀστός διασκεδάζε τὴ συντροφιά του.

Ὁ Πεκυσέ δὲν ἔδωσε σημασία στὴ συνάντηση.

Σέ λίγο ἔφτασαν στὸ θέμα τῆς Προόδου.

Ὁ Μπουδάρ πίστευε στὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο, ἀλλὰ γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ πρόοδο ἦταν λιγότερο βέβαιος. Τί κι ἂν βελτιώνεται τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο! Ἡ γοητεία τῆς ζωῆς χάθηκε. Ὁ Πεκυσέ γιὰ νὰ τὸν πείσει πήρε ἓνα φύλλο χαρτί:

«Χαράζω διαγώνια μιὰ κυματιστὴ γραμμὴ. Ὅποιος τὴν ἀκολουθήσει, κάθε φορὰ πού ἡ γραμμὴ κατεβαίνει, θὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του τὸν ὀρίζοντα. Ὅμως ξανανεβαίνει, καὶ μ' ὄλους τοὺς ἐλιγμούς ὀδηγεῖ στὴν κορυφή. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Προόδου».

Μπήκε ἡ κυρία Μπορντέν.

Ἦταν 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1851. Κρατοῦσε τὴν ἡμερίδα.

Στριμωγμένοι ὁ ἓνας δίπλα στὸν ἄλλο, διάβασαν τὸ διάγγελμα στὸ λαό, τὴ διάλυση τῆς Βουλῆς καὶ τὴ φυ-

-41-

στους ἠττημένους! Κανείς δὲ λυπᾶται τὰ θύματα! Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐπαναστατεῖς, εἶσαι κακοῦργος.

«Ἄς εὐχαριστήσουμε τὴ Θεῖα Πρόνοια!» ἔλεγε ὁ παπὰς «καὶ μετὰ τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη. Τὸν περιβάλλουν διακεκριμένες προσωπικότητες. Ὁ κόμης ντέ Φαβέρζ θὰ γίνεи γεροϋσιαστής».

Τὴν ἄλλη μέρα τοὺς ἐπισκέφτηκε ὁ Πλακεθάν.

Οἱ κύριοι μιλοῦσαν πολὺ. Τούς συμβούλευε νὰ κρατοῦν τὸ στόμα τους κλειστό.

«Θέλεις τὴ γνώμη μου;» ρώτησε ὁ Πεκυσέ.

«Ἄφου οἱ ἀστοὶ εἶναι θηριώδεις, οἱ ἐργάτες φθονεροί, οἱ παπάδες δουλοπρεπεῖς, κι ἄφου ὁ λαὸς στὸ τέλος δέχεται ὄλους τοὺς τυράννους, φτάνει νὰ μὴν τοῦ στερήσουν τὸ λαπά του, ὁ Ναπολέων ἔκαμε πολὺ καλά! Ἄς τὸν φιμώσει λοιπόν, ἄς τὸν ποδοπατήσῃ, ἄς τὸν ἐξοντώσῃ. Τετοια καὶ χειρότερα τοῦ ἀξίζουν γιὰ τὴ δειλία, τὴν τύφλωση καὶ τὴ μωρία του καὶ γιὰ τὴν ἀποστροφή του πρὸς τὸ δίκαιο».

Ὁ Μπουδάρ ὄνειροπολοῦσε: «Ἄχ, ἡ πρόδος! Τί χοροῖδία!» Καὶ πρόσθετε: «Κι ἡ πολιτικὴ, τί βρωμιά!»

«Ἡ πολιτικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη» συνέχισε ὁ Πεκυσέ. «Ἡ στρατιωτικὴ τέχνη ἔχει μεγαλύτερη ἀξία, προβλέπει τί θὰ συμβεῖ. Τί θὰ ἔλεγε νὰ τὴ μελετήσουμε;»

«Ὁχι, εὐχαριστῶ» ἀπάντησε ὁ Μπουδάρ. «Ὅλα μ' ἀηδιάζουν. Καλύτερα νὰ πουλήσουμε τὸ παλιόσπιτο καὶ νὰ φύγουμε ὅπου βροντᾶ ὁ Θεός, στοὺς ἀγρίους!»

«Ὅπως θέλεις!»

Ἡ Μελί στὴν αὐλὴ τραβοῦσε νερό ἀπὸ τὸ πηγάδι.

-40-

λάκιση τῶν βουλευτῶν.

Ὁ Πεκυσέ ἔχασε τὸ χρῶμα του. Ὁ Μπουδάρ παρατηροῦσε τὴ χήρα.

«Πῶς! Δέ λέτε τίποτα!»

«Τί θέλετε νὰ κάνω;» Εἶχαν ξεχάσει νὰ τῆς προσφέρουν κάθισμα. «Κι ἐγὼ πού ἦρθα, νομίζοντας ὅτι θὰ σὰς κάνω νὰ χαρεῖτε! Ἄ, δὲν εἶστε καθόλου καλοὶ σήμερα!» Κι ἔφυγε ἐνοχλημένη ἀπὸ τὴν ἀγένειά τους.

Ἔμειναν ἄφωνοι ἀπὸ τὴν ἐκπληξη. Ἐπειτα πήγαν στὸ χωριὸ νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀγανάκτησή τους.

Ὁ Μαρεσκό, πού τοὺς ὑποδέχτηκε χωμένος μέσα στὰ συμβόλαιά του, εἶχε διαφορετικὴ γνώμη. Δόξα τῷ Θεῷ, εἶχαν γλιτώσει ἀπὸ τὴ φλυαρία τῆς Βουλῆς. Θὰ εἶχαν ἐπιτέλους μιὰ πολιτικὴ ἔργων.

Ὁ Μπελζάμπ ἀγνοοῦσε τὰ γεγονότα – ἄλλωστε δὲ σκοτιζόταν γιὰ κάτι τέτοια.

Στὴν ἀγορὰ σταμάτησαν τὸν Βακορμπέι.

Ὁ γιατρός εἶχε ἀνανήψει ἀπ' ὅλα αὐτὰ. «Οἱ ἀνησχίες σας εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητες».

Ὁ Φουρῶ πέρασε δίπλα τους, λέγοντας κοροϊδευτικά: «Τούς φάγαμε τοὺς δημοκράτες!» Κι ὁ μοίραρχος, κρατώντας τὸν Ζιρμπάλ ἀπὸ τὸ μπράτσο, φώναξε ἀπὸ μακριά: «Ζήτω ὁ αὐτοκράτορας!»

Ὁ Πετι ὁμως θὰ τοὺς καταλάβαινε. Ὁ Μπουδάρ χτύπησε στὸ τζάμι τοῦ παραθύρου, κι ὁ δάσκαλος ὄγνη ἀπὸ τὴν τάξη.

Βρῆκε πολὺ ἀστεῖο πού φυλάκισαν τὸν Θεέρσο. Ὁ λαὸς ἔπαιρνε τὴν ἐκδίκησή του.

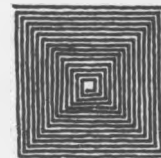
«Χά! χά! κύριοι βουλευτές! ἦρθε ἡ σειρὰ σας!»

Οἱ κάτοικοι τῆς Σαβινιόλ ἐπιδοκίμασαν τοὺς πυροβολισμούς στίς λεωφόρους. Κανείς δὲ χαρίζεται

-42-

Ἡ ξύλινη ἀντλία εἶχε ἓνα μακρὸ μοχλό. Γιὰ νὰ τὸν κατεβάσει λύγιζε τὴ μέση, καὶ φαίνονταν οἱ μπλέ κάλτσες τῆς ὡς τίς γάμπες. Ἐπειτα, μέ μιὰ γρήγορη κίνηση σήκωνε τὸ δεξιὸ χέρι καὶ γύριζε λίγο τὸ κεφάλι. Ὁ Πεκυσέ κοιτάζοντάς τὴν ἔνωθε κατὶ τὸ πρωτόγνωρο, μιὰ γοητεία, μιὰ ἀπέραντη εὐχαρίστηση.

Μετάφραση: Χριστόφορος Λιοντάκης

Πορεία πρὸς τὴν «'Οκτάνα»

τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη

(ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν μελέτη: Ἄνδρέας Ἐμπειρικός: ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτικοῦ Νόστου, πού προκειται νά κυκλοφορήσει ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Κέδρος»).

Τὰ *Γραπτά ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία* τελειώνουν μὲ ἓνα κατεξοχὴν πρακτικὸ κείμενο τοῦ Ἄνδρέα Ἐμπειρικοῦ. Στὰ δύο τελευταῖα κείμενα πού ἐξετάσαμε, στὸ «Οἰδίπους Ρέξ» καὶ «Νεοπτόλεμος Α' Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων» οἱ κύριοι ἥρωες, ὁ Χαβρίας καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, ἐξέθεσαν τὶς θεωρητικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νά ζοῦν οἱ ἄνθρωποι γιὰ νά βροῦν τὴν εὐτυχία. Στὴν «Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς» παρακολουθοῦμε τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου πού ζεῖ εὐτυχισμένος καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς ὄχι ἑνὸς κοινωνικοῦ κώδικα ἀλλὰ τοῦ προσωπικοῦ του ὁρμέμφυτου καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν του. Ὁ Ὀδυσσεύς ἢ μορμόνος Δανιὴλ Κάρτερ δὲν ἐργάζεται, δὲν μεριμνᾷ γιὰ τὸ αὐριό, ζεῖ μέσα στὴν ἡδονὴ καὶ τὸν ρεμβασμό, ἀπελευθερωμένος ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς συμβατικῆς καὶ πιεστικῆς ζωῆς. Ταυτόχρονα ὀραματίζεται «μιά Ἱερουσαλὴμ εὐτυχισμένη» καὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ὄχι μόνον μέγα ἐραστὴ ἀλλὰ καὶ «ἀναμορφωτὴ τοῦ Κόσμου»¹.

Τὸ μυθολογικὸ ὕλικό πού χρησιμοποιεῖται εἶναι ἐλάχιστο καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύς, τῆς Πηνελόπης, ἢ ἀναφορὰ τῶν μνηστήρων καὶ τὸ θέμα τῆς «ἐπιστροφῆς» ἀνακαλοῦν τὸ ἀρχαῖο πρότυπο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἡ ἱστορία, ὁ μῦθος, ρεῖ ἐδῶ ἀνετότερα παρὰ ὅσο στὰ δύο προηγούμενα κείμενα ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἡ ἀναγωγή στὸν Ὅμηρο διευκολύνει τὸ συγγραφέα νά ἐξισώνει στὸ μέτρο πού ἐπιθυμεῖ τοὺς δύο ἥρωες καὶ νά ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη σὲ παραλληλισμούς καὶ συγκρίσεις ἀνάμεσα στὸ βορειοαμερικανὸ μορμόνο καὶ στὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα ταξιδευτή. Μποροῦμε, βασιζόμενοι στὸ γραπτὸ αὐτό, νά ποῦμε πὼς ἡ συγκρότηση ἑνὸς μῦθου-ἱστορίας μέσα στὴν ἐξέλιξη τῆς γραφῆς τοῦ Ἐμπειρικοῦ φαίνεται ἐδῶ καθαρότερα ἀπὸ ὅσο στὰ δύο ἄλλα κείμενα, καὶ δὲν

θά ἦταν ὑπερβολὴ νά ὑποστηρίξουμε πὼς τοῦτο οφείλεται πρωτίστως στὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας στηρίζεται σὲ παραδεδομένο μυθολογικὸ ὕλικό καὶ ὄχι σὲ μιὰ κατασκευασμένη μυθολογικὴ ἱστορία, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Χαβρία. Τὰ ἐπεισόδια πού παρακολουθοῦμε στὸ κείμενό μας ἀπὸ τὸ ρεμβασμό τοῦ Ὀδυσσεύς-Δανιὴλ καὶ τὴν ἐρωτικὴ καὶ ἡδονικὴ διαδίωξή του, ὡς τὴν ἐκδίωξη τῶν μνηστήρων, συσφαιρώνονται ὡς γεγονότα γύρω ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ὀδυσσεύς. Ὡστόσο, ὁ συγκεκριμένος αὐτὸς μῦθος χρησιμοποιεῖται, ὅπως εἶπαμε, ὑπαινικτικὰ καὶ ὁ ποιητὴς-ἀφηγητὴς μένει ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀντίστοιχος ἀφηγητὴς τῶν δύο προηγούμενων κειμένων δρᾷ ὡς ἥρωας μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐξιστόρησή του. Τὸ δίδαγμα πού βγαίνει ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαφορετικὴ χρῆση τοῦ ἀρχαίου ὕλικου εἶναι ἐνδιαφέρον: ἀρκεῖ ὁ ἀπλὸς ὑπαινιγμὸς μιᾶς γνωστῆς «δημόσιας»² μυθολογικῆς ἱστορίας γιὰ νά πάρει τὸ κείμενο ὅλη τὴν ἀναγκαῖα μυθολογικὴ προοπτικὴ του καὶ νά διευκολυνθεῖ ὁ ἀναγνώστης γιὰ τὶς ἐνδεχόμενες συγκρίσεις τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου. Ἀντίθετα, ἡ ὑπερβολικὴ προσκόλληση σὲ λεπτομέρειες μιᾶς λιγότερο γνωστῆς ἢ καὶ πλαστῆς «μυθολογικῆς» ἱστορίας δημιουργεῖ προσκόμματα στὸ κείμενο πού τὴν περιέχει.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ «Ἡ Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς» εἶναι πιὸ ἐπιτυχημένο κείμενο συγκριτικὰ μὲ τὸ «Οἰδίπους Ρέξ» ἢ τὸ «Νεοπτόλεμος», ἐπειδὴ ὁ κλασικὸς μῦθος, ἐνῶ δημιουργεῖ μιὰ παραπέρα σημασία μέσα στὸ γραπτὸ, ἐπιτρέπει τὴν ἀβίαστη ἀνάπτυξη τῆς νέας ἱστορίας τοῦ μορμόνου Δανιὴλ. Τὸ μυθολογικὸ ὕλικό δὲν τίθεται στὴν ὑπηρεσία κάποιας ψυχναλυτικῆς ἐρμηνείας ἀλλὰ συνεργεῖ στὴ λογοτεχνικὴ ἐνάργεια τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου. Γιὰ τοῦτο ἀρκεῖ ὁ τίτλος τοῦ γραπτοῦ καὶ μόνον γιὰ νά ἔχουμε μὲ τὴν

1. Σελ. 161. Γιὰ τὰ *Γραπτά ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία* (1966) χρησιμοποιῶ τὴν ἐκδοση τῆς «Πλειάδας», ἐνῶ γιὰ τὴν *Ἀργὴ ἢ Πλοῦς Ἀεροστάτου*, τὴν ἐκδοση «Ψυλόν», 1980.

2. Χρησιμοποιῶ τὸν ὄρο σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμό τοῦ Ὁράτιου. *Ποιητικὴ Τέχνη*, ὅπου ὁ παλαιὸς μῦθος θεωρεῖται *Publica Materies* (στ. 131ε.).

μυθολογική ιστορία ὅση «λογική» σχέση μᾶς εἶναι ἀναγκαία, ἀφενὸς μὲν νὰ προβοῦμε σὲ συγκρίσεις ἀφετέρου δὲ νὰ μὴν χάσουμε τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ γραπτοῦ: τὴν ἐρωτικὴ διάθεση καὶ ψυχικὴ ὑγεία τοῦ μορμόνου καὶ τὴν ἐπιτυχία ἢ εὐτυχία πού μορεῖ νὰ προέλθει ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη ἐρωτικὴ καὶ ἡδονικὴ πρακτικὴ. Οἱ παραδεδομένες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρίπτονται μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ἐρωτικοῦ μορμόνου, ὁ ὁποῖος, παράλληλα ἀναλαμβάνει τὸ χρέος νὰ ἀναμορφώσει τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ἀρχές. Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς πὼς ἡ φροῦδικὴ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καθοδηγεῖ καὶ διαμορφώνει τὸν πολιτισμὸ τοῦ Κάρτερ καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο.

Ἔτσι μὲ τὸ τέλος τῶν *Γραπτῶν* δὲν ἔχουμε ἀπλῶς ἓνα μονοθεματικὸ κείμενο πού ἐφορμάται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ θέμα κάποιου ἀρχαίου μύθου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρότυπο ἐνός νέου κόσμου, πιὸ συγκεκριμένα μιᾶς νέας Πόλης, τῆς Νέας Ἱερουσαλὴμ καὶ γιὰ (πρῶτη φορὰ ἐδῶ) συγκεκριμένο τὸ οἰκουμενικὸ ὄραμα τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ὁ Χαβρίας στὸ «Οἰδίου Ρέξ» εἶναι εὐτυχής, κηρύττει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς χαρᾶς ἀλλὰ εἶναι ἄνθρωπος τῶν ἀγρῶν, ἓνας μοναχικὸς πλάνητας. Ὁ Νεοπτόλεμος, στὸ ὁμώνυμο κείμενο, ὀραματίζεται τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου, τὸ θεμέλιωμα μιᾶς νέας ἐποχῆς «γιὰ τὸ καλὸν τοῦ Σύμπαντος καὶ γιὰ τὴν δόξα τῶν Ἑλλήνων», ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν προβαίνει σὲ καμιά σχετικὴ ἐνέργεια. Ἀντίθετα, ὁ Δανιὴλ Κάρτερ «ἀναμορφωτῆς τοῦ Κόσμου», ὀραματίζεται τὴ Νέα Ἱερουσαλὴμ «πρωτεύουσα ὅλου τοῦ κόσμου, μέσ' στὴν καρδιὰ τῆς Ἰούτα» καὶ ἐπιτυγχάνει τελικὰ νὰ γίνῃ ὁ δήμαρχος τῆς πόλης. Ἡ πορεία του εἶναι ὅ,τι θὰ ὀνομαστῆ «Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀδυσσεῦς ἢ ἡ δόξα τῶν Μορμόνων». Ἀπὸ ἐδῶ ἡ μετάβαση στὴν ὀραματικὴ Ὀκτάνα γίνεται φυσικὴ. Προηγούμενος, ὅμως, ὀφείλομε νὰ κάνουμε μιὰ παρένθεση καὶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ἓνα «ἐνδιάμεσο» κείμενο τὴν *Ἀργώ*.

Ἡ *Ἀργώ ἢ Πλοῦς ἀεροστάτου*, εἶναι τὸ πρῶτο μεγάλο ἀφηγηματικὸ κείμενο τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ἢ ἐκτενέστερη ἱστορία πού δημοσιεύεται ὕστερα ἀπὸ τὰ μικρὰ σχετικῶς κείμενα τῶν *Γραπτῶν*. Ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι παρακολουθεῖ δυὸ παράλληλες χρονικὰ ἱστορίες οἱ ὁποῖες συγκλίνουν σὲ ἓνα τέλος: τὴν ἱστορία τοῦ καθηγητῆ Πέντρο Ραμίρεθ, τῆς κόρης του Καρλότας καὶ τοῦ ἐραστῆ της καὶ τὴν ἀνύψωση τοῦ ἀεροστάτου μὲ τοὺς τρεῖς φλογεροὺς ἀεροναῦτες καὶ τὴν ἀρπαγείσα κόρη. Καὶ οἱ δυὸ ἱστορίες εἶναι ἐρωτικὲς καὶ παντοῦ μέσα στὸ κείμενο εἶναι διάχυτος ὁλος ἐκεῖνος ὁ ἐρωτισμὸς πού σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἐμπειρικοῦ εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ νὰ ἐνοποιηθῆ ὁ κόσμος. Ἡ ἐρωτικὴ πράξη τῆς Καρλότας καὶ τοῦ ἰνδομιγοῦς ἐραστῆ της συντελεῖ ὥστε νὰ «ἀποτελέσουν τελικῶς, μιὰν ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον ὄντοτητα» ἐνῶ ὁ ἐρωτισμὸς τοῦ Ρώσου ναυάρχου μέσα στὴν «Ἀργώ» δημιουργεῖ τέτοια κατάσταση ὥστε οἱ τέσσερις ἐπιβάτες «ἠσθάνοντο τώρα, ὡσάν νὰ ὑπῆρξαν πάντοτε ἀδελφοί». Ἐκφραση ἀντικειμενικῆ τοῦ ἐντονου ἐρωτισμοῦ ἀλλὰ καὶ προσωποποίησή του ἀποτελεῖ ὁ μέγας, ἀθάνατος θεὸς Πάν, τόσο γιὰ τὸν καθηγητὴ Ραμίρεθ (σελ. 22 καὶ 31 ἐξ.) μέσα στὴν τροπικὴ φύση, ὅσο καὶ γιὰ τὸν Ρώσο ἀεροναῦτὴ μέσα στὸ ἀερόστατο.

Τούτῃ ἡ ἑλληνικὴ θεότητα, πού εἶχαμε συναντήσει στὸ «Οἰδίου Ρέξ», μαζί μὲ τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα τοῦ ἀεροστάτου καὶ ὅλες τὶς συναφεῖς ἀναφορές (σελ. 8-11), πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι δείχνουν τὴν ἐπαφὴ τοῦ Ἐμπει-

ρικοῦ μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, φανερώνουν πὼς βρισκται ἀκόμη μέσα στὸ κλίμα πού συναντήσαμε στὰ «Πρόσωπα καὶ ἔπη» τῶν *Γραπτῶν*. Ἐξακολουθεῖ νὰ περιφέρεται σὲ ἓνα κόσμον ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ παρὸν, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ διαδροματιζόμενα τοποθετοῦνται στὴ σύγχρονη ἐποχὴ. Ἡ ἀναγωγή αὐτῆ τοῦ ποιητῆ σὲ παλαιότερες ἐποχές, εἴτε μυθικὲς εἴτε πραγματικὲς, (στὸ «Νεοπτόλεμος» μολονότι ἔχουμε ρητὸ χρόνο στὸ τέλος τοῦ κειμένου, πού πιθανότατα δηλώνει τὴν χρονολογία γραφῆς, μυθικὸς καὶ «πραγματικὸς» χρόνος συνείρονται ὥστε ὁ ἓνας νὰ ἀναρεῖ τὸν ἄλλο) μορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς νοσταλγία χαμένων ἐποχῶν, ὅπου ὅλα τὰ θαυμαστά εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιηθοῦν. Ὁ χρόνος, ὡστόσο, μέσα στὸ ἔργο τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ὅπως ἔχουμε δεῖ, δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ καθιερωμένα στεγανά. Τὸ παρὸν διατίθεται κυρίως σὲ διακηρύξεις ἢ σὲ περιγραφὲς καταστάσεων. Τὸ μέλλον ὑφίσταται μόνο ὡς προέκταση τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος, ὡς ἐσχατολογικὸς, εὐαγγελικὸς χρόνος ἢ ὡς μέρος τοῦ ἐνιαίου χρόνου ἢ χώρου. Ἀρκεῖ νὰ δοῦμε, πρόχειρα, τὸ χρόνο καὶ τὶς διαστάσεις του μέσα στὸ γραπτὸ «Φῶς παραθύρου» καὶ νὰ παραβάλλουμε τὸν τίτλο τῆς ἀνέκδοτης συλλογῆς τοῦ ποιητῆ *Ἡ σήμερον ὡς αἴθριον καὶ ὡς χθές*. Τούτῃ ἡ νοσταλγία εἶναι πού σκηνοθετεῖ τὴν *Ἀργώ* σὲ ἓνα μακρυνό, ἐξωτικό χωρὸ καὶ σὲ ἓνα χρόνο πού μοροῦμε νὰ τὸν προδιορίσουμε κάπου στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ σὲ μιὰ ἐποχὴ δηλ. ὅπου ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται μιὰ στέρεη τάξη πραγμάτων. Εἰδικὰ ἡ ἀνύψωση τῆς «Ἀργῶς» συμβαίνει τὸ 1906 (σελ. 17), ἔξι χρόνια μετὰ τὴν μεγάλη Ἐκθεση τοῦ Παρισιοῦ, πού ὅπως ὑποτίθεται, παρακολούθησε ὁ Ραμίρεθ μὲ τὴν σύζυγό του. Σὲ τούτῃ τὴν ἐποχὴ τοποθετοῦνται ἐπίσης καὶ οἱ παιδικὲς ἀναμνήσεις τοῦ Ἐμπειρικοῦ ὅπως ἐκτίθενται στὸ «Ἀμούρ-Ἀμούρ». Ἡ ἀστικὴ τάξη δὲν εἶχε ἀκόμη διαταραχθεῖ οὔτε καὶ εἶχε ξεσπάσει ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος, πού ἐμελλε νὰ αἰματοκυλῆσει ἀργότερα τὴν ἀνθρωπότητα. Αὐτὴ ἢ ἀπομάκρυνση τοῦ Ἐμπειρικοῦ σὲ κάποιο ρομαντικὸ, εἰρηνικὸ καὶ ἀδιατάρακτο παρελθὸν ἀποκτὰ μεγαλύτερη σημασία ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ *Ἀργώ* περατώνεται – σύμφωνα μὲ τὸν χρονικὸ δείκτη στὸ τέλος τῆς ὀριστικῆς ἐκδόσεως – τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1944³. Ὁ ποιητῆς παραμένει ἀμετανόητος νοσταλγὸς ἐνός ἀμετακίνητου κόσμου ὅπου μοροῦν νὰ συμβοῦν θαυμαστά καὶ πλήρη ἐρωτος συμβάντα. Θέμα ἴσης συμμετοχῆς τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑφίσταται γιὰ τὴν ὥρα. Τὸ

3. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ μελετήσουμε προσεκτικότερα τοὺς πολιτικὸς ὀραματισμοὺς τῶν τριῶν ἀεροναυτῶν, πρὶν ἀνυψωθεῖ ἡ «Ἀργώ» (σελ. 48 ἐξ.) καὶ εἰδικὰ τοῦ Ρώσου ναυάρχου Βιερχόν γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἐμπειρικός αἰσθάνεται νὰ ταυτίζεται περισσότερο – ἢ συγγένεια τῆς *Ἀργῶς* μὲ τὸ «Ἀμούρ-Ἀμούρ» φαίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ καθαρά. Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ, ἀναρχικὴ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ καθιερωμένα πράξη τοῦ ναυάρχου νὰ ἀρπάξῃ τὴν ἰνδομιγὴ νέα (59ἐξ) καταλῆγει στὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Λατινοαμερικάνου ἐλευθερωτῆ Μπολιβάρ, καὶ φυσικὰ ἡ ἀναφορά τοῦ Ἐμπειρικοῦ στὸ ὁμώνυμο ποίημα τοῦ Ἐγγονόπουλου (ὀριστικὴ ἐκδοσὴ ἀλλὰ ὄχι καὶ πρῶτῃ κυκλοφορία 1944) δείχνει ὅτι ὁ χρόνος καὶ οἱ καταστάσεις ἐλέγχονται συνειδητὰ ἀπὸ τὸν ποιητὴ μας.

κίνημα θά αποκτήσει οικουμενικό και άταξικό χαρακτήρα άργότερα, μέσα στα έσχατολογικά κείμενα της 'Οκτάνας. Για μās, ώστόσο, ή χρονολογία περατώσεως τής συγγραφής τής 'Αργώς, έχει πέρα από όσα είπαμε, και μιά άλλη έξίσου ενδιαφέρουσα πλευρά. 'Η 'Αργώ είναι μόνο έκδοτικά μεταγενέστερη από τή Γραπτά, τουλάχιστο από τή τελευταία κείμενα τής συλλογής, αφού σύμφωνα με τίς διβλιογραφικές ενδείξεις, τή Γραπτά περιλαμβάνουν κείμενα γραμμένα από τό 1936 ώς τό 1946. 'Η ολοκλήρωση τής συλλογής Γραπτά, ώς έκ τούτου, γίνεται μετά τή γραφή τής 'Αργώς ή τουλάχιστο παράλληλα με αυτήν.

'Ετσι δέν θά ήταν λάθος νά υποστηρίξουμε ότι ή 'Αργώ πρέπει νά θεωρηθεί κείμενο τών Γραπτών, τό όποιο ώστόσο δέν θά μπορούσε νά ένωματωθεί στη συλλογή λόγω του μεγέθους του. 'Ομως παρά τό γεγονός ότι ή 'Αργώ προηγείται από τήν ολοκλήρωση τών Γραπτών ή δημοσίευσή της καθυστερεί (και μάλιστα ή πρώτη έκδοση στό Πάλι δέν είναι πλήρης) ώς τή χρόνια 1964-1965. Στά χρόνια όμως αυτά είναι πού συγκροτείται ουσιαστικά ή 'Οκτάνα και γράφονται τή βασικά της κείμενα όπως λ.χ. τό «Πολλές φορές τήν Νύχτα» (1963) και «'Οχι Μπραζίλια μά 'Οκτάνα» (1965), και τό κοσμικό και ιδεολογικό σύστημα του 'Εμπειρικού παγιώνεται καθοριστικά. 'Η ενότητα και ή συνέχεια τής γραφής του 'Εμπειρικού αποδεικνύεται άλλη μιά φορά καθώς, όπως έχουμε πει, τό ένα κείμενο αποτελεί προέκταση και «μαγεία» του έπομένου. Στην προκειμένη περίπτωση αυτό πού μās ενδιαφέρει νά δούμε είναι πού τελικά οδηγείται ό 'Εμπειρικός, ποιό είναι τό όραμα πού ευαγγελίζεται μέσα από τή κείμενά του, ποιητικά ή πεζά, και με ποιόν τρόπο πιστεύει ότι τό όραμα αυτό θά πραγματοποιηθεί. Προοικονομώντας τή συμπεράσματά μας θά μπορούσαμε νά πούμε πώς ή πορεία προς τήν 'Οκτάνα-οικουμενική πόλη άφορμάται από τή νοσταλγία του παρελθόντος και γίνεται σέ κάποια στιγμή ένας έσχατολογικός μελλοντισμός. Σαφή και κα-

θαρά βήματα αυτής τής πορείας αποτελούν τή δύο κείμενα, στα όποια έχουμε ώς τώρα αναφερθεί, τό καταληκτικό κείμενο τών Γραπτών, «'Η 'Επιστροφή του 'Οδυσέως» και τό σύγχρονα γραμμένο αλλά δημοσιευμένο τήν εποχή τής συγκροτήσεως τής 'Οκτάνας, έκτενές κείμενο τής 'Αργώς. Για τήν ώρα άρκεί ή σύγκριση τών δύο γραπτών - ή συγγένεια και ή συνάφειά τους με τή κείμενα τής 'Οκτάνας μένει νά αποδειχθεί παρακάτω.

'Εκ πρώτης όψεως τή δύο κείμενα δέν φαίνονται νά έχουν καμιά συγγένεια. 'Οχι μόνο ή πλοκή τους είναι διαφορετική (πράγμα πού μοιάζει νά υπογραμμίζει έντονότερα ή διπλή ιστορία τής 'Αργώς και ή έκταση της) αλλά και τό τέλος τών δύο γραπτών παρουσιάζει μεγάλη αντίθεση. Στο πρώτο έχουμε μιά ευτυχή κατάληξη καθώς πραγματοποιούνται τή δνείρα του Δανιήλ Κάρτερ, στην 'Αργώ, λίγες σελίδες πρό του τέλους, συμβαίνει ένα έρωτικό δράμα. Αυτό, όμως, είναι φαινομενικά. Και τή δύο κείμενα πέρα από τίς όμοιότητες πού ή έρευνα μπορεί νά έπισημάνει, στη δράση τών ήρώων, έχουν τέλος ουσιαστικά ίδιο. 'Η τελική νίκη και έπιτυχία του Δανιήλ, μέσα από τόν έρωτισμό και τόν θρησκευτικό φανατισμό του, δέν διαφέρει από τόν ευτυχισμένο, έρωτικό πλού του άεροστάτου προς τή δόξα και τήν άθανασία:

«'Απέναντι, στην άνωτάτην άκραν του όρίζοντος, πίσω από τίς πανύψηλες χιονοσκεπείς Κορδιλλιέρες τών 'Ανδεων, έλαμπε, έλαμπε στό φώς ό 'Ισημερινός, προς τόν όποιον έφέρετο έν θριάμβω ή ουρανία σφαίρα, χαρμόσυνος και έλαφρά και πανευδαίμων, σάν σέλας τής 'Αθανασίας».

Μεγαλύτερο, ώστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζουν άλλες, λιγότερο προφανείς όμοιότητες ανάμεσα στη δράση τών κεντρικών ήρώων, άφενός του μορμόνου Δανιήλ Κάρτερ και άφετέρου του Πέντρο Ραμίρεθ και του Ρώσου άεροναύτη Βλαδιμήρου Βιερχόν. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά υποστηρίξουμε ότι ή έκταση

4. Είς τήν δόξαν τών Φεγγιμένων

Les Coues Russel Rouds

Μια μίρα νού μαζί βενα σιν
 δόξ τών Φεγγιμένων, μαγαίονι κ' άραγο μάιν
 άσ' γα' νότε και άνο γα' δύνρα τώ μαγ
 νίας ύπνόντο γφιζίμα, μίς' σιν καρδιά
 τών δούπη, μίς' σιν καρδιά τών δέου

Καρά τώ ύψημύ δορομαρσίαν,
 κ' κύνιας ύλα φαρά. Σίρτις μία κινδία,
 κίρα. Τάνω άμαραινόνταν κίνι - έξυ αϊ-
 ρουίτινα με' μεγαυροπούντας, και' έπύ σιδ
 αυκα' μου έγδαναν ρισαί' νιγμίνην δρύ-

Αυτόγραφο
 του Ποιητή:

τῆς Ἀργῶς ἐπιτρέπει στόν Ἐμπεϊρῖκο νά ἀναπτύξει τό χαρακτήρα τοῦ Δανιήλ Κάρτερ κυριολεκτικά σέ δύο ἐπίπεδα, στόν ἐλίγειο Ραμίρεθ καί τόν οὐράνιο

Βιερχόν. Οἱ δύο ἄντρες τῆς Ἀργῶς ἀποτελοῦν μαζί ὅ,τι εἶναι καί ὅ,τι ἀντιπροσωπεύει ὁ Κάρτερ-Ἵδυσσεύς στά Γραπτά. Ποιό συγκεκριμένα:

«Ἡ Ἐπιτροφή τοῦ Ἵδυσσεύς»

“Ἀργώ”

Ἡ ραστώνη, ἡ ὄπτασία καί ὁ ρεμβα-
σμός τοῦ Κάρτερ (σελ. 157, 159)

Ἵδυσσεύς καί οἱ ὄπτασιοί τοῦ
Ραμίρεθ (σελ. 11, 26, 31). Προβ. καί τοῦς
ὄπτασιοῦς τῶν τριῶν ἀεροναυτῶν,
πρὶν ἀναχωρήσει ἡ Ἀργώ.

Ἵδυσσεύς τοῦ Κάρτερ

Ἵδυσσεύς τοῦ Ραμίρεθ καί τοῦ Βιε-
ρχόν

Ἵδυσσεύς Κάρτερ

Ἵδυσσεύς καί ξανθός Βιερχόν

Ἵδυσσεύς ἀναμορφωτῆς τοῦ κόσμου –
τό δράμα τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ – δήμαρ-
χος τῆς πόλης

Ἵδυσσεύς ἀναμορφωτῆς τῆς Κολομβίας
– μέλλον πρόεδρος – τό δράμα τῆς Νέας
Γρανάδας (σελ. 36 ἔξ.)

Ἵδυσσεύς τοῦ Κάρτερ, ἡ λει-
τουργική, θεολογική γλώσσα (σελ. 160
ἔξ.)

Ἵδυσσεύς τοῦ Ραμίρεθ καί Βιε-
ρχόν καί ἡ θεολογική γλώσσα.

Οἱ ζώμποροι μνηστήρες (σελ. 161)

Ἵδυσσεύς ἐραστής (σελ. 14)

Ἵδυσσεύς τοῦ οὐρανοῦ καί ἡ πο-
ρεία πρὸς τὴν δόξα

Ἵδυσσεύς τοῦ ἀεροστάτου πρὸς τὴν δόξα
καί τὴν ἀθανασία.

Φαίνεται λοιπόν ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν στοι-
χείων αὐτῶν ἡ συγγένεια τῶν δύο κειμένων ὄχι μόνο
σέ κάποιες χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες ἀλλὰ καί σέ
οὐσιώδη θέματα καί ιδέες, πού θά ἐπανεμφανισθοῦν
ἀργότερα μέ μιὰ γλώσσα λιγότερο ὑπαινιχτικὴ μέσα
στὴν Ὀκτάνα καί πού μποροῦν παράλληλα, νά ἀνι-
χθευτοῦν μέσα σέ ὄλο τό ἔργο τοῦ Ἐμπεϊρῖκου. Τό

θέμα τοῦ ἔρωτα καί τοῦ ἐρωτισμοῦ, πού μέσα στό
ῶριμο ἔργο τοῦ ποιητῆ συνοδεύεται ἀπὸ τό θέμα τοῦ
θανάτου, τό θέμα μιᾶς ἀνω Πόλεως πού συνάπτεται
μέ τὴ χρήση μιᾶς γλώσσας θεολογικῆς καί μέ τὴ σύνα-
ξη τῶν πιστῶν ἀδελφῶν, ἁγίων τῆς μὴ συμμορφώ-
σεως κλπ. καί τό θέμα τῆς νοσταλγίας ἑνὸς κόσμου
ἐρωτικά καί κοινωνικά ἀπελευθερωμένου.

Στὴ Μυτιλήνη, τό 1935. Στό κέντρο τῆς φωτογραφίας, καθιστός, ὁ Ἵδυσσεύς
Ἐλύτης. ἄκρη δεξιά, καπνίζοντας ναργιλέ, ὁ Ἄνδρας Ἐμπεϊρῖκος.

“Όλα αυτά βέβαια παρουσιάζονται καθαρά και έντονα μέσα στην *’Οκτάνα* της οποίας τό κύριο μέρος συγκροτείται περίπου είκοσι χρόνια μετά την γραφή της *’Αργώ*ς και των τελευταίων *Γραπτών*. Θά ήταν, ωστόσο, σφάλμα νά πιστέψουμε ότι τό ὄραμα τοῦ ἀπελευθερωμένου καί ἐρωτικά συσφαιρωμένου κόσμου γεννιέται στά τελευταία κείμενα των *Γραπτών* ἢ στην *’Αργώ*. Προσεκτική μελέτη των προηγούμενων συλλογών, τῆς *’Υψικαμίνου* καί τῆς *’Ενδοχώρας*, δείχνει καθαρά τήν ἐπαγγελία ενός ἐλευθερωμένου, ἐρωτικού κόσμου, τό ὄραμα καί τήν νοσταλγία πού θά κορυφωθεί στην *’Οκτάνα* χρόνια μετά. Ἄρκει νά ξαναδιαβάσουμε ἕνα ποίημα ἀπό τήν ἐνότητα τῆς *’Ενδοχώρας* «Ἡ τρυφερότης των μαστῶν» (1934), καί νά τό συγκρίνουμε μέ μιά παράγραφο τῆς *’Αργώ*ς.σελ. 68).

ΤΑ ΒΕΛΗ

*Ἐνα κορίτσι σ’ ἕνα κῆπο
Δύο γυναῖκες σέ μιά γλάστρα
Τρία κορίτσια στην καρδιά μου
Ἄνευ ὀρίων ἄνευ ὄρων.*

*Μιά παλάμη σ’ ἕνα τζάμι
Μιά παλάμη σ’ ἕνα στήθος
Ἐνα κουμπί πού ξεκουμπώνεται
Ἐνα βυζί πού ἀποκαλύπτει
Ἐνῶ ὁ τοξότης μέ τά βέλη
Λάμπει ψηλά στον οὐρανό
Ἄνευ ὀρίων ἄνευ ὄρων.*

*Καί οἱ δύο ἠσθάνοντο ὅτι ὄλοι των οἱ κραδα-
σμοί, ὄλοι των οἱ χυμοί, ὄλα των τά χρόνια, συ-
νέκλιναν πρὸς τās στιγμάς αὐτάς, κατὰ τās
ὁποίας ἐπλησίαζαν πρὸς τήν τελείαν ἐξουθένω-
σιν τῆς ἀτομικότητός των καί πάσης διαφορο-
ποιημένης ὑπάρξεως, ἔτοιμοι νά ἀποτελέσουν
τελικῶς, μίαν ἐνιαίαν καί ἀδιαίρετον ὄντοτητα,
ἔτοιμοι νά ἐκχειλίσουν, ὡς ἀπόλυτος σύνθεσις
νέα, καί νά ἐκτοξευθοῦν πέραν τοῦ συλληπτοῦ,
εἰς ἄδυsson εὐδαινομίας ἀκαταμετρήτου, οὐχί
πλέον ὡς ἄνθρωποι ξεχωριστοί, ἀλλά ὡς μονα-
δική συνύπαρξις μέ τό ἄπειρον, ἀποτελοῦντες
αὐτό τοῦτο τό ἔσαει ἀνέσπερον, καί ἔσαει δο-
νούμενον, καί ἔσαει παφλάζον ἄπειρον, ἄνευ
ὀρίων, ἄνευ ὄρων.*

Ἐρωτας καί ἡ ἀπόλυτη, ἀπεριόριστη ἐλευθερία εἶναι τά κοινά θέματα των δύο κειμένων, στό δεύτερο, ωστόσο, κείμενο ἡ ἐνοποίηση τοῦ κόσμου, μέσα

ἀπό τόν ἐλεύθερο ἔρωτα, φαίνεται καλύτερα, δείγμα τῆς παρατέρα καί ὀλοένα πῶς συνειδητῆς πορείας τοῦ Ἐμπειρικού. Γιά τοῦτο ἡ *’Αργώ*, τό «ἐνδιάμεσο» κείμενο, ὅπως τό χαρακτηρίσαμε, ἀποτελεῖ τή γέφυρα ἀνάμεσα στόν κόσμο των *Γραπτών* καί στά ὄραματα τῆς *’Οκτάνας*, τήν ἴδια ὥρα πού ἡ γραφή τῆς ταλαντεύεται ἀνάμεσα στην ὑπαινικτική ποιητικότητα των *Γραπτών* καί στόν καθαρόαιμο ἐρωτισμό τῆς *’Οκτάνας* (Πρβλ. πρόχειρα «Τό φῶς παραθύρου», ὅπου τά μεγέθη τοῦ χρόνου καί χώρου ἀλληλοαναιρούνται, μέ τούς ὀραματισμούς τοῦ Ραμίρεθ [σελ. 24 ἔξ< καί τήν ἀρχική ρέμβη καί γλώσσα τοῦ ἴδιου προσώπου [σελ. 9-10< μέ τήν ἐρωτική γλώσσα στό «Πολλές φορές τήν νύχτα»). Ἐδῶ, πρῖν εἰσελθόντε στην *’Οκτάνα*, ἄς ἀνακεφαλαιώσουμε λίγα σημεία. Στά τελευταία κείμενα των *Γραπτών* (ἰδιαίτερα στό «Οἰδίπους Ρέξ», στόν «Νεοπτόλεμο» καί στην «Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσέως») στην *’Αργώ* καί (ἀπό ὅσο μπορούμε νά γνωρίζουμε ἀπό σχετικές πληροφορίες καί ἀπό λίγα δημοσιεύματα) στόν *Μέγα Ἀνατολικό* (1945-1951) παρακολουθοῦμε μέσα ἀπό συγκεκριμένες ἱστορίες τήν πραγμάτωση τοῦ ὀραματος τοῦ Ἐμπειρικού καί τήν κρουστάλλωση τοῦ κοσμικοῦ καί ἰδεολογικοῦ του συστήματος: τήν δημιουργία ενός ἐλεύθερου, ἀταξικού, ἐρωτικά ἀπελευθερωμένου κόσμου. Συνεκτική οὐσία τοῦ νέου κόσμου θά εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἐρωτισμός πού κάποτε ἐκφράζεται μέ γλώσσα θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καί χώρος πραγματώσεως τοῦ ὀραματος ἡ Νέα Πόλη, πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἀποβάλλει τά συγκεκριμένα, ἔθνικά ὄνόματα τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἰούτας, τῆς Γρανάδας καί παίρνει τό ὑπερεθνικό ὄνομα *’Οκτάνα*.⁴ Αὐτή, ὁμως, ἡ ἀπελευθέρωση ἐνῶ ἀφορᾶται ἀπό τόν ἔρωτα δέν περιορίζεται μόνο σ’ αὐτόν. Στην ὁμώνυμη συλλογή *’Οκτάνα* πολλές φορές ἀκοῦμε τίς εὐαγγελικές διακηρύξεις ὑπέρ μιάς καθολικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς Ἐλευθερίας, ἐπειδή τελικά ἡ φιλοσοφία, ἡ ποίηση καί ἡ νοσταλγία τοῦ Ἐμπειρικού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τήν ἐλευθερία. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ *’Οκτάνα*, καταλήγει νά εἶναι, ὅπως θά δοῦμε, ἕνα πολιτικό βιβλίο, ἐγχειρίδιο ενός πολιτικοῦ – μέ τήν εὐρύτερη σημασία πού ἔχει ὁ ὄρος – συστήματος.

4. Πολύτιμη καί ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία πού δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπειρικός (σέ μιά ἀνέκδοτη ἀλλά μεταδοθεῖσα ἀπό τό ραδιόφωνο – 7/6/1982 – συνέντευξη στόν Δ. Καλοκύρη) λίγο πρῖν πεθάνει σχετικά μέ τό ὄνομα ἀλλά καί τήν οὐσία τῆς «*’Οκτάνας*». Τό ὄνομα «*’Οκτάνα*» λέει, ἔχει ἀκόμα σχέση μέ τό ὄνομα τῆς ἐβραϊκῆς ὀργάνωσης Σαγκάνας ἢ Χαγκάνας, πού ἀγωνιζόταν γιά τήν συγκρότηση ενός ὑπερεθνικοῦ ἀλλά δχι ενός σιωνιστικοῦ κράτους.

Ἡ παντάνασσα ὀρμή τῆς ποιήσεως

μικρή εἰσαγωγή στήν ποίηση τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ

τῆς Μαρίας Δήτσα

«Θά ζήσουμε ὄλοι σέ γυάλινα σπίτια. Θά βλέπουμε τόν ἑαυτό μας ὅπως εἶναι, καί ἔτσι θά μπορεῖ νά μᾶς βλέπει ὁποῖος θέλει». Τέτοια ἔλεγαν οἱ Γάλλοι ὑπερρεαλιστές τά πρώτα ἐκεῖνα ἡρωικά χρόνια τοῦ κινήματος, ὅταν διακήρυτταν κοντά σ' ἄλλα τήν πλήρη ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπό τούς κοινωνικούς καταναγκασμούς. Νά ὁμως πού ἡ ζωὴ τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ μᾶς εἶναι πολύ λιγότερο γνωστή ἀπ' ὅ,τι ἡ ζωὴ τῶσων ἄλλων Ἑλλήνων ποιητῶν. Ὅχι πῶς ἡ ζωὴ του δέν εἶναι διάφανη, ἕνα «γυάλινο σπίτι», διάφανη ὁμως μόνον ἂν διαβάσουμε τό λογοτεχνικό του ἔργο. Κι ὁμως ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός εἶναι γνωστός στά γράμματά μας ὡς ὁ γνησιότερος – μαζί μέ τόν ἄλλο, νεότερό του ποιητή, τόν Νίκο Ἐγγονόπουλο – ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς ὑπερρεαλιστικῆς ποιήσεως, καί εἶναι ὑπερρεαλιστής ποιητής.

Ἀρχίζει κανεῖς ὅπως θέλει

Ἐνα χρόνο μετά τήν ἐπίσημη ἴδρυση τῆς ὑπερρεαλιστικῆς ομάδας στό Παρίσι καί τή δημοσίευσή του πρώτου *Μανιφέστου* θρῐσκειται καί ὁ ἴδιος στή γαλλική πρωτεύουσα. Τό κίνημα ζεῖ τίς ἡρωικές του στιγμές καί ὁ Ἐμπειρικός μέσα σ' αὐτή τήν εὐτυχή συγκυρία γνωρίζεται μέ τόν Ἀντρέ Μπρετόν. Ὁ ἴδιος μᾶς ἀφησε μιά προσωπική μαρτυρία τῆς ἐποχῆς: «*Συναντήθηκα μέ ἕνθεον πλάσμα. Αἰσθανόμουν ὅπως θά αἰσθάνετο ἕνας ἀρχαῖος Ἕλληνας ἂν συναντοῦσε τόν Ἀπόλλωνα. Ὅχι ἀμέσως, ἀλλά ὅταν ἐπέστρεψα ἀπό ἕνα ταξίδι πού ἔκανα τότε, οἱ συναντήσεις μας ἔγιναν τακτικές. Ἦταν ἕνας ἄλλος κόσμος. Ἐπικοινωνοῦσα πέραν τοῦ ὀρίζοντος, μέ τήν καθολικότητα τοῦ συμπαντος. Ἐπραγματοποιεῖτο ἀνυπαρξία τῶν ὀριζόντων σάν φράγμα, πού δημιουργεῖ ἡ κυκλικότητα τῆς ζωῆς, καί, σάν νά μετεῖχαμε ὄλων αὐτῶν εἰς βάθος, ὕψος καί πλάτος. Καθημερινῶς, εἰς τήν Πλάσ Μπλάνς. Ὁ Ταγκύ, ὁ Περέ, ὁ Ἐλνάρ. Προσωπικῶς εἶχα ἰδιαίτερη ἐπικοινωνία καί σύνδεσμον, εἰδικά μέ τόν Μπρετόν. Στήν Πλάσ Μπλάνς, συναντώμεθα καί συζητούσαμε γιά τήν ὑπερρεαλιστική κίνηση, γιά τίς ἀπόψεις τῆς ομάδας, γιά τήν ἐξάπλωσή τους, γιά τά μέσα ἀπελευθέρωσης τοῦ καθενός ἀπό μᾶς καί τοῦ*

* Πρόκειται γιά ἀπόσπασμα εἰσαγωγῆς στήν ποίηση τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ γιά παιδιά Λυκείου πού θά δημοσιευτεῖ σέ συλλογικό τόμο τῶν ἐκδόσεων ΔΕΒ.

ἀνθρώπου γενικῶς ἀπό τήν κοινωνικήν ψευτιά καί τήν ἀδικία. Συζητούσαμε γιά τόν Χέγκελ, τόν Μάρξ, τόν Ἐνγκελς, τόν Φρόντντ».¹

Παιδεῖα λοιπόν τυπικά ὑπερρεαλιστική: Μάρξ καί Ἐνγκελς ἦταν τά σύμβολα τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης· Φρόντντ τῆς ἀτομικῆς· καί ὁ Χέγκελ, ἦταν ὁ φιλόσοφος πού δέχτηκε τόσες ἐπιθέσεις ἀπό τούς ὀπαδοῦς τοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ νατουραλισμοῦ, δύο ρεύματα, τό πρώτο φιλοσοφικό καί τό δεύτερο λογοτεχνικό, πού τοποθετοῦνται ἐκ τῶν πραγμάτων στούς ἀντίποδες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία, ὄντας μιά ὄψη τοῦ ρομαντικοῦ κινήματος, ἐπιχείρησε νά συγκροτήσει τήν ἐνότητα ὄλων τῶν ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ. Προσπάθησε νά δείξει ὅτι οἱ νόμοι πού διέπουν τό φυσικό κόσμο καί τόν ἀνθρώπινο νοῦ εἶναι οἱ ἴδιοι, δίνοντας ἔτσι μιά ἄλλη, δυναμική ἔννοια στήν πραγματικότητα, ὅπου οἱ ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς καί πνευματικῆς πραγματικότητας συντίθενται διαλεκτικά σέ μιάν ἀνώτερη ἐνότητα. Χαρακτηριστικό τῆς παιδεῖας τοῦ Ἐμπειρικοῦ, προϊόν τῆς ὑπερρεαλιστικῆς περιρρέουσας ἀτμόσφαιρας, εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος σπούδασε ψυχανάλυση, ψυχαναλύθηκε γιά τρία χρόνια στό Παρίσι ἀπό τόν Ρενέ Λαφόργκ καί ἄσκησε τό ἐπάγγελμα τοῦ ψυχαναλυτῆ στήν Ἑλλάδα ἐπί δεκαπέντε χρόνια, ὅπως ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ. Ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός δέν εἶναι λοιπόν μόνο ὁ πρώτος ὑπερρεαλιστής, ἀλλά εἶναι καί ὁ πρώτος ψυχαναλυτής στήν Ἑλλάδα. Τό γιατί καί πότε ἀκριβῶς διέκοψε τήν ψυχαναλυτική πρακτική, εἶναι ἕνα ζήτημα γιά τό ὅποιο δέν μᾶς ἔχει μιλήσει· γεγονός εἶναι ὅτι τό 1950 ἀκόμη συμμετέχει ἐνεργά στήν ἀνάλυση, διότι τή χρονιά ἐκεῖνη δημοσιεύει σέ γαλλικό ψυχαναλυτικό περιοδικό ἕνα ἐπιστημονικό ἀρθρο, λεπτομερῆ περιγραφή ἀρρώστου πού ὁ ἴδιος ἀνέλυσε^{1α}. Αὐτά γιά τήν παιδεία του, ὅπως ὁ ἴδιος τήν ἀξιολογεῖ καί θαρραίνει

1. Ἀνδρομάχη Σκαρπαλέξου, Συνέντευξη μέ τόν Ἀνδρέα Ἐμπειρικό, περ. *Ἡριδανός*, τεύχ. 4, Φλεβάρη-Μάρτη 1976, σ. 14.

1α. «Un cas de névrose obsessionnelle avec éjaculation précoce», *Revue Française de Psychanalyse*, No 3, 1950, 66, 331-366. Ὑπάρχει καί μιά ἀδημοσίευτη μελέτη του μέ τόν τίτλο: «Un cas d'homosexualité inconsciente». Βλ. γιά τό θέμα τῆς ψυχαναλυτικῆς πρακτικῆς τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ τή διάλεξη τοῦ Θ. Τζαβάρα στό *Δελτίο 5* τῆς Ἐταιρείας Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς παιδείας, Σχολή Μωραΐτη.

στον προσωπικό του άπολογισμό: «*Αφοσιώθηκα εις την ψυχανάλυσιν και την λογοτεχνία*», όμολογεί τό Μάρτη του 1967. Κατά τό άλλα, από τά βιογραφικά του μαθαίνουμε πώς έκανε και άλλες απόπειρες για σπουδές, στην Αθήνα στη Φιλοσοφική Σχολή για δύο χρόνια, έπειτα στην Έλβετία οικονομικές επιστήμες, και πάλι φιλολογία στο Λονδίνο. Οί σπουδές αυτές, μισοαρχινισμένες ή τελειωμένες, δέν ξέρουμε, όπως δέν ξέρουμε και τόσα άλλα «γεγονότα» τής ζωής του Έμπειρίκου, δέν αναφέρονται πουθενά από τόν ίδιο, καθώς όλα τούτα τά επισκίασε ή γνωριμία του μέ τόν υπερρεαλισμό. «*Και έτσι, ένας νέος κόσμος άνοιχθηκε μπροστά μου, σάν ξαφνικό λουλούδισμα θανμάτων άνεξαντλήτων*». «*Ένας κόσμος γύρω μου και έντός μου, άτελεύτητος και άκαταμέτρητος, ένας κόσμος αλήθεια μαγευτικός, του οποίου ό υπερρεαλισμός μάς έδωσε μία για πάντα τά όλοφάνερα κλειδιά*»².

Γι' αυτό ίσως τά γεγονότα του βίου του νά μήν έχουν τόση σημασία. [Γεννήθηκε στη Βραίλα τής Ρουμανίας τό 1901, ενός έτους έρχεται στην Ελλάδα, ως τό 1908 μένει στη Σύρο, μετά στην Αθήνα ως τό 1921, όπότε φεύγει για τό έξωτερικό. Ζει για λίγο στην Έλβετία, όπου αρχίζει σπουδές οικονομικών επιστημών, τό 1921 - 1925 σπουδάζει στο Λονδίνο φιλολογία - ό ίδιος αναφέρει μόνον ότι «εις την Αγγλιαν (έργαζόταν) εις τάς οικογενειακάς επιχειρήσεις». Τό 1925, όπως ήδη αναφέραμε, πηγαίνει στο Παρίσι, όπου μένει ως τό 1931 πού επιστρέφει στην Αθήνα. Στην αρχή εργάστηκε σέ οικογενειακή επιχείρηση (άνηκει στη γνωστή οικογένεια έφοπλιστών), στο ναυπηγείο Βασιλειάδη, απ' όπου παραιτήθηκε πολύ σύντομα: «*Τό 1935 παραιτήθηκα από την θέση μου αυτήν, του διευθυντού. Λίγο πριν, είχαν λάθει χώρα άπεργίες και βρέθηκα σέ δύσκολη θέση. Διότι ναι μέν δέν ήθελα νά φανώ άσυνεπής στις ιδέες μου, απ' έτέρου όμως δέν ήθελα νά δυσαρεστήσω τόν πατέρα μου προς τόν όποιον έτρεφα μεγάλην εύγνωμοσύνην. Παραιτήθηκα και άφοσιώθηκα όριστικώς εις την λογοτεχνίαν και την ψυχανάλυσιν*»³.

Ξαναταξίδεψε στη Γαλλία τό 1952, όπου έμεινε μέχρι τό 1955. Τούτη ή δεύτερη άποδημία του σχετίζεται μάλλον μέ τή «βίαιη διακοπή» τής ψυχαναλυτικής πρακτικής. Έκτοτε έμεινε στην Ελλάδα και πέθανε στην Αθήνα τό 1975].

Ο άξων τής ζωής του

Ένα «γυάλινο σπίτι» είναι ή ζωή του, όπου μπορούμε νά τόν δούμε «*όπως είναι*», γιατί «*ό άξων τής ζωής μας είναι ό έρωσ, όποιαδήποτε κι άν είναι ή κοινωνία ή ή έπιζόμενη κοινωνία*», μάς λέει τό 1967, για νά κλείσει τή συνέντευξή του μέ τή φράση: «*Σās επαναλαμβάνω, μάχομαι διά μίαν άπόλυτον έλευθερίαν τής σκέψεως και τής ζωής. Διά την άπελευθέρωσιν του Έρωτα*»⁴.

Όταν τό 1931 επιστρέφει στην Ελλάδα, ζυμώμενος μέ τίς νέες ιδέες του υπερρεαλισμού, φαίνεται

πώς στη αρχή έχει όλη τή διάθεση νά τίς διαδώσει και νά συμβάλει στη μεταφύτευση του νέου κινήματος στη μεσοπολεμική Αθήνα. Σχηματίζεται ένας μικρός κύκλος ποιητών μέ τούς Νικήτα Ράντο, Όδυσσέα Έλύτη, Νίκο Έγγονόπουλο κ.ά., και συζητούν τήν προοπτική έκδοσης ενός υπερρεαλιστικού περιοδικού μέ τόν τίτλο *Θίασος*. Έτσι θά ξεχώριζε τό στίγμα του νέου ρεύματος, όχι μόνο από τά παραδοσιακά έντυπα, αλλά και από παράλληλες ανανεωτικές ζυμώσεις στη λογοτεχνία πού συντελούνταν στην Αθήνα τή δεκαετία του '30. Η προσπάθεια ναυάγησε, όμως ό Έμπειρίκος δίνει τό 1935 μία διάλεξη για τόν υπερρεαλισμό στην αίθουσα του Άτελιέ, μπροστά σέ ένα κοινό πού, όπως περιγράφει ό Έλύτης, άκουγε φανερά ένοχλημένο πώς, εκτός από τόν Κοινούλη και τόν Τσαλδάρη, ύπήρχαν και άλλοι ένδιαφέροντες άνθρωποι στον κόσμο, πού τούς έλεγαν Φρόντ ή Μπρετόν.⁵ Είναι κρίμα πού τό κείμενο τής διάλεξης αυτής δέν διασώθηκε, διότι άποτελεί, μαζί μέ δυό τρεις ακόμη εκδηλώσεις (τό άρθρο του Δ. Μεντζέλου στο περιοδικό *Λόγος*, 1931, τήν «Πρώτη διεθνή υπερρεαλιστική έκθεση ζωγραφικής» πού ό Έμπειρίκος όργάνωσε στο σπίτι του τό 1935, τόν τόμο «Υπερρεαλισμός» μέ μεταφράσεις υπερρεαλιστικών κειμένων), από τίς πιο σημαντικές και μοναδικές απόπειρες δημοσιοποίησης του κινήματος και διαφώτισης του ελληνικού κοινού γύρω από τόν νέο κόσμο πού άνοιγόταν μέ τόν υπερρεαλισμό, «*σάν ξαφνικό λουλούδισμα θανμάτων άνεξαντλήτων*».

Η παντάνασσα όρμη τής ποίησης

Μέσα στην ίδια, αισιόδοξη ακόμη και μαχητική συγκυρία, ό Έμπειρίκος εκδίδει τό 1935 τή συλλογή ποιημάτων *Ψυικάμιнос*. Άλλωστε, εκτοτε δέν θά εκφράσει τίς υπερρεαλιστικές του πεποιθήσεις παρά έμμεσα, μέσα από τά λογοτεχνικά του κείμενα (και πολύ όψιμα, άπαντώντας σέ συνευρέξεις). Έξαιρέση άποτελεί τό κείμενο «*Άμούρ - Άμούρ*», πρόλογος στη συλλογή *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*. Κείμενο πολυτιμώτατο για τό άπλετο φώς πού ρίχνει στην ποιητική του Έμπειρίκου. Και τά λογοτεχνικά κείμενα πού δημοσιεύει είναι λίγα, πάντοτε λιγότερα απ' όσα γράφει - και έγραφε αδιάκοπα μέχρι τό θάνατό του. Ο Έμπειρίκος έγραφε ποιήματα, όπως μάς πληροφορεί ό ίδιος, και πριν έρθει σέ έπαφή μέ τόν υπερρεαλισμό. Η ποιητική αυτή περίοδος των «έντατικών αναζητήσεων», τήν όποία τόσο καιρία περιγράφει στο «*Άμούρ - Άμούρ*», δέν μάς είναι γνωστή, κι έχει προφανώς άποκλειστεί από τήν *Ψυικάμινο*, συλλογή πού μπορεί νά χαρακτηριστεί ή πρώτη όρθόδοξη και γνήσια εκδήλωση του ελληνικού υπερρεαλισμού. Η αναζήτηση ενός άμεσότερου και πληρέστερου τρόπου έκφρασης, αίτημα όλων των ποιητών, στον Έμπειρίκο εξειδικεύεται τόσο συγκεκριμένα και ύλικά, ώστε τό «*Άμούρ - Άμούρ*» άποτελεί ένα ολοκληρωμένο κείμενο ποιητικής, τό έγκυρότερο και πληρέστερο βοήθημα για τήν άνάγνωση τής ποίησης του, από τά κείμενα εκείνα πού πολύ σπάνια έχουμε τήν τύχη νά μάς χαρίσουν οι ποιητές για τή δημιουργία τους. Κείμενο ποιητικής όμως, πού μόνο ένας υπερρεαλιστής θά μπορούσε νά συλλάβει: οι

2. *Γραπτά ή Προσωπική Μυθολογία*, Άγρα, Δεκέμβριος 1980, σ. 12-13.

3. Άνδρομάχη Σκαρπαλέζου, Συνέντευξη μέ τόν Άνδρέα Έμπειρίκο, περ. *Ήριδανός*, τεύχ. 4, Φλεβάρης-Μάρτης 1976, σ. 14-15.

4. Στο ίδιο, σελ. 15.

5. Όδυσσέας Έλύτης, *Άνοιχτά Χαρτιά*, έκδ. Άστερίας, Αθήνα 1974, σ. 279.

θεωρητικές αναζητήσεις αναδύονται και κρυσταλλώνονται σε αίτηματα μέσα από την ίδια τή γραφή, γραφή που ξετυλίγεται όπως τὰ νερά ενός καταρράκτη που πέφτοντας αφήνουν στην ροή τους νά κυλήσουν ελεύθερα παιδικές μνήμες και έρωτικά διώματα, για νά συγχωνευτούν όλα μαζί στον ποταμό 'Αμούρ, που «πάντα και πάντοτε θά ρέη(...), και έντός και έκτός, μέ την πανάνασσα όρμη του, όπως και χθές, όπως και σήμερα», γιατί ο ποταμός 'Αμούρ είναι για τον ποιητή «ὁ 'Αμούρ ὁ ποταμός, ὁ 'Αμούρ ὁ 'Ερως».⁶

Ἄς προσπαθήσουμε όμως νά απομονώσουμε τίς «πληροφορίες» – μέθοδος όχι πάντοτε νόμιμη για την προσέγγιση ενός κειμένου υπερρεαλιστικού – που αναφέρονται ειδικότερα στην ποιητική σύλληψη και δημιουργική μέθοδο του 'Εμπειρικού. Ἐκείνο που αναζητούσε νά εκφράσει ὁ 'Εμπειρικός μέ τὰ ποιήματά του ήταν αὐτή ἡ «τόσο πλούσια, γοητευτική και αναμφισβήτητη πραγματικότητα», όπως υπάρχει στο ἀδιάκοπό της γίνεσθαι, όπως ἀδιάκοπα ρέουν και τὰ νερά ενός καταρράκτη:

«Ἦθελα, δηλαδή, νά συμπεριλάβω στά ποιήματά μου, όλα τὰ στοιχεία που στην καθιερωμένη ποίηση, θεληματικά ἢ ἄθελά μας, αποκλείονται, ἢ μᾶς ξεφεύγουν. Καί ἤθελα νά τὰ συμπεριλάβω κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε ἕνα ποίημα νά μὴν ἀποτελεῖται ἀπλῶς, ἀπό ἕνα ἢ περισσότερα ὑποκειμενικά ἢ ἀντικειμενικά θέματα λογικῶς καθωρισμένα και ἀναπτυσσόμενα μόνον έντός συνειδητῶν ὁρίων, μά νά ἀποτελεῖται ἀπό ὁποιαδήποτε στοιχεία που θά παρουσιάζοντο μέσα στην ροή του γίνεσθαι του, ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε συμβατική ἢ τυποποιημένη αἰσθητική, ἠθική, ἢ λογική κατασκευή. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, συλλογισζόμενον, θά εἶχαμε ἕνα ποίημα δυναμικό και ὁλοκληρωτικό,

ἕνα ποίημα αὐτούσιο, ἕνα ποίημα γεγονός, στην θέση μιᾶς ἀλληλουχίας στατικῶν περιγραφῶν ὠρισμένων γεγονότων, ἢ συναισθημάτων περιγραφόμενων διά τῆς ἄλφα ἢ δῆτα τεχντροπίας.» (Γραπτά, σ. 10)

Τό κείμενο αὐτό γράφεται τό 1939 και δημοσιεύεται «Ἀντί Προλόγου» τό 1960 στην συλλογή *Γραπτά ἢ προσωπική μυθολογία*. Καθώς όμως ἀναφέρεται ρητά στην ἐποχή τῶν ποιητικῶν ἀναζητήσεων και τῶν υπερρεαλιστικῶν ἀποκαλύψεων που σημειώνονται ἀπό τό 1925 και δῶθε (1925 - 1960), ἀποτελεῖ μιᾶ κατάθεση που φωτίζει δικαιωματικά όχι μόνο τὰ ποιήματα τῆς 'Υψικαμίνου, ἀλλά γενικότερα τή λογοτεχνική παραγωγή τοῦ 'Εμπειρικού. Τὰ κείμενα τῆς 'Υψικαμίνου είναι και τὰ πιό ὀρθόδοξα υπερρεαλιστικά του ποιητή· γράφονται μέ την ἀντίληψη τῆς αὐτόματης γραφῆς που ἐφαρμόζεται ἀρκετά φανατικά τὰ ἴδια χρόνια (ἢ 'Υψικαμίνος γράφτηκε μᾶλλον μεταξὺ 1925 - 35) ἀπό την υπερρεαλιστική ὁμάδα του Παρισιού. *Αὐτόματη γραφή*, ἢ «νέα μορφή τέχνης», είναι μέ δυό λόγια ἡ καταγραφή ὄσων μᾶς ὑπαγορεύει αὐθόρμητα τό ὑποσυνείδητο, ἢ καταγραφή τῶν ὀνείρων και ὄσων συνειρμικά μᾶς ὑποβάλλει ἢ φαντασία, χωρίς προσπάθεια «καλλωπισμοῦ», χωρίς τή συμβατικότητα τῶν αἰσθητικῶν ἐπιταγῶν, μέ μόνο ὄπλο και ὕλικό τίς λέξεις, «τίς μόνες ἱκανές νά ἐκφράσουν πιστά ἀκέραιη τήν ἔκσταση του ποιητή».⁷ Σέ μιᾶ 'Αθήνα τόσο λίγο ἐνημερωμένη γύρω ἀπό τίς νέες τούτες ἀντιλήψεις, ἀλλά συνάμα ἀρκετά ἀδιάφορη και σχεδόν ἐχθρική, ἢ 'Υψικαμίνος ἦταν φυσικό

6. Γραπτά ἢ προσωπική Μυθολογία, σ. 29.

7. Maurice Nadeau, *Ἡ ἱστορία του σουρεαλισμοῦ*, μετ. Ἀλεξ. Παπαθανασοπούλου, Πλέθρον, Ἀθήνα 1978, σ. 26.

νά τύχει μιάς αρνητικής υποδοχής από τό κοινό και τούς κριτικούς. Κάτι παραπάνω: «πολλοί κριτικοί *έμίλησαν και έγραψαν χλευαστικώς περί του διβλίον»,* αναφέρει ο ίδιος ο Έμπειρικός. Στην πρώτη έκδοση του 1935 περιλαμβάνονται 47 ποιήματα (ή δεύτερη, του Γαλαξία, 1962, πλουτίζεται με άλλα δεκαέξι), όλα σχετικά μικρής έκτασης, όπου παρατηρούμε άμέσως τήν έλλειψη στιχηρής διάταξης, κάθε σημείου στίξης εκτός τής τελείας, και κυρίως αυτή τήν πολυσυζητημένη «μικτή» γλώσσα πού χρησιμοποιεί ο ποιητής για νά ξετυλίξει τή συνειρμική άλληλουχία τών εικόνων. Εικόνων πού είναι «*εναργείς, αλλά όχι άκίνητες,*» πού «*έπικονιωνούν άναμεταξύ τους και συναγελάζονται,*» γιατί:

«Καμιά δέν περιορίζεται άπολύτως, μέσα sé πλαίσια αυστηρώς καθωρισμένα. Οί σχέσεις των δέν προσδιορίζονται άπό ένα συνειδητό μηχανισμό. Έχουν μιά άυτονομία, τής όποιας ή διάρθρωσις δέν ρυθμίζεται άπό μιά έπιβολή θεληματική, μά άπό μίαν αυτόματη και άσυνείδητη προωθητική ένέργεια, πού ξεφεύγει άπό τόν έλεγχο τής συνειδητής πλευράς τής προσωπικότητας, όπως συμβαίνει κατά τās πρό τής πλήρους έργηγορσεως στιγμάς τής άφρυνίσεως, κατά τās στιγμάς τής μέθης του ύπνου, ή, άκόμη καλλίτερα, όπως συμβαίνει στα όνειρα. Μία εικών μπορεί κάλλιστα νά συνυπάρχη με μίαν άλλην, μπορεί νά άποτυπώνεται, ή νά επικάθεται επάνω sé μιά προηγούμενη, ή επομένη, χωρίς νά τήν εξαλείφει, ή μπορεί νά δέχεται επάνω στήν έπιφάνειά της, μιά νέα εικόνα, χωρίς νά εξαφανίζεται ή ίδια, όπως συμβαίνει και στίς έπιτυπώσεις τών φωτογραφιών ή τών κινηματογραφικών ταινιών.

Οί εικόνες αυτές, μπορούν θεβαίως νά έχουν ένα λογικό ή μή λογικό είρμό, πού νά άποτελή, τρόπον τινά, ένα θέμα. Όμως, sé αυτό τό θέμα, δέν άποκλείεται νά παρισφύρηση και κάποιος άλλος είρμός συσχετίσεως, πού εκ πρώτης όψεως, νά φαίνεται ξένο, ή παράσιτο στοιχείο, ενώ κατά βάθος είναι σχετικό. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, μπορεί νά προκύψει ένα άμάलगμα δύο ή περισσοτέρων εικόνων, πού νά άποτελή μιά νέα σύνθεσι, άνάλογη με εκείνη πού θά παρουσίαζε μιά εικών θεατρικού έργου, εις τήν όποίαν θά εισήρχετο και θά έλάμβανε μέρος όργανικόν εις τήν εκτυλισσομένη δράση, ένα πρόσωπο άλλου θεατρικού έργου, ή ένα άλλως πως ξένο πρόσωπο(...)» (Γραπτά, σ. 20 - 21)

Η «έλληνική» του

Κάθε προσπάθεια έρμηνείας του περιεχομένου, αυτό πού λέμε «λογοτεχνική άνάλυση», νομίζουμε πώς θά απέβαινε μάταιη, αν όχι επιβαρυντική, για τήν άπόλαση τής *Ύψικαμίνου*. Φυσικά, μπορεί νά διακρίνει κανείς όρισμένα εναργή σύμβολα, όπως αυτά πού παρατέμπουν στους κώδικες τής ψυχανάλυσης, τή δεσπόζουσα θέση του όνειρου μέσα σ' αυτή τήν ποίηση, άκόμη και κομμάτια όπου οί όροι τής ποιητικής του Έμπειρικού, όπως εκφράστηκαν στο «*Άμούρ - Άμούρ*» δίνονται με λογοτεχνική γραφή, π.χ. τό «*Θρυλικόν ανάκλιτρον*». Μελετητές, όπως

π.χ. ο Μάριο Βίττι, παρατήρησαν πώς στον Έμπειρικό ή λέξη άποκτά ήγεμονική θέση μέσα στο ποίημα, με τήν έννοια ότι, ενώ σ' ένα συνηθισμένο ποιητικό κείμενο ή μία λέξη άποκτά ποιητικότητα χάρι στή σχέση της με τίς άλλες λέξεις, στον Έμπειρικό, ή και γενικότερα στον ύπερρεαλισμό, ή «νοηματική» σχέση μιάς λέξης με τήν άλλη είναι τόσο χαλαρή, ώστε ή επομένη λέξη νά σβήνει τήν προηγούμενη αντί νά τήν ένισχύει, συνθέτοντας ένα δίκτυ «*άσύμβατων*» νοημάτων.⁸ Αν ή παρατήρηση του Βίττι είναι σωστή ως προς τήν όφθαλμοφανή έξουσιαστική θέση πού κατέχει ή λέξη στήν ποίηση του Έμπειρικού, τουτό δέν συνεπάγεται άναγκαστικά πώς ή λέξη άποκτά τήν άυτονομία της, πώς άνεξαρτητοποιείται μέσα στο κείμενο. Αν δέν έχουμε μιά ομαλή, λογική πρόσβαση από τή μία λέξη στήν άλλη, είναι άκριβώς για νά άποδοθεί ή ένάργεια τών εικόνων πού ύπεισέρχονται ή μία στήν άλλη, άποτελώντας μιά συνεχή εικόνα πού δέν είναι στατική, δέν στέκει, «*όπως δέν στέκουν τά χαράματα,*» και πού δέν άντιστοιχεί στο έτοιμο, άρα εύλογο, νοητικό μας άποθησαύρισμα άπεικονίσεων του κόσμου, αλλά ρέει με τή άδιάκοπη άλληλουχία τών ύποσυνειδητων, όνειρικών και νοητικών διεργασιών πού συνθέτουν στο τέλος του ποιήματος μιά ένότητα τούτης τής καινούριας, «άνώτερης» πραγματικότητας, τής μόνης, άλλωστε, γνήσιας και άλλθινης. Γι' αυτό οί λέξεις στον Έμπειρικό είναι κάτι παραπάνω από ποιητικό ύλικό, από γραμματική μονάδα· έχουν οί ίδιες λειτουργικότητα, είναι ζωντανοί όργανισμοί («*πάρε τή λέξη μου δώσε μου τό χέρι σου,*») είναι «*πίδακες στιλπνοί(...)* λέξεις - *χρησμοί, λέξεις ένώσεως άψιδωτής και κορυφαίας, λέξεις με σημασίαν άπροσμέτρητον διά τό παρόν και διά τό μέλλον*» (Οκτάνα, σ. 9). Ένας επιπλέον λόγος πού οί λέξεις έξουσιάζουν στα κείμενα του Έμπειρικού τή συντακτική φράση είναι και τό γεγονός ότι άποθησαυρίζονται από τό άνεκμετάλλευτα «*πλούσια κοιτάσματα του έλληνικού λεξιλογίου,*» όπως εύστοχα παρατηρεί ο Έλύτης,⁹ έλεύθερες από τίς πολωτικές όριοθετήσεις του γλωσσικού ζητήματος, επιδιώκοντας και εδώ μίαν ένότητα τής λεγόμενης λόγιας και δημόδους παράδοσης. Έδώ άγγίζουμε τό επίμαχο ζήτημα τής γλώσσα πού χρησιμοποιήσε ο Έμπειρικός. Τό γλωσσικό του ύλικό, τό ποιητικό του όργανο είναι ένα είδος μεικτό, όπου ύπερισχύει τό τυπικό τής καθαρεύουσας και συμπλέκεται με τή δημοτική, φτάνοντας ως τή γλώσσα τών δημοτικών τραγουδιών. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό δείγμα αυτής τής μεικτής γλώσσας από τό *Δρόμο*: π.χ. οί φραστικές ένότητες «*Οί διαβάται άμέτρητοι. Άνάμεσα sé άγνώστους ποιητάς και άγίους άωννύμους,*» «*όλοι, άστοί και προλετάριοι διαβαίνουν,*» «*κάτι πολύ καλά μασκαρεμένο,*» «*μέσ' στήν βουή διαβαίνοντας και τήν άντάρα,*» δείχνουν αυτή τήν κλιμάκωση στοιχείων «*καθαρευόντων*» προς στοιχεία περισσότερο «*δημοτικά*». Όλα τούτα τά παραδείγματα προέρχονται από μία παράγραφο του κειμένου, και παρόμοια στοιχεία, ίσως άκόμη πιό ένδεικτικά, μπορεί ο καθένας νά διακρίνει διαβάζοντας όλο τό κείμενο του *Δρόμου*, καθώς φυσικά και άλλα κομμάτια του Έμπειρικού. Οί μελετητές του έργου

8. Mario Vitti, *Η Γενιά του Τριάντα. Ίδεολογία και μορφή*, Έρμής, Άθήνα 1979, σ. 136.

9. Όδυσσεάς Έλύτης, *Άναφορά στον Άνδέα Έμπειρικού*, «*Ύψιλον 1980*», σ. 50.

του (ας μὴν ξεχνᾶμε πὼς εἶναι λίγοι καὶ οἱ σχετικές μελέτες ἀποσπασματικές), ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ ὄργανου. Ἀπὸ τίς πιὸ πειστικές προτάσεις εἶναι ἐκείνη τοῦ Α. Ἀργυρίου πού διατύπωσε τὴν ἀποψη ὅτι «οἱ πηγές αὐτῆς τῆς γλώσσας πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονες: ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ἐπιστημονικά συγγράμματα, ἡ ἐπίσημη γλώσσα κλπ¹⁰». Εὐστοχη τουλάχιστον εἶναι ἡ παρατήρηση πὼς οἱ πηγές αὐτῆς τῆς γλώσσας εἶναι σύγχρονες, καὶ θὰ δοῦμε μὲ ποιὰν ἔννοια, ἀμέσως παρακάτω. Στὸ ἴδιο θέμα τοποθετεῖται ἀκόμη καλύτερα ὁ Ἐλύτης, γνώστης καὶ εὐαίσθητος δέκτης τῶν ὑπερρεαλιστικῶν μηνυμάτων τῆς ἐποχῆς: «Εἶναι μᾶλλον ἡ ὄντοπιότητά του ἀπέναντι σὲ μιὰ σιδερωμένη καὶ κολληριστὴ δημοτικὴ, πού φοβότανε μήπως κι ἐκείνη μὲ τὴ σειρὰ τῆς μεταβληθεῖ, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρο, σ' ἕνα νέο εἶδος λογιωτατισμοῦ, μήπως ἀποτελέσει ἕναν ἄλλο πόλο, τὸν Νότιο Πόλο τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος, πού τὸν ἔκανε νὰ εἰσβάλλει ἀνάμεσα στὰ "δροσολικέρια", καὶ στὰ "λιογέγραμματα", σὰν παγοθραυστικό¹¹».

Ὁ Ἐμπειρικός ἔχοντας μέλημά του τὴ συνένωση ὄλων τῶν φαινομενικῶν ἀντίθετων στοιχείων σὲ μιὰ ὁλότητα, διότι ἦταν πεποίθησέ του πὼς μονάχα ἡ συμφιλίωση τοῦ λογικοῦ μὲ τὸ παράλογο, τοῦ πραγματικοῦ μὲ τὸ ὄνειρικό θὰ ἀνοίγε τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, ἦταν φυσικό νὰ ἐπιδιώκει καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς διχασμένης γλωσσικῆς μας παράδοσης. Πέρα ἀπὸ τίς παραπάνω σκέψεις, σήμερα μποροῦμε ν' ἀναφερθοῦμε καὶ στὴν προσωπικὴ ἀποψη τοῦ ποιητῆ ἀπὸ μαγνητοφωνημένη συνέντευξη πού φυλάγεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Νεοελληνικοῦ Σπουδαστηρίου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Ἴδου τί λέει ὁ ἴδιος:

«Ἐγὼ ἐξεπαιδευθὴν στὴν καθαρεύουσα. Τὰ ἐκφραστικά μου μέσα στὴ δημοτικὴ ἦσαν ἀκαδημαϊκά, ψεύτικα, τὰ μαθα. Ἐγραφα ὡς δημοτικιστῆς, ὡσπου ἔφτασα στὸν ὑπερρεαλισμό(...). (Ἡ δημοτικὴ ἦταν) ἡ λαλιά τοῦ τόπου μου, καὶ τὴν ἄκουα, ἀλλὰ ἡ παιδεία μου ἔγινε ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν καθαρεύουσα(...). Ἀλίμονο ἂν ἐγὼ στεκόμουν νὰ διορθώσω ἐπὶ τὸ δημοτικότερον μιὰ φράση. Καταστροφὴ. Καὶ ζημιὰ στὴν πνευματικὴ προσωπικότητα, τὴν οἰανδήποτε πού ἔχει ὁ καθείς(...). Αὐτὰ πού λέτε τὰ μιλῶ(...), δὲν ψάχνω(...), μιλῶ αὐθορμήτως, σχεδὸν αὐτομάτως, σὰν Ἕλληνα πού εἶμαι¹². Μία χαρακτηριστικὴ του φράση παρακάτω, στὴν ἴδια συνέντευξη, βεβαιώνει πὼς ὁ Ἐμπειρικός ἤθελε νὰ ἄρει τὴν ἀντίθεση δημοτικῆς - καθαρεύουσας: ὅταν τὸν ἐρωτοῦν σὲ ποιὰ γλώσσα ἀναφέρεται, στὴ δημοτικὴ, ἀπαντᾷ ἀμέσως: «Ὅχι, στὴν ἑλληνικὴ, στὴν ἑλληνικὴ μου». Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ποιητῆ μοιάζει ἴσως πολὺ πιὸ ἄμεση καὶ ἀπλή ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖες τῶν μελετητῶν, εἶναι ὁμως ἀποψη ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ γόνιμη γιὰ παραπέρα διερεύνηση, ἀποψη μοναχικῆ,¹³ ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα προωθημένη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, τὴν ἐποχὴ πού διαμορφώνει τὴν ποιητικὴ του, ἄσχετα ἐάν τούτῃ ἢ προσωπικῆ κατάθεση μᾶς χαρίζεται ἀρκετὰ ὄψιμα, τὸ 1973 μόλις.

10. Ἀλεξ. Ἀργυρίου, «Ἐνας ποιητῆς τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ» περ. Ἡριδανός, τεύχ. 4, Φλεβάρης-Μάρτης 1976, σ. 24.

11. Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, Ἀναφορὰ στὸν Ἀνδρέα Ἐμπειρικό "Υψίλον 1980", σ. 49.

12. Τ' ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη τοῦ Ἀ. Ἐμπειρικοῦ πού ἀνήκει στὸ Νεοελληνικὸ Σπουδαστήριό τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ἀπὸ τὴ διάλεξη τοῦ Γιώργου Κεχαγιόγλου γιὰ τὸν Ἀ. Ἐμπειρικό πού θὰ δημοσιευτεῖ σύντομα στὸ περιοδικὸ Φιλολόγος.

13. Μοναχικὴ, σ' ἀντιπαράθεση μὲ δ,τι συνήθως κυριαρχεῖ στὰ γλωσσικά μας καὶ στὴ λογοτεχνία μας: δυνὸ στρατόπεδα εὐδιάκριτα καὶ ἀσυμβίβαστα, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη νομιμοποίηση τῆς δημοτικῆς στὴ σύγχρονη λογοτεχνία (κυρίως ποίηση). Μοναχικὴ ἀλλὰ ὄχι καὶ μοναδικὴ ἢ ἀποψη τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ὁ Νίκος Ἐγγονόπουλος τὸ 1966 (στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ *Μὴν ὀμιλεῖτε εἰς τὸν ὄδηγόν. Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς*, Ἰκαρος, στίς σημειώσεις) λέει ἀκριβῶς τὰ ἴδια πράγματα γιὰ τὴ γλώσσα του, πὼς εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλάει, ἡ ἑλληνικὴ. Χαρακτηριστικά: «Δὲν ἔχουν κανένα νόημα ἀπολύτως αὐτὲς οἱ γνώμες οἱ φανατικὲς γιὰ «μικτὴ», «καθαρεύουσα», «δημοτικὴ». (σ. 162). Σύμπτωση ἀπόψεων τῶν δύο Ἑλλήνων ὑπερρεαλιστῶν, διδαχὴ τοῦ πρεσβύτερου; πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸ ἑλληνικὸ μοντέλο τῆς ὑπερρεαλιστικῆς γραφῆς, μοντέλο πού ἀναμφισβήτητα διαμόρφωσε ἡ ποίηση τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ὅμως τὸ «μοντέλο» καὶ ἡ ποίηση τοῦ Ἀ. Ἐμπειρικοῦ εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ, γεγονός πού ἂν ἀποδεχτοῦμε μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τοῦ Ἐμπειρικοῦ γλωσσικοῦ μοντέλου σὲ τὸποους ἀνοίχειους. Φοβᾶμαι πὼς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, ὄντας μέγας θαυμαστῆς τοῦ Ἐμπειρικοῦ, καὶ ἄλλοι φλερτάροντας μὲ τὴ δραστηριότητα καὶ τὴν πληθωρικότητα μᾶς παρόμοιας γραφῆς, ξεστράτησαν ἀπὸ τὸ πραγματικὸ πρόβλημα γλώσσας πού ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα, ζητώντας τὴν κρατικὴ καθιέρωση μᾶς γλώσσας ἀναρχῆς καὶ μεικτῆς (ἀλλὰ γι' αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔχουν γραφεῖ πολλά πρόσφατα, δηλ. περὶ Γλωσσικοῦ Ὁμίλου κ.λπ.).

Ο έρωτικός πλοῦς

Ἡ *Ἐνδοχώρα* τιτλοφορεῖται ἡ δεύτερη ποιητική συλλογή τοῦ Ἐμπειρῆκου πού κυκλοφόρησε τὸ 1945. Τὰ κείμενα πού περιέχει γράφτηκαν ἀνάμεσα στὸ 1934 καὶ τὸ 1937. Ἡ *Ἐνδοχώρα* ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι ἐνότητες: *Τὰ κάστρα τοῦ ἀνέμου* (1934) πού περιλαμβάνει 20 ποιήματα, *Ἡ τρυφερότης τῶν μαστῶν* (1934, μὲ 18 ποιήματα), *Πουλιὰ τοῦ Προῦθου* (1935), πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ 16 ὀλιγόστιχα ποιήματα (μὲ μεγαλύτερη ἔκταση τὸ τετράστιχο), *Οἱ σπόνδυλοι τῆς πολιτείας* (1935, 16 ποιήματα), *Τὸ σῶμα τῆς πρωΐας* (1935-1936, 7 ποιήματα), καὶ *Ὁ πλόκαμος τῆς Ἀλταμίρας* (1936-1937), κείμενο πού συγκροτεῖται ἀπὸ 35 ἀριθμημένες μικρὲς ἐνότητες, καὶ θὰ τὸ ὀνομάζουμε ποιητικὴ πρόζα (τουλάχιστον σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ καθαυτὰ ποιήματα τῶν προηγούμενων ἐνοτήτων). Ὑπάρχει μιά ὀλοφάνερη διαφοροποίηση τῆς γραφῆς ἀπὸ τὴν *Ἐπιπέριον* στὴν *Ἐνδοχώρα*, τὴν ὁποία ἄλλωστε παρατήρησαν οἱ κριτικοί, φτάνοντας μάλιστα στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ διαφοροποίηση, γιὰ παρέκκλιση τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὴν ὑπερρεαλιστικὴν του κατευθύνσεις. Καταρχὴν ἀντικρίζουμε μιά μορφικὴ διαφοροποίηση τῶν κειμένων: ἡ διάταξη τοῦ πεζοῦ λόγου, πού ἦταν ἡ φόρμα τῆς *Ἐπιπέριον*, γίνεται τώρα ἐπεξεργασμένη ποιητικὴ μορφή μὲ στίχους καὶ στροφές. Τὰ θέματα εἶναι ἂν τούτη τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπεξεργασμένη φόρμα θὰ τὴν θεωρήσουμε παρέκκλιση ἢ προδοσία τῶν ὑπερρεαλιστικῶν θεωριῶν ἢ ἀπλῶς μιά φυσικὴ καὶ ἀναγκαῖα ὀρίμανση τῆς γραφῆς τοῦ Ἐμπειρῆκου. Τὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἐπιλογή τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ὑπόθεσης ἐργασίας ὑπαγορεύτηκε, καὶ ὑπαγορεύεται ἀκόμη, καλυμμένα ἴσως, ἀλλὰ ἀναμφίβολα ἀπὸ τὴν στάση τοῦ κριτικοῦ ἀπέναντι στὸν ὑπερρεαλισμό. Μιά ὀρίμανση τῆς γραφῆς, μιά τελειοποίηση τῆς μορφῆς (ἂν καὶ δὲν τίθεται θέμα ἀξιολόγησης, δὲν ξεχνοῦμε πὼς εἶναι ἡ περίοδος πού ἡ πρακτικὴ τῆς αὐτόματης γραφῆς στοὺς σουρρεαλιστικούς κύκλους ἔχει ὑποχωρήσει), μιά συστηματοποίηση τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς-ποίησης καὶ τῆς ποίησης-ζωῆς δὲν σημαίνουν ἀναγκαστικὰ μίαν ἄλλη ὀπτική, ἕνα ἄλλο ὄραμα ζωῆς (γιατί ξερούμε πὼς ὁ ὑπερρεαλισμὸς ἦταν πρῶτιστα ἕνα *modus vivendi* πνευματικὸ καὶ πραγματικὸ). Μποροῦμε νὰ ποῦμε ἀφοβα πὼς ἡ *Ἐνδοχώρα* ἐκφράζει τὴν ἴδιαν «ἀξίαν» μὲ τὴν *Ἐπιπέριον*. Ἐδῶ τὸ κάθε ποίημα, ἡ κάθε στιχογραφικὴ ἐνότητα δὲν εἶναι μόνον διαδοχὴ εἰκόνων ἐν τῷ γίνεσθαι, ἡ ροὴ τῶν ὑδάτων τοῦ καταρράκτη, ἀλλὰ ὁ καταρράκτης ὁ ἴδιος, πού παίρνοντας ἕνα σχῆμα τετελεσμένο καὶ ἀπειρο συνάμα, γίνεται τὸ θαυμάσιο, τὸ merveilleux, τὸ μαγικὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας, τὸ ὑποκείμενο ἐρωτικῆς ἀπόλαυσης. Ἄν διαβάσουμε ἀντικριστὰ δύο ποιήματα, τὸ ἕνα ἀπὸ τὴν *Ἐπιπέριον* καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν *Ἐνδοχώρα*, μποροῦμε εὐκολὰ νὰ διακρίνουμε τόσο τὴν μορφικὴν διαφορὴν τῶν δύο συλλογῶν ὅσο καὶ τὴν διαφορετικὴν συναισθηματικὴν τους φόρτιση: ἡ σκοτεινότης τοῦ ὄνειρου, συχνὰ ἐφιάλτη, ὁ ρευστὸς ὑποσυνειδητὸς ἐρωτισμὸς τῆς *Ἐπιπέριον*, στὴν *Ἐνδοχώρα* γίνεται ὄνειρο φωτεινὸ, ἡ ἐρωτικὴ διάθεση κρυσταλλώνεται στὸ λυρισμὸ πού πηγάζει, θὰ λέγαμε, ἀπὸ μιά ἐρωτικὴ ἀτελευθέρωση (μὲ ψυχαναλυτικὴ ἀλλὰ καὶ συναισθηματικὴ ἔννοια): μιά ἐρωτικὴ ἀπόλαυση ἐκπορεύεται, ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸ κείμενο,

ὅπου «ὁ γράφων δὲν εἶναι μόνον πομπὸς ἀλλὰ καὶ δέκτης».

Πέφτουν οἱ πέπλοι καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ θύσανος

Τῆς κεντρικῆς ἐπιθυμίας...

Ἡ ρευστότητα τῶν εἰκόνων τῆς *Ἐπιπέριον*, ὅπου ἡ μία εἰκόνα εἰσχωροῦσε στὴν ἐπόμενη, γιὰ νὰ τελειώσει τὸ κείμενο χωρὶς νὰ κλείσει, στὴν *Ἐνδοχώρα* γίνεται διαδοχὴ εἰκόνων, θὰ λέγαμε συγκεκριμένων, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀποτυπώνουν πῶς ἐναργῆ συναισθήματα καὶ νοήματα, πάντοτε ὁμοῦ μὲ πολλαπλὴ σημασία καὶ πρωτοφανέρωτους συμβολισμούς. Ὅπως εὐστοχα σχολιάζει ὁ Γ. Γιατρομανωλάκης, «ἡ λέξη ἔχει ὑποχωρήσει πρὸς «ὄφελος» τοῦ συνειρμοῦ τῶν φράσεων, καὶ ἡ καθαρότητα τῆς περιγραφῆς ἀπορρέει ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν φραστικὴν συνοχή ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν συνειδητὴν προσπάθεια νὰ «κλείσει», νὰ κορυφωθεί τὸ ποίημα, κάτι πού οἱ κριτικοὶ εἶχαν παρατηρήσει πὼς ἔλειπε στὴν *Ἐπιπέριον*.»¹⁵

Ἄν στὴν *Ἐπιπέριον* τὸ ρευστὸ στοιχεῖο συμπλέκεται σὲ εἰκόνες-λέξεις, πού μὴν ἔχοντας λογικὴ ἀλληλουχία μὲ τὰ συμφραζόμενα γίνονται στοιχεῖα τοῦ ποιητικοῦ γεγονότος, στὴν *Ἐνδοχώρα* τὸ ρευστὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ πιά χαρακτηριστικὸ μοτίβο τῆς προσωπικῆς μυθολογίας τοῦ ποιητῆ. Ἡ «ἀπέραντη ρευστότητα τοῦ ὁρόντος κάμπου», «τὰ κύματα τῆς κρημαστῆς πολιτείας», ἡ γυναῖκα πού ἔγινε «πῶς ρευστὴ πῶς ἐναρμονισμένη μὲ τὰ δικάταρτα (...) καρὰβια»¹⁶, δὲν εἶναι παρά μιά αἴσθησις πού συγχωνεύεται, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα στοιχεῖα, «μέσα στοὺς πνευνοὺς θυσάνους τῶν φωνηέντων», φράση μὲ τὴν ὁποία κλείνει ἡ *Ἐπιπέριον*. Τώρα ὁ ποιητὴς ἀφήνει τὴν ρευστότητα τοῦ κάμπου γιὰ ν' ἀνοιχθεῖ στὸ πέλαγος, σ' ἕναν ἐρωτικὸ πλοῦ μὲ

«ἕνα καρὰβι ὀρθόπλωρο πού πλέχει.

*Στὸν οὐρανὸ τῆς θάλασσας μὲ τὰ μεγάλα μάτια»*¹⁷.

Ποτισμένος ὡς τὸ κόκαλο, ὅπως ὁ ναύτης μὲ τὴν ἀρμύρα, ἀπὸ ἕναν ἐρωτὰ ὑγρὸ, ἕναν ἐρωτισμὸ πού εἰσχωρεῖ καὶ ἀκουμπάει παντοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ὑγρασία τῆς θάλασσας νοτίζει τὸ καρὰβι:

«Λυσίκομος ἡ θάλασσα πλέει στὸν ἀφρὸ τῆς

Τὰ πετράδια πού φορεῖ στὰ δάχτυλά της εἶναι

πολύχρωμα

*Καὶ στάζουν ἕνα-ἕνα μὲς' στὰ κύματα»*¹⁸

Καὶ τὸ ταξίδι ἐτοῦτο εἶναι ἀδιάκοπο, ἀτέλειωτο, ὅπως «Πάντα καὶ πάντοτε θὰ ρεῖ ὁ Ἄμουρ, μὲ τὴν παντάνασσα ὀρμὴ του» (ὁ Ἄμουρ ὁ ποταμὸς, ὁ Ἄμουρ ὁ Ἔρως), εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ταξίδι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ποίησης, ὅπου ὁ ἐρωτὰς μεταγγίζεται στὴν ποίηση καὶ ἡ ποίηση στὸν ἐρωτὰ, ἔτσι ὅπως καὶ τὰ νερά τοῦ καταρράκτη πέφτουν ἀδιάκοπα καὶ ἐξακολουθοῦν γάργαρα τὸ δρόμο τους καὶ «Ὁ καταρράκτης ἡδονίζεται στὴν μεταμόρφωσί του»¹⁹.

Αὐτὴ ἡ παρουσία τοῦ ὑγροῦ ἐρωτικοῦ στοιχείου

14. Ἀπὸ τὴν μαγνητοταινία τοῦ Νεοελληνικοῦ Σπουδαστηρίου στὴ Φιλοσοφικὴ Θεσσαλονίκης.

15. Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη μελέτη τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη γιὰ τὸν Ἀνδρέα Ἐμπειρῆκο.

16. *Ἐπιπέριον*, ἐκδ. Ἄγρα, Δεκέμβριος 1980, σ.σ. 59,56,16 ἀντίστοιχα.

17. *Ἐνδοχώρα*, ἐκδ. Ἄγρα, Δεκέμβριος 1980, σ. 89.

18. ὁπ. π., σ. 69.

19. *Γραπτά*, σ. 17.

πού διαποτίζει ολόκληρο τό ἔργο τοῦ Ἐμπειρικού, ἕνα ταξίδι θαλασσινό ὅπου ἡ πυξίδα δείχνει συνέχεια τό δρόμο τῆς ἡδονῆς, μᾶς παραπέμπουν στόν Γκαστόν Μπασελάρ. Ἡ τυπολογία τῆς φαντασίας τῆς ὕλης πού ἐπεξεργάστηκε ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀποτελεῖ μιά προσέγγιση τῆς ποίησης, πού ἡ εφαρμογή τῆς σέ συγκεκριμένα ἔργα θά ἀπέφερε, ἀναμφίβολα, γόνιμα συμπεράσματα καί στήν περίπτωση τοῦ Ἐμπειρικού θά πλούτιζε μέ μιά νέα προοπτική τήν οὐσία τῆς ποίησής του. Ἀναφερόμαστε κατανάγκη ὑπαινικτικά σέ λίγες μόνο φράσεις-συμπεράσματα ἀπό τή μελέτη τοῦ *Τό νερό καί τά ὄνειρα* (Παρίσι 1942), στήν ὁποία ὁ Μπασελάρ ἀναλύει μέσα ἀπό λογοτεχνικά παραδείγματα τό στοιχεῖο τοῦ νεροῦ ὡς κυρίαρχο στοιχεῖο ἐνός τύπου φαντασίας, ὅπως ἀντίστοιχα ἄλλου μελετᾶ τό στοιχεῖο τῆς Γῆς, τῆς φωτιᾶς καί τοῦ ἀέρα. Πιστεύει λοιπόν ὁ Μπασελάρ πῶς οἱ εἰκόνες τοῦ νεροῦ στή λογοτεχνία ἀποκαλύπτουν σειρές εἰκόνων μέ ἰδιαίτερο βάθος καί συνοχή, πῶς τό στοιχεῖο τοῦ νεροῦ ἀναδεικνύει, κάτω ἀπό τή φαντασία τῶν μορφῶν, τή φαντασία τῆς ὑπόστασης, ἕναν τύπο οἰκειότητας διαφορτικῆς ἀπό ἐκείνην πού ὑπαγορεύει π.χ. ἡ φωτιά. Τέλος πῶς, τό νερό ἀποτελεῖ ἕναν τύπο πεπρωμένου, ὄχι μοναχά τό μάταιο πεπρωμένο τῶν φευγαλέων εἰκόνων, τό μάταιο πεπρωμένο ἐνός ὄνειρου πού δέν ὀλοκληρώνεται, ἀλλά ἕνα πεπρωμένο οὐσιαστικό καί βαθύτερο, πού μεταμορφώνει ἀδιάκοπα τήν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς μας.

*Ὡ ὑπερωκενάνειον τραγουδᾷς καί πλέχεις
Θαρωῦ πῶς τά ταξίδια μας συμπύπτουν
Νομίζω πῶς σοῦ μοιάζω καί μοῦ μοιάξεις
Οἱ κύκλοι μας ἀνήκουνε στήν οἰκουμένη
Πρόγονοι ἐμεῖς τῶν γενεῶν πού ἐκκολάπτονται
ἀκόμη*

*Πλέχουμε προχωροῦμε δίχως τύψεις
Ἐνδοχώρα, «Στροφές Στροφάλων».*

Ἡ ἀνάπλαση τοῦ μύθου ἢ προσωπική μυθολογία

Ἡ τρίτη συλλογή κειμένων τοῦ Ἐμπειρικού εἶναι τά *Γραπτά ἢ προσωπική μυθολογία*, πού ἐκδίδεται τό 1960, ἀλλά περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα μεταξύ 1936 καί 1946. Ἄν δοῦμε καί τήν τελευταία μεταθανάτια συλλογή του τήν *Ὀκτάνα*, πού ἐκδόθηκε τό 1980 ἀλλά περιέχει κείμενα γραμμένα ἀνάμεσα στό 1942 καί τό 1965, διαπιστώνουμε τό ἐξῆς ἐνδιαφέρον φαινόμενο: ὁ Ἐμπειρικός, ὅποτε ἐκδίδει μιά συλλογή δέν μᾶς δίνει ποτέ ολόκληρο τό ἤδη γραμμένο ἔργο του, ἀλλά ἀπό συλλογή σέ συλλογή, παρατηροῦμε μιά χρονολογική ἐπικάλυψη, σάν νά θέλει νά μᾶς ὑποβάλει, καί μέ αὐτές τίς χρονολογικές ἐνδείξεις, τήν ἀντίληψή του γιά ἕνα ἀέναο κείμενο, ἕνα συνεχές ἔργο, μιά ἀδιάκοπη παραγωγή, χωρίς φάσεις, περιόδους κλπ., στοιχεῖα τόσο προσφιλή, ἄν ὄχι στούς ἴδιους τούς λογοτέχνες, ὁμως συχνά στούς κριτικούς λογοτεχνίας. Ὅπως ἡ *Ἐνδοχώρα* βγαίνει τό 1945 καί περιλαμβάνει ποιήματα ἀπό τό 1934, ἐνῶ τό 1935 εἶχε ἐκδοθεῖ ἡ *Ψυκᾶμινος*, ἔτσι καί τώρα στά *Γραπτά* ἔχουμε ποιήματα γραμμένα τό 1936.

Τά *Γραπτά ἢ προσωπική μυθολογία* εἶναι καταρχήν ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα συλλογή, διότι περιλαμβάνει τό κείμενο «Ἀμούρ-Ἀμούρ, Ἀντί προλό-

γου» στή συλλογή, κείμενο γιά τό ὁποῖο ἤδη μιλήσαμε καί χρησιμοποιήσαμε γιά τό συνολικό φωτισμό τοῦ ἔργου του. Ἀκόμη καί ὁ ὑπότιτλος, *Προσωπική μυθολογία*, εἶναι δηλωτικός μᾶς πῶς προσωπική «ἐξομολόγηση», μέ τό νόημα πού ἐμεῖς διαβάζουμε τόν τίτλο αὐτόν: πῶς ἡ Μυθολογία, ἕνα κοινόκτητο ἀπόθεμα λειτουργικῶν συμβολικῶν σχέσεων ἀναπλάθεται μέσα στήν προσωπική μυθολογία τοῦ ποιητή, μυθολογία πού διαμορφώνεται μέ τά προσωπικά σύμβολα πού ὑπαγορεύονται ἀπό τό ὑποσυνείδητο, τό ὄνειρο, τόν ἐρωτισμό, τέλος τόν ὑπερρεαλισμό (ὡς *modus vivendi*), σύμβολα πού μποροῦν νά ἀνατρέψουν τό νόημα τῶν φανταστικῶν σχέσεων πού μᾶς ἐπέβαλε ἡ Μυθολογία, ἄρα νά καταργήσουν τήν τρέχουσα ἠθική.

Τό βιβλίον χωρίζεται σέ τρεῖς ἐνότητες: Α' *Μυθιστορία* (δέκα κείμενα), Β' *Τά γεγονότα καί ἐγώ* (ὀκτώ κείμενα) καί Γ' *Πρόσωπα καί ἔπη* (πέντε κείμενα). Ἄλλωστε οἱ τρεῖς ἐνότητες ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορτικῆς κάθε φορά ἀφηγηματικές σκοπιές, σέ διαφορτικῆς ὀπτικές τῆς ἴδιας ἐν ἀποκαλύψει καί ἐν πλῶς πραγματικότητας. Εἶπαμε «ἀφηγηματικές» ἀπό τόν συνεχῆ συνειρμικό λόγο τῆς *Ψυκᾶμινος*, πού δανείζεται ἀπό τόν πεζό ἀπλῶς τήν παρατακτική μορφή, καί τήν κρυσταλλωμένη ποιητική ἐκφορά τῶν τραγουδιῶν πού «δέν στέκουν» τῆς *Ἐνδοχώρας*, στά *Γραπτά* ὁ Ἐμπειρικός τρέπεται, θά λέγαμε ὀριστικά, στόν ἀφηγηματικό λόγο. (Τήν ἴδια περίπου ἐποχή, ἄλλωστε, γράφει τό πεζογραφικό κείμενο *Ἀργῶ ἢ πλοῦς ἀεροστάτου*, 1944, πού ἀποσπάσματα του δημοσιεύονται στό περιοδικό *Πάλι* τό 1964-65, καί ἐκδίδεται τό 1980, καί ἀρχίζει τό μεγάλο μυθιστόρημά του *Ὁ Μέγας Ἀνατολικός*, 1945-1951, πού ἐκτός ἀπό ἀποσπάσματα, παραμένει ἀνέκδοτο). Λέγοντας «ἀφηγηματικός λόγος» στήν περίπτωση τῶν *Γραπτῶν* (καί τῆς *Ὀκτάνας*), δέν πρέπει νά πάει ὁ νοῦς μας στήν πεζογραφία, ἄν καί μιά ὑφολογική μελέτη αὐτοῦ τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου θά ἔφερνε πλουσιότετη συγκομιδή τῆς μαθητείας καί δημιουργικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν καλύτερων, ἄλλωστε τόσο μοναχικῶν, στιγμῶν τῆς παράδοσης τοῦ ἀφηγήματος στά νεότερα γράμματά μας (παρόντα ἀλλά κυριολεκτικά ξανανωμένα, ἀναβαπτισμένα στήν πῶς γόνιμη «ἀνοικτή» ἐκδοχή τους τά κείμενα τῆς *Γυναικῆς τῆς Ζάνκνθος*, τά ἀφηγήματα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ, ὁ Παπαδιαμάντης στά αὐτοβιογραφικά του διηγήματα, ὁ Ἐμμανουήλ Ροῦδης τῆς *Πάπισσας Ἰωάννας*). Ὁ Ἐμπειρικός εἶναι ὁ πρῶτος ἀλλά καί ὁ μόνος ὡς τά χρόνια μας πού γονιμοποιεῖ οὐσιαστικά αὐτά τά πολύτιμα πετράδια τῆς πεζογραφικῆς μας παράδοσης. Τά κείμενα τῆς πρώτης ἐνότητας (*Μυθιστορία*), μικρά διηγήματα στήν πρώτη ματιά, ποιητικά ἀφηγήματα, ἕνα εἶδος «μεικτό» ἀλλά φυσικά (φυσικά λόγῳ τῆς λογοτεχνικῆς του δραστηριότητος) «νόμιμο», π.χ. «Ἡ κορδέλλα», «Τά κείμενα», ἰδίως τό «Τόπος τοπείου», εἶναι κείμενα ἀπό τά ὁποῖα ἀνοίχτηκαν νέες, πρωτόγνωρες πηγές στόν νεοελληνικό γραπτό λόγο. Δέν ἀναφέρομαι τόσο στόν συχνά διάφανο ψυχαναλυτικό (καί ὑπερρεαλιστικό ὡς θεωρία) ὑπόστρωμα στήν ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων, ἀλλά στήν ἴδια τή διαδικασία τῆς ἐκφρασης-γραφῆς, ὅπου, στή σχέση ἢ στήν ἀπόσταση μεταξύ γραφῆς καί λόγου ἔχει ἐξαλειφθεῖ σέ ὑψηλό βαθμό ἡ «ἐξιδανίκευση» (μέ τή φροϋδική ὀρολογία, ἢ *Sublimierung*). Ἐτσι πού «ἡ αἰθρία εἰς τήν ὁποίαν ἐμ-

βαπτίζεται *ολόκληρο τό τοπειόν, συμπίπτει έντελώς με τήν αίθριάν τής παρομοιώσεως*²⁰.

Η δεύτερη ένότητα τιτλοφορείται *Τά γεγονότα και έγώ*. Στά κείμενα τής ένότητας αυτής ή αφήγηση είναι πρωτοπρόσωπη, χωρίς νά σημαίνει ότι πρωταγωνιστής είναι πάντοτε ό ίδιος ό άφηγητής. Άλλωστε ό τίτλος δέν ύπονοεί κάποιον άφηγητή γεγονότων πού άπλώς τά παρατηρεί και καταγράφει, αλλά ένα έγώ πού έμπλέκεται στή ροή του γίνεσθαι, είτε αυτό τό «γεγονός» είναι ό έρωτας:

«Άγαπητή, ροδόχρους, και άπαλά ντυμένη, καθόσουν σε μιά καρέκλα μέσα στην καρδιά μου, σε άπερίγραπτη φωτοχυσία» («Άφροδίτη»),

είτε ύπάρχει ταύτιση με ιστορικό πρόσωπο:

«Τότε ό Νέρων, έστράφη προς έμέ και ύψωσε τήν δεξιάν του. Έκείνη τήν ώρα, κόντεψα νά τρελλαθώ. Ό αυτοκράτωρ Νέρωνας είμουν έγώ.» («Νερόπε»),

είτε πρόκειται για ένα όνειρο, όνειρο του ύπνου πού συνεχίζεται και στον ξύπνιο σάν γεγονός, άφου σάν γεγονός τό «μεταχειρίζεται» και μέσα στή γραφή ό άφηγητής του:

«Ξαφνικά, μου φάνηκε πώς έπεφτα, όχι κατά τρόπο τρομακτικό, όπως συμβαίνει στους έφιάλτες, αλλά μαλακά και ήδονικά, μέσα σ' έναν μπαξέ τής ιδιαιτέρας μου πατριδος Άνδρου, όπου, τήν άνοιξη, οι άνθισμένες λεμονιές σκορπούν τά μύρα τους, με τόσην έπιμονή και τόσον έντονα πού πλημμυρίζουν, όχι μόνο τόν άέρα, αλλά και τά πιά έρμητικώς κλειστά δωμάτια, και τά πιά βαθειά σεντούκια και συρτάρια, κάτω από τά μακρουλά και στρογγυλλά κυπαρισίνια βορδανάρια. Η παραβολή πού έκαμα, έχει μεγαλειότερα σημασία άπ' ό,τι θά μπορούσε νά νομίση κανείς αρχικώς, διότι θρισκόμουν πλέον, όχι κάτω από μιά καρδιά των Λαμύρων ή των Στραπουργιωών, αλλά, σάν νά είχα κατακλυθήσει από παραβολή σε παραβολή, θρισκόμουν, λέγω, στό Νεμπορειό, σε μιά άμμουδιά τής Άνδρου» («Η Μανταλένια»).

είτε πρόκειται για ένα

«μέγα γεγονός πού έμελλε νά λάβη χώραν»

(τήν έλευση του Ίσπαχάν), τό όποιο σύμπας ό λαός άνάμενε με κομμένη τήν άνάσα ενώ δέν ήταν παρά ή φωτεινή εμφάνιση μιάς παιδίσκης *«11 έως 12 έτών», «έκτάκτου κάλλους», «τελειώς μόνης και τελειώς γυνικής»* («Τό ρόδο του Ίσπαχάν»).

Στήν τρίτη ένότητα (*Πρόσωπα και έπη*), τά τρία από τά πέντε κείμενα αναφέρονται σε πρόσωπα τής ιστορίας-μυθολογίας: «Ό Οιδίπους Ρέξ», «Ό Νεοπτόλεμος Α' Βασιλεύς των Έλλήνων» και «Η έπιστροφή του Όδυσσέως». Σημειώνουμε ότι και τό προτελευταίο τιτλοφορείται με συγκεκριμένο όνομα: *Σαμουήλ Χάρδιγκ*, και μόνον ένα κρατάει στον τίτλο τήν άνωθυμία: «Η κόρη τής Πενσυλβανίας». Ό Οιδίπους, ό Όδυσσέας, άκόμη και ό Νεοπτόλεμος, μάς ξαναγουρίζουν άμεσα σε μιά διαπίστωση πού κάναμε στην αρχή τής παρουσίας των *Γραπτών*: είναι κείμενα συγκεκριμένα παραδείγματα μεταποίησης τής κοινόχρηστης λειτουργίας των συμβόλων τής Μυθολογίας σε μιά προσωπική μυθολογία (*προσωπική* στο βαθμό πού και ή ψυχανάλυση είναι έπιστήμη του άτομου, του ιδιωτικού: προσωπική, από τήν άλλη, στο βαθμό πού οι μύθοι-σύμβολα άποτελούν τήν πο-

λιτιστική μαγιά τής στάσης μας άπέναντι στη ζωή). Είναι δηλαδή, κατά κάποιον τρόπο, κείμενα πού άνατρέπουν τούς παραδοσιακούς μύθους, τά ταμπού, θά μπορούσαμε νά πούμε, πού άνοίγουν μιά πορεία φωτεινή προς τήν άπελευθέρωση: *«Έρθε ό καιρός νά μάθη ό κόσμος τήν αλήθειαν»* («Οιδίπους Ρέξ»).

Στόν Οιδίποδα τήν αλήθεια θά τήν ξεστομίσει ένας άπλός άνθρωπος των δασών γέννημα-θρέμμα του Πανός και των Άμαδρυάδων. Άφηγητής, λοιπόν, τής ιστορίας είναι ό κυνηγός Χαβρίας, ό όποιος προσπαθεί νά παρηγορήσει τον Οιδίποδα και νά τον πείσει ν' αποβάλει τήν ένοχή πού αισθάνεται για τίς πράξεις του, διακηρύσσοντας συγχρόνως τό δικαίωμα στην έρωτική άπόλαυση, *«άνευ όριών, άνευ δρων»*, και άνευ τύψεων, γιατί θά έρθει μιά μέρα πού *«οί άνθρωποι και ό έρωτας θά είναι έπιτέλους έλεύθεροι, όπως έμεις οι άπλοί και ήμεις άνθρωποι των δασών...»* Τά πρόσωπα και τά πράγματα προέρχονται από τον πραγματικό μύθο του Οιδίποδα, αλλά δέν πρέπει νά ξεχνούμε, διαβάζοντας τό κείμενο, και τή σχετική ψυχαναλυτική έρμηνεία του οιδιπόδειου μύθου (του οιδιπόδειου συμπλέγματος). Στους αντίποδες του Οιδίποδα βρίσκεται τό κείμενο «Η έπιστροφή του Όδυσσέως» (ό Οιδίποδας είναι τό πρώτο και ό Όδυσσέας τό τελευταίο κείμενο τής ένότητας). Η ένότητα αρχίζει με ένα κείμενο πολύ φορτωμένο με πραγματολογικά στοιχεία, με ιστορικές πληροφορίες, και τό πλαίσιο του κλασικού μύθου του Οιδίποδα διατηρείται τόσο πιστά, ώστε, παρά τή θανάτωση των Έρινύων από τον Χαβρία, ό Οιδίποδας νά μή γλιτώνει, λίγα λεπτά πριν από τό θάνατό τους, τήν εκδίκηση, τον εύνουχισμό, τον κατασπαραγμό τής ένοχης συνείδησής του. Στο τελευταίο όμως κείμενο, τήν «Έπιστροφή του Όδυσσέως», ή άναφορά στον σχετικό μύθο ύπάρχει ως μνεία μονάχα στον τίτλο του κειμένου άφενός και πάλι σ' έναν τίτλο βιβλίου γραμμένου από τον ήρωα του Έμπειρικού, τον Δανιήλ Κάρτερ, στο τέλος τής ιστορίας. Ό Δανιήλ, ό μέγας έραστής και άναμορφωτής του κόσμου, τεμπέλης και όνειροπόλος, πολύγαμος (μιά από τίς γυναίκες του όνομάζεται Πηνελόπη), φεύγει για τή λίμνη για νά ρεμβάσει. Έκεί έρωτεύεται μιά νέα και περιμένει άνταπόκριση στον έρωτά του, συνεχώς «πλουτίζοντας τά όράματά του». Σε δύο μέρες τήν παντρεύεται, είναι ή έκτη γυναίκα του, ή Καρολίνα, και έπιστρέφει μαζί της στο σπίτι όπου θρισκει τούς «μνηστήρες» (είναι ενδιαφέρον πού κατονομάζει τά επαγγέλματά τους). Η σκηνή του φόνου των μνηστήρων διατηρεί όλη τήν ένταση τής όμηρικης περιγραφής μαζί με μιά σύγχρονη άτμόσφαιρα καουμπόικης ταινίας. Η εξέλιξη και τό τέλος (;) του Δανιήλ-Όδυσσέα άφήνει άνοιχτά τόσα προβλήματα και προσφέρει τόσες έρμηνευτικές εκδοχές ώστε τούτη ή όλοκληρωτική άνάπλαση του αρχαίου έπους από τον Έμπειρικό νά προσφέρεται στον άναγνώστη σάν προζύμι για τή διάπλαση τής δικής του προσωπικής μυθολογίας.

«Ό Νεοπτόλεμος Α' βασιλεύς των Έλλήνων» είναι κείμενο φαινομενικά διάφανο, γραμμένο σε ήμερολογιακή μορφή: ό Νεοπτόλεμος άφηγείται σε πρώτο πρόσωπο, μάλλον γράφει στο προσωπικό του ήμερολόγιο, τίς άναμνήσεις από τό φρενοκομείο.

Καταρχήν ό ίδιος ό «τρελός» άμφισβητεί τήν «τρέλα» του, χαρακτηρίζοντάς τήν άπλώς μή συμμόρφω-

ση στή Λογική, ἄποψη πού διακήρυξαν ἐξαρχῆς οἱ ὑπερρεαλιστές: «Θά μπορούσα νά περάσω ὅλη τή ζωή μου ἀκούγοντας τίς ἐκμυστηρεύσεις τῶν τρελῶν. Ἡ τιμιότητά τους εἶναι ἀσύλληπτη καί ἡ ἀγνότητά τους δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ παρά μόνο μέ τή δική μου», θά γράψει ὁ Ἀντρέ Μπρετόν στό Πρῶτο Σουρρεαλιστικό Μανιφέστο. Καί ὁ «τρελός» μας δεβαιώνει πῶς «σέ αὐτό τό ἴδρυμα, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, οἱ ἱατροὶ ἦσαν λογικοί, ἀλλά ἠλίθιοι -δηλαδή εὐρίσκοντο ψυχικῶς σέ πολύ κατώτερη βαθμίδα ἀπό πολλούς τρελοὺς». Ὅμως, μέσα στό ἴδρυμα τοῦτο ὑπῆρχε μία ἐξαιρεση, ἕνας γιατρός, «ὁ ὁποῖος δέν ἦτο κοινός ψυχίατρος, ἀλλά ψυχαναλυτής, καί μάλιστα ψυχαναλυτής εὐφάνταστος, ὅπως ἀποδεικνύουν ὅλες οἱ ἐρμηνεῖες του, καθὼς καί τὰ λογοτεχνικά του ἔργα». Ἀπό αὐτά, ἀλλά κυρίως ἀπό τὰ παρακάτω²¹, εἶναι σαφές ὅτι ὁ ἄνθρωπος στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ «τρελός» μας εἶναι ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός(π.χ. ἡ φράση ἀπὸ τό λογοτεχνικό ἔργο τοῦ γιατροῦ πού παραθέτει ὁ «τρελός» στό ἡμερολόγιό του εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν συλλογὴ *Γραπτά*, ἀπὸ τό κείμενο «Ὁ Περιστερεῶν», τό πρῶτο κείμενο τῆς συλλογῆς): ἡ ἀναφορὰ τοῦ «τρελοῦ» στό γιατρό-εὐεργέτη του εἶναι γεμάτη θαυμασμό καί εὐγνωμοσύνη, μ' ἀποτέλεσμα νά τὸν διορίσει, αὐτὸν πού στέκει «ἄγρυπνος πάντοτε ἀκρίτας καί φρουρός, στίς πιό προχωρημένες δίγλες τοῦ Πνεύματος καί τῆς Αὐτοκρατορίας (...), Πρωτοσπαθάριον τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καί ψυχαναλυτῶν». Μιά αἴσθησις πικρίας καί εἰρωνείας μετατοπίζεται φευγαλέα ἀπὸ τὸν ἥρωα Νεοπτόλεμο στό γιατρό καί ποιητὴ καί τὰ δύο αὐτά πρόσωπα κάθε τόσο συμπλέκονται, εἰσχωρεῖ τό ἓνα στό ἄλλο: «Τὴν ὥρα πού μέ ἔφεραν στό φρενοκομεῖο, φοροῦσα στό κεφάλι μου ἓνα σαμοδάρι (τό σαμοδάρι τῆς μητέρας μου) δίκην κράνους». (Εἶναι ἀναπόφευκτο νά θυμηθοῦμε τὴ ρωσικὴ καταγωγή τῆς μητέρας του Ἐμπειρικού καί τίς ἔντονες παιδικές μνημές του ἀπὸ τὴν πατρίδα τῆς μάνας του πού περιγράφει στό «Ἀμούρ-Ἀμούρ»^{21α}). Τὰ δύο πρόσωπα χάνουν τό ἀτομικό τους περίγραμμα καί συμπλέκονται κυρίως μέ τὴ γραφή, ὅταν π.χ. οἱ γραπτές ἀναφωνήσεις τοῦ «τρελοῦ» ταυτίζονται σχεδόν μέ τὴ γραφὴ τοῦ ποιητῆ Ἐμπειρικού: *Δόρν μου, δόρν μου χρυσό, καί σὺ λαγῆνι κόκκινο, καρδιά μου, γράφω μέ σᾶς τό*

τῶν ἢ ἐπὶ τὰς τῆς ἡδονῆς πού ἀσπαίρει καί σφαδάζει, τουτέστιν ὅλης τῆς ζωῆς». Ὅπως ἕνας ἀπλός, πρωτόγονος κυνηγός, ὁ Χαβρίας, ἀναλαμβάνει νά ἀπαλλάξει τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν ἐνοχλή, τίς Ἐρινύες, ἔτσι καί τώρα ἕνας «τρελός» πού ὑποδύεται τὸν Νεοπτόλεμο τὸν Α', ἀναλαμβάνει νά γκρεμίσει τό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, «Θεμελιῶνων νέαν ἐποχὴν, γιὰ τό καλὸν τοῦ Σύμπαντος καί γιὰ τὴν δόξα τῶν Ἑλλήνων». Δέν εἶναι δύσκολο ν' ἀνιχνεύσει ὁ ἀναγνώστης τὴ ζωογόνα δύναμη τῶν ὑπερρεαλιστικῶν ἰδεῶν καί σέ τοῦτο τό κείμενο, τό γκρέμισμα τοῦ φράγματος μεταξὺ τρελῶν-ἄρρώστων καί λογικῶν-ὑγιῶν, τὰ παρήγορα μηνύματα δύο κοινωνικῶν πρακτικῶν, τῆς ψυχανάλυσης καί τῆς σουρρεαλιστικῆς λογοτεχνίας, τὴ δόξα τοῦ ἔρωτα, τὴν ἀναζήτησι μιᾶς ἀπόλυτης ἑλληνικῆς πνευματικῆς καί ὕλικῆς μεγαλοσύνης.

Ἄν ἀναφερόμαστε, ὁμως, κάθε τόσο σέ μιὰ τόσο πιστὴ, «στρατευμένη» θά λέγαμε, προσήλωσι τοῦ ποιητῆ στίς ἰδέες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ καί τῆς ψυχανάλυσης, δέν πρέπει νά φανταστοῦμε πῶς τοῦτες οἱ ἰδέες μεταφράζονται μονοσήμαντα σέ γραπτὸ λόγο: ἡ ἴδια ἡ γραφή, ὅπως ἐπανειλημμένα εἶδαμε, γιὰ τὸν Ἐμπειρικό εἶναι μιὰ διαδικασία ὄχι μοναχά ἀπελευθερωτικὴ, ἀλλὰ παραγωγὸς ἰδεῶν καί συναισθημάτων, πρακτικὴ πού μεταπλάθει τίς ἰδέες ἀκόμη καί τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα καί τὴ μεταγγίζει σέ ζωή:

«ὦ, τί μεγάλο μυστήριον πού εἶναι τό γίνεσθαι τῶν πραγμάτων. Ὄταν ἐκάθησα πρὸ δυὸ ὥρῶν, νά γράψω ἐδῶ, στό ἡμερολόγιό μου, ὀλίγα λόγια γιὰ τὴν τρίτη σημερινὴ ἐπέτειο τοῦ

20. ὁπ. π., σ. 55.

21. βλ. τό κείμενο, *Γραπτά*, σ. 153-161.

21α. Ἄλλὰ καί ἄλλοι λειτουργοὶν αὐτόματα παρόμοιες συσχετίσεις: Π.χ., οἱ δύο κεντρικοὶ ἥρωες τῆς *Ἀργῆς*, ὁ καθηγητὴς Ραμίρεθ καί ὁ Ρῶσος ναύαρχος Βιερχόν εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο, ὅπου ἄς τό πούμε ἀπλοϊκῶς, ὁ καθηγητὴς ἐνεργεῖ μέ τίς ἀναστολές τοῦ ἀσυνείδητου καί τίς κοινωνικὲς καταστολές, ἐνῶ ὁ ναύαρχος ὡς τό ἀπελευθερωμένο ἀσυνείδητο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι συναντοῦμε κι ἐδῶ τό γνωστό μοτίβο τῶν ὑδάτων: ὅταν ὁ καθηγητὴς δραματίζεται μιὰ ζωὴ «χωρὶς δεσμά» καί τὴν ἀπεικονίζει σ' ἓνα «τεράστιο ποταμό, μέ τὴν κοχλάζουσα ὀρμὴ τῶν νερῶν» (βλ. ὅλο τό χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα, *Ἀργῶ*, σ. 21-22). Ὁ Ἐμπειρικός ὁμως ταυτίζεται κυρίως μέ τὸ Ρῶσο ναύαρχο, τὸν ἀπέλευθερωμένο ἄνθρωπο: «ὁ ναύαρχος ὑπῆρξε πάντοτε μιὰ ἐλευθερα συνείδησις καί ποιητῆς (...) Τό ποίημά του, ἦτο ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του». (σ. 55). Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι αὐτὸ τό πρόσωπο-μοντέλο εἶναι Ρῶσος, εἶναι ναύαρχος (ἔχει νά κάνει μέ τὴ θάλασσα) καί τὴ στιγμὴ τῆς ἀνύψωσής του ἀερόστατου θυμᾶται τὰ παραδείσια παιδικὰ του χρόνια στὴ Ρωσία (σ. 55-56).

χαρμωσύνου γεγονότος τῆς ἐξόδου μου ἀπὸ τὸ ψυχιατρεῖον, δὲν εἶχα δεῖ ἀκόμη ποιός ἦτο ὁ ἀληθινὸς προσορισμὸς μου. Γράφοντας ὅμως, τὸν εἶδα, τώρα, πρὸ ὀλίγου, καὶ γράφοντας πάντοτε, χωρὶς νὰ σταματήσω, σπρωγμένους ὀλοφάνερα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, ἐπήρα τὴν ἀπόφασή μου...»

Καθὼς τὰ τελευταῖα κείμενα τῶν Γραπτῶν ξελαγαρίζουν ὄλο καὶ περισσότερο σὲ θέματα, μοτίβα, πρόσωπα (ὑπαρκτά, ἱστορικά ἢ φανταστικά), καθὼς ἢ ἀφηγηματικὴ σκοπιὰ ἐκπέμπεται ὄλο καὶ πυκνότερα ἀπὸ ἓναν ἀφηγητὴ καὶ ὑποχωροῦν οἱ εἰκόνες, ἢ συνειρμικὴ ἀλληλουχία καὶ τὸ ὀραματικὸ στοιχεῖο, ἔχει κανεῖς τὴν αἴσθηση πὼς κάπου ὄλο καὶ ἀπομακρυνόμεστε ἀπὸ τοὺς «πυκνοὺς θυσάνους τῶν φωνηέντων» τῆς Ὑψικαμίνου καὶ τὰ ἡδονικὰ κρύσταλλα τῆς Ἐνδοχώρας.

Στὴν τελευταῖα ἐνότητα τῶν Γραπτῶν, τὰ πρόσωπα πού βγαίνουν στὴν σκηνὴ δὲν εἶναι ἀθῶα, κουβαλοῦν τὴ βαριά μνήμη τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ἀντιμέτωπα μὲ μιά παιδεία πού πρέπει νὰ γκρεμιστεῖ χάριν τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰ Ἐπη ἐκφράζουν ἀκριβῶς τὶς κεντρικὲς ἐκδοχὲς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ πού πέτυχε τὸ διχασμὸ τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Δὲν πρόκειται φυσικά, γιὰ «ὑποχώρηση θέσεων». Κάθε ἄλλο.

Οἱ ῥήσεις τῆς Ὀκτάνας

Ἡ μεταθανάτια συλλογὴ Ὀκτάνα, πού ἐκδόθηκε τὸ 1980 περιλαμβάνει κείμενα χρονολογημένα ἀπὸ τὸ 1942, 1960 καὶ ἐξῆς, ἕως τὸ 1965 (καὶ ἄλλα ἀχρονολόγητα), κείμενα ποιητικά καὶ ἀφηγηματικά (χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τὰ διαχωρίσουμε, ἄλλη μιά φορά, σὲ καθαρὰ «εἶδη»). Ἄν στὰ Γραπτὰ ἢ Προσωπικὴ μυθολογία τὸ θέμα, ὁ μῦθος, τὸ σύμβολο (μὲ τὴν προσωπικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ τους φόρτιση) ἔμοιαζε νὰ ἐξοδελλίξει πρὸς στιγμὴν «τὸν συνθεμένο μέσα του κόσμου – τὸν οἰονδήποτε – μὲ τὴν συνέπεια ἐκεῖνη πού τοῦ ἐπιβάλλεται καὶ ὄχι νὰ τὸν συναρμολογεῖ ἀπὸ στοιχεῖα διαλεγμένα» (ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Ἐμπειρικοῦ γιὰ τὸν ζωγράφο Ὀρέστη Κανέλλη), ἢ Ὀκτάνα ἀνοίγει μὲ μιά σφύζουσα σιωπὴ:

«Ἡ σιγὴ καὶ τὰ ἀνεκτέλεστα ὄλα, θὰ περιέχουν ἓνα μέγα μυστήριον (ὡς τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς ἐν τάφῳ) τὸ φανερόν, τὸ τηλαυγές, τὸ πλήρες μυστήριον τῆς ὑπάρξεως τῆς ζωῆς, Ἄλφα-Ὠμέγα»²².

Εἶπαμε ὅτι στὴν Ὀκτάνα περιλαμβάνονται κείμενα χρονολογημένα ἀπὸ τὸ 1942 ὡς τὸ 1965, καὶ ἄλλα ἀχρονολόγητα. Ἡ χρονικὴ ψαλίδα τῆς γραφῆς τους εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες, τὶς προηγούμενες συλλογὲς τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Κάτι παραπάνω: ἡ Ὀκτάνα εἶναι ἓνας τόμος πού διατρέχεται ἀπὸ ὄλες τὶς μορφὲς γραφῆς πού ἄσκησε ὁ Ἐμπειρικός στίς τρεῖς προηγούμενες συλλογὲς του. Ἔτσι, ὄχι μονάχα ἀναρρεῖ ἄλλη μιά φορά τὴ δυνατότητα περιοδολόγησής τῆς δημιουργικῆς του παραγωγῆς, ὄχι μονάχα μᾶς δείχνει πὼς «προχωρεῖ καὶ ἀναπτύσσεται ἐν ὄψει ὄλων τῶν καιρῶν καὶ τῶν ἐκτάσεων ἢ συνοχῆ τῶν ἀλληλουχιῶν, τῶν πράξεων, τῶν λόγων τῶν γραπτῶν καὶ τῶν ὀνειρῶν» («Ἐν ὄψει ὄλων τῶν καιρῶν», Ὀκτάνα) ἀλλὰ μᾶς πείθει ἔμπρακτα πὼς κάθε

ἐκδοχὴ τῆς γραφῆς (του) «συναρμολογεῖ καὶ συναρμολογεῖται» γιὰ νὰ ἐκφράσει «ὀλόκληρο τὸν ἄνθρωπο» (στό ἴδιο), εἴτε τὸ κείμενο εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο doctus, εἴτε ἔχει μεγαλύτερη ἢ μικρότερη νοηματικὴ ἀλληλουχία, εἴτε εἶναι ποίημα εἴτε ἀφήγημα, πὼς ὑποχώρηση θέσεων δὲν ὑπάρχει. Γι' αὐτὸ ἡ γονιμότερη μέθοδος προσέγγισής τοῦ ἔργου του θὰ ἦταν ἐκεῖνη πού θὰ μποροῦσε διὰ μᾶς νὰ τὸ συλλάβει ὀλόκληρο, σάν μιά ἐνότητα συνεκτικὴ, σάν ἓνα «μυστήριον γιομάτο, ἓνα μυστήριον ὑπερπλήρες», ξεχνώντας αὐτὰ πού ὁ ἴδιος ἀπέρριπτε, τὴν ἀπεικόνιση, τὴν ἀναπαράσταση, τὰ σχήματα, τὴν τρέχουσα λογικὴ, μιά κάποια «σοφὴ τεχνικὴ» πού ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἔμμετρου λόγου τῆς λυρικῆς ποιότητας, τὸ διχασμὸ τῆς προσωπικότητας καὶ συνακόλουθα καὶ τῶν διαφόρων φυσικῶν, ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν. Γιατί «τέρμα ὀριστικὸν κανένα δὲν ὑπάρχει, ὅπως καὶ νόμος ἀπόλυτος κανείς»²³.

Ἄλλωστε, τὸ 1973, δύο χρόνια πρὶν πεθάνει, στὴ συνέντευξή πού ἔδωσε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης ἐπιμένει σὲ ὅσα καὶ ὅπως μᾶς τὰ εἶπε στὴν Ὑψικαμίνου, στό Ἄμουρ – Ἄμουρ, διὰ στόματος Χαβρία, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν κάπως δραματικὸ ἦρωα του τὸν Νεοπτόλεμο (ἂν καὶ τὸ «δραματικὸ» ἐπίσης ἐξοβελίζεται ἀπὸ τὴ στάση τοῦ Ἐμπειρικοῦ):

«Κοιτάξτε, ἂν ὅ,τι κάνει ὁ γράφων, ὡς δέκτης, ἂς ποῦμε ὅτι εἶναι πρὸς στιγμὴν πομπὸς ὁ γράφων, ἔ, ἀφήστε πού εἶναι καὶ αὐτὸς δέκτης(...) λοιπὸν ἂς ποῦμε ὅτι εἴστε δέκτης, ἔ, ἂν ἀφεθεῖτε καὶ ὡς δέκτης εἰς ὅ,τι ἀφέθη ὁ πομπὸς, γράφων αὐτομάτως, ὑπερρεαλιστῆς δὲν θὰ ἔχετε ἀνάγκη νὰ ἐννοήσετε ὅτι ζητήσετε κἂν ἐξήγησιν, ἀλλὰ θὰ ἀφεθεῖτε εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ Merveilleux, αὐτὸ πού λέμε «τοῦ μαγικοῦ», πού ἀναπηδᾷ, πού ἐκπορεύεται, πού ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸ ὑπερρεαλιστικὸν κείμενον(...). Θὰ σᾶς φέρω ἓνα παράδειγμα: Μία φράσις, ἐνὸς ὑπερρεαλιστικοῦ ποιήματος κρούει ὀρισμένους χορδὰς μέσα σας. Δὲν ἔπεται ὅτι ὁ παραπλεύρως καθημένοσ ἢ ἡ παραπλεύρωςκαθημένη πρέπει νὰ ἀποδώσει τὸν ἴδιον ἦχον, ὄχι ἐνῶ εἰς ἄλλῶς γράφοντες περιμένουμε νὰ ἐννοήσετε, ἂν πῶ ἐγὼ «τριαντάφυλλο», τριαντάφυλλο καὶ ὄχι αἴφνης ρυάκιον, δὲν εἶναι ἔτσι; Λοιπὸν μέσα σ' αὐτὸ τὸ παιχνίδισμα τὸ ἐν μέρει διαλεκτικόν, ἂν προσέξετε, ὑπάρχει μιά ἀμοιβαίότης σχέσεων, ἢ ὁποῖα καταλήγει σὲ μιά ταυτότητα συναισθημάτων, διὰ τῶν εἰκόνων καὶ ὄχι διὰ τῶν ἐννοιῶν· ἰδοῦ, σᾶς εἶπα σαφέστερα τώρα τί ἐννοῶ: διὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν συγκινήσεων πού δημιουργοῦν πέραν τῆς λογικῆς, καὶ πέραν τῆς ἀνταποκρίσεως τοῦ ὄρου πρὸς ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα (...) Μάλιστα, καὶ μιά τελεία παράδοσις, ὅσο διαρκεῖ φυσικὰ ἢ ἐπικοινωνία ποιητοῦ μὲ ἀναγνώστη».

Χωρὶς νὰ ὑποτιμοῦμε τὶς ὁποῖες ἀναλύσεις τοῦ ἔργου του, τοῦτα τὰ λόγια πρέπει νὰ τ' ἀκούσουμε καλὰ γιὰ νὰ ὑπερσκελίσουμε τὰ ἀγαθὰ τῆς «κατανόησης» τοῦ ἔργου του καὶ νὰ παραδοθῶμε στὴν

22. Ὀκτάνα, «Ἡ Σιωπὴ» Ἰκαρος 1980, σ. 7.

23. ὄπ. π., «Οἱ ἐποχές», σ. 12.

απόλαυση του μαγικού που εκπέμπει ή ποίηση του Έμπειρικού, απόλαυση την όποια επιδιώκει άλλωστε κάθε καλή ποίηση.

Τά εντός και εκτός θαύματα της γραφής

Ο Έμπειρικός ήταν ένας άνθρωπος που έγραφε αδιάκοπα, πιστεύοντας στην απελευθερωτική επένεργεια της γραφής, ακόμη και με την υλική, τη χειρωνακτική πλευρά της. Η γραφή ή ίδια είναι απελευθερωτική, μπορεί να είναι πέραν της ηθικής και των προκαταλήψεων, όταν είναι γραφή που αντίκει « από την αισθησιακή (του γράφοντος) ρώμη και την πνευματική του δύναμη, που σαν ενέργειες εκρηκτικές διασπούν και ανασυνθέτουν συνεχώς μέσα στα έργα του, τον έσωτερο κόσμο, πλουτίζοντας κάθε φορά, όχι μόνον την ζωή του με τά λυρικά του διώματα, αλλά και τον γύρω του κόσμο εν γενε²⁴». Και είναι μιά ζωή που χύνεται αδιάκοπα μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο και με τό κύλισμα της γραφής ανεβάζει στην επιφάνεια του γάργαρου νερού τά νιόκοπα πετράδια από τά βάθη, πλουτίζοντας τη ζωή με καινούρια αισθησιακά διώματα και πνευματικά όπλα. Αυτή ή συνεχής διάσπαση και ανασύνθεση « του εντός και εκτός εαυτού θαύματος», που ανακαλύπτει ανά πάσα στιγμή μιά νέα, ανώτερη πραγματικότητα, στάθηκε ό

άξονας της ποίησης-ζωής του Άνδρέα Έμπειρικού: «Όταν τό ρήμα εκτοπίζεται και άρχουν παντού τά επίθετα, θετά παιδιά της συμμορφώσεως και του διακοσμημένου ψεύδους, τέλματα εκτείνονται εκεί όπου ό σπόρος έπιπτε ως σπέρμα²⁵».

Τό έργο του Άνδρέα Έμπειρικού έτοι άς τό δούμε, σαν ένα Ρήμα αισιόδοξο και θαρραλέο, σαν τό ρήμα «(άμήν, άμήν) λέγω ύμίν» της Όκτάνας, τό ρήμα εκείνο πώς «Νέα Πόλις θά κτισθή... στά ύψίπεδα της Οίκουμένης». Ρήμα και πρώτη χειρονομία, πρώτη πέτρα στα θεμέλια της πόλης τούτης της Όκτάνας και Όκτάνα «θά πη έρωσ έλεύθερος μέ δλας τάς ήδονάς του.

« Όκτάνα θά πη ανά πάσα στιγμήν ποιήσεις, όμως όχι ως μέσον εκφράσεως μόνον, αλλά ακόμη ως λειτουργία του πνεύματος διηγετικής.(...)

Όκτάνα θά πη παντού και πάντα εν ήδονη ζωή.

Όκτάνα θά πη δικαιοσύνη.

Όκτάνα θά πη αγάπη.

Όκτάνα θά πη παντού και πάντα καλωσύνη».

Άμήν άμήν (λέγει ήμίν).

24. Όρέστης Κανέλλης, άρθρο του Α.Ε. στον τόμο Όρέστης Κανέλλης, ό ποιητής του όνειρου,» Άθήνα 1981 σ. 24.

25. Όκτάνα, «Τά ρήματα», σ. 19.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΣΞΕΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

1

η δίψα της γνώσης

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
Ο ΠΡΟΥΣΤ
ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
ΦΕΛΙΞ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ
Ο Αντι-Οιδίπους

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ
ΑΝΤΑΜ ΣΑΦ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ
ΣΞΕΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ
(1. Η δίψα της Γνώσης)

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
Ο ΠΡΟΥΣΤ
ΚΑΙ ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ
Ο Αντι-Οιδίπους

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
ΦΕΛΙΞ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ
Ο Αντι-Οιδίπους

ΑΝΤΑΜ ΣΑΦ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 6 (Πάρδος Άκαδημίας) Τηλ. 36.15.783

Γκουστάβ Φλωμπέρ
 'Η αισθηματική άγωγή
 Ιστορία ενός νέου

Χρονολογία, Προλεγόμενα, Βιβλιογραφία, μετάφραση,
 σημειώσεις: Παναγιώτη Μουλλά, Έκδ. 'Οδυσσέας, 1981.

Μιά φωτεινή εξαίρεση στη λογοτεχνική σειρά του 'Οδυσσέα: 'Η αισθηματική άγωγή του Φλωμπέρ σε μετάφραση του Παν. Μουλλά.

Φωτεινή εξαίρεση για πολλούς λόγους: ένα έκδοτικό (δέν είναι τό μόνο) που μάς πολιορκεί -θάλεγα τρομοκρατεί- με τά εκατοντάδες ονόματα και τίτλους της παγκόσμιας μυθιστοριογραφίας, ονόματα που καμιά φορά δέν προλαβαίνουμε ούτε καν νά άποστηθίσουμε, τίτλους που είναι δύσκολο νά τοποθετήσουμε κάπου μέσα στή λογοτεχνική κοινοπραξία (ούτε καν νά ύποψιαστούμε έκείνη τή άέναση σιωπηρή συνομιλία ανάμεσά του και ανάμεσά μας), βιβλία έκτός τόπου και χρόνου, έκτός γλώσσας συνήθως, χωρίς πρόσωπο, στήν ελληνική έκδοχή τους. Βιβλία που ρουφιούνται και άπορροφιούνται μέχρι τελευταίας σταγόνας όπως τό νερό άπό τό σφουγγάρι για νά μήν μείνει πάλι τίποτα στό τέλος παρά μόνο ή ανάγκη της επόμενης τροφοδότησης. Φυσικά, τό πρόβλημα της «μαζικής» λογοτεχνικής κατανάλωσης, όπου στοιχείο συνήθως ένδημικό και κυρίαρχο είναι ή ίσοπεδωτική άνεργός σχέση άναγνώστη- κειμένου είναι εξααιρετικά πολύπλοκο, που άπτεται του θεωρητικού ζητήματος τί ρόλο παίζει ή θάπρεπε νά παίζει ή λογοτεχνία, για νά επιμεριστεί σ' άλλα έξίσου σημαντικά και πολυάριθμα, όπως π.χ. πότε μία λογοτεχνία θάπρεπε νά χαρακτηρίζεται λαϊκή, είναι ή άνάγνωση ενός μυθιστορήματος κάτι πέρα άπό την άπόδραση ή τή διασκέδαση (τώρα τό λένε μεσότερα «άπόλαυση»), μπορεί νά ύπάρχει σήμερα διασκέδαση, και άλλα πολλά.

Έντούτοις δύο τρία πράγματα είναι βέβαια: είναι βέβαιο ότι τά έντελώς τελευταία χρόνια έχουμε μία έκρηκτική αύξηση άναγνωστών της λογοτεχνίας - της μεταφρασμένης πεζογραφίας κυρίως και ενός ελληνικού τμήματος της με αρκετά καθορισμένους προσανατολισμούς - είναι βέβαιο επίσης ότι τά έκδοτικά προσπαθούν νά βρουν στή μεταφρασμένη λογοτεχνία τή χρυσή τομή για τό οικονομικό τους ξεμπλοκάρισμα, και είναι και πάλι βέβαιο ότι τά περισσότερα άπό αυτά τά βιβλία μάς δίνονται σε πρόχειρες μεταφράσεις και με τή μορφή ενός επιθυμητού καταναλωτικού αγαθού, άντικείμενο ομοιόμορφο χωρίς άντιστάσεις: του λείπουν οι όροι που δημιουργούν ενεργητική επίλογη, άρα δέν προϋποθέτουν πνευματικό κόπο. Οι μεταφράσεις είναι εϊπαμε, συνήθως πρόχειρες: είναι φυσικό, όχι μονάχα διότι πληρώνονται πολύ άσχημα, αλλά και επειδή όταν ή λογοτεχνία μεταφράζεται κατά παραγγελία ή έκτελεσή της δέν ύπόσχεται πολλά: μονάχα όταν ό μεταφραστής έχει ή φτιάξει κάποιο συγγενικό δεσμό με ένα λογοτεχνικό κείμενο μπορεί νά τό βγάλει πέρα, όσο βγαίνουν πέρα οι λογοτεχνικές μεταφράσεις άπό γλώσσα σε γλώσσα. Λείπει ή κριτική παρουσίαση των βιβλίων, βέβαια τί νά πρωτοπρολάβουν οι κριτικοί, αλλά κυρίως κάποιο προλογικό σημείωμα που νά διαφωτίζει τόν άγοραστή για τά συστατικά του προϊόντος που θά καταπεί (για πολλά άπό αυτά τά θέματα θά ήταν τόσο χρήσιμο τό περιοδικό Πρίσμα του άείμνηστου Δημήτρη Χατζή). Τό πιο προβληματικό με αυτά τά βιβλία είναι

ότι οι όροι προσφοράς και ζήτησης δέν επιτρέπουν τή δημιουργία μιάς υπό μακροπρόθεσμης σχέσης: λίγα σου κρατούν συντροφιά και τήν έπομένη. Είναι πασίγνωστο ότι ή κρίσαρά της ποιότητας είναι άμείλικτη και ότι ένα άριστούργημα άντέχει και στή μεταφραστική κακομεταχείριση, όπως δείχνει τό πρόσφατο παράδειγμα του Μάρκες. Άλλά έκείνο που δημιουργεί μία περιεργή δυσφορία είναι ή άνασφάλεια και ή καχυποψία με τήν όποια προσεγγίζουμε ένα τέτοιο βιβλίο: με ποιόν πρέπει νά τά βάλουμε, με τό μεταφραστή ή τό συγγραφέα;

Όσοι, λοιπόν, νιώθουν ότι κάπως έτσι έχουν τά πράγματα, θά συμφωνήσουν νομίζω πώς 'Η Αισθηματική άγωγή του Φλωμπέρ είναι ένας ύποδειγματικός τόμος, άπό τά βιβλία έκείνα που πληρούν τίσ προϋποθέσεις για μία γόνιμη και μακροπρόθεσμη συνομιλία κοινού - συγγραφέα. 'Ο Παν. Μουλλάς προτάσσει μία λεπτομερή χρονολογία (που είναι κάτι παραπάνω: μία εργοβιογραφία του Φλωμπέρ συνυφασμένη με τήν πολιτιστική ζωή της εποχής) και παραθέτει, μετά τήν εισαγωγική του μελέτη, μία «Επιλογή βιβλιογραφίας» ενημερωμένη και χρηστική. Τό κείμενο φωτίζεται και σχολιάζεται με πλήθος (158) σημειώσεις του μεταφραστή.

Καταρχήν άς μήν ξεχνούμε πώς ή έκδοση του 'Οδυσσέα είναι ή δεύτερη, με ξαναδουλεμένη μετάφραση, καινούρια εισαγωγή και εμπλουτισμένη με βιβλιογραφία και χρονολογία. Άπό τήν πρώτη (Γαλαξίας 1971) ως τή δεύτερη μεσολαβούν δέκα χρόνια-στά χρόνια αυτά μπορεί ή άτμόσφαιρα της πρώτης έτοιμασίας (γύρω στό '70) νά έχει αλλάξει: έκείνη ή «διάχυτη αίσθηση κλειστού όρίζοντα» νά έδωσε τή θέση της σ' άλλες αισθήσεις, δέν ξέρω πόσο πιο αισιόδοξες, έκείνο «τό πρόβλημα αυτοσυντήρησης μέσα σ' ένα ξενόγλωσσο περιβάλλον» νά έγινε άνάγκη αυτοσυντήρησης μέσα σ' ένα κακόγλωσσο περιβάλλον: κι άν «ή κατάκτηση του ξένου κειμένου» είχε άπό μεταφραστική άποψη φαινομενικά συντελεστεί, ή συνάναστροφή του μεταφραστή με τό κείμενο δέν είχε τελειώσει, αυτό μαρτυρεί ή ξαναπλασμένη έκδοση, κυρίως όμως τά Προλεγόμενα του Παν. Μουλλά.

Μπορούμε νά πούμε πώς ή τύχη του Φλωμπέρ στάθηκε εύνοική στήν Ελλάδα. Μεταφράζεται άρκετά νωρίς (άπό τό 1913) και έκτοτε ή έπίσκεψη του γίνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα: 1914, 1919, 1921, 1923, 1925, ένα ένδεικτικό κενό ως τό 1954 και πάλι ως τή δεκαετία του '70 όποτε και μέχρι σήμερα έχουμε άρκετούς τίτλους και κάποιες παρουσιάσεις του σε περιοδικά (Βλ. Βιβλιογραφία, 6. 'Ο Φλωμπέρ στη σύγχρονη Ελλάδα, σ. 43). Στους μεταφραστές του, άσχετα με τό αποτέλεσμα, συγκαταλέγονται ονόματα όπως ό Νίκος Καζαντζάκης (:), Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Κ. Βάρναλης, Μ. Γιαλουράκης και τέλος Παν. Μουλλάς.

Συγκρίνοντας αυτές τις ελληνικές χρονολογίες με τις βασικές τομές της γαλλικής κριτικής σκέψης για τόν Φλωμπέρ, διαπιστώνει κανείς, γεγονός που δεν συμβαίνει πάντα, κάποιους συγχρονισμούς και αντιστοιχίες με τό ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για τόν Γάλλο συγγραφέα: «ή μεταθανάτια μοίρα» τού Φλωμπέρ αρχίζει γύρω στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο» (Προλεγόμενα, σ. 12), εποχή που και στην Ελλάδα έχουμε μία πυκνή παρουσία του. Και πάλι, γύρω στο '70 και δώθε ο Φλωμπέρ εμφανίζεται τακτικά στην ελληνική βιβλιογραφία, ακριβώς την ίδια εποχή που, όπως χαρακτηριστικά συνοψίζει και ο Π. Μουλλάς: «Η πατρότητά του δεν διεκδικείται πιά μόνο απ' τό νατουραλισμό τού περασμένου αιώνα. Θεωρείται αυτόνομη για τό γαλλικό 'νέο μυθιστόρημα' και τούς όπαδούς τής 'σχολής τού θλέμματος'. Η προνομιακή του παρουσία στην εποχή μας φανερώνεται σ' ένα πλήθος από θεωρητικά κείμενα. Θυμίζω μόνο τό περίφημο τρίτομο έργο τού Σάρτρ *Ο ήλιθιος τής οικογενείας* (1971-1972) και τις επίμονες αναφορές τής 'νέας κριτικής', από τό *Σημείο μηδέν τής γραφής* (1953) τού Ρολάν Μπάρτ ως τις πιο πρόσφατες σημειολογικές και άλλες προσεγγίσεις. Έτσι δεν είναι ούτε άνοητο ούτε άκατανόητο τό φαινόμενο που πριν από λόγα χρόνια έπισημάνθηκε σέ μία μελέτη με τόν τίτλο *Η φλωμπερολατρία* (La flaubertolâtrie), περ. *Littérature*, 15 'Οκτ. 1974). Συλλογίζεται κανείς αυτόματα τόν όρο «βυρωνολατρία» τού Παλαμά. Συμπωματική αντιστοιχία νεολογισμών; Κι αν τελικά τό καινούριο στοιχείο που φέρνει στή λογοτεχνία ο Φλωμπέρ δεν είναι παρά ή άρνηση τού Μπαίρον και τού βυρωνισμού;» (Προλεγόμενα, σ. 14)

Έτσι ο σύγχρονος Φλωμπέρ μέσα από μία σύγχρονη όπτική μπαίνει στή σύγχρονη ελληνική προβληματική τής λογοτεχνίας. Διότι, στίς σύγχρονες αντιστοιχίες που έπισημάναμε απλώς με ένδεικτικές ημερομηνίες, είναι αναμφίβολο πώς ήταν υποβαθμισμένες και ή κριτική και ή λογοτεχνική αναζήτηση. Σ' αυτή τήν φλωμπερική προϊστορία ο Μουλλάς με τά «Προλεγόμενα» του έρχεται νά μάς αποδώσει τό συγγραφέα, όπως εκ τών πραγμάτων μάς ανήκει, όταν αποβάλλουμε τόν έπαρχιωτισμό και τις ελληνικότητες: αυτόν τό συγγραφέα που είναι «ένα προσίμιο τής σύγχρονης λογοτεχνίας, αυτής που δεν είναι πιά μία αναπαράσταση τού κόσμου, αλλά μία προβληματική πάνω στην ίδια τήν ύπαρξη τής ή τήν άδυναμία τής νά υπάρξει». (σελ.12) 'Από μία άποψη, και ή σημερινή κριτική είναι μοιραία έμπλεγμένη στην ίδια ταραγμένη πορεία, στην ίδια προβληματική που άρχισε νά θέτει ή λογοτεχνία με τόν Φλωμπέρ και όρισμένους άλλους συγγραφείς.

Η κατάκτηση τού κειμένου» από τό μεταφραστή, κατάκτηση, όπως ύπαινετικά όμολογεί (σ.11), ενός σώ-

ματος που αντιστέκεται για τήν ανεξαρτησία του και παραδίδεται μονάχα όταν υπάρχει και ή παράδοση τού άλλου, αυτό τό βαθμιαίο σκαρφάλωμα στή γραφή τού άλλου και τό βούλιαγμα μετά τή μεταγραφή, δίνουν στον άναγνώστη τήν άπόλαυση τής οικείας προσέγγισης τού κειμένου, αλλά όχι μόνο αυτό: αυτή ή βιωμένη διαδικασία υποβαστάζει και τήν εισαγωγή, τήν τροφοδοτεί μ' ένα άδιάλειπτο έσωτερικό ρυθμό έντασης, καθώς συνθέτει τή γνώση τής ευρωπαϊκής φλωμπερολογίας με τήν ελληνική φιλολογία, καταθέτοντας συγχρόνως μία γόνιμη προσωπική σκοπιά πάνω στον Φλωμπέρ, τίς περιπέτειες τής γραφής, αλλά και στην ίδια τήν κριτική.

Μαριάννα Δήτσα

Μία σημαντική έκδοτική πρωτοβουλία

Οι άνατυπώσεις παλαιών περιοδικών

άπό τό *Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο*

Τό Έλληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), εκτός από τή συχνά άναντικατάστατη βοήθεια που προσφέρει σέ έρευνητές με τό πολύτιμο άρχείο και τήν πλουσιότατη βιβλιοθήκη του, μέσα σέ σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα άποδείχτηκε έκδοτικό που τίς δραστηριότητές του θά ζήλευαν πολλοί Έλληνες έκδοτές. Έκδοτικό με προσανατολισμό και προγραμματισμό: έγκαινιάσε «σειρές», όπου ή καθεμιά έχει τό αντικείμενο τής και τής συνοχής τού, όρισμένες μάλιστα σειρές άλληλοσυμπληρώνονται θεματικά ώστε νά καλύψουν ευρύτερα ένα γνωστικό αντικείμενο και νά περιγράψουν άρτιότερα τό ιστορικό του πλαίσιο. Σ' αυτή τήν κατηγορία ανήκει και ή πρωτοβουλία φωτογραφικής άναπαραγωγής παλαιών και δυσεύρετων περιοδικών που συμπληρώνεται από τίς σειρές: *Βιβλιογραφία, Έυρετήρια περιοδικών* και *θεωρητικά* μπορεί νά πλαισιωθεί κι από άλλες ενότητες όπως π.χ. *Μελέτες-Έρευνα* και *Νέα Έλληνική Κριτική*.

Στή «Σειρά» των περιοδικών υπάρχουν τρεις ενότητες: 1. Τά περιοδικά τού 19ου αιώνα, 2. Τά περιοδικά τού 20 αιώνα και 3. Τά Άφιερώματα περιοδικών. Μέχρι τώρα έχουν κυκλοφορήσει τά έξής σώματα:

1. «Η Τέχνη» τού Κ. Χατζόπουλου (1898-1899)
2. «Ο Διόνυσος» 1901-1902. Τόμοι Α' και Β'.
3. «Ηγησώ». 1907-1908.
4. «Τό Τρίτο μάτι». 1935-1937.
5. «Τετράδιο». 1945-1947. Τόμοι Α' και Β'.

Στ' άφιερώματα περιοδικών άνατυπώθηκαν δύο άφιερώματα στον Άλεξ. Παπαδιαμάντη, τό ένα τής «Νέας Ζωής» (1908) και τό άλλο τής «Χαραυγής» (1911).

Το κάθε περιοδικό άνοίγει με μία εισαγωγή τού διευθυντή τού Ε.Λ.Ι.Α. Μάνου Χαριτάτου, όπου με συντομία διατυπώνονται τά καιρία χαρακτηριστικά τού αντίστοιχου περιοδικού και άναγράφεται ή βιβλιογραφία που αναφέρεται σ' αυτό. Έξαιρεση αποτελεί τό «Τετράδιο», τό όποιο προλογίζει ο Άλέξανδρος Ξύδης, ένας από τούς έκδοτές του, καταθέτοντας έτσι μία άύθεντική μαρτυρία για τήν ιστορία τούτου τού περιοδικού.

Τό ξεφύλλισμα παλαιών περιοδικών είναι από τά συναρπαστικότερα άναγνώσματα. Άς ελπίσουμε πώς αυτή ή γνώμη ισχύει γενικότερα: πώς τά περιοδικά αυτά δεν θά χρησιμοποιήσουν μοναχά σ' όσους άσχολούνται έρευνητικά με παρόμοια θέματα (αν και αυτό λίγο δεν είναι), αλλά θά διαδοθούν ευρύτερα, «στό κοινό» όπως σημειώνει ο Μάνος Χαριτάτος, μεταδίδοντας αυτοόσια τήν αίσθηση μιας ιστορικής κάθε φορά στιγμής, γιατί σπάνια ένα περιοδικό είναι τυχαίο συναπάντημα ιδεών και ανθρώπων. Θά λέγαμε μάλιστα πώς τό κάθε περιοδικό είναι συμπύκνωση κάποιων διάχυτων στερήσεων και άναγκών, επίσης, πώς τό κάθε περιοδικό είναι μία συλλογική έπιθυμία «ν' αλλάξουν τά πράγματα», πρός τό καλύτερο (φυσικά), κι όταν ακόμη αυτό δεν δηλώνεται ρητά, όπως π.χ. στην περίπτωση τού «Διόνυσου».

Έτσι, όταν βγαίνει ή «Τέχνη» τό 1898, στο προγραμματικό τής κείμενο δηλώνει πώς έρχεται νά αναπληρώσει μία έλλειψη: *τήν έλλειψη ενός κέντρου για τά έργα και ενός όργάνου για τήν ιδέα*. Θέλει δηλαδή νά γίνει ο φορέας και έκφραστής τών νέων έργων και ιδεών. Από αυτή τήν άποψη τά περιοδικά είναι ευαίσθητος και έγκυρος δείκτης τών ιδεολογικών και αισθητικών αναζητήσεων σέ μία κοινωνία. Τό σώμα ενός περιοδικού είναι τελικά από τό χαρακτήρα του αυτό που δηλώνει π.χ. ή σύνταξη τού «Τετραδίου» στά 1945: *καθρεφτίζει τό άνήσυχο πνεύμα τής αναζήτησης και τής δοκιμής (...)*.

Πέραν όμως τών γενικότερων χαρακτηριστικών τού περιοδικού τύπου, που είναι άς πούμε «συγγένειες αίματος», τό κάθε περιοδικό είναι ένα *corpus* αυτόνομο που διαμορφώνει και επιλέγει τίς δικές του κατευθύνσεις, έκφράζει τίς δικές του άπόψεις, διαφοροποιεί και διαφοροποιείται σέ συνάρτηση με καθημερινά προβλήματα, συγκροτεί ένα σώμα που συχνά πολεμεί στήθος με στήθος με τό σώ-

μα κάποιου άλλου, σύγχρονου του, περιοδικού. Επιπλέον, πρέπει, όχι μόνο «ν' ανταποκρίνεται σ' ένα ΣΚΟΠΟ, πρέπει ακόμη να βρεί ένα ΚΟΙΝΟ πού θά τό υποστηρίξει», όπως εύστοχα θυμίζει στά προγραμματικά του σημεία τό «Τρίτο μάτι» (1935). Πράγματι, γιά νά υπάρξει ένα περιοδικό χρειάζεται κοινό, μέ άλλην έννοια καί πολύ πιά έπιτακτικά άπ' ὅτι ένα βιβλίο. Καί δέν ξέρω κατά πόσο μπορεί κανείς νά μελετήσει τό σώμα ενός περιοδικού (δηλαδή νά μελετήσει τό περιοδικό ὡς περιοδικό, ὡς μία διαδικασία, καί ὄχι τή συγγραφική δραστηριότητα του τάδε λογοτέχνη ή στοχαστή) χωρίς νά άποπειραθεί κοντά στ' άλλα καί τήν εξαιρετικά δύσκολη κοινωνιολογική προσέγγιση του κοινού ενός παλαιού περιοδικού: τόν προσδιορισμό του κοινού, τό *titrage*, τή διάδοση, τήν έμβέλεια καί

ακτινοβολία του.

Έτσι καί σήμερα οί διαθέσεις του κοινού θά υπαγορεύσουν, ὅπως μέ ειλικρίνεια ὁμολογεῖ καί ὁ Μ. Χαριτάτος, τήν επέκταση τής έκδοτικής προσπάθειας του Ε.Λ.Ι.Α. σέ δαπανηρότερες φωτογραφικές άναπαραγωγές περιοδικών μέ μεγαλύτερη βιωσιμότητα, άρα καί μεγαλύτερων σέ ὄγκο.

Άν άδειάζαμε εκείνα τά ράφια ὅπου χρυσίζουν οί πλαστικόδετες εγκυκλοπαιδείες γιά νά βάλουμε τόν «Νουμά», θά είχαμε στό σπίτι μας ένα «θησαυρό τών γνώσεων», θησαυρό στ' αλήθεια.

(Θά προσπαθήσουμε σέ έπόμενα τεύχη νά παρουσιάσουμε ὀρισμένα άπό τά περιοδικά πού άναπαρήγαγε ὁ Ε.Λ.Ι.Α.)

Μ.Δ.

Αλέξανδρου Κοτζιά

Μεταπολεμικοί πεζογράφοι Κριτικά σημειώματα

Κριτικά σημειώματα μιάς είκοσαπενταετίας (1961-1981), κατά τό πλείστον σύντομα, άφού πρόκειται γιά βιβλιοκριτικές σέ έφημερίδες. Τά περιεχόμενα ζυπνοῦν έξαρχής μία αντιφατική διάθεση: τό ενδιαφέρον, άπό τή μία, πού παρουσιάζει τό χωρίς κενά κριτικό παρόν μιάς είκοσαετίας, καθώς παρελαύνουν ὅλα σχεδόν τά ὀνόματα καί βιβλία πού άντεξαν στόν σκληρό χρόνο τής κρίσης: ή έπικαιρότητα του κριτικού στόθηκε έγκυρη καί βιώσιμη: ὅ,τι μεγαλύτερο θά μπορούσε νά πετύχει, ένας επαγγελματίας κριτικός βιβλίου. Μιά άπίωθηση συνάμα: άφού τόσα σπουδαία ὀνόματα, βιβλία, τόσα καίρια προβλήματα τής νεότερης πεζογραφίας μας παιρνούνε σέ σύντομα «δημοσιογραφικά» σημειώματα, δέν μπορεί παρά μόνο νά θίγονται, άν θίγονται.

Κι ὁμως ή άνάγνωση του βιβλίου επιφυλάσσει μία έκπληξη: γίνεται λίγο-λίγο άνάγνωση συναρπαστική, τουλάχιστον έτσι τήν εισέπραξα εγώ, καί ήταν τό μόνο πού δέν περίμενα έξαιτίας του ίδιου του χαρακτήρα αυτού του τόμου. Μάλιστα, είναι σχεδόν δυσκολοεξήγητο τό πώς καί γιατί, μία σειρά παρουσιάσεων κατά τό πλείστον γνωστών πεζογραφημάτων μπορεί νά γίνει τόσο ξερεθιστική. Νομίζω πώς είναι κυρίως διότι τό βιβλίο άκτινοβολεί μία γνήσια στόφα κριτικού, του ανθρώπου εκείνου πού έχει καί γνώσεις καί άπόψεις γιά τήν πεζογραφία πού άσκείται στόν τόπο του καί στά χρόνια του, καί τήν άνάγκη νά παρέμβει σ' αυτή τή διαδικασία παραγωγής πεζογραφίας, του ανθρώπου πού διεκδικεί μία ὀρισμένη ποιότητα, διεκδικεί τέλος νά τίθενται προβλήματα, διεκδικεί τήν άσκηση τής κριτικής, διεκδικεί τέλος τή λογοτεχνική πράξη.

Μ' αυτούς τούς ὅρους ή διαδοχική παρέμβαση μέσα στό παρόν γεννάει μία διαδοχικά αύξανόμενη γοητεία, καθώς βλέπει κανείς τούς ὅρους αυτούς (οί ὅροι είναι ὁ άνθρωπος κριτικός) νά λειτουργοῦν άδέκαστα, διεσδυτικά, καίρια καί φρόνιμα. Έπιπλέον, τά λεγόμενα επενδύονται μέ μία γραφή ὅπου ή κυριολεξία καί ή οίκονομία χρωματίζονται μέ τίς πινελιές του προσωπικού ὕφους του Α. Κοτζιά γιά νά ίχνογραφησουν πολλές παραμέτρους του κρινόμενου κειμένου, κάτι άπό τή λογοτεχνικότητά του.

Δέν πρόκειται, φυσικά, γιά μία μέθοδο πού θά μπορούσαν ή θά έπρεπε νά διδαχθοῦν οί κριτικοί. Η Κριτική ακόμη δέν υπάρχει ὡς έπιστημονική μέθοδος, κι έτσι οί κριτικοί κρίνονται άπό τήν έγκυρότητα τής κρίσης τους μέσα στό χρόνο, τή στοιχειοθέτηση τής θετικής ή άρνητικής κρίσης τους, τό βαθμό εγρήγορης καί τή τιμιότητα τής παρέμβασης, ὅπου τά μέσα ὁ καθείς τά φτιάχνει μόνος του, άπό τά άποθέματα τής παιδείας καί τής ευαισθησίας του: ξέροντας ὁμως τί θέλει, τότε μόνο. Τέτοιες σκέψεις προκαλεί ή άνάγνωση τών κριτικών άρθρων του Άλέξανδρου Κοτζιά, σκέψεις γόνιμες καί παρήγορες γιά τήν άναγκαιότητα τής κριτικής πού ὅλο καί υποθαμνίζεται στους καιρούς μας. Γι αυτό καί βρίσκω μάλλον λάθος τήν άλφαθητική κατά συγγραφέα διάταξη τών σημειωμάτων αντί τής χρονολογικής (= χρόνος γραφής τής κάθε κριτικής), πού θά ήταν τουλάχιστον λειτουργική, άφού θά υποστήριζε αυτό τό ζωντανό «λειτούργημα» του κριτικού.

Έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982

Μαρίνα Δήτσα

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ 1

Άπό άβλεψία στό άρθρο του Στέφανου Πεσμαζόγλου στό προηγούμενο τεύχος του ΠΟΛΙΤΗ «Η αινιγματική φύση μιάς διπλής άσυνέχειας», παραλείφθηκε ὅτι τό κείμενο αυτό είχε πρωτοδημοσιευθεί στην *Αύγή* (11.5.82) στό πλαίσιο του προσυεδριακού διαλόγου του ΚΚΕ έσωτ. Στόν ΠΟΛΙΤΗ άναδημοσιεύθηκε μέ ὀρισμένες μικροδιορθώσεις καί τήν προσθήκη δύο ύστερογράφων. Έπίσης, ή στατιστική μελέτη στήν ὅποια αναφέρεται ὁ Στεφ. Πεσμαζόγλου (σ. 30) είναι του κ. Δρακάτου καί έχει δημοσιευτεί στό Περιοδικό ΠΟΛΙΤΙΚΗ, τεύχ. Ιαν. 1982.

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ 2.

Η συνεγάτιδά μας Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου είναι ανθρωπολόγος καί ὄχι βιολόγος. Έτσι θά ήταν άδύνατο νά άσχοληθεί μέ «τρία μαχητικά περιοδικά ιστογραφίας», ὅπως τήν αναγκάσαμε νά κάνει στόν υπότιτλο του άρθρου της γιά τά περιοδικά *Annales, Past and Present, Review* στό προηγούμενο τεύχος μας. Ο υπότιτλος αυτός, λοιπόν, άς διαβαστεί ὡς έξής: «Τρία μαχητικά περιοδικά ιστοριογραφίας».

Αντόνιο Γκράμσι

Σοσιαλισμός και Κουλτούρα

Εισαγωγή-επιμέλεια Paolo Spriano, μετάφραση-σχόλια
Γιώργος Μαχαίρας-Τατιά Γορί, επιμέλεια Ντάνι Γιέρρου

Έκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1982

Όλα σχεδόν τά κείμενα πού είχε δημοσιεύσει ο Α. Γκράμσι πρίν φυλακισθεί (1926) οι εκδόσεις Riuniti, με επιμέλεια και εισαγωγή του Πάολο Σπριάνο, τά περιέλαβαν τό 1973 σέ τρεις τόμους μέ τό γενικό τίτλο *Πολιτικά Κείμενα*. Ο τόμος μέ τόν άδόκιμο κατά τή γνώμη μας τίτλο *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα* πού παρουσιάζουν οι εκδόσεις Στοχαστής στόν Έλληνα άναγνώστη άντιστοιχεί στόν πρώτο τόμο τής ιταλικής έκδοσης τών *Πολιτικών Κειμένων* του Γκράμσι και περιλαμβάνει πολιτικά του άρθρα τής περιόδου 1916-1919 δημοσιευμένα σέ σοσιαλιστικά έντυπα τής εποχής. (Avanti, Il grido del Popolo, Ordine Nuovo).

Λέγαμε, λοιπόν, γιά τόν άδόκιμο τίτλο τής ελληνικής έκδοσης. Αυτό γιατί, σέ μία εποχή πού ο Γκράμσι έχει περάσει ως «θεωρητικός τής κουλτούρας» ντιλετάντης «κουλτουρολόγος», ο τίτλος αυτός, πού δέν άντιστοιχεί άλλωστε ούτε στήν ιταλική έκδοση ούτε στό περιεχόμενο τών άρθρων - στή συντριπτική τους πλειοψηφία κείμενα στρατηγικής γιά τό άκαταστάλαχτο τότε ιταλικό σοσιαλιστικό κίνημα -, είναι ό,τι χρειάζεται γιά νά καταταχθεί και τό βιβλίο αυτό στά άζήτητα τής κομμουνιστικής πολιτικής σκέψης, παρόλο βέβαια πού άποτελεί άναντικατάστατο υλικό γιά τήν άμεση και χωρίς τούς γκραμσολόγους μεσολαβητές γνωριμιά μέ τό έργο του Έταλου κομμουνιστή ήγέτη, και τήν κατανόηση τής πορείας μιάς σκέψης, πού ξεκινάει από τίσ άβεβαιότητες και τήν καθίζηση στήν όποία βρέθηκε τό ιταλικό εργατικό κίνημα στόν Α΄ παγκόσμιο Πόλεμο, γιά νά φτάσει στίς ώριμες, άν και φευγαλέες, έπεξεργασίες τών «*Τετραδίων τής Φυλακής*».

Πάντως οι εκδόσεις Στοχαστής, προσφέροντας ένα ακόμη μέρος του έργου του Γκράμσι (έχουν προηγηθεί οι πέντε τόμοι: *Οί Διανοούμενοι*, *Η όργάνωση τής κουλτούρας*, *Τό παρελθόν και τό παρόν*, *Τά εργοστασιακά Συμβούλια*, *Λογοτεχνία και έθνική ζωή*) μπορούν νά αισθάνονται ότι ο μόχθος τους πιάνει τόπο. Μαζί μέ τά λίγα κείμενα του Έριδανού και τών Έκδόσεων Όδυσεάς μäs έδωσαν μία γέυση από τό έργο του Γκράμσι. Φυσι-

κά τό κενό παραμένει πάντα τεράστιο μία έκδοση τών άπάντων του θά μένει ίσως γιά καιρό άνάμεσα στά desiderata του Έλληνα άριστερου.

Τό συγγραφικό έργο του Γκράμσι διαιρείται χονδρικά σέ δύο περιόδους: πρίν τή φυλάκισή του και μετά. Η πνευματική του δραστηριότητα τής πρώτης περιόδου σχετίζεται άμεσα μέ τήν καθημερινή πολιτική πράξη στήν όποία μετέχει ενεργά ως ήγετικό στέλεχος του Έταλικού σοσιαλιστικού κινήματος, ως στέλεχος τής κομμουνιστικής Διεθνούς και τέλος ως Γραμματέας του ΙΚΚ. Στό δημοσιογράφο-άρθρογράφο Γκράμσι θά βρούμε όχι μόνο τίσ σπάνιες διανοητικές ικανότητες πού τόν ξεχωρίζουν (αίσθηση του συγκεκριμένου, πλατιά όραση, σύλληψη του «όλου, πολιτική φαντασία, πολιτικό και πνευματικό σθένος, σταθερότητα, άντιδογματισμό) αλλά και τά κύρια άντικείμενα μιάς προβληματικής πού, άργότερα, κλεισμένος στίς φασιστικές φυλακές του Μουσολίνι, θά ξαναπιάσει, τότε έμπλουτίζοντας τίσ διαισθήσεις τής πρώτης περιόδου, πότε ξεπερνώντας τες, κι άλλοτε άναδεικνύοντας νέα θέματα πού μόνο σπερματικά ύπήρχαν στά προηγούμενα (Mezzogiorno, σοσιαλιστική-έθνική παιδεία, ήγεμονία κ.λ.π.). Έδώ άλλωστε βρίσκεται κι ένα τεράστιο ζήτημα γιά τήν κατανόηση του γκραμσιανού έργου: ή βιωμένη έμπειρία τής πρώτης περιόδου, ή έμπειρία του παγκόσμιου πολέμου, τής Όκτωβριανής επανάστασης, τών εργατικών συμβουλίων του Τουρίνο, τής Διεθνούς, τής διάσπασης τής ιταλικής σοσιαλοδημοκρατίας, τής δημιουργίας του ΙΚΚ, τής άνόδου του φασισμού, τής σταθεροποίησης του φασισμού, τής καθοδήγησης του ΙΚΚ από τή θέση του γραμματέα - άποτελεί όχι μόνο προϋπόθεση αλλά και πρώτη ύλη γιά τίσ έπεξεργασίες τών «*Τετραδίων τής φυλακής*». Ο επαναστάτης ήγέτης αναγκάζεται νά δώσει τή θέση στόν επαναστάτη στοχαστή, αλλά πάντα παραμένει επαναστάτης. Η κόκκινη γραμμή πού συνδέει τά μαρτυρικά βήματα του πνευματικού και πολιτικού δρομολο-

γίου του Γκράμσι, ή άπαρασάλευτη προσήλωσή του στήν επαναστατική προοπτική (ανεξάρτητα από τό άν, βλέποντας τά άδιέξοδα και τήν άναντιστοιχία γιά τήν καπιταλιστική Δύση τής στρατηγικής του «πολέμου κινήσεων», έπεξεργάζεται τή στρατηγική του «πολέμου θέσεων») δίνει στο έργο του, τή μαρτυρία του και τό στοχασμό του μιάν άρραγή ένότητα (δέν έννοω συνολική όρθότητα) και μόνο σάν ένότητα μπορεί νά άντιμετωπισθεί.

Τά κείμενα πού έχουν συγκεντρωθεί στο «Σοσιαλισμός και κουλτούρα» μäs προστατεύουν από μία θεώρηση του Γκράμσι είτε ως «κουλτουρολόγου» έντε ως «ιδεολόγου» είτε ως φιλοσόφου και μäs ύποχρεώνουν νά ξανασκεφτούμε μαζί του τά θέματα πού οι έμπειρίες του είχαν άναδείξει. Κι άν οι έμπειρίες αυτές είναι διαφορετικές από τίσ δικές μας δέν παύουν νά ύπογραμμίζουν τήν άνάγκη τής άλλαγής ενός κόσμου φθοράς και βάρβαρης άσυναρτησίας, ενός βίου άβιωτου. Χωρίς τήν κατανόηση του επαναστατικού δρομολογίου του Γκράμσι, οι παρανοήσεις και οι παραμορφώσεις καρδοκούν, ιδιαίτερα μάλιστα όταν τό έργο αυτό έρχεται σέ μäs έλλειπτικά και άποσπασματικά.

«Τό νά διαβάσει κανείς ιστορικά τήν παραγωγή του Γκράμσι δέν σημαίνει ότι θέλει νά τής μειώσει τήν όρητική της έπικαιρότητα, σημαίνει ο Σπριάνο στήν εισαγωγή του. Σημαίνει νά κατανόηση τά κύρια αίτια μιάς ζωντανής μεθόδου, νά άναγνωρίσει και νά ξετάσει ένα θέμα άνανέωσης του κινήματος, μία άναζήτηση γύρω από τίσ κινητήριες δυνάμεις τής ιταλικής επανάστασης πού είναι σήμερα στήν ήμερησια διάταξη όχι μόνο τής συζήτησης, αλλά και τής ιταλικής πραγματικότητας». Θά προσθέταμε όχι μόνο τής ιταλικής.

Α. Ε.

Γιάννη Π. Καψή

Κουβεντιάζοντας στην Πολωνία

Έκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1982, σ. 140

Είχαμε θαυμάσει τό δημοσίευμα αυτό του νυν υφυπουργού Έξωτερικών τόν περασμένο Άπρίλιο στά Νέα. Τώρα τό έχουμε καί σέ βιβλίο. Αύτή ή ανταπόκριση από τήν Πολωνία, τέσσερις μήνες μετά τήν επίβολή του στρατιωτικού νόμου, έχει όλα τά στοιχεία μιάς τέλειαις καί αποπνικτικής απολογητικής. Ή γενική εικόνα: Στήν Πολωνία υπήρχαν προβλήματα, λάθη είχαν γίνει, ή λαϊκή δυσαφορία εμπρός στό οικονομικό αδιέξοδο όγκώθηκε. Μετά ήρθαν οι νέοι καί ανώριμοι ήγέτες τής «Άλληλεγγύης», τά αίτήματα ήταν υπερβολικά καί άκαιρα, δέν έπαιρναν υπόψη τή γεωπολιτική κατάσταση τής χώρας καί τής ίδιομορφίας τής, παρειπέφρυσαν οι Ξένοι δάκτυλοι, οι έξτρεμιστές τής KOR Κουρόν καί λοιποί έξώθησαν τά πράγματα στό αδιέξοδο. Όλοι οι συνομιλητές του κ. Καψή, προκαθημένοι του καθεστώτος, θά τονίσουν: «δέν έχουμε τό παραμικρό συγκεκριμένο στοιχείο οποιασδήποτε ανάμιξης Σοβιετικών» (σ. 15). Αλλά γιατί ή ρήξη Άλληλεγγύης καί Άρχών, μιά ρήξη «πού δέν έξυπηρετεί κανένα - ούτε τούς δυτικούς, ούτε τούς άνατολικούς, κι άσφαλώς δέν έξυπηρετεί

τούς Πολωνούς.» μιά ρήξη που «ήταν περισσότερο από έγκλημα - ήταν βλακεία»; (σ. 107).

Μετά τή διατύπωση του έρωτήματος αρχίζει ή άγωνιώδης δημοσιογραφική έρευνα - κρεμόμαστε πάντοτε από τά χείλη των προκαθημένων. Δημιουργείται σασπένς. Έκεί, λοιπόν που ή Πολωνία βάδιζε τό δρόμο τής αναγέννησης «ξαφνικά τόν Αύγουστο του 1981 βρέθηκε μπροστά σέ άδιαπέραστο αδιέξοδο». Καί τότε εκείνοι οι άνεύθυνοι τής Άλληλεγγύης μαζεύτηκαν στό Ράντομ καί τό Γκντάνσκ, είπαν ένα σωρό, συνωμότησαν, σχεδίασαν πώς θά έξοντώσουν τής άρχές, πώς θ' άρπάξουν τήν έξουσία. Βρέθηκαν καί οι μαγνητοταινίες τής συζήτησης «πού τίναξαν στον άέρα όλες τής συμφωνίες» (105). Πώς όμως διέρρευσε τό μυστικό τής συνωμοσίας; Τό σασπένς κορυφώνεται.

«Άπ' ό,τι μπόρεσα νά πληροφορηθώ, μάς πληροφορεί τό αστυνομικό δαιμόνιο του κ. Καψή, όπως όλοι πιστεύουν σήμερα στην Πολωνία, ήταν δουλειά ενός δυτικού δημοσιογράφου που έπεισε - ή πλήρωσε - ένα

άπό τά στελέχη τής Άλληλεγγύης νά μαγνητοφωνήσει τής συζητήσεις τους. Κι ύστερα παρέδωσε τής μαγνητοταινίες τους στις Άρχές» (σ. 106).

Ίδου λοιπόν, τό μυστήριο διαλευκάνθηκε. Ούτως όμως έχόντων των πραγμάτων οι μαγνητοταινίες υποχρέωσαν τής Άρχές νά θυμώσουν καί έβγαλαν στρατιωτικό νόμο. Οι συνομιλητές του κ. Καψή στό σημείο αυτό είναι κατηγορηματικά ειλικρινείς. Ό στρατιωτικός νόμος είναι κακό πράγμα, αλλά άναγκαίο. Οσοστόο τά πράγματα αρχίζουν νά στρώνουν, ψηφίζονται νέοι νόμοι καί θεσμοί, φτιάχτηκε Συνταγματικό δικαστήριο καί γενικά γίνεται μιά τεράστια προσπάθεια ν' άνοίξει ό διάλογος μέ τόν κόσμο. Γιατί ή «Πολωνία δέν μπορει νά επανέλθει στό 1980, αλλά καί δέν πρέπει νά επανέλθει στό Δεκέμβριο του 1981».

Μαζί όμως μέ τήν άστυνομική άνίχνευση πέφτει καί μτόλικη κοινωνιολογική άμπελοφιλοσοφία που μέσα στη βιασύνη τής νά πάει στό ύπουργείο Έξωτερικών δέν υποψιάζεται τή χονδροειδή ταυτολογία:

«Ήταν πολύ σοβαρή ή κρίση - πολύ πιό σοβαρή άπ' όσο τήν είδαν στη Δύση. Δέν ήταν άπλώς μιά κρίση του συστήματος - πολιτικού, οικονομικού (...) Ήταν μάλλον ή κρίση μιάς όλόκληρης χώρας μέσα σ' ένα δοσμένο κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα» (σ. 104).

Στό μεταξύ στίς 140 σελ. τής πολύκροτης ανταπόκρισης, που για νά πλουτίσει τόν κατάλογο των έργων του ίδιου συγγραφέως έγινε καί βιβλίο δέν θά θρούμε ούτε δυό κουβέντες μ' ένα εργάτη, ένα αγρότη, μέ τό συγγενή κάποιου κρατούμενου ή πρόσφυγα, τή γνώμη κάποιου άνώνυμου από τής χιλιάδες που σχηματίζουν τής άπείραντες ούρες μπροστά στα άδεια μαγαζιά. Ό κ. Καψής «κουβεντιάζοντας στην Πολωνία» δέν είχε καιρό ν' άκούσει ένα συνδικαλιστή, ένα ιερωμένο, κάποιον διανοούμενο, κάποιον Πολωνό τέλος πάντων. Άρκέστηκε στα άπολογητικά τροπάρια των πρωτοσπαθάρων τής δικτατορίας.

Πέντε μήνες άργότερα εκατοντάδες χιλιάδες Πολωνοί στην έπαίτιο τής ίδρυσης τής Άλληλεγγύης ξεχύθηκαν στους δρόμους διεκδικώντας τής στοιχειώδεις έλευθερίες τους, ενώ ή στρατιωτική δικτατορία καί οι συνομιλητές του κ. Καψή άπαντούσαν μέ χιλιάδες συλλήψεις καί τήν παραπομπή ήδη φυλακισμένων στελεχών τής KOR ως υπεύθυνων τής πρόσφατης άναταραχής. Τόσο γρήγορη καί πανηγυρική διάψευση!

Οι έξωτερικές υποθέσεις τής χώρας μας στ' αλήθεια βρίσκονται σέ καλά χέρια. Θά τό μαρτυρεί για πάντα ή «αλήθεια για τήν Πολωνία» των Νέων.
Α.Ε.

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΦΥΛΛΑΔΙΟ

ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Κυκλοφορεί το β' τεύχος

Απ' τα περιεχόμενα:

- Για το εκλογικό σύμβολαιο και το ΠΑΣΟΚ
- ΠΑΣΟΚ: Ενσωμάτωση ή αποχώρηση;
(Ο απεγκλωβισμός από ένα αδιέξοδο δίλλημα)
- Τοπική αυτοδιοίκηση και Λαϊκό Κίνημα

Ζητείστε και το α' τεύχος

στα κεντρικά βιβλιοπωλεία και στα επαρχιακά πρακτορεία Αθηναϊκού Τύπου

Κεντρική διάθεση: 8219.175

Customs union

Στην Ελλάδα τὰ μπλουζάκια δέν γνώνισαν τήν ἐπιτυχία σάν «κροκόδειλος» ἀλλά σάν «Lacoste. Καί ὁ πρωθυπουργός δέν παραλείπει νά συμπληρώσει ὅτι ἡ τελωνειακή ἐνωσις τῆς ΕΟΚ δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν «customs union» γιά νά εἶμαι σαφής». Ἡ διευκρίνησις ἔγινε πρὸς τοὺς Εὐρω-σοσιαλιστές, Eurosocialists γιά νά εἶμαστε σαφεῖς.

Α.Α.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Οἱ ἐντός καί ἐκτός Ἑλλάδος ἀνταποκριτές του **Πολίτη** εἶναι κατηγορηματικοί. Οἱ ἀσχυρότερες ἐντυπώσεις πού ἄφησαν οἱ Πανευρωπαϊκοὶ Ἀγῶνες καί ἡ ἐναρξη τῆς Διεθνούς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης, ποῦ συνέπεσαν στίς ἀρχές τοῦ Σεπτεμβρίου, προήλθαν κυρίως ἀπό τίς λαμπρές ὅσο καί σεμνές ἐκείνες τελετές ἀγιασμών, παρακλήσεων, Κυρίου ἐπικλήσεων, ὑπὲρ ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν εὐχῶν, κατὰ τῶν ἐχθρῶν μας - τῶν ἄλλων - ἀρῶν, τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ εὐλογιῶν, καί τοῦ πληθωρισμοῦ, τῶν ἐλλειμμάτων καί τῆς ἀντιαθλητικῆς συμπεριφορᾶς καταδικῶν.

Ἦδη πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ Διεθνὴς Ἐκεθεσις τῆς Δαμασκού θά ἀρχίζει μὲ τήν διὰ μουεζίνη διακήρυξη τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ καί τοῦ προφήτη του καί ἀνακήρυξη εἰς Τζιχάντ (ιερός πόλεμος) τῶν ἐξαγωγικῶν κινήτρων. Ὅτι οἱ κοινοτικοὶ μας ἐταῖροι σοβαρότατα ἀντιμετωπίζουν τήν ἐκδοσις ντιρεκτίβας γιά τήν ὁμοιογενοποιημένη παρουσία του Πάπα, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Καρντέρμπουρου καί τοῦ Μεγάλου Ραββίνου τῶν Παρισίων σέ ὅλες τίς κοινοτικές ἐμπορικές ἐκδηλώσεις, καθὼς καί στίς ἀθλητικές, μόλις ἐγκριθοῦν οἱ κανονισμοὶ γιά κοινὴ ἀθλητικὴ πολιτικὴ. Κι ὅτι ἀρχισαν ἐντονες διεργασίες γιά τήν ἐπανένωσις Ἐκκλησίας καί Κράτους στή Γαλλία καί τήν λοιπὴν Εὐρώπη, ἴσως καί πέραν τῶν ὠκεανῶν.

Κατατροπώνονται ἔτσι ὀριστικά ὅσοι διεκδικούσαν καί πρόσφατα ἐλπίζαν - οἱ μαυροὶ - τὸ χωρισμὸ Ἐκκλησίας καί Κράτους παρ' ἡμῖν. Ἀμήν.

Μ.Π.

Οἰκογενειακὸ δίκαιο.

Ἡ οἰκογένεια Παναγούλη εἶναι, ἦταν τουλάχιστον μέχρι πρό τινας, θεσμός. Πολιτικός θεσμός. Ἡ, κατὰ ἐπιστολογράφο τῆς *Καθημερινῆς*, θρύλος. Παρέπεμπε ἄλλωστε καί ἀποτελοῦσε ὑποσύνολο ἐνὸς ἐυρύτερου θεσμοῦ, τῆς οἰκογένειας. Σκέτο ἢ μὲ ἐπίθετο.

Ἀλλὰ πολιτικός θεσμός εἶναι, φαίνεται, καί ἡ ἐννοια «γιός». Γιὸς μᾶς κυβερνᾶ καί γιὸ μᾶς ἀπεργάζονται. Καί ὁ «ἀγῶνας» (εἰδικὰ ἀλλὰ κυρίως γενικά), τὸν ὅποιο σέ κανένα πού τὸν διεκδικεῖ δέν ἀμφισβητοῦμε, εἶναι καί αὐτός βέβαια θεσμός. Μέσω αὐτοῦ μετρίεται *σήμερα* ἡ πολιτικὴ τοποθέτησις τῶν ἀνθρώπων.

Οἰκογένεια, γιός, ἀγῶνας. Μία τριάδα πού, ἀπ' ὅπου καί νά τήν πιάσεις, εἶναι παιδί του πασοκισμοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός τό διατράνωσε ἀπαντώντας στὸν Παναγούλη: «Τιμῶντας τοὺς ἀγῶνες τῆς οἰκογένειας καί τὴ μνήμη τοῦ ἀδερφοῦ σου, σέ δεχθήκαμε...». Ἦσουν λοιπὸν γιὸς μίας οἰκογένειας μὲ ἀγῶνες, ἐπομένως σοσιαλιστής.

Ἡ κυρία Ἀθηνᾶ Παναγούλη βρισκόταν συνεπῶς ἐντὸς γραμμῆς, ἦταν μάλιστα πρωτοποριακὴ. Γιατί, σέ μία καί μόνη δήλωσις τὰ περιέλαβε ὅλα: τί ὁμιλεῖ ὁ κύριος πρωθυπουργός ὅταν ἡ δική μου οἰκογένεια ἔχει δώσει δύο παιδιά στὸν ἀγῶνα;

Ἀλλὰ οὐδεὶς φάνηκε νά τό ἐκτιμᾶ. Ἡ κεφαλή τῆς οἰκογένειας ἔγινε ἄξαφνα «κάθε μάνα», «μιά πονεμένη μητέρα πού δέν εἶναι ὅμως πολιτικὸ πρόσωπο» καί ὁ γιὸς ἔγινε ὁ «ὀποιοσδήποτε πολιτικός». Τί συνέβη; Ἦταν τὰ πιστοποιητικά ἀγῶνων πλαστά, ὁ γιὸς νόθος, ἢ, ὅπως ὁ Ρεμί τῶν παιδικῶν μας χρόνων, χωρὶς οἰκογένεια;

Υἱοθεσία καί ἀποκλήρωσις. Δυὸ κεφάλαια τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου. (Ἀλλὰ ἡ φράσις τοῦ πρωθυπουργοῦ δέν τελειώνει σὸ «σέ δεχθήκαμε». Συνεχίζει μὲ ἐκεῖνο τὸ ἀνατριχιαστικὸ «...καί σέ ἀναδείξαμε βουλευτὴ...». Ὁ πρωθυπουργός καταργεῖ πλέον αὐτὸ πού ξέραμε, τοὺς βουλευτὲς ὡς «ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ», ὁ ὅποιος τοὺς ἀναδεικνύει καί στὸν ὅποιο ὀφείλουν νά δίνουν λόγο).

Γ.Κ.

Τοῦρκος ἢ Σοβιετικός

Εὐγλωττος ἀλλὰ μύωψ, καί παράλληλα ἰδιαίτερα παντογνώστης, αὐτάρκης καί ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ, ἐκφωνητὴς τῆς ΕΡΤ καλωσορίζει μαραθωνοδρόμο πού μόλις εἰσερχεται σὸ Στάδιο: «Καί νά ὁ Σοβιετικός... ὄχι Τοῦρκος... μάλλον ὄχι, ...δέν φαίνεται καλὰ ...ἂ ναι, ὁ Σοβιετικός εἶναι. Μὲ συγχωρεῖτε πῆρα τό σφυροδρέπανο γιά τὴν ἡμισέληνο...».

Μὴ στενοχωριέσαι φίλτατε, ὑπάρχουν καί χειρότερα: σκέψου πόσοι συνέλληνες καί συνάδελφοί σου παίρνουν τὴν ἡμισέληνο γιά σφυροδρέπανο.

Μ.Π.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Όσοι αισθάνονται «λίγο όντικοί» και «πολύ έρευνητικοί», για να γίνουν «γλωσσικοί», επιτέλους «συνειδητά λαϊκοί», άς μελετήσουν τό μάθημα πώς «πραγματοποιείται ή αϋθόρμητη φυσική γλώσσα, μ' έναρθρο λόγο ή άλλως». Τούτη ή «γλωσσολογία» μās έρχεται από τό Β' Συμπόσιο ποιήσης (Πάτρα, Ιούλιος 1982), τό όποιο ό τύπος ομόφωνα έχαρακτήρισε ως έναν έγκυρο θεσμό. Οι άναγνώστες άς κρίνουν. Τό κείμενο τής «Γλωσσικής Ομάδας του Συμποσίου» πού δημοσιεύουμε πιά κάτω είναι σαφέστατο.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η γλώσσα είναι μια φυσική μορφή και λειτουργεί φυσικά. Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα είναι γλωσσική αφεαυτής και δεν είναι δυνατό να γίνεται από αφυσική σκοπιμότητα. Η γλώσσα λοιπόν δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν αφηρημένο σχήμα, αλλά να λεγεται φυσιολογικά, φυσικά. Για να είμαστε γλωσσικοί, πρέπει να είμαστε ελευθερά φυσικοί. Έτσι η γλώσσα είναι φυσικό ενεργήμα κι εμείς φυσικές οντοτητες πληρεις στην πλήρη φυσικότητα που δε νοείται παρα αφού η οσο, σκοπιμα από μας, λεγεται. Ομως η «αριστοκρατική», αποκομμενα ατομική κι όχι λαϊκή ανθρώπινη διανοση αντιμετωπίζει τη γλώσσα αγγλώσσα, με μια σκοπιμότητα που είναι παραβασ της φυσικής και γλωσσικής ταξης· κι αυτο το σφαλμα, η εκπτώση, κακή αντιληψη πνευματικής ελευθερίας, πιεζει κατασκευαστικά την ανθρώπινη υποσταση σε χωρους «πνευματικούς» οπου, αγγλώσσα κι αφυσικά, μοχθεί στο αφηρημένο κενο χωρις ελπίδα, σε απορία κι αμηχανία, γιατί έχει απομακρυνθει από τα πραγματα. Η επιστήμη που στηριζεται σε κατασκευασμένη γλώσσα κι η ποιηση που έχει υποκατασθει από τις πικρες δεξιότητες φταινε πολυ γι αυτη την κατασταση, αφού και η αφαιρεση (οχι ομως η σχηματική, α-πραγματική) και η δεξιότητα (ομως η μουσική, όχι η αυτοαναίρουμένη) είναι γλωσσικές οντοτητες, καθώς τό βλέπουμε στις αϋθόρμητες λαϊκες μορφες.

Η μονη αληθινή γλώσσα είναι η λαϊκή και η λαϊκή γλώσσα είναι πραγματική.

Λαϊκή γλώσσα λεμε την αϋθόρμητη φυσική γλώσσα οπως κι αν πραγματοποιείται, μ έναρθρο λόγο ή άλλως. Οι μορφες είναι μονο γλωσσικές παρουσες φυσικά αυτοδυναμες κι αδιαίρετες, γλωσσικές υποστασεις επειδη είναι φυσικές. Η αφηρημένη διανοητική γλώσσα είναι μια κατασκευή και καταδυναστευει το λαο, τους λαϊκούς ανθρώπους, που οντας φυσικοί δεν μπορούν να είναι κατασκευαστικοι κι έτσι τυραννιονται και μαρτυρανε από τους σκληρους, επειδη απομακρυνονται από τα πραγματα, «εκλεκτους», τους λειψους από φυσική κοινωνία και κοινωνικότητα.

Είναι φυσικά τα πραγματα και λειτουργουν, μονο με λαϊκή φυσική γλώσσα. Αλλως απομακρυνονται και δημιουργείται μια γλωσσική αντιληψη και μια γλώσσα ζητητική τους, νοητικά κι όχι φυσικά, υποστατικά εραστική τους, παυει η αμεση ερωτική σχεση τους, είμαστε πια λίγο οντικοι και πολυ ερευνητικοι. Μ αυτη τη γλώσσα τα πραγματα δεν τ αγγίζουμε και η ζωη μας είναι (συνειδητά) σχηματική, λειτουργώντας (αϋσυνειδητά) κατά τους φυσικούς γλωσσικούς ορους, χωρις τη δικη μας προσωπική μετοχη.

Ο μονος τροπος να είμαστε προσωπικοι και πραγματικοι, είναι να είμαστε συνειδητά λαϊκοι, φυσικοι. Κι ο μονος τροπος γι αυτο είναι η φυσική γλώσσα.

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Ποιός δεν θέλει τίς εξαγωγές;

Προσκλητήριο για τή συσπείρωση όλων των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους μέ στόχο τήν αύξηση των εξαγωγών μας άπηύθηνε πρό ημερών ό πρωθυπουργός προς τίς παραγωγικές τάξεις και ιδιαίτερα προς τούς εξαγωγείς.

Σέ μεγάλους μπελάδες μήηκαν φαίνεται οι τελευταίοι μέ τούτο τό προσκλητήριο. Τό πράγμα ήταν φανερό: ή κυβέρνηση επιθυμεί να αύξηθούν οι εξαγωγές μας· οι παραγωγικές τάξεις, και ό λαός γενικότερα, τό ίδιο. Τί κάνουν λοιπόν οι εξαγωγείς μας; Γιατί άδρανούν;

Βαρύ τό φορτίο για τίς δύσμοιρες πλάτες των εξαγωγέων μας πού άρχισαν να τρέμουν μήπως μεθαύριο κατηγορηθούν για ύπονόμηση τής εξαγωγικής προσπάθειας του έθνους. Τελικά όμως βρέθηκε ή λύση: τηλεγράφημα - άπάντηση άπέστειλαν οι εξαγωγείς προς τόν πρωθυπουργό, στό όποιο βροντοφωνάζουν ένα κρουστάλλιο «ναί τό προσκλητήριο» (Νέα, 14.9.82).

Τώρα λοιπόν τά γεγονότα βοοούν: όλοι, κυβέρνηση, λαός και εξαγωγείς, επιθυμούν τήν αύξηση των εξαγωγών μας. Ή βούληση δεν λείπει από κανέναν. Μαθαίνουμε ότι μεθαύριο θά πραγματοποιηθει τρισάγιο στό ύφυπουργείο Έξωτερικού Έμπορίου για να 'χουμε και τή Θεία Βούληση μαζί μας.

Δ.Π.

Χ. Φλωράκης: ή άρνηση τής άρνησης

Μαυροειδής (Αύγή): «Θέλω να επανέλθω στό θέμα του πολυκομματισμού... Σέ περίπτωση που μειοψηφίσει τό ΚΚΕ και ύπερψηφιστεί ένα άλλο κόμμα, αντιμετωπίζετε τό ένδεχόμενο να παραδώσετε τήν εξουσία τότε;»

Φλωράκης, «Κατ' άρχήν τό θέμα είναι εντελώς θεωρητικό. Γιατί κανένας δεν μπορεί από τώρα να προβλέψει για τή χώρα μας πόσα και ποιά κόμματα θά ύπάρχουν στή σοσιαλιστική περίοδο. Γιατί δεν ξέρεις πώς θά πās, ποιοί δρόμοι θ' άνοιχτούν τί ανακατατάξεις θά γίνουν». *Συνέντευξη Τύπου 8.9.82*

Ήξεις αφήξεις ού. Έν σοσιαλισμώ θνήξεις. Ο πρώτος γραμματέας τής Κ.Ε του ΚΚΕ σύντροφος Φλωράκης έχει γνώμονα στή γνώμη του και λέει τά σύκα σύκα και τό θέμα θεωρητικό. Μόνο ως θεωρία, δηλαδή ματιά περίβλεπτης συνοχής, ύπάρχει τό «θέμα», δηλαδή ό Σατανάς, «έντελώς».

Ο σ. Φλωράκης είπε παστρικές κουβέντες: τό θέμα τό ξεπαστρεύουμε, ό πολυκομματισμός στή σοσιαλιστική περίοδο είναι θεωρητικός. Άλλωστε ό διαλεκτικός ύλισμός τό επιβάλει: στήν άρνηση πού θά του προβάλει ένδεχομένως ό λαός, τό ΚΚΕ θά άντιτάξει τή διαλεκτική του άρνηση να δεχθει τό έκλογικό αποτέλεσμα.

Στήν ιστορία του ύστερικού ύλισμού πού προβάλλουν τά κομμουνιστικά κόμματα, όταν ό λαός τά μαυρίζει, ή άρνηση τής άρνησης έχει πολωνογραφηθει: ή άρνηση τής άρνησης, ή διαλεκτική σύνθεση των άσυνθέτων λεγεται Σοβιετική Έωση.

Κ.Ζ.